ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÂNE
INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE

II

ANUL I
IULIE-DECEMVRIE 1950
EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÂNE
INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

II

ANUL I
IULIE-DECEMVRIE 1950

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

APARE SEMESTRIAL

Redacția: *Institutul de Istorie și Filosofie al Academiei R. P. R., București, B-dul Generalissimul Stalin Nr. 1. — Telefon 2.41.12*

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

ANUL I, VOL. II IULIE-DECEMVRIE 1950

SUMAR

Pag.

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

ETUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

AN I, VOL. II — JUILLET-DÉCEMBRE 1950

SOMMAIRE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Год I, Том II — Июль–декабрь 1950

СОДЕРЖАНИЕ

MANIFESTUL CELUI DE AL DOILEA CONGRES MONDIAL AL PARTIZANILOR PĂCII, CĂTRE POPOARELE LUMII

Războiul amenință omenirea — copii, femei, bărbați. Organizația Națiunilor Unite nu justifică speranța popoarelor în menținerea păcii și liniștii. Viața oamenilor și realizările culturii umane sunt în pericol! Popoarele vor să spere că Organizația Națiunilor Unite va reveni în mod hotărît la acele principii pe baza cărora ea a fost creată după cel de al doilea războiu mondial, pentru a asigura libertatea, pacea și respectul reciproc între popoare.

Dar popoarele lumii pun și mai multă speranță în ele înșile, în propria lor hotărîre și bună voință. Este clar pentru fiecare om cu mintea sănătoasă că acela care afirmă: „războiul este inevitabil", calomniază omenirea. Când veți citi acest manifest adoptat la cel de al doilea Congres Mondial al Partizanilor Păcii dela Varșovia, în numele popoarelor din 80 de țări, să țineți minte că lupta pentru pace este propria voastră cauză vitală. Să știți că sutele de milioane de partizani ai păcii care s'au unit vă întind mâinile. Ei vă cheamă să participați la cea mai nobilă luptă pe care a dus-o vreodată omenirea, care are încredere fermă în viitorul său. Pacea nu se așteaptă, pacea se cucerește. Să ne unim eforturile și să cerem încetarea războiului care pustiește astăzi Coreea și care amenință să incendieze mâine întreaga lume. Să ne opunem încercărilor de a aprinde din nou focarele războiului în Germania și Japonia. Impreună cu cei 500.000.000 de oameni care au semnat Apelul dela Stockholm să cerem: interzicerea armei atomice, desarmarea generală, controlul asupra acestor măsuri. Controlul strict asupra desarmării generale și a distrugerii armei atomice este posibil din punct de vedere tehnic. Nu este nevoie decât să existe dorința de a face acest lucru. Să impunem adoptarea de legi care să pedepsească propaganda de războiu. Să prezentăm propunerile noastre de pace elaborate la cel de al doilea Congres Mondial al Partizanilor Păcii deputaților parlamentelor noastre, guvernelor noastre și Organizației Națiunilor Unite.

Forțele păcii din toate țările sunt suficient de mari, glasurile oamenilor păcii răsună destul de puternic pentru ca prin eforturi comune să putem cere cu insistență întâlnirea reprezentanților celor cinci mari puteri. Cel de al doilea Congres Mondial al Partizanilor Păcii a dovedit cu o forță fără precedent că oameni veniți din cele cinci părți ale globului pot, în ciuda diferențelor de opinii dintre ei, să ajungă la o înțelegere pentru preîntâmpinarea nenorocirilor războiului și menținerea păcii. Guvernele să acționeze în același fel și cauza păcii va fi salvată.

REZOLUȚIA CONGRESULUI COMITETELOR DE LUPTĂ PENTRU PACE DIN R. P. R.

Congresul Comitetelor de luptă pentru pace din Republica Populară Română constată că mișcarea de luptă pentru apărarea păcii a devenit în întreaga lume o forță uriașă.

Lupta pentru pace a intrat într'o nouă fază, s'a ridicat pe o treaptă nouă, superioară. Mase tot mai largi iau parte la lupta activă împotriva imperialiștilor americani și englezi — provocatorii unui nou războiu. Imperialiștii au trecut la agresiune directă în Coreea, la încercări numeroase de a extinde agresiunea, la o goană turbată a înarmărilor, la întețirea propagandei de războiu și la creșterea terorii fasciste atât în Statele Unite ale Americei, cât și în țările satelite. In furia lor neputincioasă, monștrii omenirii, imperialiștii americani și englezi și guvernele antipopulare din Franța, Italia și alte țări, care-i urmează cu slugărnicie, încearcă să deslănțue un al treilea războiu mondial. Complici activi ai provocatorilor de războiu imperialiști sunt sângeroșii lor lachei, călăii fasciști-titoiști.

In fața primejdiei unui nou războiu se ridică, asemenea unui zid uriaș, voința de pace a popoarelor, hotărîrea lor de a împiedeca deslănțuirea unui nou măcel.

Congresul Comitetelor de luptă pentru pace din R.P.R. este o expresie a voinței poporului român, a naționalităților conlocuitoare din țara noastră, a tuturor cetățenilor cinstiți ai Republicii, fără deosebire de convingeri politice sau religioase, de a contribui cu toate forțele lor la triumful cauzei nobile a luptei pentru pace. Congresul Comitetelor de luptă pentru pace din Republica Populară Română își manifestă deplina solidaritate cu acțiunile partizanilor păcii din lumea întreagă, pentru zădărnicirea planurilor criminale ale provocatorilor de războiu.

Congresul trimite un salut fierbinte marelui popor sovietic! Frontul mondial al partizanilor păcii are în Uniunea Sovietică — condusă de stegarul luptei oamenilor cinstiți din lumea întreagă, Iosif Vissarionovici Stalin — un reazim sigur al păcii și securității

popoarelor, pe cel mai hotărît dușman al războiului și al oricărei agresiuni, pe apărătorul consecvent al libertății și independenței naționale a popoarelor mari și mici, o forță uriașă care însuflețește lupta partizanilor păcii din întreaga lume, împotriva ațâțătorilor la războiu.

Congresul salută frățește lupta pentru pace a popoarelor libere din țările de democrație populară, care întăresc frontul organizat al forțelor păcii prin noi și noi succese în lupta de construire a socialismului.

Congresul Comitetelor de luptă pentru pace din R.P.R. trimite un salut fierbinte poporului chinez, care înfrânge victorios reacțiunea internă și intervenția străină și care traduce în viață mărețe transformări democratice.

Congresul salută cu înflăcărare eroicul popor coreean, care apără cu curaj libertatea și independența sa. In numele întregului nostru popor, Congresul își exprimă indignarea sa față de bombardarea barbară a populației pașnice și față de crimele sângeroase pe care le săvârșesc în Coreea intervenționiștii americani.

Congresul își exprimă întreaga admirație pentru acțiunile eroice ale luptătorilor pentru pace din țările aflate sub stăpânire imperialistă, care, înfruntând teroarea fascistă instaurată de slugile călăilor din Wall Street, dau lovituri puternice planurilor și acțiunilor războinice ale acestora. Congresul salută pe oamenii onești de pe tot pământul, care s'au alăturat luptei pentru pace.

Cei peste 10 milioane semnatari ai Apelului dela Stockholm, din țara noastră se angajează să slujească în mod activ cauza păcii prin tot mai multe realizări pe tărâm economic, politic, cultural, muncind cu avânt la construirea socialismului, sub conducerea Partidului Muncitoresc Român.

Congresul declară că partizanii păcii din R.P.R. sprijină în totul politica consecventă de apărare a păcii și a independenței țării noastre, dusă de Guvernul Republicii Populare Române.

Congresul Comitetelor de luptă pentru pace din Republica Populară Română, răspunzând la Apelul Biroului Comitetului Permanent al Congresului Mondial al Partizanilor Păcii, dă mandat delegaților R.P.R. la al doilea Congres Mondial al Partizanilor Păcii:

— să proclame dragostea și atașamentul de neclintit al poporului nostru pentru pace, hotărîrea lui de a apăra pacea și de a lupta în primele rânduri ale uriașului front al păcii.

— să arate că șantajul atomic exercitat de imperialiștii americani, ca și toate încercările lor de a îngrozi pe oamenii cu nervii slabi, nu pot intimida milioanele de oameni care construesc o viață fericită în Republica Populară Română.

— dat fiind că oprirea agresiunii americane în Coreea prezintă o deosebită importanță pentru pacea lumii, să ceară încetarea imediată a acestei agresiuni criminale, retragerea neîntârziată a trupelor invadatoare străine și rezolvarea pașnică a chestiunii coreene.

— să ceară încetarea bombardamentelor teroriste ale aviației americane, care încearcă zadarnic să frângă dragostea de libertate, independență națională și unitate a poporului coreean.

— să ceară împiedecarea oricărei agresiuni, oriunde s'ar produce ea.

— să condamne politica guvernului american de extindere a agresiunii imperialiste în China, Vietnam și Filipine.

— să ceară retragerea imediată a tuturor trupelor aflate pe teritorii străine.

— să ceară interzicerea necondiționată a folosirii armei atomice, ca armă de îngrozire și exterminare în masă, distrugerea stocurilor existente din toate mijloacele de exterminare în masă, oprirea fabricării altora. Să ceară reducerea generală a armamentului de toate genurile și un control efectiv asupra executării acestei reduceri.

— să susțină interzicerea folosirii oricăror arme în scopuri agresive.

— să ceară interzicerea propagandei războinice și instituirea de legi internaționale care să pedepsească această propagandă.

— să avertizeze pe ațâțătorii la războiu, pe toți acei care sub vreo formă oarecare îndeamnă cetățenii sau guvernele la războiu, că vor fi judecați de popoarele lumii și aspru pedepsiți pentru instigare războinică.

— să condamne încercările imperialiștilor americani de a slăbi prin teroare mișcarea democratică a maselor ce luptă împotriva unui nou războiu. Să cheme popoarele lumii la luptă hotărîtă împotriva terorii fasciste, îndreptate împotriva forțelor democratice și a fruntașilor mișcării democratice, să ceară unirea tuturor forțelor progresiste interesate să apere pacea și libertățile democratice.

— să propună Congresului Mondial al Partizanilor Păcii condamnarea guvernelor fasciste ale lui Tito și Franco, care au interzis

semnarea Apelului dela Stockholm și urmăresc să înnăbușe printr'o teroare sângeroasă lupta poporului pentru pace, libertate și independență.

— să ceară împiedecarea încercărilor imperialiste de a reînarma Germania Occidentală și de a reînvia, cu ajutorul resturilor hitleriste, o armată destinată unor noi agresiuni.

Congresul Comitetelor de luptă pentru pace din Republica Populară Română, cheamă pe toţi oamenii cinstiţi din ţara noastră, să lărgească și să adâncească necontenit mișcarea pentru pace în ţara noastră.

Congresul cheamă întregul popor muncitor, să-și sporească avântul în lupta pentru construirea socialismului, să îndeplinească și să depășească Planul de Stat pe 1950, să pregătească, prin noi realizări în câmpul muncii, primul nostru Plan Cincinal, contribuţie de seamă la întărirea frontului mondial al păcii.

Congresul cheamă femeile mame, surori, soţii, pe tinerii din uzine, sate, școli și universităţi, pe oamenii știinţei, artei și literaturii, pe învăţătorii, inginerii și medicii, pe meesriașii, pe invalizii, văduvele, orfanii și toate victimele războaielor trecute, de a participa tot mai activ la lupta pentru apărarea celui mai preţios bun al omenirii — Pacea!

Comitetele de luptă pentru pace trebue să continue a mobiliza mase din ce în ce mai largi în lupta pentru apărarea păcii, să adâncească necontenit prietenia dintre poporul nostru și popoarele Uniunii Sovietice, între poporul nostru și popoarele din ţările de democraţie populară, precum și solidaritatea cu toate popoarele ce luptă pentru pace și libertate, cu toţi oamenii cinstiţi ce luptă pentru pace din întreaga lume.

Comitetele trebue să activeze neobosit pentru mărirea vigilenţei maselor faţă de uneltirile imperialiștilor americani și englezi și ale slugilor lor, elementele exploatatoare, fasciste, naţionaliste, titoiștii, spionii și diversioniștii de tot felul, sabotorii și răspânditorii de svonuri. Comitetele de luptă pentru pace trebue să sădească în masele largi ura neîmpăcată faţă de imperialiștii provocatori de războiu, faţă de uneltele lor ticăloase, faţă de propagandiștii unui nou războiu.

La lupta activă împotriva provocatorilor de războiu, dușmașnii de moarte ai omenirii!

La lupta activă pentru victoria forţelor păcii!

TELEGRAMĂ TRIMISĂ DE CONGRESUL COMITETELOR DE LUPTĂ PENTRU PACE DIN R. P. R. TOVARĂȘULUI I. V. STALIN

SCUMPE IOSIF VISSARIONOVICI STALIN

Noi, delegații cetățenilor Republicii Populare Române întruniți în Congresul Comitetelor de luptă pentru pace din Republica Populară Română, ne îndreptăm gândul nostru plin de dragoste și fierbinte recunoștință către Dvs., părinte, învățător și îndrumător al omenirii muncitoare, eliberatorul și marele prieten al poporului nostru.

Pentru milioanele de partizani ai păcii din Patria noastră, ca și pentru sutele de milioane de luptători pentru pace din lumea întreagă, numele Dvs. este indisolubil legat de cauza apărării păcii, el este steagul glorios de luptă pus în slujba acestei nobile cauze, el este chezășia victoriei noastre.

Noi privim cu adâncă admirație și încredere spre măreața Uniune Sovietică, bastionul păcii și libertății popoarelor, spre munca oamenilor sovietici, pusă în întregime în apărarea păcii. Planurile gigantice de împăduriri, de irigații, uriașele construcții cum sunt stațiunile hidroelectrice Stalingrad, Cuibâșev, stau mărturie elocventă a politicii de pace a Uniunii Sovietice.

Congresul nostru a fost un puternic prilej de afirmare a solidarității poporului nostru cu luptătorii pentru pace din lumea întreagă și în primul rând cu cei mai buni și mai neînfricați apărători ai ei, oamenii sovietici.

Plin de indignare, poporul nostru vede azi ruinele și doliul pe care le-a adus în Coreea mârșava agresiune a imperialiștilor americani. Noi urmărim cu admirație vitejia eroicului popor coreean care luptă cu arma în mână pentru a isgoni pe cotropitorii imperialiști, pentru a apăra pacea. Alături de toate popoarele iubitoare de pace și libertate, partizanii păcii din țara noastră cer să se pună capăt mârșavei agresiuni imperialiste din Coreea și barbarelor bom-

bardamente americane îndreptate împotriva paşnicului popor coreean.

Noi ştim că apărarea păcii, a cuceririlor noastre, nu se poate face decât apărând pacea lumii întregi.

Ca reprezentanţi ai milioanelor de luptători pentru pace din ţara noastră, am dat mandat delegaţiei R. P. R., care va participa la cel de al doilea Congres Mondial al Partizanilor Păcii să ducă la acest Congres hotărîrea şi angajamentul nostru de a înzeci eforturile pentru a lărgi şi adânci necontenit mişcarea pentru pace în Republica Populară Română.

Noi am dat mandat delegaţilor noştri să ceară interzicerea barbarei arme atomice, ca şi a oricăror mijloace de nimicire în masă a populaţiei. Noi cerem să se pună capăt cursei nebune a înarmărilor, înteţite de imperialiştii americani, să se reducă toate genurile de armament.

Noi ne ridicăm cu hotărîre împotriva oricărei agresiuni, oriunde s'ar produce aceasta, împotriva intervenţiei militare în relaţiile dintre state şi cerem să fie retrase imediat trupele aflate pe teritorii străine cu scopul de a înneca în sânge lupta de eliberare a popoarelor.

Popoarele lumii să fie încredinţate că au în Republica Populară Română, Patria noastră liberă şi independentă, care păşeşte astăzi pe drumul glorios al construirii socialismului, un participant activ al frontului organizat al păcii.

Vom contribui prin toate forţele noastre la întărirea Republicii Populare Române, la întărirea frontului păcii, la izbânda cauzei păcii şi vietii în lumea întreagă.

Trăiască marele front al partizanilor păcii!

Trăiască invincibila Uniune Sovietică, bastionul păcii şi libertăţii popoarelor!

Trăiască marele stegar al luptei pentru pace, Iosif Vissarionovici Stalin!

TELEGRAMA TRIMISĂ DE CONGRESUL COMITETELOR DE LUPTĂ PENTRU PACE DIN R. P. R. COMITETULUI CENTRAL AL PARTIDULUI MUNCITORESC ROMÂN ȘI GUVERNULUI REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

Cei aproape 2.500 delegaţi ai cetăţenilor Republicii Populare Române, întruniţi în Bucureşti la Congresul Comitetelor de luptă pentru pace din R. P. R., transmit salutul lor fierbinte Partidului Muncitoresc Român și Guvernului Republicii Populare Române, exprimându-și profundul lor atașament față de politica de pace a Patriei noastre. ai cărei exponenţi sunt Partidul Muncitoresc Român și Guvernul Republicii Populare Române.

Congresul a făcut bilanțul succeselor înregistrate până astăzi de partizanii păcii din ţara noastră. El a subliniat că în Patria noastră liberă și independentă, unde puterea se află în mâinile celor ce muncesc, lupta pentru pace este strâns legată de lupta pentru construcţia socialismului, pentru înflorirea Patriei noastre. In Republica Populară Română, fiecare succes al oamenilor muncii, fiecare construcţie nouă, se înaltă sub semnul luptei pentru pace. Cei peste 10 milioane de cetăţeni ai Republicii noastre care au semnat Apelul dela Stockholm întăresc necontenit semnătura lor prin minunate realizări în muncă.

In adunările care au ales pe delegații Congresului nostru și prin cuvântările rostite de aceștia în Congres, partizanii păcii din R.P.R. și-au luat noi angajamente de a lărgi și adânci mișcarea pentru pace din ţara noastră, de a face ca ea să cuprindă întregul popor, de a lovi fără cruţare în duşmanii păcii sub orice haină s'ar ascunde ei, de a apăra cuceririle regimului nostru de democraţie populară.

Congresul nostru își îndreaptă gândul său plin de dragoste și recunoștinţă faţă de Partidul Muncitoresc Român și Comitetul său Central care conduce Republica Populară Română pe drumul păcii și al frăţiei cu toate popoarele iubitoare de pace și libertate

Noi ne luăm angajamentul de a întări zi de zi scumpa noastră

Patrie, participant activ al frontului păcii, de a lupta alături de toate popoarele lumii pentru sdrobirea planurilor războinice ale imperialiştilor anglo-americani.

Congresul Comitetelor de luptă pentru pace din R. P. R. încredințează Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român și Guvernul Republicii Populare Române că milioanele de luptători pentru pace din țara noastră, înflăcărați constructori ai socialismului, vor întări necontenit scumpa noastră Patrie, vor da un nou avânt luptei pentru îndeplinirea și depășirea Planului de Stat, vor pregăti prin noi realizări trecerea la primul Plan Cincinal.

Intensificând lupta contra dușmanilor Patriei, vom sta permanent de strajă pentru apărarea independenței și suveranității țării noastre, ne vom face cu cinste datoria în marele front al păcii, pentru triumful vieții și fericirii oamenilor cinstiți din lumea întreagă.

IMPORTANŢA ISTORICĂ A LUCRĂRILOR TOVARĂŞULUI STALIN PENTRU STUDIUL SOCIETĂŢII DIN STADIUL COMUNITĂŢII PRIMITIVE ŞI DIN STADIUL SCLAVAGIST [1]

Una din marile realizări ale ştiinţei istorice sovietice o constitue lucrările teoretice ale Tovarăşului Stalin, care, reprezentând culmea gândirii istorice marxist-leniniste, au ridicat materialismul istoric pe o treaptă nouă, superioară. In remarcabilele sale lucrări „Anarhism sau socialism?" (1906—1907), „Marxismul şi problema naţională" (1913), „Bazele leninismului" (1924), „Curs scurt de istorie a P. C. (b) al U. S." (1938) şi, în sfârşit, în ultima sa lucrare „Marele Războiu pentru Apărarea Patriei", I. V. Stalin a adâncit din punct de vedere teoretic şi a desvoltat tezele fundamentale ale materialismului dialectic şi istoric aducând un aport nou, preţios şi însemnat în tezaurul ştiinţei istorice marxist-leniniste.

Pentru istoricul sovietic prezintă o importanţă deosebită tezele de bază ale lui V. I. Lenin şi I. V. Stalin asupra însemnătăţii studiului istoriei şi a metodei istorice. Propunându-şi drept sarcină descoperirea, în fiecare caz izolat, a legii istorice de bază, V. I. Lenin cere să se aplice cu stricteţe tratarea istorică în examinarea fiecărei teze. Astfel, în scrisoarea către Inesse Armande, Lenin scria: „Intregul spirit al marxismului, întregul său sistem cere ca fiecare teză să fie examinată numai (α) în mod istoric, (β) numai în legătură cu altele, (γ) numai în legătură cu experienţa concretă a istoriei" [2]). Desvoltând mai departe această idee, V. I. Lenin a indicat în lecţia sa „Despre Stat", „că în tratarea ştiinţifică a problemelor de ştiinţă socială, lucrul cel mai important este a nu se uita legătura istorică de bază, a privi fiecare problemă de istorie prin prisma originii sale, a etapelor principale prin care a trecut acest fenomen în desvoltarea sa şi prin această prismă a desvoltării să vedem ce a devenit acum fenomenul dat" [3]).

---

1) Vestnik Drevnei Istorii Nr. 4/1949, p. 3—14.

2) Documentele nepublicate ale lui V. I. Lenin. „Bolşevic", 1949, Nr. 1.

3) V. I. Lenin, **Opere**, ed. a III-a, vol. XXIV, p. 364.

Această teză fundamentală, studiată adânc într'o serie întreagă de lucrări, Tov. Stalin o pune la baza științei istorice marxist-leniniste. Stabilind necesitatea strictă de a studia fiecare fenomen istoric în legătură strânsă cu condițiile de loc și de timp, Tov. Stalin arată că „fără o atare tratare istorică a fenomenelor sociale, este imposibilă existența și desvoltarea științei despre istorie, căci numai o astfel de tratare împiedecă știința istorică de a se transforma într'un haos de fapte întâmplătoare și într'o îngrămădire de greșeli absurde'' [1]). Astfel, Tov. Stalin stabilește că numai folosind tratarea istorică, se pot descoperi legile care stau la baza desvoltării sociale.

Lucrările Tov. Stalin conțin indicații clare asupra drumului ce trebue urmat pentru a descoperi și studia legile desvoltării sociale. Analizând adânc, într'o serie de lucrări, condițiile vieții materiale a societății, I. V. Stalin stabilește că forța principală, care determină caracterul orânduirii sociale, o constitue modul de producție. Totodată, Tov. Stalin dă definiția clară și precisă a modului de producție, a forțelor de producție și a relațiilor de producție.

„Forța principală în sistemul de condiții ale vieții materiale a societății o constitue modul de obținere a mijloacelor de trai, necesare pentru existența oamenilor, modul de producție a bunurilor materiale... Uneltele de producție cu ajutorul cărora se produc bunurile materiale, oamenii care pun în mișcare uneltele de producție și produc bunuri materiale datorită unei anumite experiențe în producție și deprinderi de a munci — toate aceste elemente la un loc constituesc forțele de producție ale societății.... Infăptuind producția bunurilor materiale, oamenii stabilesc între ei anumite raporturi reciproce“ [2]). După cum ne indică aici Tov. Stalin, e foarte important că în forțele de producție sunt incluse nu numai uneltele de producție, dar și oamenii. In legătură cu aceasta, Tov. Stalin stabilește cu precizie, cum trebue studiate legile istoriei societății și care sunt problemele fundamentale ale științel istorice:

„Deci, cheia cu ajutorul căreia putem studia legile istoriei societății trebue căutată nu în capetele oamenilor, nu în concepțiile și ideile societății, ci în modul de producție, practicat de societate în fiecare perioadă istorică dată, în economia societății.

---

[1]) I. V. Stalin, *„Problemele leninismului''*, ed. a XI-a, M, 1946, p. 540.

[2]) *Curs scurt de istorie a PC (b) al U. S.*, p. 166—167.

Prin urmare, sarcina primordială a științei istorice este de a studia și descoperi legile producției, legile de desvoltare a forțelor de producție și a raporturilor de producție, legile de desvoltare economică a societății" [1]).

Desvoltând această idee, Tov. Stalin stabilește că tocmai de aceea istoria desvoltării sociale constitue istoria mijloacelor de producție, istoria maselor muncitoare, istoria popoarelor.

Tov. Stalin analizează cu deosebită pătrundere trăsăturile specifice de bază ale producției, care constau în faptul că producția se găsește într'o continuă stare de transformare și de desvoltare, aceste transformări determinând schimbarea întregii orânduiri sociale. Pe lângă aceasta, schimbarea și desvoltarea producției începe întotdeauna cu schimbarea și desvoltarea forțelor de producție, „în funcție de aceste schimbări și în conformitate cu ele se schimbă raporturile de producție dintre oameni" [2]). In sfârșit, noile forțe de producție și elementele noilor raporturi de producție apar în mod spontan, în sânul vechii orânduiri, trecerea dela vechile raporturi de producție la cele noi, „are loc de obiceiu pe calea răsturnării revoluționare a vechilor raporturi de producție și a stabilirii altora noi" [3]).

Plecând dela învățătura lui Marx, Engels și Lenin despre rolul revoluționar al noilor teorii sociale, Tov. Stalin a dat caracterizarea completă, adâncă, desăvârșită și amplă a imensului rol transformator pe care îl au în desvoltarea societății ideile progresiste:

„Pe baza conflictului dintre noile forțe de producție și vechile raporturi de producție, pe baza noilor nevoi economice ale societății, iau naștere noi idei sociale, noile idei organizează și mobilizează masele, masele se unesc într'o nouă armată politică, creează o nouă putere revoluționară și o folosesc pentru a suprima prin forță vechea stare de lucruri în domeniul raporturilor de producție și a stabili o nouă stare de lucruri" [4]).

Această teză plină de conținut a Tov. Stalin constitue o foarte importantă desvoltare a teoriei materialismului istoric, bazat pe generalizarea experienței întregii istorii de desvoltare a omenirii și, înainte de toate, a experienței imense a luptei revoluționare a par-

---

[1]) *Curs scurt de istorie a PC (b) al U. S.*, p. 181.

[2]) Ibidem, p. 169.

[3]) Ibidem, p. 180

[4]) Ibidem, p. 169.

tidului bolşevicilor şi a grandioasei construiri socialiste. Toate aceste teze, pline de adânc conţinut şi forţă, ale Tov. Stalin, corifeul genial al ştiinţei istorice actuale, precum și o serie de preţioase păreri exprimate de el cu privire la numeroase probleme de istorie, atât a societății primitive, cât și a societăţii sclavagiste, au deschis orizonturi noi în studiul istoriei vechi.

Problema esenţială, generală și principală în studierea orânduirii sociale a fiecărei epoci istorice, este problema privitoare la desvoltarea unei orânduiri sociale date, în legătură cu schimbările, care se petrec în desvoltarea vieţii economice. Aceste schimbări pot fi urmărite încă atunci când se studiază organizarea comunităţii primitive, care a trecut printr'o serie de stadii ale căror schimbări s'au produs în legătură cu schimbările intervenite în viaţa economică. Incă în lucrarea sa din 1906—1907, „Anarhism sau socialism?", Tov. Stalin a indicat calea pe care trebue să meargă în această privinţă cercetătorul atunci când studiază această importantă problemă de istorie primitivă. El scria:

„Cunoaştem de asemeni şi faptul că viaţa socială nu stă pe loc. A fost un timp, când oamenii trăiau pe bazele comunismului primitiv; în acea vreme ei trăiau din vânătoarea primitivă, rătăceau prin păduri și astfel își dobândeau hrana. A venit vremea când comunismul primitiv a fost înlocuit prin matriarhat — în această vreme oamenii își îndestulau nevoile mai ales datorită agriculturii primitive. Apoi matriarhatul a fost înlocuit prin patriarhat, când oamenii se întreţineau mai ales datorită creşterii vitelor. Apoi patriarhatul a fost înlocuit cu orânduirea sclavagistă — epocă în care oamenii se întreţineau dintr'o agricultură relativ mai evoluată" [1].

Tov. Stalin arată că înlocuirea vânătorii prin agricultura primitivă a determinat apariţia matriarhatului. Inlocuirea agriculturii primitive prin creșterea vitelor a fost cauza apariţiei patriarhatului. In sfârșit, agricultura mai evoluată a atras după sine apariția sclavagismului. Astfel, încă în epoca primitivă înlocuirea progresivă a diferitelor feluri de economie a determinat în mod egal înlocuirea progresivă a formelor de viaţă socială.

„A existat o epocă — scrie Tov. Stalin — epoca matriarhatului când femeile erau socotite stăpâne ale producţiei. Cum se explică acest fapt? Prin faptul că în producţia de atunci, în agricultura

[1] I. V. Stalin, *Anarhism sau socialism?* Opere, vol. 1, p. 311.

primitivă, femeile jucau un rol principal, ele îndeplineau funcțiunile mai importante, pe când bărbații rătăceau prin pădure în căutarea animalelor. A venit vremea patriarhatului, când situația dominantă în producție a trecut în mâinile bărbaților. De ce s'a produs această schimbare? Pentrucă în producția epocii respective, în economia bazată pe creșterea vitelor, în care uneltele principale de producție erau lancea, arcanul, arcul și săgeata, rolul principal îl jucau bărbații....." [1]).

Astfel, nici în istoria societății primitive înlocuirea diferitelor forme nu putea fi considerată independent de istoria producătorilor direcți, independent de schimbările intervenite în producție.

Tov. Stalin dă caracteristica cea mai amplă și mai pregnantă a întregii orânduiri a comunismului primitiv, ca un tot întreg și a trăsăturilor lui specifice, în cap. IV din „Cursul scurt de istorie a P. C. (b) al U. S.":

„In orânduirea comunei primitive baza raporturilor de producție o formează proprietatea socială asupra mijloacelor de producție. Aceasta corespunde, în fond, caracterului forțelor de producție din acea perioadă. Uneltele de piatră, ca și arcul și săgețile care au apărut mai târziu, excludeau posibilitatea de a lupta izolat împotriva forțelor naturii și a animalelor sălbatice. Pentru a culege fructe în pădure, pentru a prinde pește în apă, pentru a construi o locuință oarecare, oamenii erau nevoiți să lucreze în comun, dacă nu vroiau să moară de foame sau să cadă pradă animalelor sălbatice sau triburilor vecine. Munca în comun duce la proprietatea comună asupra mijloacelor de producție, cât și asupra produselor. Aici nu există încă noțiunea de proprietate privată asupra mijloacelor de producție, cu excepția proprietății personale asupra câtorva unelte de producție, care sunt totodată arme de apărare împotriva animalelor sălbatice. Aici nu există exploatare, nu există clase" [2]).

In această remarcabilă caracterizare a organizării comunei primitive, Tov. Stalin socoate, în primul rând, că e strict necesar să se remarce că raporturile de producție depind de forțele de producție; Tov. Stalin arată că primitivitatea uneltelor de piatră silește pe oameni să se unească în muncă comună, ceea ce la rândul său determină apariția proprietății sociale asupra mijloacelor de produc-

---

[1]) I. V. Stalin, *Anarhism sau socialism?* Opere, vol. I, p. 340.

[2]) *Curs scurt de istorie a P. C. (b) al U. S.*, p. 167.

ție și a produselor. Datorită acestui fapt a apărut și s'a format proprietatea comună asupra pământului, care este atât de caracteristică pentru ultima perioadă de existență a orânduirii comunității primitive și care s'a păstrat atât de solid în epoca societății sclavagiste timpurii, în special în statele despotice ale Orientului antic, lucru indicat atât de clar încă în anul 1857 de K. Marx în lucrarea sa „Forme anterioare producției capitaliste". Mai departe, este esențială indicația Tov. Stalin asupra deosebirii dintre proprietatea privată asupra mijloacelor de producție și proprietatea personală asupra unor unelte de producție și de arme. Această teză e confirmată de numeroase date arheologice. Astfel, în numeroase morminte s'au găsit pe lângă schelete, numeroase unelte de muncă, arme și vase, care fuseseră înmormântate împreună cu mortul, deoarece erau socotite drept proprietatea lui. In sfârșit, prezintă o importanță deosebită indicația adânc principială a Tov. Stalin asupra faptului că, în orânduirea comunei primitive n'a existat nici exploatare nici clase. Afirmațiile istoricilor reacționari burghezi sunt bazate numai pe denaturarea faptelor, atunci când căutând să justifice și să motiveze în chip istoric existența claselor, încearcă să dovedească existența lor foarte veche, și prin aceasta, veșnicia exploatării de clasă, a proprietății private, a familiei și a statului bazat pe clase. Acestea sunt trăsăturile caracteristice specifice pe care le remarcă Tov. Stalin în lucrările sale. Urmând pe această cale, istoricii sovietici au vărsat o lumină nouă și puternică asupra istoriei societății primitive. Numai continuând pe acest drum stalinist, cu analiza marxist-leninistă a datelor și faptelor din istoria primitivă, istoricii sovietici vor putea crea o istorie autentic-științifică a societății primitive.

K. Marx a subliniat în repetate rânduri existența unor raporturi sociale de tranziție dela o formă de raporturi de producție la altă formă. Astfel, în al treilea brouillon al scrisorii adresate către V. Zasulici, el a notat caracterul de tranziție al obștei sătești.

„Obștea sătească reprezentând ultima fază a formării inițiale a societății, constitue, în acelaș timp, faza de trecere spre a doua formație, o fază de trecere dela societatea bazată pe proprietatea comună, la societatea bazată pe proprietatea privată [1]).

Aceste indicații izolate ale lui K. Marx au fost adânc desvoltate de Tov. Stalin și ridicate de el la o înălțime general-istorică și

---

[1]) *Arhiva lui K. Marx și Fr. Engels*, vol. I, p. 285, 1924.

principial-filosofică. In lucrarea sa „Despre materialismul dialectic şi materialismul istoric", Tov. Stalin scria: „în procesul de producţie a bunurilor materiale, oamenii stabilesc între ei anumite raporturi reciproce înăuntrul producţiei, anumite raporturi de producţie. Aceste raporturi pot fi raporturi de colaborare şi de ajutor reciproc între oameni care nu sunt exploataţi, ele pot fi raporturi de stăpânire şi de supunere, ele pot fi, în sfârşit, raporturi de trecere dela o formă de raporturi de producţie la alta" [1]).

Noul mijloc de producţie, noile forme de relaţii sociale, nu apar deodată, ci germinează în sânul vechii orânduiri, nu ca rezultat al activităţii premeditate a oamenilor, ci independent de voinţa lor.

Cuvintele lui K. Marx despre caracterul de tranziţie al obştei săteşti, precum şi indicaţia Tov. Stalin despre existenţa unor raporturi de tranziţie speciale dela o formă de raporturi de producţie la altă formă, explică multe fenomene din orânduirea socială a popoarelor din Orientul antic, a cărui trăsătură specifică constă în păstrarea îndelungată a rămăşiţelor orânduirii gentilice şi persistenţa temeinică a obştei săteşti şi a proprietăţii obşteşti asupra pământului înăuntrul societăţii sclavagiste care se desvoltă încet, fapt care a determinat ritmul lent de desvoltare a orânduirii sociale în ţările din Orientul antic.

Deosebit de preţioase sunt indicaţiile Tov. Stalin asupra modului de producţie sclavagist al societăţii sclavagiste. Dând o caracterizare concisă, dar foarte adâncă şi puternică a orânduirii sclavagiste, Tov. Stalin a scos în evidenţă trăsăturile ei specifice în următoarele cuvinte:

„In orânduirea sclavagistă, baza raporturilor de producţie o formează proprietatea stăpânului de robi asupra mijloacelor de producţie, cât şi asupra producătorului, asupra sclavului, pe care îl poate vinde, cumpăra, sau ucide ca pe o vită. Astfel de raporturi de producţie corespund în fond, stării forţelor de producţie din această perioadă. In locul uneltelor de piatră, oamenii au acum la dispoziţie unelte de metal, în locul economiei mizere şi primitive bazată pe vânat, care nu cunoştea nici creşterea vitelor, nici agricultura, s'a trecut la creşterea vitelor, la agricultură, la meşteşuguri, la diviziunea muncii între aceste ramuri de producţie, a apărut posibilitatea schimbului de produse între indivizi şi grupuri, posi-

---

[1]) *Curs scurt de istorie a PC (b) al U. S.*, p. 167.

bilitatea de a acumula bogăţii în mâinile unui număr restrâns de oameni, adevărata acumulare a mijloacelor de producţie în mâinile unei minorităţi, posibilitatea ca minoritatea să domine majoritatea şi prefacerea majorităţii în sclavi. Aci nu mai există munca comună şi liberă a tuturor membrilor societăţii în procesul de producţie, aci domneşte munca forţată a sclavilor exploataţi de către stăpânii de sclavi care nu muncesc. De aceea, nu există proprietate comună nici asupra mijloacelor de producţie, nici asupra produselor. Ea este înlocuită cu proprietatea privată. Aici stăpânul de sclavi este cel dintâi şi principalul proprietar, proprietarul absolut. Bogaţi şi săraci, exploatatori şi exploataţi, unii care au toate drepturile, alţii care nu au niciunul, crâncenă luptă de clasă între ei, acesta este tabloul orânduirii sclavagiste" [1]).

In această remarcabilă caracterizare a orânduirii sclavagiste, Tov. Stalin relevă cu o deosebită forţă, principala ei trăsătură specifică şi anume faptul, că baza raporturilor de producţie o constitue aici proprietatea stăpânului de sclavi asupra mijloacelor de producţie, printre care, asupra producătorului direct al bunurilor materiale, asupra sclavului, care este socotit proprietatea deplină a stăpânului de sclavi şi prin aceasta e tratat ca o vită. Termenii cei mai vechi, care serveau în limbile antice pentru desemnarea cuvântului „sclav", documentele ce s'au păstrat, fixând vânzarea sclavilor, în sfârşit obiceiul de a înfiera (cu fier roşu) pe sclavi, ca pe vite, obiceiu care exista în statele sclavagiste ale Orientului antic şi în unele polis-uri (cetăţi) antice, raţionamentele juriştilor romani, care spuneau uneori: „sclavii sau alte vite" — toate acestea constituesc puternice ilustrări ale spuselor Tov. Stalin. Stabilind legătura dintre raporturile de producţie din epoca sclavagistă şi forţele de producţie din acel timp, Tov. Stalin arată că înlocuirea uneltelor de piatră prin uneltele metalice, apariţia creşterii vitelor, a agriculturii, a produselor meşteşugăreşti şi diviziunea muncii între aceste producţii au creat posibilitatea de schimb a produselor ce prisoseau, posibilitatea acumulării bogăţiilor în mâinile unui număr mic de persoane izolate, posibilitatea diferenţierii de proprietate şi a claselor, concentrarea mijloacelor de producţie în mâinile unei minorităţi şi transformarea de către această minoritate a maselor muncitoare în sclavi. De aceea, în analiza procesului de apariţie a orânduirii

---

[1]) *Curs scurt de istorie a PC (b) al U. S.*, p. 173.

sclavagiste, o importanță deosebită o capătă studiul acelor procese economice, care în desvoltarea lor au dus la apariția sclaviei și a exploatării sclavagiste a muncii.

In cazul de față, e deosebit de importantă indicația Tov. Stalin asupra apariției metalurgiei, care a produs o serie întreagă de revoluții în desvoltarea tehnicei și economiei din acea vreme sau a diviziunii muncii între diferitele branșe izolate ale producției, în sfârșit apariția schimbului, a cărui existență nu trebue nici exagerată, nici diminuată, cum făceau numeroși istorici burghezi. Toate aceste trăsături de bază ale vieții economice din statele Orientului antic și statele antice sclavagiste sunt desvăluite de Tov. Stalin cu o extremă precizie și claritate. In sfârșit, Tov. Stalin, indică cu o deosebită vigoare predominarea muncii de constrângere a sclavilor și faptul, că principalul proprietar era pe atunci stăpânul de sclavi și că din cauza contradicțiilor neîmpăcate de clasă, a apărut și o crâncenă luptă de clasă, atât între stăpânii de sclavi și sclavi, cât și între bogați și săraci. Aceste ultime cuvinte ale Tov. Stalin sunt îndreptate contra teoriilor pseudo-științifice și tendențioase ale istoricilor reacționari burghezi, care încearcă în zadar să atenueze manifestările ascuțite ale luptei de clasă care sguduie societățile sclavagiste cu scopul ascuns de a zugrăvi, în mod ipocrit, vechiul stat sclavagist ca un stat „ideal, solid, echilibrat și armonios". Intreg materialul de fapte de care dispun actualii istorici ai antichității desmint total aceste teorii ale istoricilor reacționari, bazate pe falsificarea faptelor istorice, confirmând caracterizarea precisă a orânduirii sclavagiste dată în lucrările Tov. Stalin.

Strălucita caracterizare stalinistă a orânduirii sclavagiste, constitue desvoltarea adâncă și continuarea ideilor expuse în acest domeniu de V. I. Lenin, în conferința sa „Despre Stat". O mare importanță o prezintă faptul că V. I. Lenin și I. V. Stalin fixează în mod strict și precis locul pe care îl ocupă societatea sclavagistă în lanțul general de desvoltare progresistă a tipurilor de raporturi de producție. Lenin indică faptul că societatea sclavagistă a fost prima societate împărțită în clase. „Stăpânii de sclavi și sclavii — constitue prima mare împărțire de clasă... După această formă a urmat în istorie o altă formă — iobăgia" [1]. Aceeași idee e exprimată cu o extremă precizie și la Tov. Stalin, care a situat societatea sclavagistă la mijloc, între societatea primitivă și feudală.

[1] V. I. Lenin, **Opere**, ed. a III-a, vol. XXIV, p. 366.

Astfel, și V. I. Lenin și I. V. Stalin au arătat clar, cât de neîntemeiate sunt, sub raport istoric, teoriile ciclurilor pe care au încercat să le susțină în lucrările lor istoricii reacționari burghezi, precum și teoriile care au dominat in istoriografia burgheză, asupra feudalismului secular din țările Orientului. Astfel, învățătura marxist-leninistă despre desvoltarea progresistă a tipurilor de raporturi de producție, sprijinindu-se pe totalitatea faptelor istorice concrete, a dat o lovitură nimicitoare teoriilor burgheze reacționare și tendențioase, care diformând faptele istorice și adevărata perspectivă istorică, încearcă în zadar să dovedească succesiunea reacțiunii, adică necesitatea întoarcerii la formele de orânduire socială deja dispărute.

Dând o definiție strict istorică trăsăturilor specifice ale orânduirii sclavagiste, Tovarășul Stalin a relevat caracterul progresist al societății sclavagiste față de societatea primitivă. In această privință, Tov. Stalin a desvoltat și a adâncit, din punct de vedere teoretic, ideea analoagă a lui Fr. Engels, exprimată de el în „Anti-Düring“ [1]. Tov. Stalin a arătat cu mare preciziune și adâncire teoretică necesitatea apariției și desvoltării societății sclavagiste și caracterul său progresist față de orânduirea comunității primitive: „Orânduirea socială întemeiată pe sclavagism ar fi în condițiile actuale un non-sens, o absurditate contrarie naturii. Orânduirea sclavagistă în condițiile comunei primitive în descompunere este un fenomen pe deplin firesc și logic, deoarece înseamnă un pas înainte în comparație cu orânduirea comunității primitive“ [2].

Orânduirea sclavagistă a fost o orânduire progresistă față de orânduirea comunității primitive, deoarece desvoltarea metalurgiei și perfecționarea uneltelor de muncă au permis folosirea muncii sclavilor în gospodărie, sclavi, care puteau să producă mai mult decât era necesar pentru întreținerea lor.

Dar caracterul progresist strict limitat al orânduirii sclavagiste în comparație cu orânduirea comunității primitive se explică prin contradicțiile dialectice, care îi erau proprii. Sclavii care produceau masa principală de produse și marfă, se aflau în cele mai grele condiții materiale, deoarece stăpânii de sclavi îi socoteau drept vite de muncă. Productivitatea joasă a muncii sclavilor și lupta ascuțită de clasă au dus la o criză generală și la dărâmarea societății

---

[1]) Fr. Engels, *Anti-Dühring*, M. 1933, p. 129.

[2]) *Curs scurt de istorie a PC (b) al U. S.*, p. 152.

sclavagiste. Aceste probleme de istorie antică, studiate de istoricii sovietici, trebue să continue a fi cercetate.

Dialectica creatoare materialistă a Tov. Stalin se manifestă cu o forţă deosebită în cazurile când el desvăluie importanţa universal istorică a vreunui fenomen sau fapt izolat. Astfel, relevând caracterul progresist al orânduirii sclavagiste în comparaţie cu orânduirea comunităţii primitive, Tov. Stalin arată, în acelaşi timp, că „orânduirea sclavagistă constitue în condiţiile actuale un nonsens, o absurditate“ [1]).

Intrucât istoria desvoltării sociale este în primul rând istoria desvoltării şi schimbării mijloacelor de producţie a tipurilor de raporturi de producţie şi a situaţiei maselor muncitoare care creează întotdeauna baza materială a vieţii sociale, ştiinţa istorică „nu mai poate să reducă istoria desvoltării sociale la acţiunile regilor şi şefilor de armată, la acţiunile „cuceritorilor“ şi ale „subjugătorilor“ de state, ci trebue, înainte de toate, să se ocupe cu istoria producătorilor de bunuri materiale, cu istoria maselor muncitoare, cu istoria popoarelor“ [2]). Descoperind adânc exploatarea permanentă şi crudă a maselor muncitoare, în toate epocile de când a existat societatea bazată pe clase, dând în special, caracterizarea pregnantă a situaţiei grele a unui număr enorm de sclavi lipsiţi de drepturi în societatea sclavagistă, Tov. Stalin a subliniat şi faptul, că specificul contradicţiilor dintre stăpânii de sclavi şi sclavi, care au dus întotdeauna şi în mod inevitabil la manifestări ascuţite ale luptei de clasă, nu le-au dat totuşi posibilitatea să rupă total lanţurile grele ale exploatării de clasă.

„E grea şi insuportabilă soarta clasei muncitoare. Suferinţele celor ce muncesc sunt chinuitoare şi grele. Sclavii şi stăpânii de sclavi, iobagii şi feudalii, ţărănimea şi moşierii, muncitorii şi capitaliştii, asupriţii şi asupritorii — aşa a fost viaţa de când e lumea, aşa a rămas şi astăzi în marea majoritate a ţărilor.

Muncitorii au încercat de zeci şi sute de ori de-a-lungul veacurilor să-şi scuture de pe umeri asupritorii şi să devină stăpâni pe situaţia lor. Dar de fiecare dată învinşi şi defăimaţi, au fost siliţi să se retragă, ascunzând în sufletul lor obida şi umilirea, mânia şi disperarea, aţintindu-şi privirile spre un cer necunoscut, unde sperau să găsească mântuirea. Lanţurile sclaviei rămâneau neatinse, sau

---

[1]) *Curs scurt de istorie a PC (b) al U. S.*, p. 152.

[2]) Ibidem, p. 168.

lanțurile vechi erau înlocuite prin altele noi, tot atât de grele și umilitoare“ [1]).

Ultimele cuvinte, caracterizând puternic lupta de clasă din orice societate bazată pe clase, zugrăvesc în mod precis și plastic condițiile luptei de clasă și în societatea antică, bazată pe organizarea sclavagistă. Această luptă, în condițiile unui nivel relativ scăzut de desvoltare a forțelor de producție și a raporturilor de producție, nu putea să ducă la eliberarea deplină a maselor muncitoare exploatate, a sclavilor, în primul rând, de exploatarea apăsătoare.

Dar, în același timp, lupta de clasă îndârjită, îndelungată, a sclavilor contra stăpânilor de sclavi, a dus la revoluția inevitabilă, la dărâmarea întregii societăți sclavagiste. Desvoltarea forțelor de producție a dus în mod inevitabil la înlocuirea vechiului tip sclavagist de raporturi de producție cu un tip nou, tipul feudal.

„Revoluția sclavilor a lichidat pe stăpânii de sclavi și a desființat forma sclavagistă de exploatare a celor ce muncesc. Dar în locul stăpânilor de sclavi, i-a adus pe stăpânii de iobagi și forma feudală de exploatare a celor ce muncesc. Un fel de exploatator a fost înlocuit cu un alt fel de exploatator“ [2]).

Schimbările survenite în domeniul vieții economice au avut drept consecință faptul că producătorii direcți fiind interesați în munca dată, au trebuit să muncească mai conștient, mai cu inițiativă. Tocmai de aceea, munca sclavilor a început să cedeze locul noilor forme de muncă, care au determinat apariția noului mod feudal de producție.

Adâncimea analizei dialectice în lucrările Tov. Stalin rezultă din faptul, că în fiecare caz izolat el desvăluie nu numai semnificația lăuntrică a faptului dat, ci și toată forța lăuntrică a procesului istoric, a caracterului legii istorice care se manifestă în faptul dat. Dărâmarea societății sclavagiste s'a produs în urma revoluției sclavilor, dar apariția raporturilor feudale, în special sub forma de colonat, istoricul o poate urmări încă în sânul orânduirii sclavagiste în descompunere, cu atât mai mult, cu cât acest proces a decurs relativ încet, conform ritmului general, încetinit, al desvoltării istorice, caracteristic pentru acea epocă și corespunzător caracterului

---

[1]) I. V. Stalin, *Opere*, vol. VI, p. 47.

[2]) I. V. Stalin, *Problemele leninismului*, ed. a XI-a, M. 147, p. 410.

primitiv al tehnicei. Aceste fapte istorice, foarte importante, au fost subliniate de Tov. Stalin cu o extremă precizie în următoarele cuvinte:

„Pentru ca sistemul feudal de economie să-și dovedească superioritatea sa asupra sistemului sclavagist de economie, cred că a fost necesară o perioadă cam de două sute de ani, dacă nu mai puțin". Și nici nu putea fi altfel, deoarece pe atunci ritmul de desvoltare era foarte încet, iar tehnica de producție era mai mult decât primitivă [1]).

Astfel, în sânul societății antice sclavagiste au luat naștere elementele societății feudale, trecerea spre această societate făcându-se în urma revoluției sclavilor. Această indicație a Tov. Stalin constitue un întreg program de activitate pentru istoricii sovietici.

Spre deosebire de istoricii burghezi, care ignorau elementele luptei sociale acute din ultimele secole ale antichității, istoricii sovietici cercetează istoria puternicei mișcări revoluționare a sclavilor, care a dus la dărâmarea orânduirii sclavagiste pe care se baza Imperiul Roman.

Politica de asuprire în masă exercitată de romani asupra unui mare număr de popoare diferite a dus, cum se întâmplă deseori în istorie, la unirea unei serii de popoare împotriva dușmanului comun și la distrugerea gigantului, cu picioare de lut și cu pretenție de stăpânire mondială.

Vorbind despre căderea Imperiului Roman, Tov. Stalin relevă absurditatea afirmațiilor pe care le fac adepții „teoriei rasiale", ce nu rezistă unei critici științifice și care sunt destinate numai unei justificări și motivări a politicei reacționare, a jafului în mase și a exploatării maselor muncitoare.

„Se știe că Roma antică privea pe strămoșii actualilor germani și francezi tot așa cum astăzi reprezentanții „rasei superioare" privesc neamurile slave. Se știe că Roma veche îi trata de sus drept rasă inferioară, drept barbari sortiți să fie veșnic supuși „rasei superioare", „Măreței Rome", și aici — între noi fie spus — vechea Romă avea oarecare dreptate, ceea ce nu se poate spune despre reprezentanții actualei „rase superioare". Și care a fost rezultatul?

---

[1]) I. V. Stalin, *Opere*, vol. IX, M., 1948, p. 136.

Că ne-romanii, adică toţi barbarii, s'au coalizat contra duşmanului comun şi au prăvălit, cu mare sgomot, Roma" [1]).

Cu o precizie foarte mare sunt lămurite în lucrările Tov. Stalin cauzele apariţiei şi dărâmării statului sclavagist, aparatul cel mai vechiu de asuprire de clasă a maselor muncitoare.

In raportul-dare de seamă citit la al XVIII-lea congres al PC (b) al U. S., Tov. Stalin a scos în evidenţă cauzele de bază ale apariţiei statului sclavagist şi anume, contradicţiile de clasă de neîmpăcat, care au dus acolo, încât stăpânii de sclavi au creat maşina violenţii, un aparat de stat pentru înnăbuşirea maselor muncitoare, în special a sclavilor.

„Statul a apărut pe baza desfacerii societăţii în clase duşmane, a apărut pentru a ţine în frâu majoritatea exploatată în interesele minorităţii exploatatoare. Instrumentele de stăpânire ale statului erau concentrate, mai ales, în armată, în organele de represie, în poliţia secretă, în închisori. Două funcţiuni fundamentale caracterizează activitatea statului: funcţiunea internă (principală) — aceea de a ţine majoritatea exploatată în frâu, şi funcţiunea externă (secundară) — de a extinde teritoriul clasei sale, dominante, pe seama teritoriului altor state, sau să apere teritoriul statului său de atacuri din partea altor state. Aceasta era starea de lucruri în vremea orânduirii sclavagiste..." [2]).

Aci este esenţială indicaţia Tov. Stalin că asuprirea maselor muncitoare constitue funcţia principală a statului bazat pe organizarea de clase, şi totdeodată războaiele, atât ofensive cât şi defensive, constituesc şi funcţia secundară a oricărui stat în societatea exploatatoare. Cu alte cuvinte, Tov. Stalin stabileşte importanţa de bază a raporturilor de producţie şi a luptei de clasă, relevând că politica de războiu este un fenomen derivat, o suprastructură politică. Prin aceasta, se dă o lovitură hotărîtoare teoriilor care exagerează importanţa factorului militar şi politic.

Pentru studiul istoriei antice prezintă o mare importanţă principala indicaţie a Tov. Stalin asupra caracterului statelor atât din Orientul antic, cât şi al statelor sclavagiste hellenistice, în special asupra caracterului imenselor despotii orientale şi al monarhiilor hellenistice, care pretindeau la dominarea mondială. „Incontes-

---

[1]) I. V. Stalin, *Raportul-dare de seamă la al XVIII-lea congres al Partidului, cu privire la activitatea CC al PC (b) al U. S.*

[2]) I. V. Stalin, *Problemele leninismului*, ed. a II-a, p. 604, M., 1945.

tabil că marile state ale lui Cyrus şi Alexandru nu puteau fi numite naţiuni, deşi ele se formaseră în mod istoric, din diferite neamuri şi rase. Acestea nu erau naţiuni, ci conglomerate incidentale şi puţin închegate de grupuri, care se desfăceau şi se uneau după succesele sau înfrângerile unui sau altui cuceritor" [1]).

Şi, într'adevăr, erau încă foarte slabe legăturile economice, ca şi cele de alt gen între diferitele părţi ale acestor enorme state. Studiul amănunţit sub acest raport al istoriei vechiului Orient şi al istoriei antice, în special, al istoriei Persiei şi al lumii hellenistice, care ilustrează puternic această teză foarte importantă a Tov. Stalin, va aduce o lumină nouă şi puternică asupra istoriei lumii antice în ansamblul ei.

Masele muncitoare şi exploatate duceau o luptă înverşunată contra exploatatorilor lor. Ele lansau anumite lozinci dar, cu toate acestea, în societatea antică sclavagistă în care nu putea să existe o desvoltare destul de mare a forţelor de producţie şi a raporturilor de producţie corespunzătoare, nu puteau să apară teorii ştiinţifice înaintate ca cea a socialismului şi cu atât mai mult a comunismului, care a fost steagul, sub care s'au eliberat masele muncitoare de jugul exploatării. Incă în anul 1904, în a sa „Scrisoare din Kutais", Tov. Stalin, răspunzând lui Plehanov, care critica cartea lui V. I. Lenin „Ce-i de făcut?" scria, că socialismul este imposibil în timpul sclaviei.

„Eu cred că Plehanov a rămas în urmă în ceea ce priveşte problemele noi. Lui tot i se mai pare că vede pe vechii oponenţi şi repetă ca mai înainte: „conştiinţa socială e determinată de viaţa socială", „ideile nu cad din cer". Ca şi când Lenin ar fi spus că socialismul lui Marx ar fi fost posibil în timpul sclaviei şi al iobăgiei. Acum şi liceenii ştiu că „ideile nu cad din cer" [2]).

Istoricii burghezi reacţionari cum era Pöhlmann, care admiteau existenţa ideilor socialiste şi comuniste în societatea antică sclavagistă, denaturau puternic faptele istorice şi modernizau în mod tendenţios societatea antică. Toate aceste teorii au constituit motivarea ideologică a acelei politici reacţionare, cu ajutorul căreia imperialiştii încearcă să întoarcă înapoi roata desvoltării istorice a societăţii.

---

[1]) I. V. Stalin, *Opere*, vol. II, pag. 293.

[2]) I. V. Stalin, *Scrisoarea din Kutais*, Opere, vol. I, p. 57.

Părerile Tov. Stalin asupra schimbării și desvoltării continui a diferitelor forme de ideologie au o importanță foarte mare pentru studiul istoriei antice. In lucrarea sa „Anarhism sau socialism?", Tov. Stalin arată cum trebue studiate diferitele forme de ideologie, care se schimbă și se desvoltă în mod continuu în legătură cu desvoltarea orânduirii sociale.

„...... forma ideologiei se schimbă și se desvoltă continuu. Forma antică, feudală, burgheză, proletară — iată între altele formele pe care le-a îmbrăcat ideologia" [1]). I. V. Stalin arată mai departe în următoarele cuvinte, cum apare ideologia proprietății private, ideologia de proprietar:

„Istoria arată, că dacă în diferite timpuri oamenii se pătrundeau de diferite idei și dorinți, cauza o constitue faptul că oamenii în diferitele timpuri au luptat în mod diferit contra naturii pentru îndestularea nevoilor lor, și potrivit cu aceasta erau altele și raporturile lor economice. A fost un timp când oamenii au luptat contra naturii împreună, pe bazele comunității primitive, atunci și proprietatea lor era comunistă, și de aceea aproape că ei nu făceau deosebire între „al meu" și „al tău", conștiința lor era comunistă. A venit timpul, când în producție a pătruns deosebirea între ce este „al meu" și ce este „al tău", atunci și proprietatea a căpătat caracter privat, individual, și de aceea conștiința oamenilor s'a pătruns de simțul proprietății private" [2]).

In aceste cuvinte ale Tov. Stalin, deosebit de important este faptul că schimbarea formei de ideologie e pusă în legătură cu schimbarea formei de proprietate. Ideologia orânduirii comunității primitive se bazează pe proprietatea obștească, pe când ideologia epocei sclavagiste se bazează pe apariția și desvoltarea proprietății private. Acest lucru s'a manifestat și în ideologia societății sclavagiste.

Partinitatea în știința istorică constitue principiul de bază al cercetării marxist-leniniste, premisa importantă a avântului viguros în desfășurarea istoriografiei sovietice. In condițiile noastre, ea constitue o pârghie puternică a ideologiei noii societăți comuniste.

Lucrările Tov. I. V. Stalin pătrunse de ideologia creatoare marxist-leninistă și de o înaltă partinitate principială, arată cum

---

1) I. V. Stalin, *Anarhism sau socialism?*, Opere, vol. I, p. 390.

2) Ibidem, p. 314.

a folosit marele nostru dascăl datele din istoria antică pentru motivarea teoretică a unor teze principiale şi filosofice de importanţă esenţială.

Tov. Stalin a împrumutat din bogatul tezaur de creaţie populară a lumii antice legenda despre Anteu, pentru a arăta în mod pregnant și plastic legătura bolşevicilor cu poporul, legătura partidului comunist cu interesele maselor populare.

„In mitologia lor, Grecii din antichitate aveau un erou vestit Anteu, care, după povestea mitologică era fiul lui Poseidon — zeul mărilor și al Geei — Zeiţa pământului. El nutrea o deosebită dragoste pentru mama sa care îl născuse, îl hrănise şi-l crescuse. N'a existat erou, pe care acest Anteu să nu-l fi învins. El era considerat ca un erou de neînvins. In ce consta forța lui? In faptul că oridecâteori avea greutăţi în lupta împotriva adversarului el se atingea de pământ, de mama care îl născuse şi îl alăptase şi căpăta noi forţe. El avea totuși şi o parte slabă: primejdia de a se pomeni rupt de pământ într'un chip oarecare. Ţinând seama de această slăbiciune a lui, duşmanii lui Anteu îl pândeau. Şi iată că s'a găsit un duşman Hercule, care folosindu-se de această slăbiciune l-a învins. Şi cum l-a învins Hercule pe Anteu? L-a deslipit de pământ, l-a ridicat în aer şi luându-i astfel posibilitatea de a veni în atingere cu pământul l-a gâtuit.

Cred că bolşevicii ne amintesc de eroul mitologiei greceşti, Anteu. Ca şi Anteu, ei sunt tari prin faptul că-şi păstrează contactul cu mama lor, cu masele care i-au născut, alăptat şi educat. Şi atâta timp cât îşi păstrează legăturile cu mama lor, cu poporul, ei au toate şansele să rămână invincibili. Iată secretul invincibilităţii conducerii bolşevice“ [1]).

Tov. Stalin, marele nostru conducător şi dascăl a desvăluit, cu o adâncă putere de pătrundere, trăsăturile caracteristice specifice ale orânduirii comunităţii primitive şi sclavagiste, punând prin aceasta în faţa specialiştilor de istorie antică o serie întreagă de importante probleme principiale. Precizările de o importanţă deosebită făcute de Tov. Stalin, stimulează gândirea savanţilor sovietici, îndreptând atenţia lor spre rezolvarea problemelor fundamentale de istorie antică. Bazându-se pe tezele propuse de Tov. Stalin în problemele principiale ale vieţii economice, ale raporturilor reciproce

---

[1]) *Curs scurt de istorie a PC (b) al U. S.*, p. 505.

de clasă, ale caracterului ce-l avea statul și ideologia societății primitive și sclavagiste, aplicând metodologia marxist-leninistă, savanții sovietici au dat un nou avânt studiului istoriei antice.

In această privință, aportul lor în istoriografia sovietică trebue să fie înfățișat amplu și în mod critic.

Numai studiind adânc de pe pozițiile teoriei marxist-leniniste problemele cele mai importante, de bază și principiale din istoria antică pe baza unui vast material de fapte, istoricii sovietici ai lumii antice vor putea să meargă mai departe pe calea ce le-a fost arătată în lucrările geniale ale corifeilor științei noastre, V. I. Lenin și I. V. Stalin.

Inscripție slavă descoperită în Dobrogea în anul 1950, cu prilejul construcției Canalului Dunăre—Marea Neagră. Piatra se găsește azi la Muzeul Național de Antichități din București. După unele presupuneri ar fi cea mai veche inscripție slavă cunoscută (anul 943 al e. n.).

CERCETĂRI ARHEOLOGICE LA VĂLENI (JUD. NEAMȚ)

DE
HORTENSIA DUMITRESCU

Cercetările din așezarea „primitivă" dela Văleni întreprinse prin sondagii modeste, aduc date concrete asupra unei colonii primitive, aparținând culturii materiale a ceramicei pictate de tip Cucuteni-Tripolie, din treapta de mijloc a barbariei (perioada eneolitică). In acest fel, rezultatele cercetărilor noastre, pe care le vom prezenta în acest articol, vor putea sluji și ele viitoarelor sinteze asupra desfășurării vieții omenești în vremurile preistorice pe teritoriul Moldovei și în legătură directă cu celelalte regiuni din țară.

Intr'adevăr, precum se știe, cultura materială cunoscută sub numele de cultura Cucuteni-Tripolie, se întinde din colțul sud-estic al Transilvaniei, peste Moldova și dincolo de Prut, în Uniunea Sovietică (până în regiunea Chievului și chiar mai departe), reprezentând o unitate organică, chiar dacă înlăuntrul ei există o serie întreagă de deosebiri și variante.

Stațiunea Văleni din jud. Neamț este situată la cca 3 km distanță SE, de orașul Piatra-Neamț, și anume chiar pe malul drept al Bistriței, pe locul zis „Cetățuia", o fostă insulă a Bistriței, cu întindere de aproximativ 1 ha.

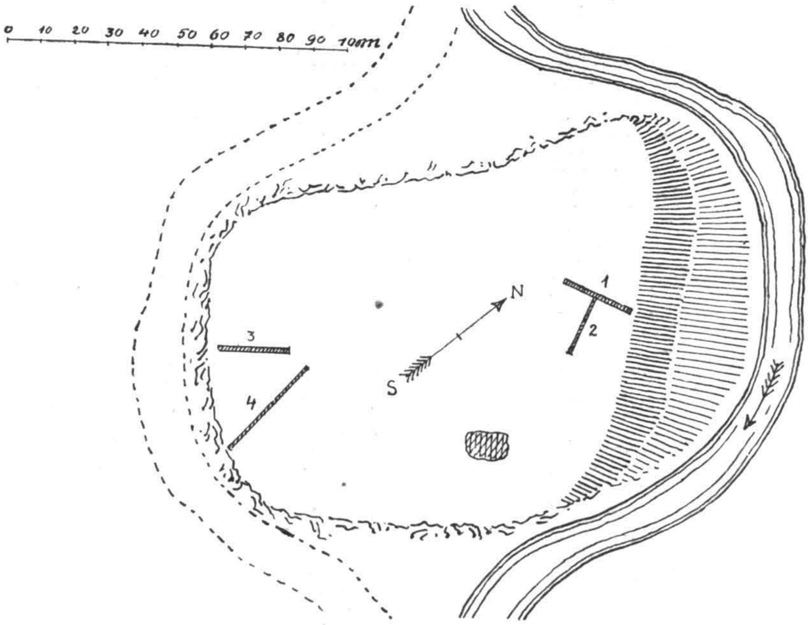
Așezarea preistorică ne-a fost semnalată de Pr. C. Matasă [1]; acesta a făcut și câteva sondagii în 1939, când a descoperit aci ceramică pictată cucuteniană [1]). In anii 1939 și 1940, s'au făcut pe marginile „Cetățuii" și, mai ales pe marginea dinspre E, mai multe tranșee militare.

Cercetările pe care le-am putut efectua noi aci în vara anului 1942, au avut tot caracterul de sondagii reduse ca întindere, deoarece cea mai mare parte a stațiunii era plantată cu vie și pomi roditori. Ne-am mărginit deci numai la câteva șanțuri de cercetare

---

[1]) C. Matasă, *Cercetări din preistoria jud. Neamț*, în Bul. Com. Mon. Istorice fasc. 97, fig. 31—33, p. 116—117.

şi identificare. Am trasat întâi un şanţ de 21,40×1,50 m, în partea dinspre râul Bistriţa, în livadă *(1)*; apoi perpendicular pe acesta, în chip oarecum de litera T, un al doilea şanţ *(2)* cu dimensiunile 18 × 1,20 m. In cealaltă extremitate a staţiunii, adică înspre SE, în marginea viei, s'a săpat o tranşee de 21 × 1,50 m *(3)*, adică aproape până în marginea Cetăţuii, şi apoi mai spre E un alt şanţ, cu o poziţie oblică faţă de cel precedent, de 34,60×1 m *(4)* (fig. 1).

Fig, 1

Spre capătul de NE al şanţului *1,* resturile aşezării primitive apar mai repede, terenul fiind aci în pantă. Chiar din pătura de pământ vegetal găsim în acest colţ mici fragmente ceramice şi chirpic ars, fără să fie însă vorba de masări. Pătura de pământ vegetal are o grosime de cca 30—35 cm, şi în ea apar răzleţe fragmente ceramice. Sub acest strat, apar în două puncte resturi de locuinţe, punctele x şi y din secţiune (fig. 2/I): multe cioburi, bucăţi destul de mari de chirpic ars, pietre de râu şi oase de animale domestice.

In punctul x se constată lămurit că resturile ceramice, chirpicul, pietrele şi cioburile se află la baza stratului de pământ vegetal,

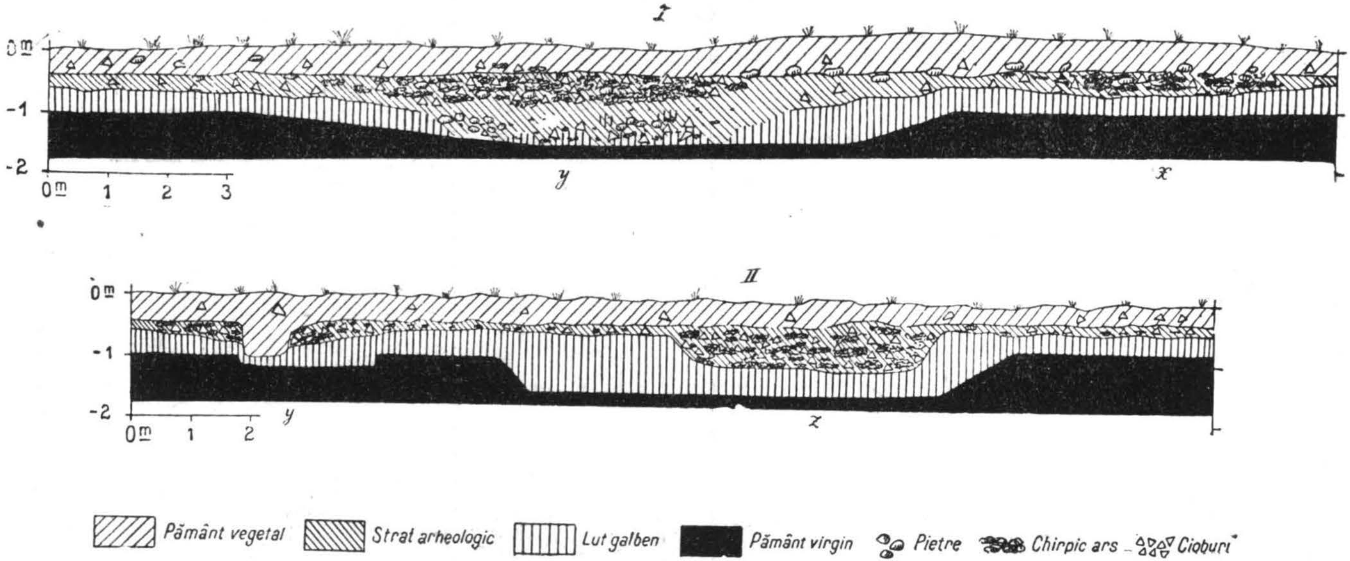

I
0 m
-1
-2
0 m 1 2 3
y
x
II
0 m
-1
-2
0 m 1 2
y
z
Pământ vegetal
Strat arheologic
Lut galben
Pământ virgin
Pietre
Chirpic ars
Cioburi

Fig. 2

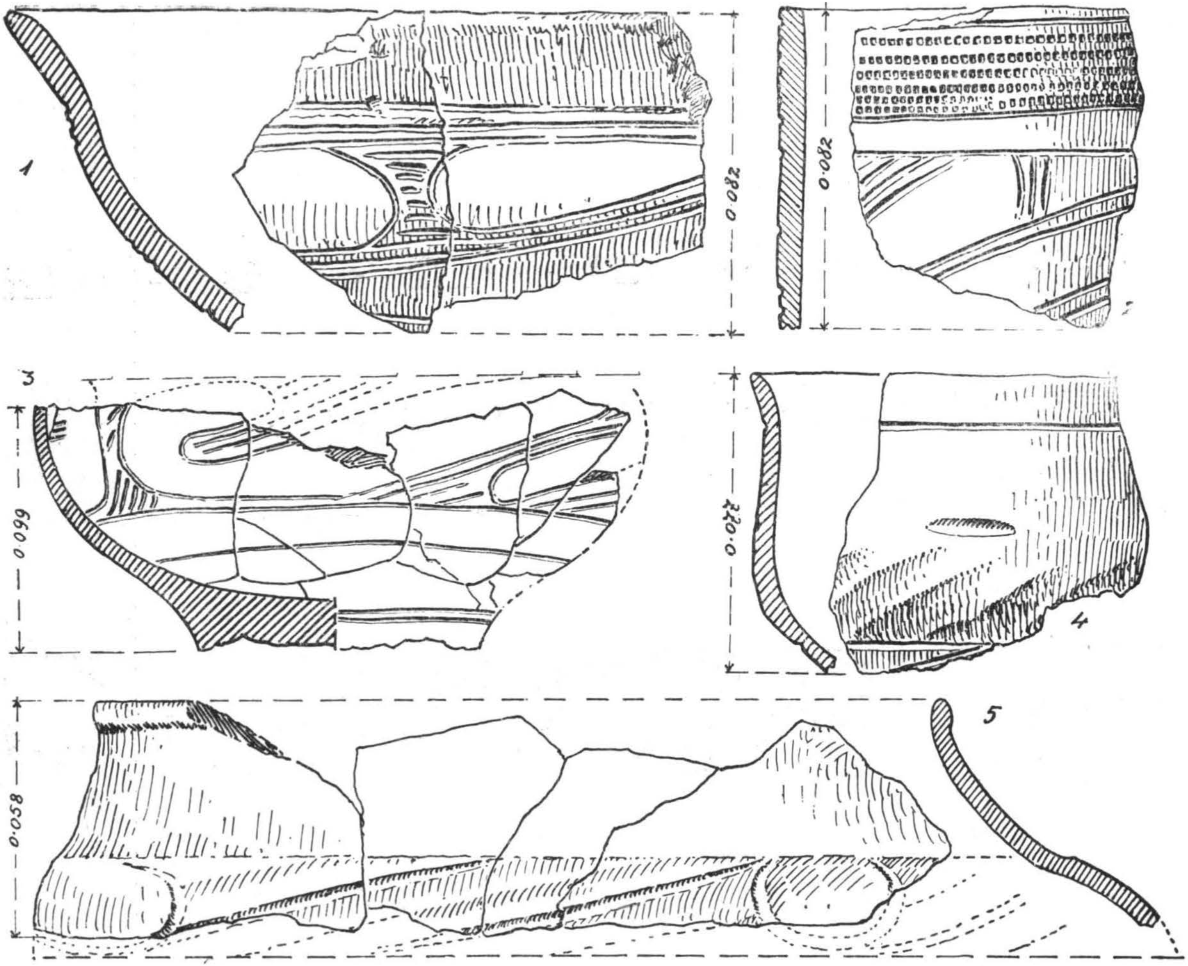

Fig. 3

într'un strat de pământ ce suprapune pământul galben-viu, care apare în acest punct pe la 55—60 cm adâncime. Fragmentele ceramice sunt în marea lor majoritate din pasta caracteristică pentru ceramica pictată, bine arsă la roșu, ca și din pastă cenușie-verzuie, tot bine arsă. O a treia categorie este formată din cioburi lucrate dintr'o pastă mai grosolană și mai puțin bine arsă. Pe la 40 cm, apar câteva fragmente cu buze crestate și ornamente în tehnica „pieptenului", caracteristică speciei ceramice Cucuteni C.

Este clar că aci resturile locuinței se află pe un teren plan.

Mai spre centrul șanțului apar alte resturi de locuință *(y)*, de asemenea sub baza păturii de pământ vegetal. Aci, însă, în pământul umblat de sub stratul vegetal, resturile continuă și sub ceea ce ar trebui să fie linia de bază a dărâmăturilor locuinței, într'un fel de alveolare ce pătrunde în lutul galben sub formă de groapă. Deoarece, din pricina arborilor din apropiere nu s'a putut lărgi săpătura spre a se degaja toate resturile, nu ne-am putut da perfect seama dacă este vorba de resturile a două locuințe suprapuse, dintre care cea mai veche a fost săpată în groapă, sau de o groapă în cuprinsul uneia și aceleiași locuințe. Aspectul masei de chirpic ars, așa cum rezultă din profilul sondagiului, ne-ar face să înclinăm spre prima ipoteză, dar celelalte constatări pe care le indicăm mai jos, par a pleda în sprijinul celeilalte explicații. Intr'adevăr, chiar sub masa de chirpic, fragmentele ceramice cu pictură de stil Cucuteni B se găsesc până spre fundul alveolării, adică până aproape de lutul galben neumblat. Multe dintre ele aparțin grupelor δ și ε și până la 1,30 m adâncime, 95% din ceramică e din pastă bună roșie. Alături de acestea apar câteva cioburi crestate, iar altele din pastă neagră lustruită. Un singur fragment este tipic precucutenian.

In restul șanțului, apar și cioburi cu ornamente precucuteniene mai ales sub adâncimea de 80 cm, adică în imediata apropiere a lutului galben. In câteva vase fragmentare se găsesc semințe arse de cereale; probabil, meiu.

Șanțul 2, perpendicular pe cel precedent (fig. 1) e de 18×1,20 m. In afară de resturile locuinței *y* în dreptul căreia s'a deschis acest șanț, apar și resturile altei locuințe, *z* (fig. 2/II). In porțiunea care secționează locuința *y*, printre resturile de aci se găsesc greutăți de plasă de formă plată și rotundă. Mai spre fund, tot aci, apar fragmente dintr'un chiup mare, grosolan lucrat, conținând sâmburi de fructe. Câteva bucăți mari de chirpic ars prezintă vădite

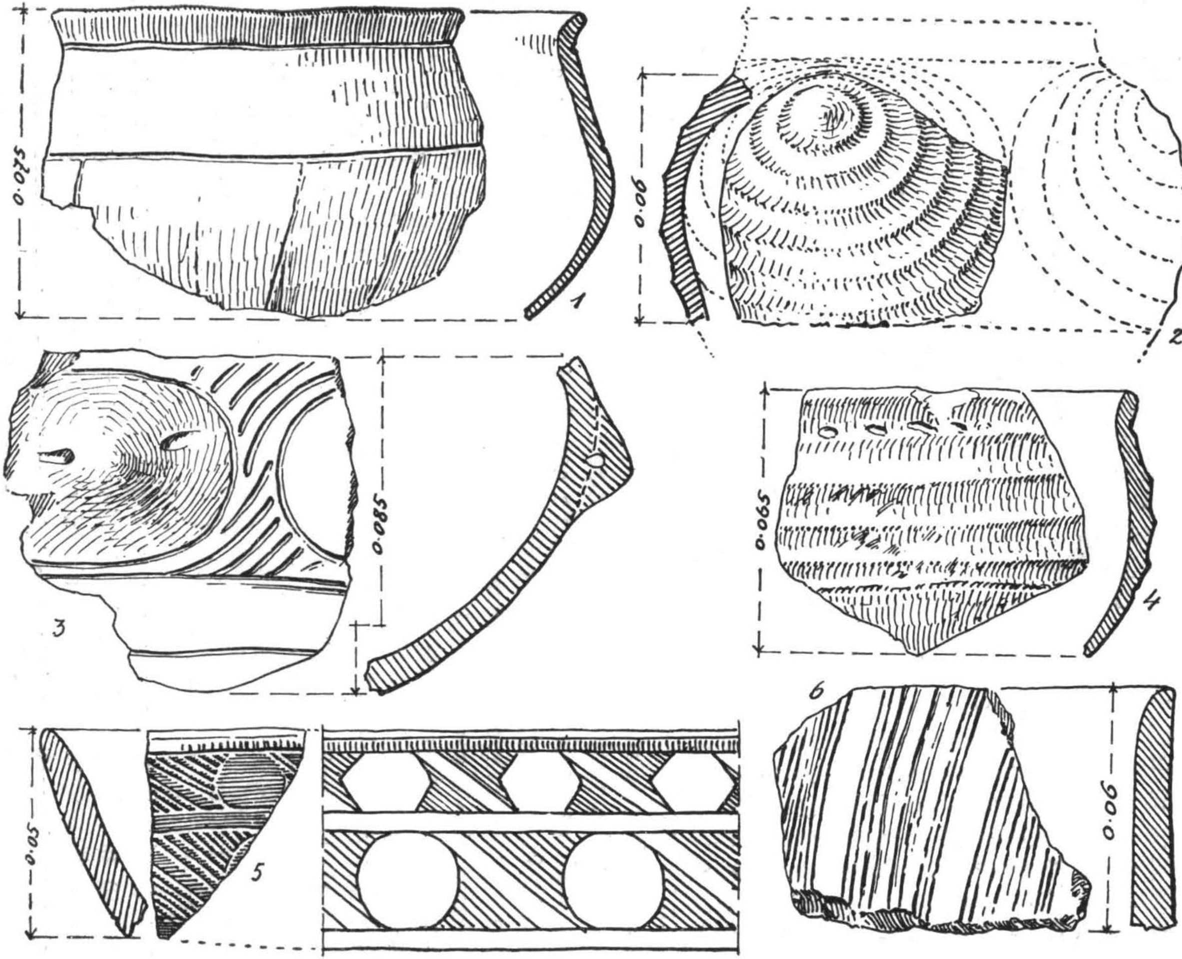

Fig. 4

urme de pari groși. Sub fragmentele de chiup, cioburi cu pictură de stil Cucuteni B. Resturile locuinței *z* (fig. 2/II) se află tot în stratul de pământ umblat, de sub pătura de pământ vegetal și formează și de data aceasta o alveolare în formă de groapă în pământul galben. Printre bucățile de chirpic ars se văd pietre de râu, cioburi și fragmente de râșnițe de piatră. Fragmentele cu pictură se găsesc în special în cuprinsul dărâmăturilor locuințelor. In restul șanțului, fragmentele ceramice cu ornamente precucuteniene incizate, apar încă dela 40 cm adâncime. Locuința *z* pare a fi săpată în lut, deoarece în dreapta și în stânga, lutul steril și tare bătătorit începe aproape de 65 cm.

Șanțul 3 (21 × 1,50 m), săpat în partea opusă, adică spre SE, în vie. Stratul de pământ vegetal merge până la cca 30—35 cm adâncime, conținând foarte puține resturi ceramice. In stratul de pământ ce urmează, fragmente răzlețe de chirpic ars și cioburi multe, precum și diferite unelte de silex și piatră lustruită. Pe la 40 cm, o coapsă de figurină antropomorfă, cu ornamente incizate de stil A. Primele cioburi pe care se mai păstrează pictura (stil B) apar între 50—80 cm. Intre 80—95 cm, apar primele cioburi precucuteniene și acelea cu pictură de stil A, deși se găsesc și din acelea de stil B, inclusiv grupele de tranziție A-B. Un fragment de tip C, printre ele, dovedește că straturile au fost destul de răvășite prin lucrările viei.

Șanțul 4 (34,60×1 m) nu aduce nici el vreo precizare în plus, deoarece nu întâlnește resturile niciunei locuințe. In unele porțiuni (spre SE) apare prundiș și nisip pe la 80 cm adâncime, în celelalte porțiuni apare lutul galben. Din pricina caracterului de sondagii restrânse și a imposibilității de a le lărgi după nevoie, șanțurile trasate nu au dat rezultate prea concludente din punct de vedere stratigrafic. Totuși, sunt indicii că unele locuințe, poate mai vechi erau construite în gropi, iar altele erau construite la suprafața solului respectiv.

Sistemul locuințelor săpate parțial în pământ ar putea denota și un specific local. Locuințele de aci nu aveau podeaua lucrată special, ca acele „plosciadki" tripoliene din regiunea Chievului, căci drept podea servea pământul bătătorit. Urmele de pari în chirpic, arată că locuințele de aci erau construite după tehnica cunoscută în toate așezările similare. Dimensiunile lor mai reduse, ca și faptul că în fiecare s'a găsit un inventar de vase fragmentare,

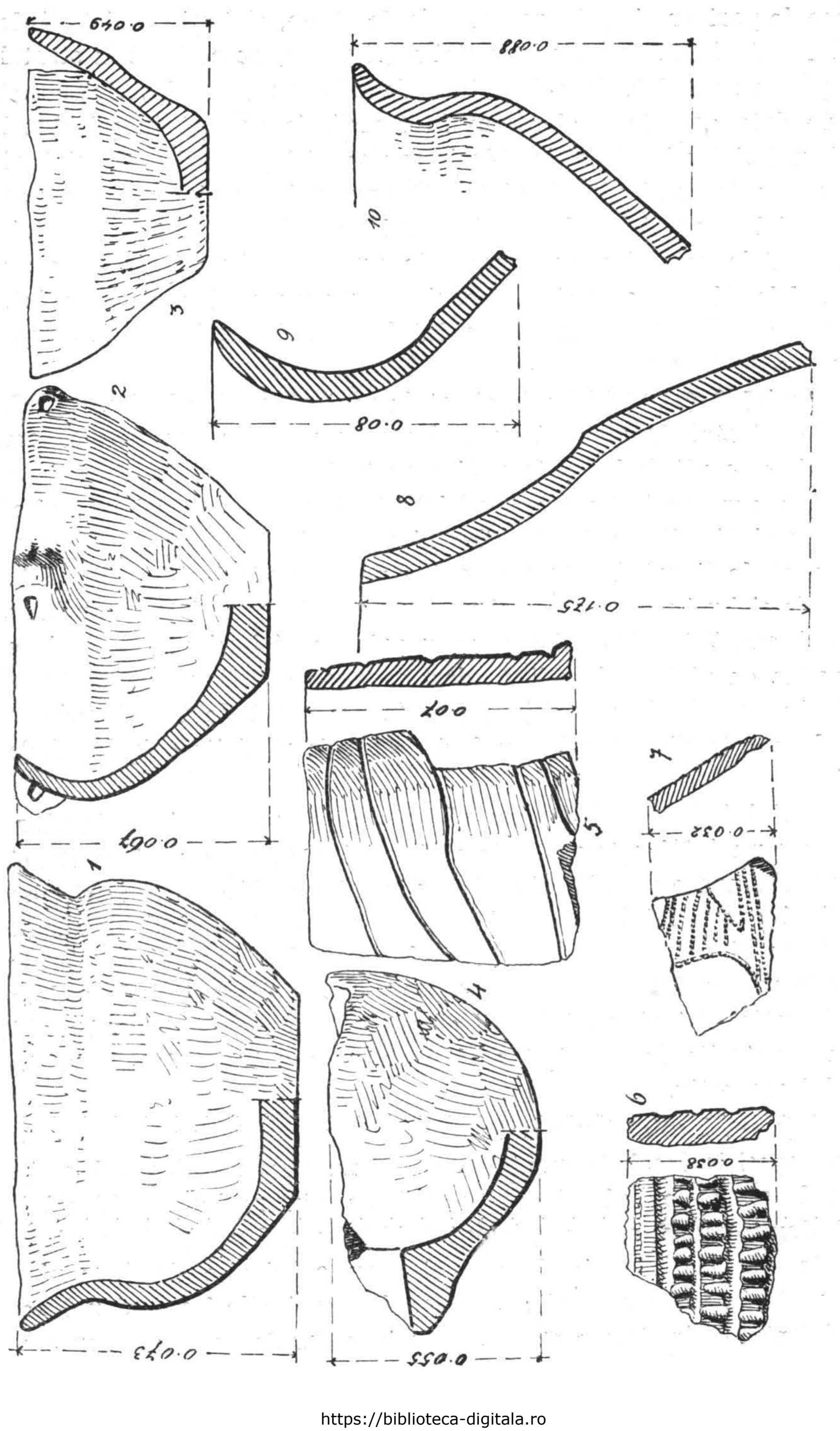

Fig. 5

ca şi râşniţa pentru zdrobit grăunţele, ne permite să tragem unele concluzii cu privire la stadiul social și cronologic al vieţii care s'a desfășurat aci; ne gândim, anume, la o fază mai recentă, când comuna gentilică matriarhală începe a se divide în familii perechi. Fără îndoială însă, că lucrările de mai mare amploare trebue să se fi executat în comun, păstrându-se obiceiul vechei economii gentilice.

In ceea ce priveşte stratigrafia, faptul că uneori găsim cioburi precucuteniene la adâncime destul de mică, nu ne îndreptăţeşte, fireşte, să spunem că ele sunt tot atât de recente ca și cele de tip Cucuteni B. Acest amestec provine din răvășirea straturilor printr'o locuire aproape continuă, iar succesiunea diferitelor aspecte de cultură materială trebue stabilită potrivit constatărilor făcute în alte așezări similare.

In dărâmăturile locuințelor s'au găsit și oase de animale domestice: ovine, bovine, precum și melci. Seminţele de leguminoase carbonizate, ca și sâmburii de fructe, găsiţi într'un fund de chiup în locuința *y* pledează pentru contemporaneitatea lor cu locuinţele respective și ne indică ocupația locuitorilor.

CERAMICA

Vom descrie mai jos, sumar, ceramica dela Văleni, care poate fi încadrată în următoarele categorii: 1. Ceramica precucuteniană. 2. Ceramica pictată. 3. Ceramica grosolană și 4. Ceramica de tip Cucuteni C.

1. *Ceramica precucuteniană* se cunoaște mai bine din așezările dela Izvoare [1]) şi dela Traian [2]), ambele din jud. Neamţ. Adâncimea la care se găsește ceramica precucuteniană variază după punctul săpat, care este la rândul său în funcţie de înclinarea terenului. De pildă, în șanţul *3*, situat în regiunea dinspre SE a staţiunii, unde se păstrează oarecum înălţimea iniţială a locului, această ceramică se află la adâncimea de 80—100 cm, pe când în șanţul *2*, situat în partea opusă şi mai joasă dinspre malul Bistriţei, se găsește — acolo unde nu sunt resturi de locuinţe — la adâncimea de 50—60 cm.

---

1) ESA, XI, p. 134—146.

2) Dacia, IX—X, 1941—1944, p. 26—34.

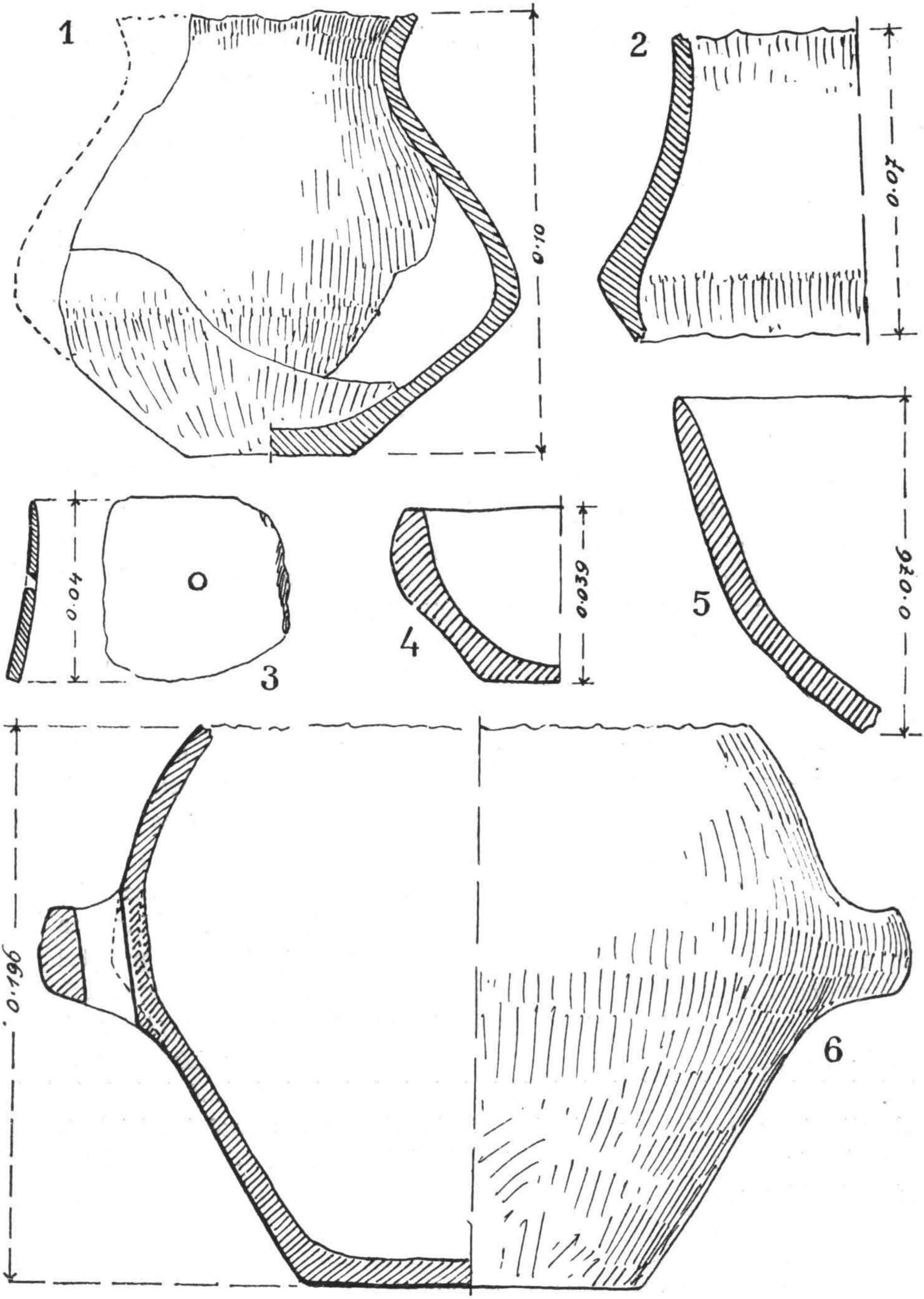

Fig. 6

In privința tehnicei de preparare a pastei, se observă o inferioritate față de aceea a ceramicei pictate. Grăuntele ceramicei precucuteniene este mai mare, iar în spărtură pasta se prezintă sgrunțuroasă. Deși bine arsă, totuși, în interior pasta e de culoare neagră-cenușie, cu marginele cafenii și mai rar roșii. Suprafața cioburilor, de obiceiu bine netezită, păstrează aceeași culoare cenușie negricioasă ca și în interior. Numai în cazuri rare pasta este arsă la roșu. Tot așa de rar — numai pe câteva cioburi — se observă pe suprafață un lustru ușor.

Formele precis constatate sunt următoarele: a) *cupa simplă,* cu buza puțin răsfrântă în afară și corpul bombat, de dimensiuni modeste (fig. 3/4; 4/1 și 4/4), care își are probabil origina în vechile forme band-ceramice; b) *vasele piriforme,* cu gât nu prea înalt, corpul bombat uneori destul de exagerat și de înălțimi variabile (fig. 3/5, 4/2); c) *„fructierele" cu picior* (fig. 3/3), deși nu se pot da amănunte în privința picioarelor, căci nu avem la dispoziție exemplare întregi; d) *strachini larg deschise* (fig. 4/5 și poate fig. 3/1) deși acesta din urmă poate fi și un fragment din farfuria unei fructiere. Toate aceste forme au fost identificate mai înainte în ceramica precucuteniană dela Traian [1]). In afară de acestea, câteva fragmente cu peretele perfect drept (fig. 3/2, fig. 4/6 și fig. 5/5), ar putea aparține unor pahare înalte, dar deoarece nu avem niciun exemplar mai întreg, nu se poate preciza despre ce formă e vorba.

Ornamentarea. realizată mai ales prin tehnica inciziei, a fost executată cu un instrument cu vârful ascuțit sau bont; ea constă din brazde adânci trase tot câte două, însă fără a fi perfect paralele între ele. Se conturează astfel spații de o lărgime inegală în întinderea lor, dispuse uneori pieziș, care alternează cu benzi mai înguste. Aceste benzi înguste sunt lăsate libere, pe când zonele mai late sunt umplute cu diferite motive: grupe de linii spiralice, sau derivații din spirală și mai rar cercuri și tangente (fig. 3 și 4).

Pe vasele fructieră (fig. 3/1 și 3/3), ornamentul se prezintă ceva mai complex. Cele două spații intermediare de formă quasi-triunghiulară, rezultate prin întâlnirea a două grupe de linii spiralice, sunt umplute la rândul lor cu linii paralele ușor curbate, dispuse în sensuri inverse.

---

[1]) Dacia, IX—X, p. 27, fig. 11; p. 29, fig. 12/1.

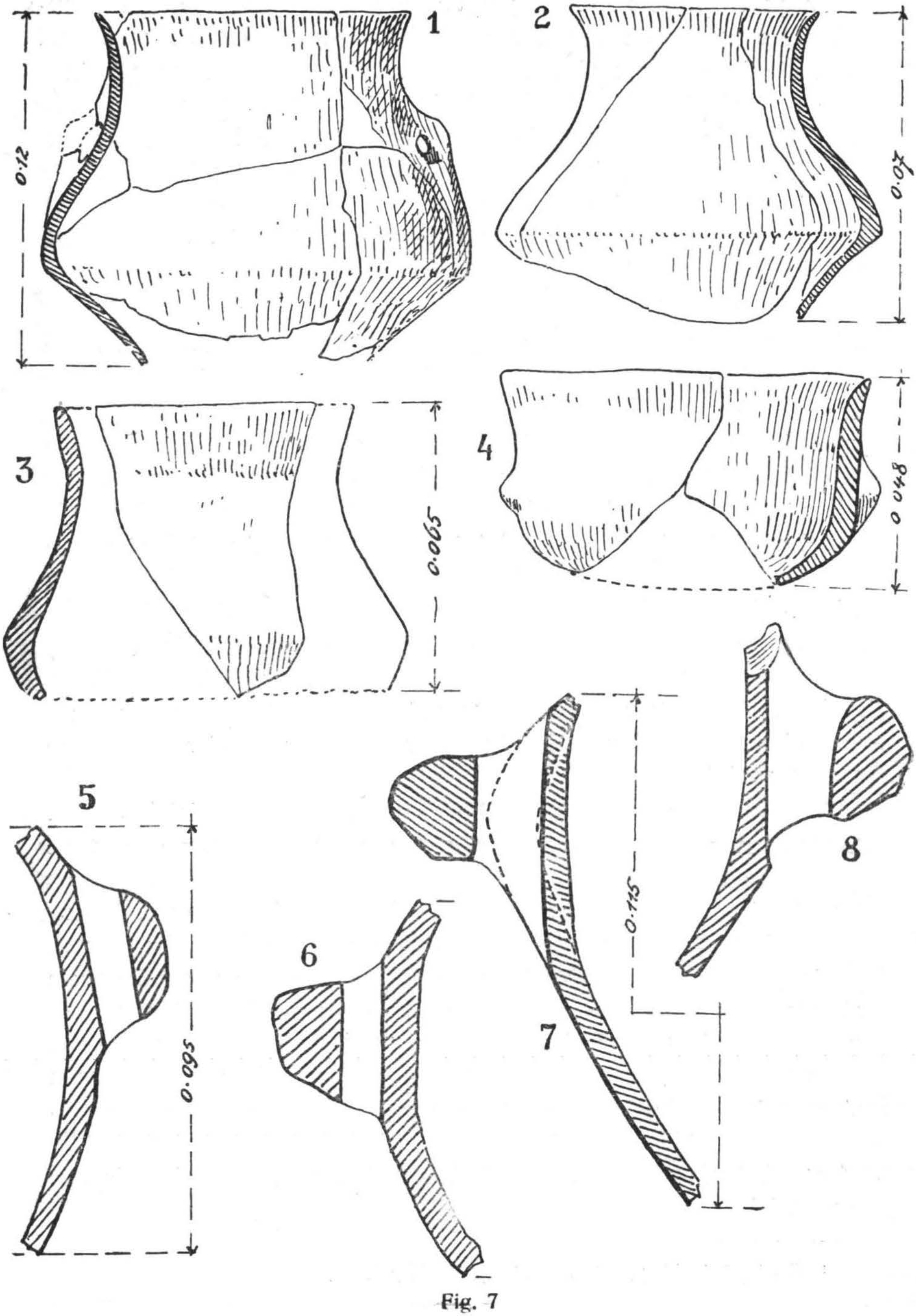

Fig. 7

Pe unele fragmente se văd şiruri de mici linii verticale, umplând benzile mai înguste, lăsate de obiceiu fără ornament. Pe alte fragmente, deşi mai rar, se observă o serie de linii întretăiate în unghiuri ascuţite sau drepte, vârîte unul într'altul. Pe alocuri, au rămas şi resturi de materie albă prăfoasă, care umplea inciziile. Alteori, în mijlocul unui spaţiu circular se află o mică proeminenţă toartă, străpunsă, având mai mult un rol de ornament plastic, (fig. 4/3). Mai rar se întâlneşte un ornament constând dintr'o mare proeminenţă plată [1]).

Altă categorie de ornamente o constitue ornamentele realizate prin tehnica punctării. Ornamentul este imprimat probabil cu o rotiţă dinţată, cu dinţii ascuţiţi sau cu secţiunea rectangulară, căci forma punctelor este când rotundă, când patrată. Şiruri paralele de astfel de imprimări mărunte umplu spaţiul unei benzi late (fig. 3/2); se poate observa aci că acest motiv decorativ punctat, ca şi cel redat prin tehnica inciziei, se întâlnesc pe acelaşi vas. Alteori, aceste imprimări par a fi constituit un ornament mai complicat (fig. 5/7). Pe acest fragment se văd precis urmele umplerii ornamentului incizat cu materie albă-calcaroasă [2]).

Alt procedeu decorativ îl constituesc canelurile, cunoscute şi acestea în ceramica precucuteniană. Lucrate probabil cu degetele, acestea se deosebesc de acelea întâlnite în repertoriul ceramicei de tip C. Uneori ele sunt orizontale (fig. 4/4), alteori oblice (fig. 3/4) şi în sfârşit în cercuri concentrice în jurul unei mici proeminenţe (fig. 4/2), aşa cum se poate vedea şi pe un vas dela Traian [3]).

Nu lipseşte, dela Văleni, nici procedeul ornamentării prin haşuri paralele. Pe un ciob de pastă fină, de culoare cenuşie închisă, care va fi făcut parte dintr'o strachină, se observă cercuri, hexagoane şi tangente rezervate din suprafaţa vasului prin ajutorul acestor mici linii oblice (fig. 4/5), adică după procedeul observat mai târziu în ceramica pictată de stil A. De altfel, un motiv asemănător, fără să fie identic, căci aci haşurile sunt verticale, se întâlneşte chiar în cadrul ceramicei pictate dela Traian, aparţinând stilului de tranziţie [4]) şi anume subgrupei γ^3.

---

[1]) Dacia, IX—X, fig. 12/7, ESA, XI, p. 41, fig. 7 c.

[2]) Dacia, IX—X, fig. 12/8 şi 13; 13/1.

[3]) Ibidem, fig. 12/16.

[4]) Ibidem, pl. VII/3.

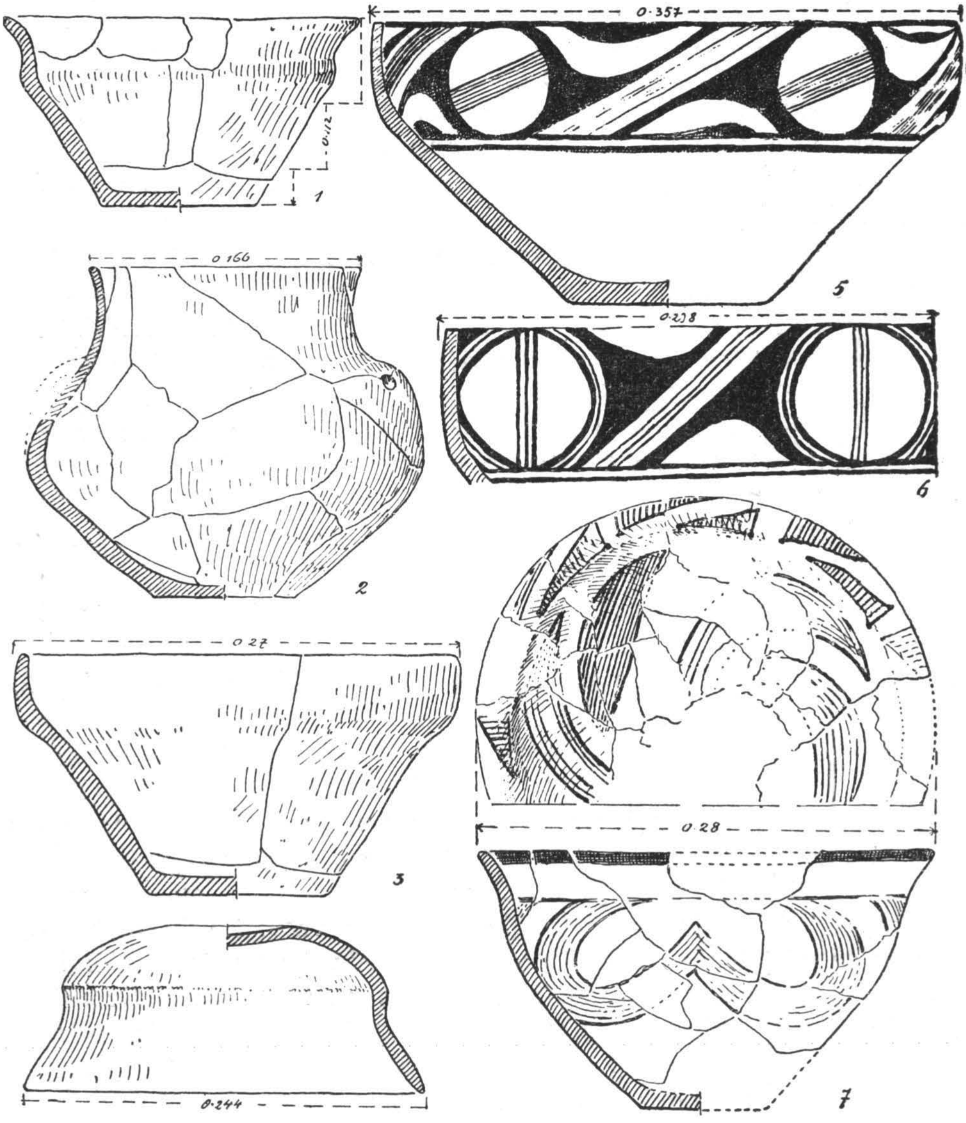

Fig. 8

Pe un ciob mic din pastă neagră, lustruit, găsit la adâncimea de 1 m, sub locuinţa *y*, se observă un motiv decorativ rezultat dintr'o serie de benzi înguste, în relief, crestate cu ajutorul unui instrument cu vârful lat (fig. 5/6). Acest decor care principial seamănă cu cel cunoscut dela Izvoare [1]), seamănă până la identitate însă cu

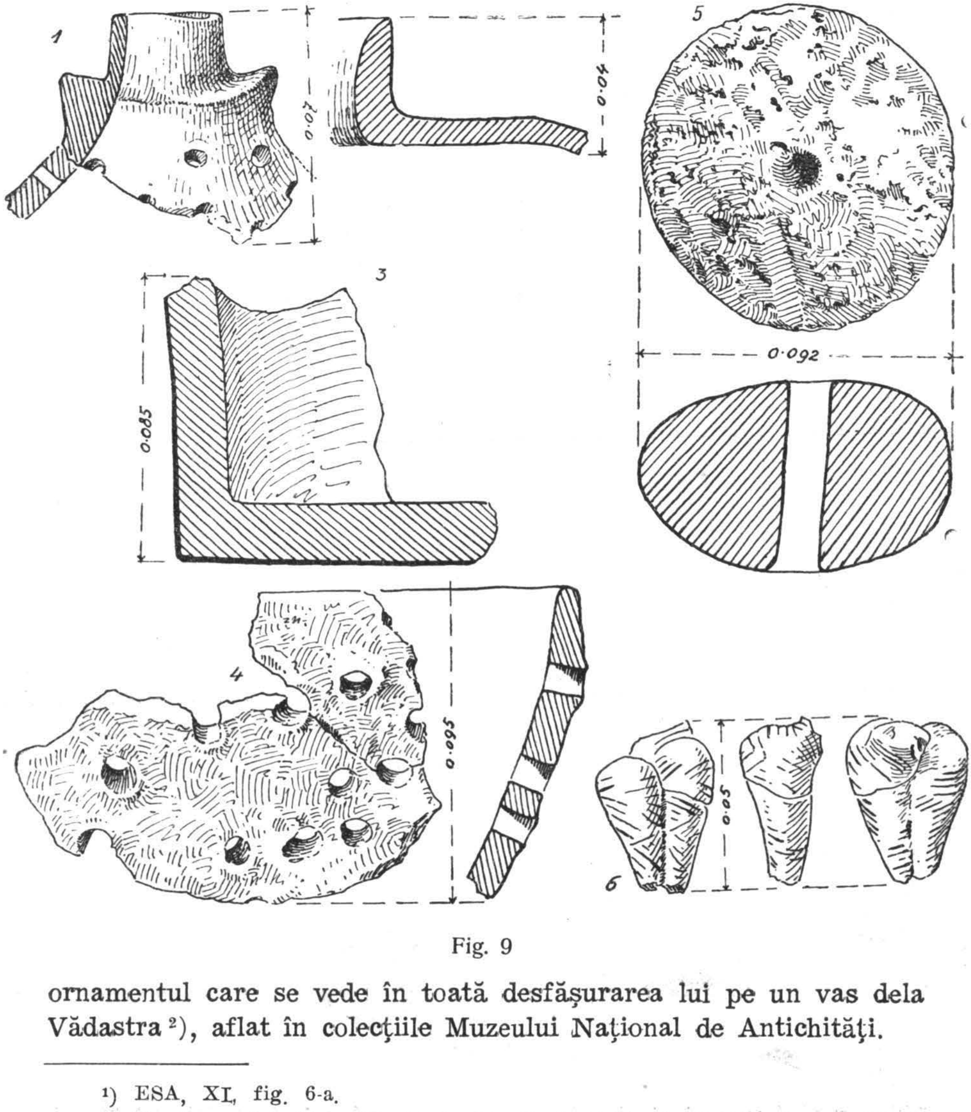

Fig. 9

ornamentul care se vede în toată desfăşurarea lui pe un vas dela Vădastra [2]), aflat în colecţiile Muzeului Naţional de Antichităţi.

[1]) ESA, XI, fig. 6-a.

[2]) Vasul provine din vechea colecţie „Cesar Bolliac", descoperit probabil în staţiunea „Cetate", aparţinând culturii de tip „Gumelniţa" stadiul: „Sălcuţa".

2. *Ceramica pictată.* In afară de câteva fragmente găsite în colțul SE al stațiunii, care aparțin ceramicei de stil A (fig. 10/3 și

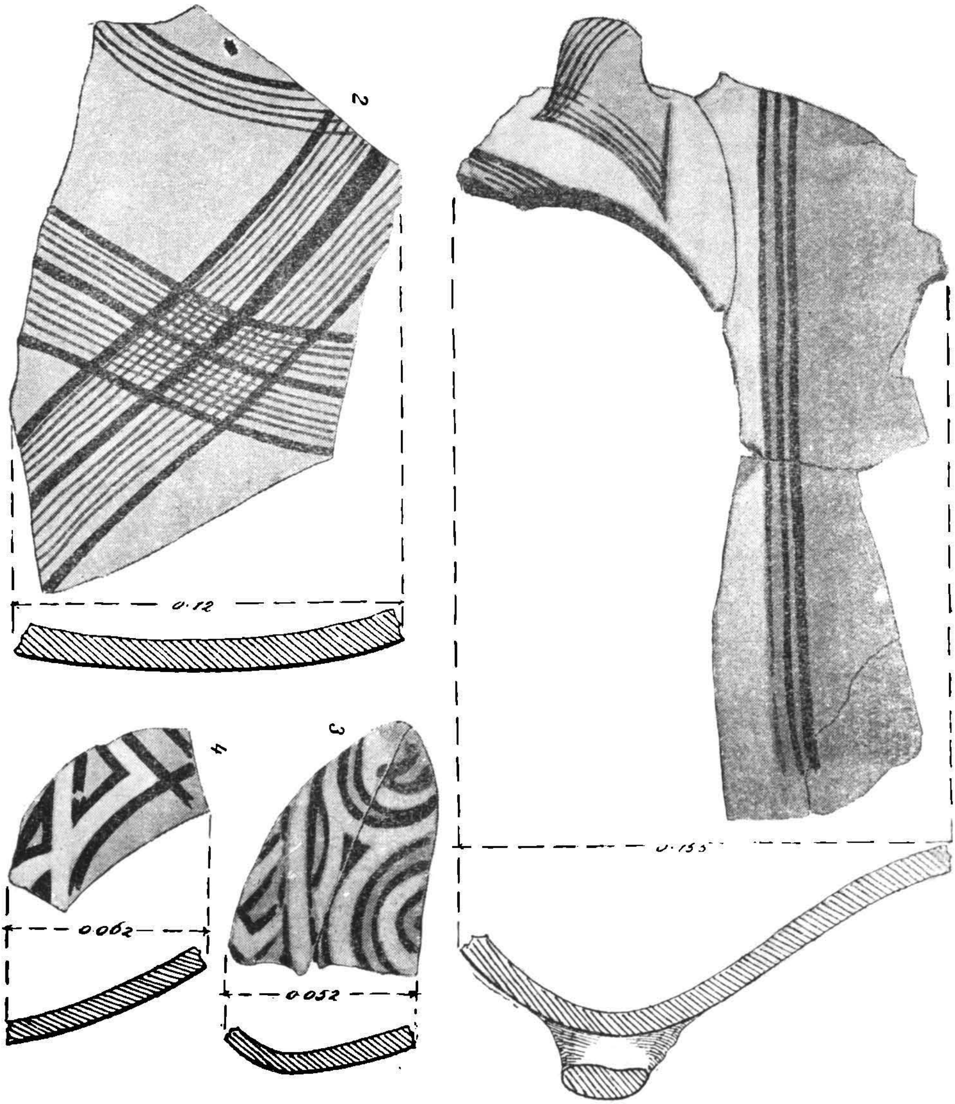

Fig. 10

10/4), restul ceramicei pictate aparține grupelor de tranziție (A-B) și stilului B. Multe dintre vase și fragmente și-au pierdut pictura, din

pricina corodării suprafeței, dar pasta lor indică precis că este vorba de ceramică pictată.

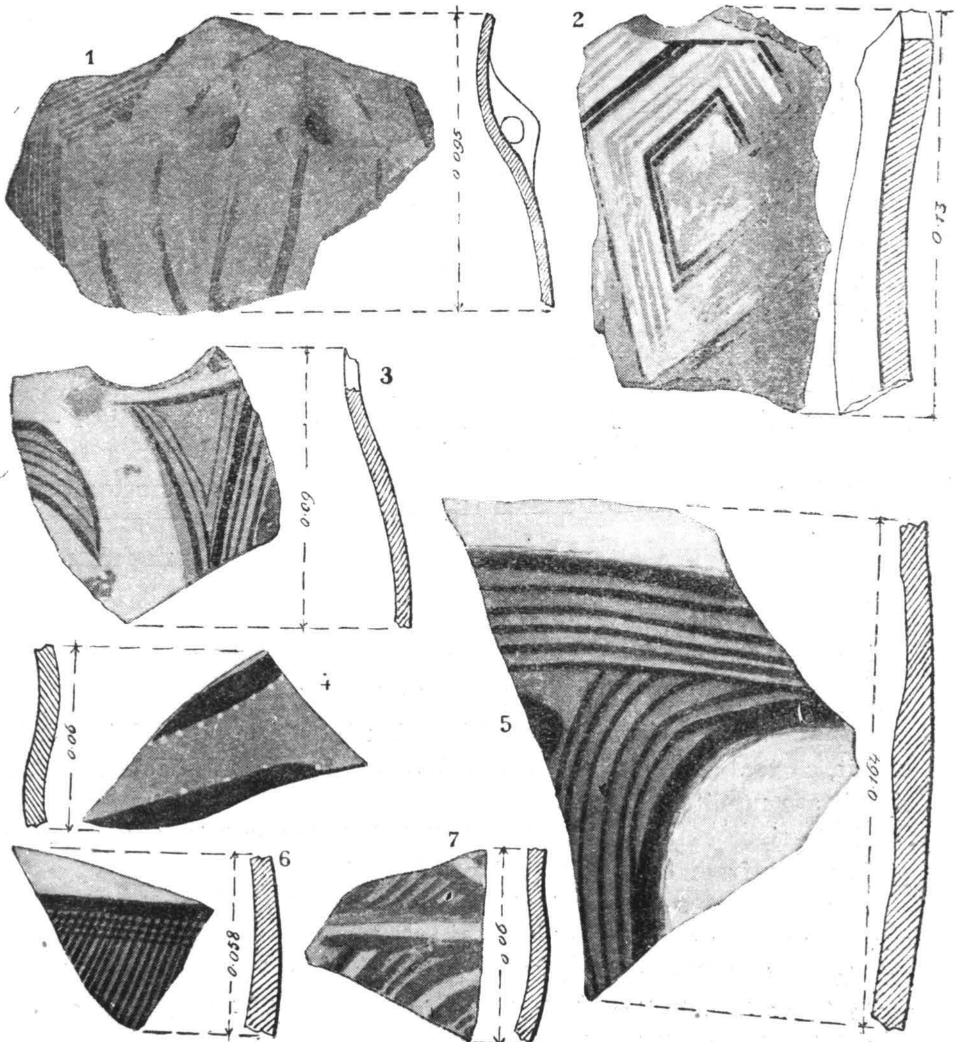

Fig. 11

Printre vasele cu pictură de stil A, avem fragmente de vase cu picior și două linguri mari (polonice) (fig. 5/4 și 13/2).

Puţinele fragmente A-B şi ceramica B, în general bine lucrată, au o pastă fină, arsă la roşu şi cu deosebită rezonanţă, deşi desigur nici excepţiile nu lipsesc.

Cât priveşte formele, deoarece ceramica de tranziţie A-B (grupele α—γ dela Cucuteni şi Traian) e reprezentată numai prin câteva fragmente, le vom descrie împreună, atât pentru ceramica stilului A-B, cât şi pentru ceramica stilului B.

1) Paharul bitronconic cu pereţii arcuiţi, una dintre formele tipice pentru grupele δ ε ale ceramicei Cucuteni B, este cea mai des întâlnită, în diferite variante (fig. 6/1 şi 6/2; fig. 7/1—3; fig. 14/1, 14/2 şi 14/7). Atunci când se adaugă două torţiţe verticale (fig. 7/1; fig. 8/2; fig. 11/1) această formă se apropie de Nr. 10 dela Cucuteni [1]).

2) Vase piriforme cu corpul puternic bombat, gâtul înalt şi răsfrânt în afară, în genere de dimensiuni mari şi având de cele mai multe ori două puternice toarte orizontale — perforate vertical — aşezate pe linia celui mai mare diametru, sunt de asemenea frecvente (fig. 6/6; fig. 10/1; fig. 12/4; fig. 14/8; pentru toarte: fig. 7/5—8).

3) Străchinile înalte cu profilul buzei bine definit, răsfrânt în afară, sunt şi ele comune (fig. 8/1 şi 8/7; fig. 13/4).

4) Străchinile obişnuite cu buza aproape perfect verticală şi corpul mai scund sunt de asemenea foarte numeroase (fig. 8/5 şi 3/6; fig. 12/5) şi de diferite dimensiuni (fig. 14/3 şi 14/6).

5) Capacele în formă de calotă, cu bordul pieziş şi fundul puţin scobit, cu toartă (fig. 13/1) sau fără (fig. 8/4), se apropie de forma tipică, aşa numită: „Coif suedez".

Este sigur că au mai existat şi alte forme aparţinând ceramicei pictate, dar fragmentele nu sunt concludente.

Ornamentarea ceramicei pictate dela Văleni nu iese din cadrul cunoscut pentru ceramica pictată de stil Cucuteni, aşa încât nu este nevoie să insistăm asupra diferitelor motive care se pot încadra toate în acele spiralice şi derivate, inclusiv derivatele unghiulare-meandrice de esenţă band-ceramică.

Cele câteva fragmente de stil A, indică atât tehnica rezervării din fondul roşu prin linii negre ale motivului şi umplerea spaţiului intermediar cu culoare albă, cât şi rezervarea din învelişul alb al or-

---

[1]) H. Schmidt, *Cucuteni*, Berlin 1932, pl. B; cf. C. Matasă, *Frumuşica*, etc., pl. XXXVIII, Nr. 312.

namentului mărginit tot cu linii negre şi încadrat cu vopsea roşie. Menţionăm în chip special numai animalul pictat pe un vas bitronconic (fig. 14/1) care îşi găseşte analogii atât în jud. Neamţ la Frumuşica [1]), cât şi înafara graniţelor Moldovei, la Şipeniţ [2]), Petreni şi multe alte aşezări dela răsărit de Nistru.

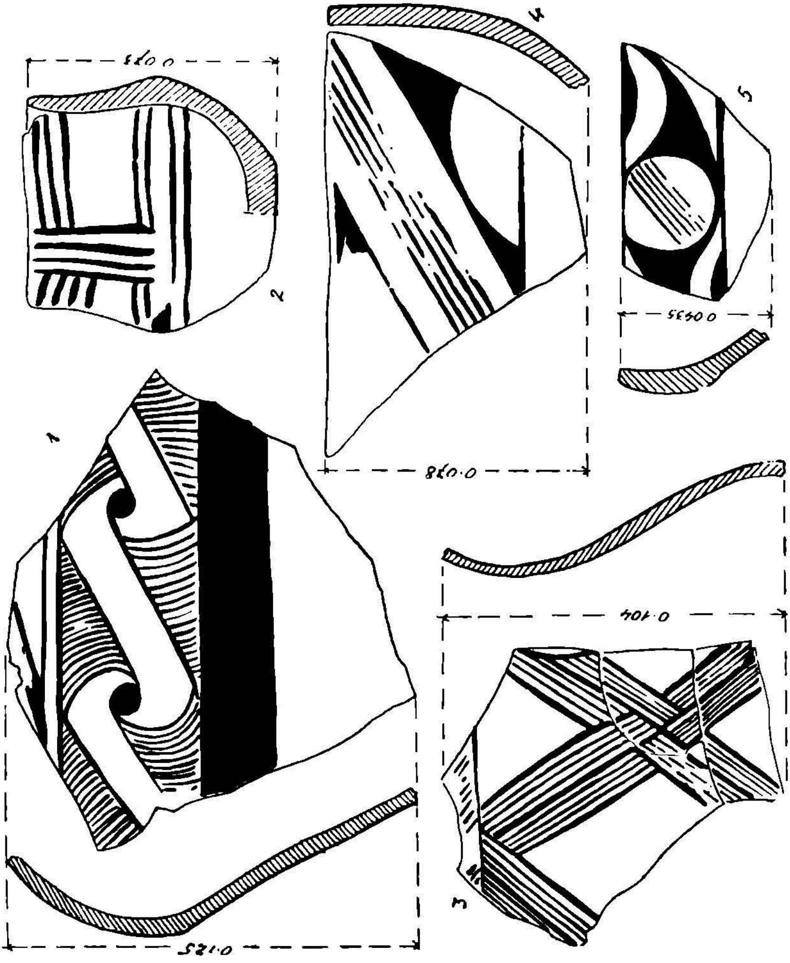

Fig. 12

In privinţa grupelor ceramicei B (inclusiv ceramica de tranzi-

---

1) C. Matasă, *Frumuşica*, etc., 1946, pl. XL, Nr. 310.

2) L. Čikalenko, *Etude sur l'évolution de la céramique peinte ukraienne*, p. 31. in Obzor Praehistoricky, Praga, 1926. cm. şi Ksiêga Pamiatkova, Poznan, 1930, p. 133.

ție), putem preciza că au fost identificate următoarele: γ^2 (fig. 10/1; fig. 11/3 și 11/5); γ^2 a(fig. 11/2), apoi grupele δ și ε care formează cea mai mare parte din ceramica pictată dela Văleni (fig. 10—15) și câteva fragmente dubioase, care par să aparțină grupei ς

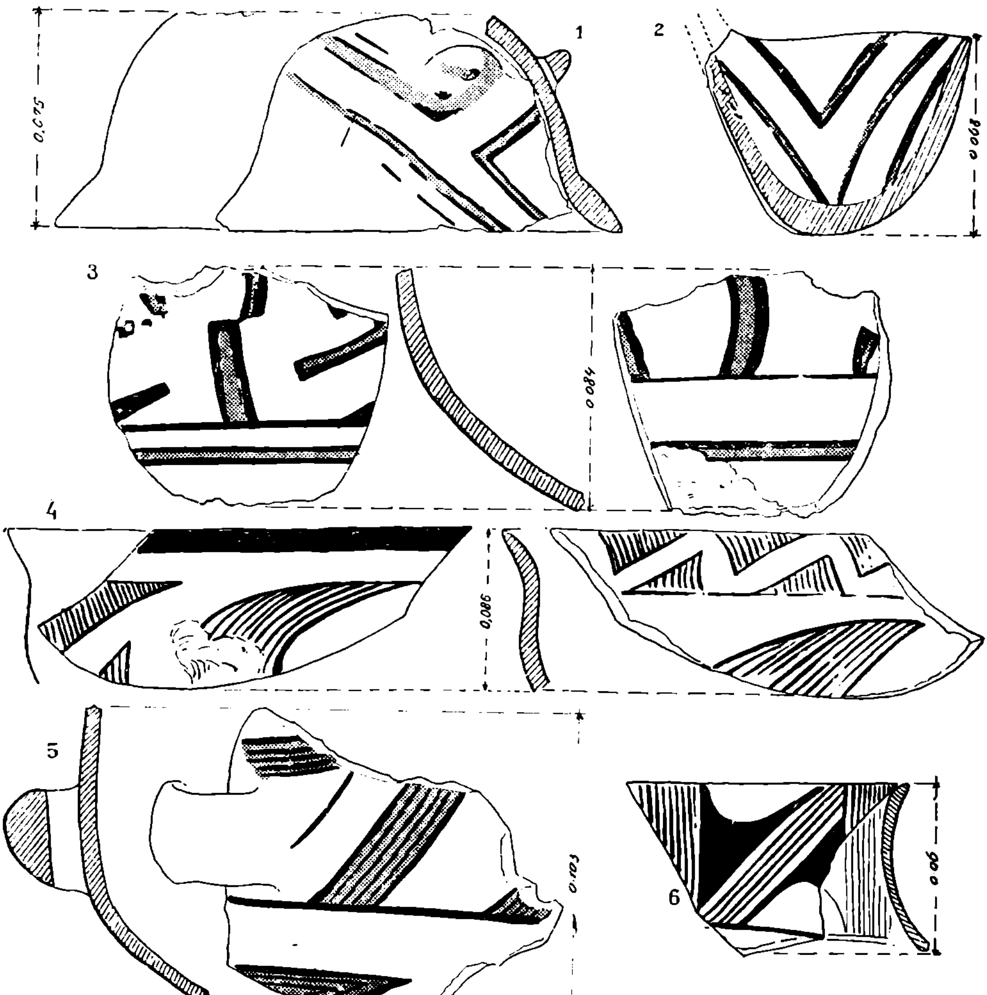

Fig. 13

(fig. 13/3), deși s'ar putea să fie vorba de o pictură degenerată de stil A.

3. *Ceramica mai grosolană.* Ca în toate așezările primitive aparținând culturii materiale de tip Cucuteni, și la Văleni se găsesc

fragmente ceramice dintr'o pastă mult mai neîngrijit preparată și de cele mai multe ori mai prost arsă, cu pereții mai groși și sgrunțuroși. Din pricină că la Văleni fragmentele de acest fel nu sunt prea concludente, numai în câteva cazuri vom putea indica formele respective. Pe de altă parte, nu putem afirma că acestea aparțin fazei A sau B, căci pot foarte bine să fie încadrate în oricare din acestea, fiind vase de uz comun. Printre formele probabil reconstruibile, indicăm în primul rând marile vase de provizii, apoi străchinile, vasele piriforme, câteva cu corpul aproape sferic, retezat la partea superioară (fig. 15/2), un vas cu gura verticală, umărul lat de tot și după toate indiciile cu corpul puternic umflat (fig. 9/2) și două rămășițe de „strecurătoare": una cu gât și umăr reliefat (fig. 9/1) și restul corpului cu găuri, iar alta ca o strachină larg deschisă (fig. 9/4); de asemenea, câteva vase în miniatură. Cât privește ornamentele, acestea se rezumă în general la crestături în peretele vasului, la ușoare dungi în relief — lucrate cu degetele — și la unele proeminențe, prea mici pentru a fi putut servi drept toarte.

4. *Ceramica de tip Cucuteni C.* Această categorie ceramică apare imediat sub stratul de pământ vegetal, adică între 20—40 cm adâncime. Totuși, unele cioburi de acest fel au fost găsite la peste 1 m adâncime, dar aceasta constitue o excepție și se explică probabil prin continua răvășire a straturilor.

Din punctul de vedere al tehnicei, este evidentă o deosebire totală între această categorie ceramică și ceramica pictată sau aceea precucuteniană. Caracteristica ei o formează pietricelele și fărâmiturile de scoici, amestecate în lut, precum și arderea imperfectă, care numai rareori ajunge până la roșu-gălbuiu, dar de cele mai multe ori peretele vasului rămâne cenușiu-negricios.

Principalele forme par a fi două: un vas cu gât mai mult sau mai puțin înalt și arcuit și cu corpul relativ sferic, deci oarecum piriform (fig. 16/1 și 16/2; fig. 18/2) și acelea de strachină-crater cu gura larg deschisă, atât de tipică pentru această categorie ceramică (fig. 18/3).

Ornamentarea constă din crestături pe buză și umăr, cât și din motive în tehnica în șnur sau cu pieptenele, adică este întru totul tipică pentru grupa C. La baza gâtului sunt puse de obiceiu și mici proeminențe mamelonare, de sigur cu rol ornamental, deși uneori sunt perforate orizontal, ca niște tortițe neînsemnate (fig. 18/7).

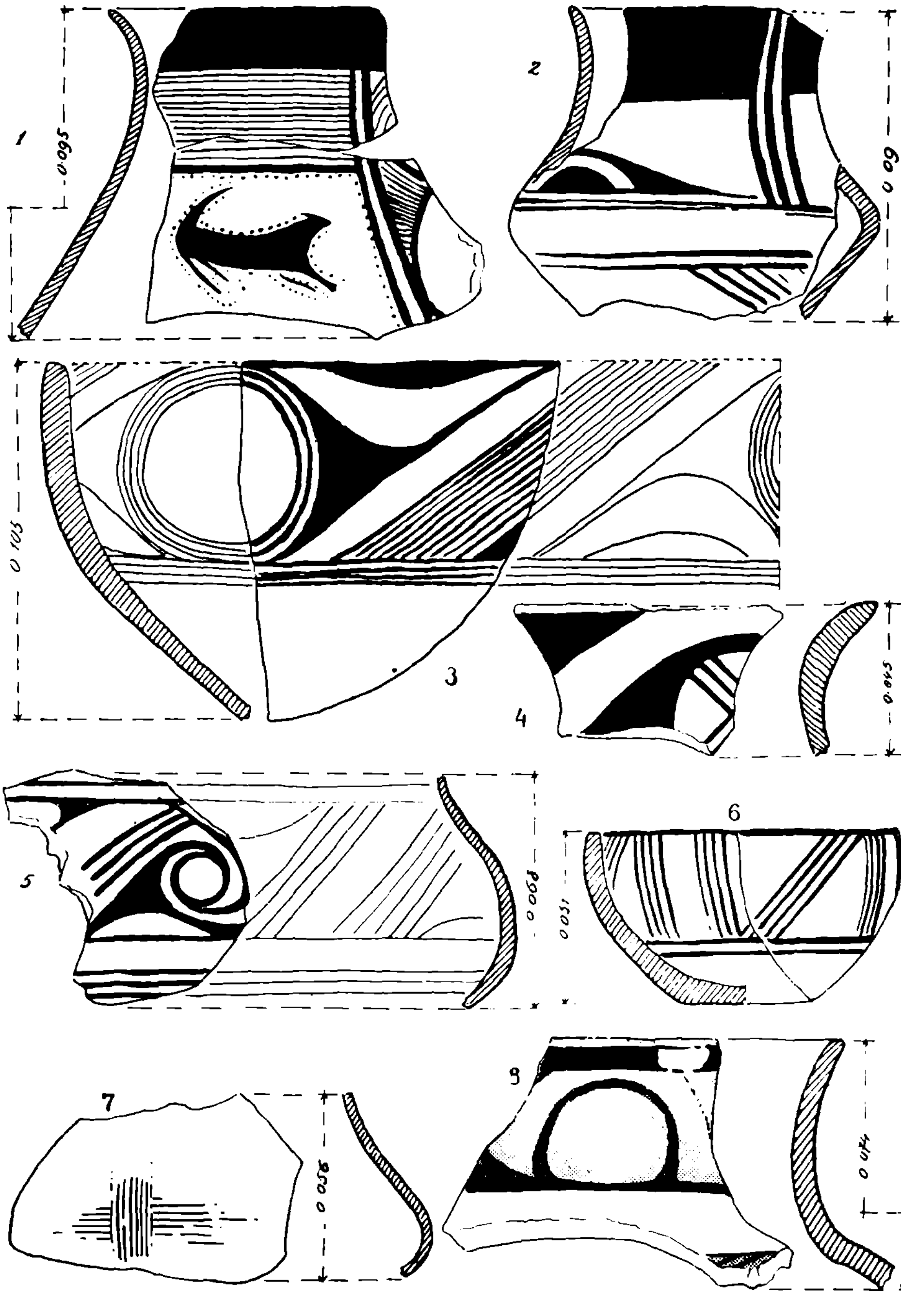

Fig. 14

Alteori, între diferitele şiruri de alveole se intercalează o potcoavă în relief (fig. 17/3 şi 17/7). Unele străchini-cratere au câte două toarte pe linia celui mai mare diametru.

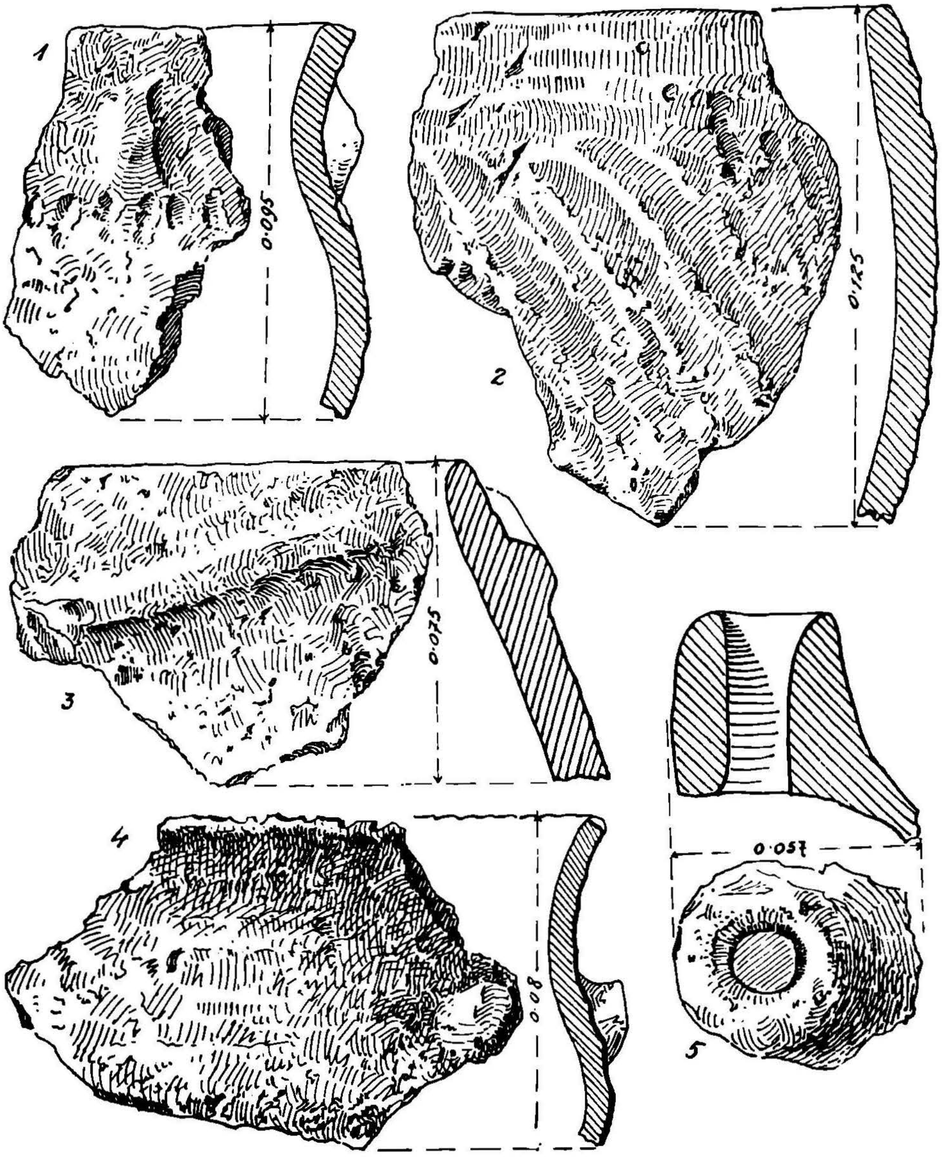

Fig. 15

Amintim că această categorie ceramică se întâlneşte în chip

dominant în așezările din faza B (inclusiv acelea cu grupele de tranziție A—B), atât pe teritoriul patriei noastre, cât mai ales pe teritoriul R. S. S. Ucraina, unde formează o grupă mult mai completă și mai unitară, contemporană și cu ceramica de tip Ussatovo. Intru-

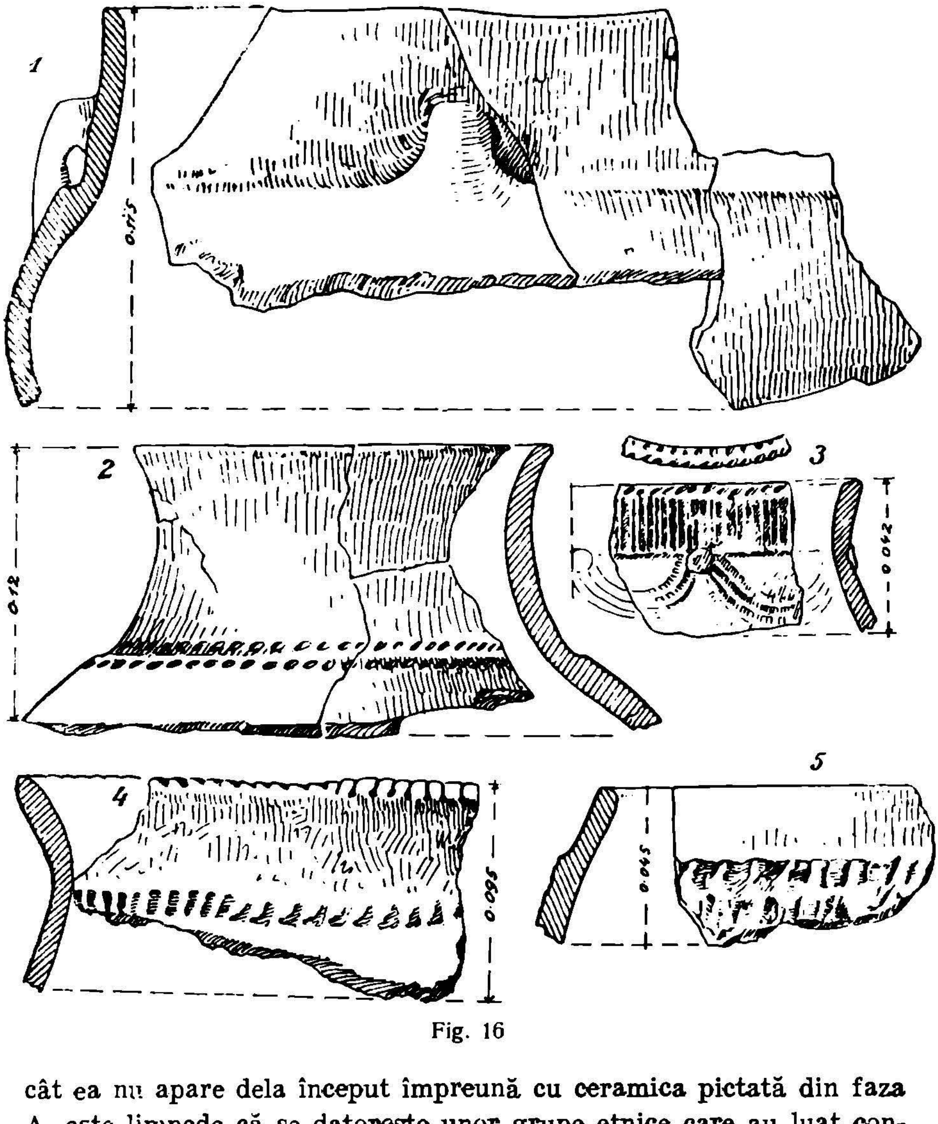

Fig. 16

cât ea nu apare dela început împreună cu ceramica pictată din faza A, este limpede că se datorește unor grupe etnice care au luat contact cu populația băștinașă și au convieţuit pe acest vast teritoriu.

Pe această treaptă a barbariei, după cum s'a putut vedea, va-

sele de lut reprezintă cele mai de seamă resturi ale culturii materiale, ceea ce dovedeşte că în acea vreme, când alte posibilităţi nu existau, olăria era una dintre îndeletnicirile de predilecţie, asupra căreia se exercitau în special însuşirile artistice ale locuitorilor

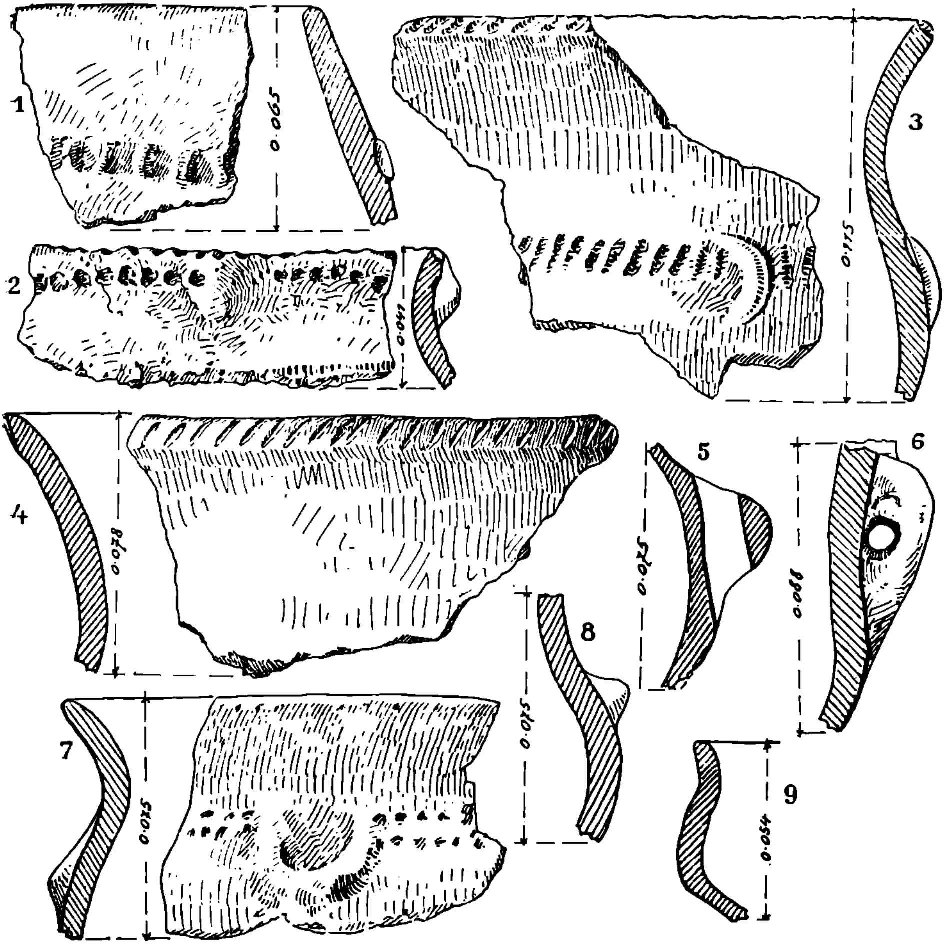

Fig. 17

acestor aşezări. Dacă ne gândim că în aceste vremi, aşa cum ne învaţă Fr. Engels [1]), conducerea gospodăriei era „o îndeletnicire publică socialmente necesară“, care cădea în sarcina femeilor, atunci şi lucrarea acestor unelte casnice de primă necesitate s'ar putea de sigur trece în seama femeilor.

[1]) *Origina familiei, a proprietăţii private şi a statului*, p. 77.

UNELTE DE SILEX ŞI PIATRĂ

Deşi numărul uneltelor pare redus, totuşi raportându-l la suprafaţa cercetată, el apare destul de însemnat şi presupune o intensă activitate. Dacă lucrarea ceramicei putea fi atribuită femeii, de data aceasta activitatea care făureşte uneltele pentru însuşirea

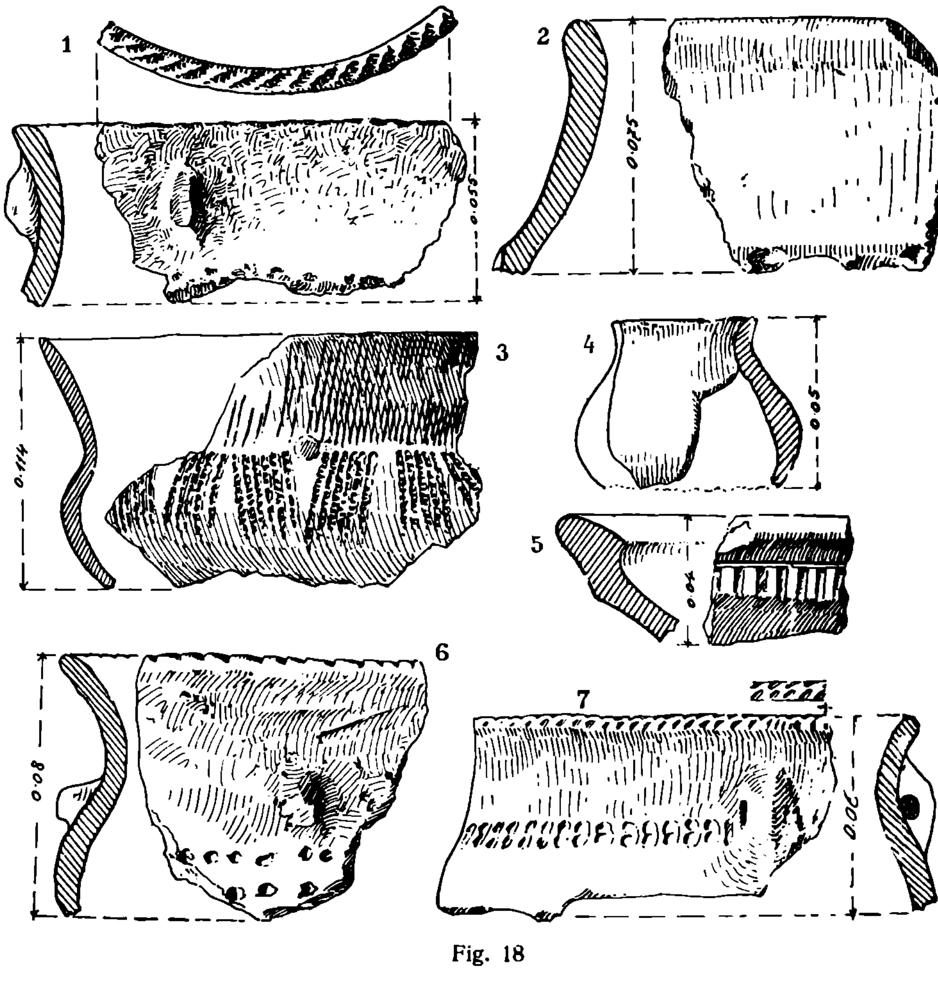

Fig. 18

şi sporirea produselor naturii, în vederea procurării mijloacelor de hrană, revine în mod neîndoios bărbaţilor.

Cele mai multe unelte de silex sunt lucrate dintr'un silex de culoare negricioasă. Numai rar apare silexul de nuanţă cafenie-

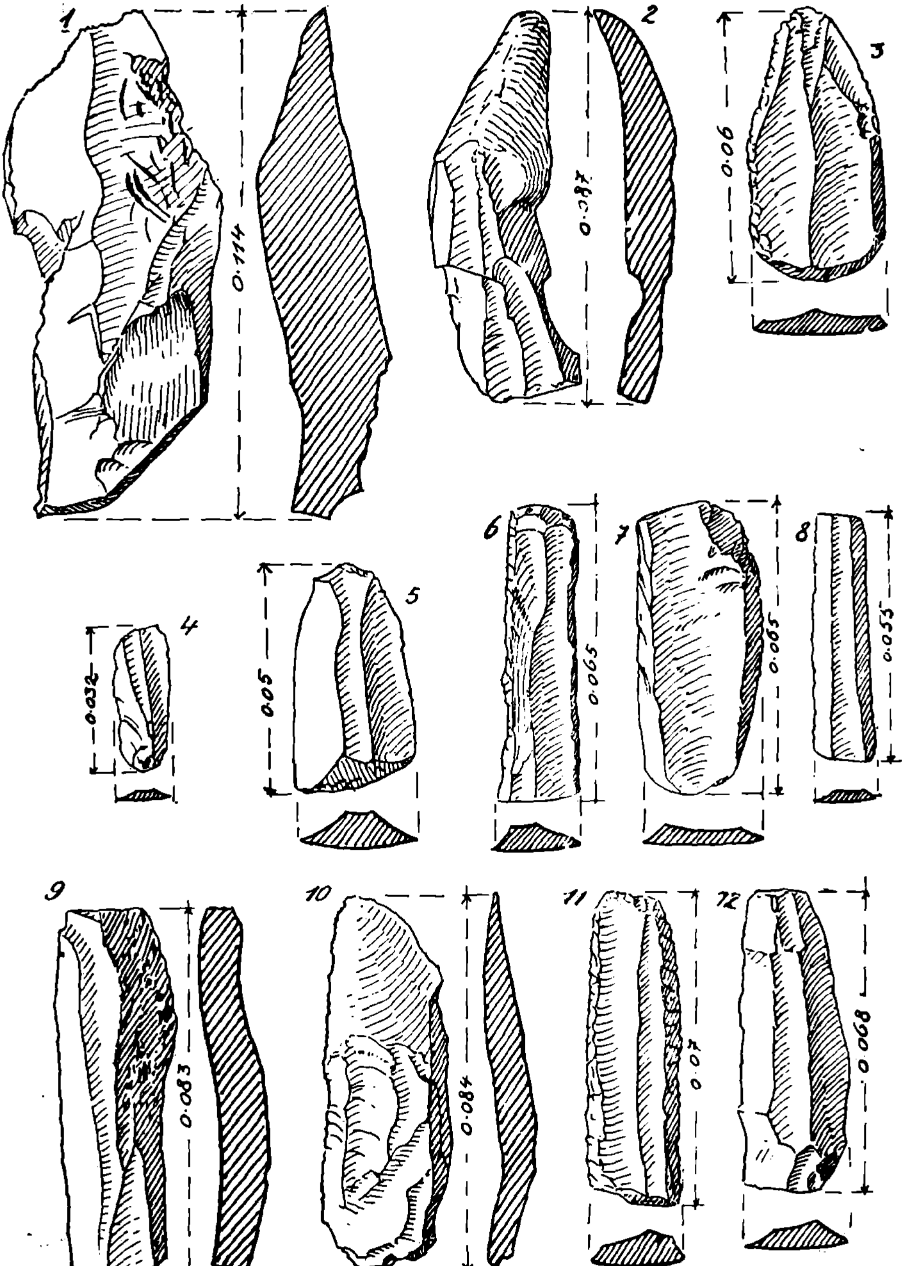

1
0·114
2
0·087
3
0·06
4
0·032
5
0·05
6
0·065
7
0·065
8
0·055
9
0·083
10
0·084
11
0·07
12
0·068

Fig. 19

roşcată, de culoarea nisipului. Câteva *nuclee* reprezintă miezul din care printr'o lovire meşteşugită se desprindeau lamele, cu funcţie de cuţite.

Lamele sunt de tipul plat sau curbat, unele fiind retuşate cu atenţie; de obiceiu, au două nervuri dorsale, prezentând o secţiune trapezoidală şi mai rar triunghiulară (fig. 19 şi fig. 20). Apoi câteva *răzuitoare,* pentru curăţatul pieilor şi cioplirea lemnului, cu marginile dinţate. Intre acestea, mai interesant este exemplarul cu vârful rotunjit, prevăzut cu zimţi (fig. 19/11), ca şi un altul de formă quasi-triunghiulară (fig. 19/3).

Faptul că silexul trebuia adus mai de departe, a fost motivul care i-a silit pe locuitorii aşezării preistorice dela Văleni să întrebuinţeze şi o piatră mai puţin dură, un fel de rocă cenuşie locală, tăiată în planuri mari, care imită tehnica silexului. Uneltele rezultate sunt de o factură rudimentară (fig. 19/1 şi 2; fig. 20/1).

Topoarele sunt de tipul plat, având forma generală trapezoidală sau dreptunghiulară. Materialul întrebuinţat pentru acest fel de unelte este numai piatra, şi anume marna, o rocă de provenienţă locală, care se netezeşte uşor. Formele nu sunt prea variate, călcâiul ca şi tăişul fiind adeseori deteriorate din cauza unei îndelungate folosiri. Profilul arată uneori o bombare egală a ambelor suprafeţe, alteori numai una dintre feţe este convexă. Alte exemplare sunt deosebit de masive (fig. 22/2, 6 şi 8) şi vor fi servit pentru munci mai anevoioase, sau drept măciuci şi ghioage pentru lovit.

Spre deosebire de alte staţiuni din acest judeţ, la Văleni nu s'au găsit topoare de silex.

Obiecte de lut. In această staţiune, şi nu este lucru de mirare, sunt relativ numeroase *greutăţile de plasă* care indică şi îndeletnicirea pescuitului printre ocupaţiile locuitorilor. Forma acestor obiecte este sferică (fig. 9/5), găurită la mijloc, iar alteori plată.

Plastica este destul de slab reprezentată aci. S'au găsit numai câteva fragmente de statuete antropomorfe feminine, partea inferioară cu picioarele unite, terminate într'un vârf ascuţit. Ornamentarea acestor fragmente este tipică pentru stilul A, căci constă din striaţiuni uşor incizate, în sens paralel (fig. 9/6). Exemplarele fragmentare, găsite aci de Pr. C. Matasă, aparţin aceluiaşi tip.

După cum se ştie aceste reprezentări stau în legătură cu cultul fecundităţii, fiind un element de suprastructură, care îşi are rădă-

cina — ca și cultul însuși — în organizația economico-socială de tradiție gentilică-matriarhală.

Tot aci amintim și un picior de văsuț probabil de tipul celor cu

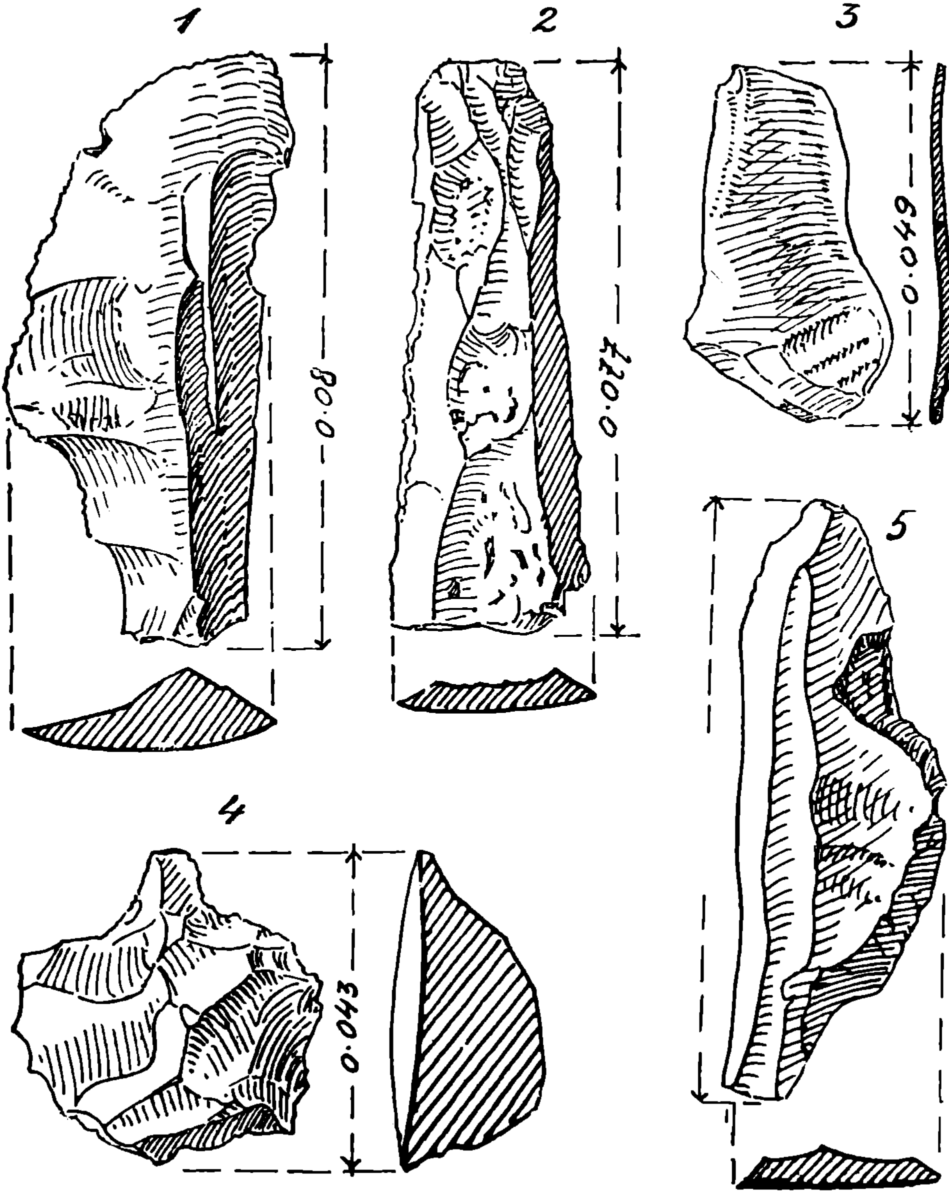

Fig. 20

patru picioare, prevăzute uneori şi cu un cap de animal. Acest picior are o secţiune triunghiulară şi este împodobit cu striaţiuni oblice,

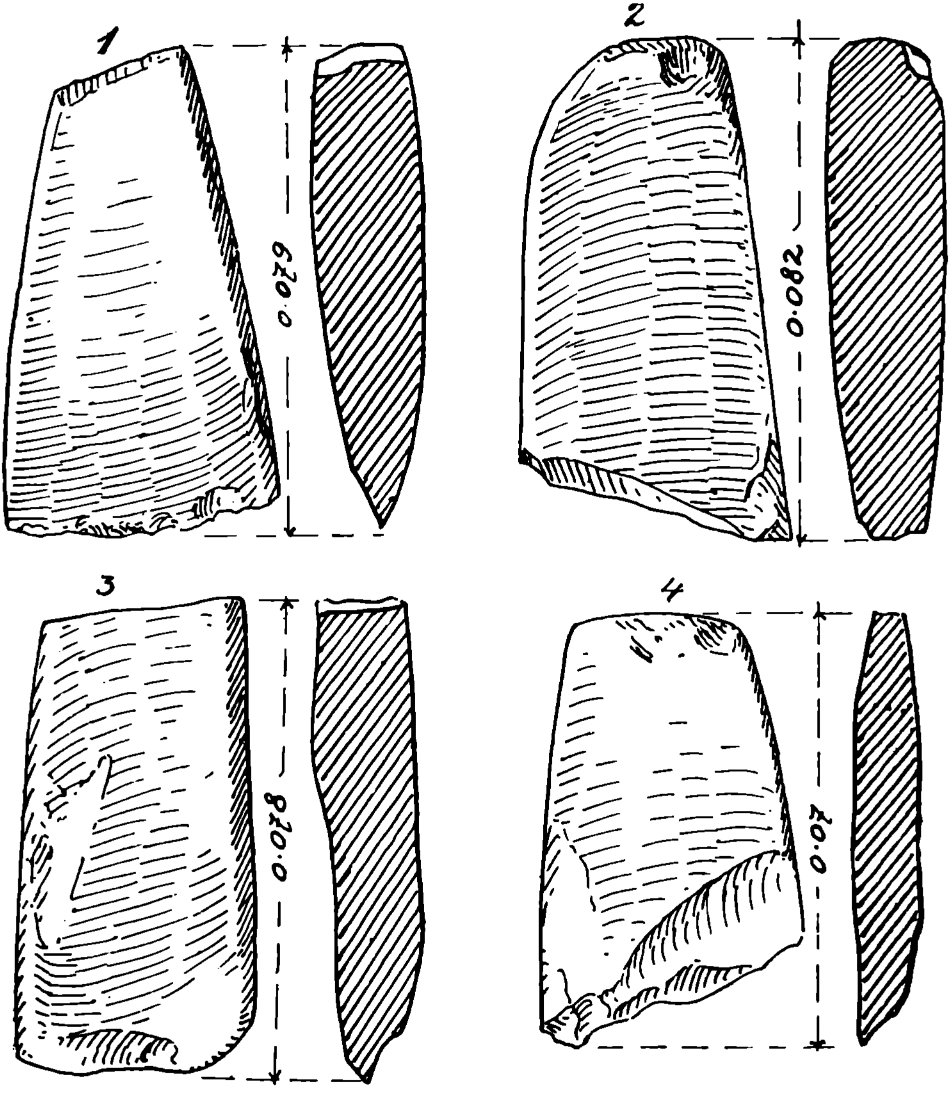

Fig. 21

care se unesc pe muchea din faţă a piciorului. Aceste văsuţe serveau, după unele ipoteze, unor practici de magie, în legătură cu sporirea turmei.

CONCLUZIUNI

Deși, după cum s'a văzut, materialul obținut prin diferitele sondagii nu este prea bogat, el este însă suficient de concludent, pentru a dovedi că pe această fostă insulă a râului Bistrița, încă dela începutul treptei mijlocii [1]) a barbariei a existat o așezare primitivă, care a dăinuit mai multe secole. Deși ceramica precucuteniană reprezintă uneori o etapă individuală de desvoltare — așa cum s'a dovedit la Izvoare — uneori o serie întreagă de elemente precucuteniene dăinuesc până în faza ceramicei pictate de tip Cucuteni A, și de aceea s'ar putea ca la Văleni începuturile așezării primitive să nu fie mai vechi decât faza Cucuteni A. Dar viața a continuat aci de-a-lungul întregei faze Cucuteni B, precum dovedesc atât fragmentele pictate, cât și acelea din categoria numită Cucuteni C.

Locuitorii acestei așezări, alegându-și o insulă a Bistriței, au rezolvat în chipul cel mai ușor problema apărării așezării lor ne mai având nevoie să sape, ca în atâtea alte locuri, șanțuri de apărare, deoarece apele repezi ale Bistriței jucau acest rol. Ocupația lor era agricultura, făcută cu sapa primitivă, ca și pescuitul, vânătoarea și creșterea vitelor.

După cum am mai spus și în legătură cu problema locuințelor, stadiul social în care se găseau locuitorii din așezarea dela Văleni trebue să fi fost cel al familiilor pereche. Pentru a se remedia însă felul anevoios în care se agonisea hrana, cu unelte primitive, se păstra vechea comunitate familială ca și sfatul familial.

De sigur că vânătoarea trece pe planul al doilea în momentul când s'au domesticit animalele, așa cum ne indică oasele găsite. Totuși, în faza de început a domesticirii animalelor, în care se găseau locuitorii preistorici dela Văleni, acest mijloc de hrană de sigur mai îmbelșugat și care se obținea și mai ușor, se afla încă în stăpânirea ginții. Căci turmele nu ajunseseră încă așa de mari și nu-

---

[1]) Prof. sovietic V. Ravdonicas situase cultura materială de tip Tripolie-Cucuteni pe treapta inferioară a barbariei (cf. V. I. Ravdonicas, *Istoria pervobâtnogo obscestva*, vol. II Leningrad, 1947), însă cercetările mai noi ale savanților sovietici arată cu dreptate că această cultură materială trebue situată în întregime pe treapta mijlocie a barbariei (cf. S. P. Tolstov, *Sovetskaja etnografia*, 1946. I, p. 25 și următoare; S. Kiseleff, în *Kratkie Soobșcenie*, XXVIII, 1949, p. 117-123.

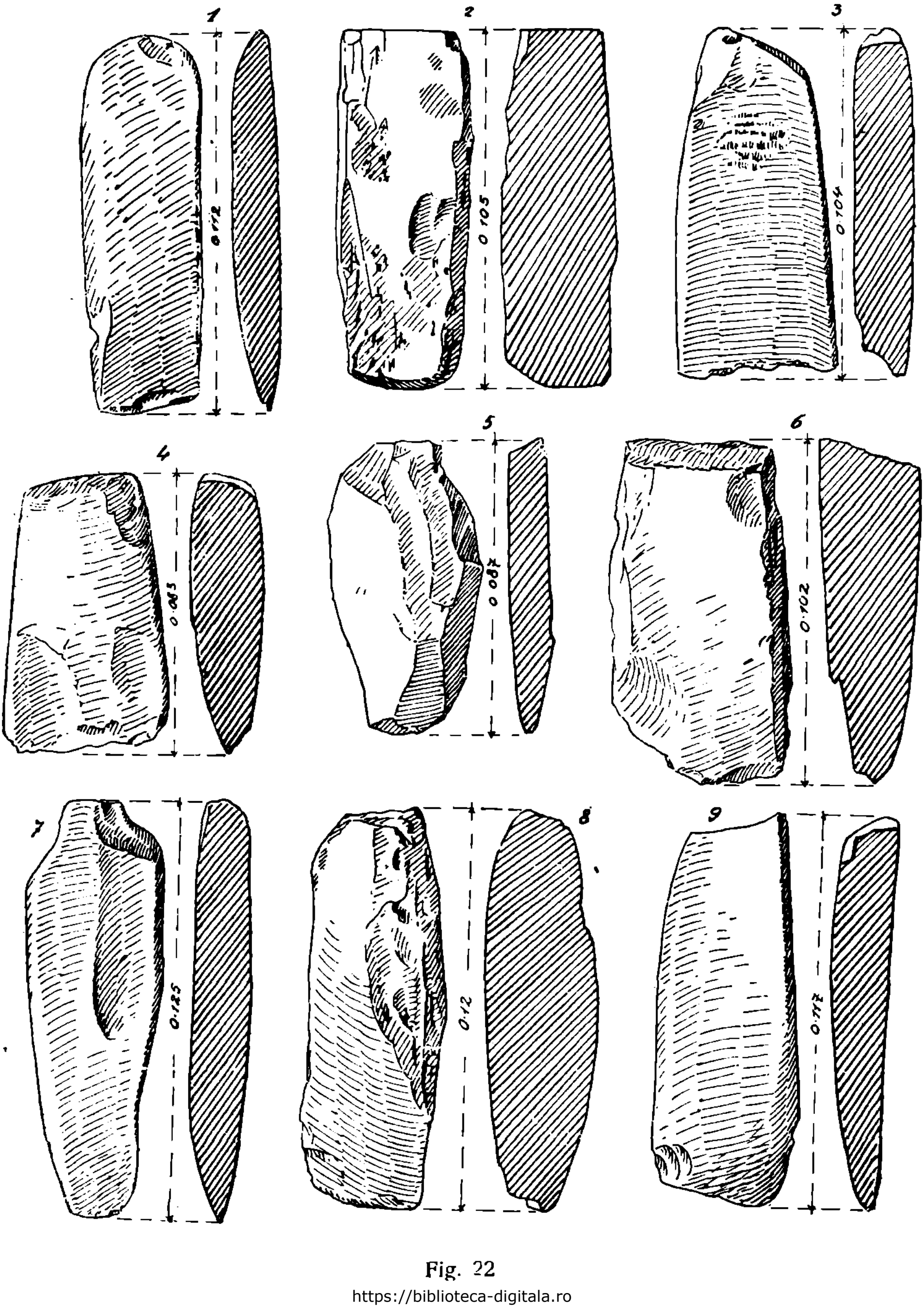

Fig. 22

meroase, încât această bogăţie să constitue un factor de diferenţiere socială.

Intreg materialul descoperit, aparţinând diferitelor faze, dovedeşte încă odată continuitatea vieţii omeneşti pe acest loc, ca şi caracterul culturii materiale din treapta de mijloc a barbariei de pe acest teritoriu.

DESPRE APARIȚIA ȘI DESVOLTAREA PATRIARHATULUI PE TERITORIUL REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

DE

D. BERCIU

In tratarea problemei patriarhatului de pe teritoriul Republicii Populare Române întâmpinăm foarte mari dificultăţi. Acestea se datoresc unor cauze multiple. In săpăturile din trecut nu s'au cules toate datele științifice, care ar fi trebuit notate chiar în timpul săpăturilor. In muzeele și colecţiile particulare din țară se află un imens material arheologic, încă inedit, iar în carnetele personale ale arheologilor se găsesc informaţii științifice preţioase netipărite. De aceea, hotărîrea conducerii Institutului nostru de a publica anul acesta toate descoperirile arheologice din trecut este menită să contribue în mod concret la îmbogățirea materialului documentar, și prin aceasta, la desvoltarea ştiinţei istorice românești. Lipsa unor studii de etnografie și de paleoantropologie se răsfrânge în chip negativ asupra istoriei vechi a patriei noastre. Materialul osteologic din săpăturile de până acum n'a format încă obiectul unor cercetări de specialitate, așa încât istoricul nu poate avea la îndemână date precise pentru reconstituirea faunei diferitelor epoci ale desvoltării istorice a societății omenești de pe teritoriul țării noastre. Același lucru trebue spuse și despre floră. Ne lipsesc de asemenea și hărțile istorice pe epoci și culturi. Abia publicarea Repertoriului Arheologic și a hărților adiacente va înlătura de sigur această mare lacună. O confruntare a tuturor izvoarelor — singura metodă care ne poate duce la concluzii omnilaterale asupra unei epoci sau a unei probleme date — nu este posibilă în prezent.

La noi nu s'a valorificat încă nici moștenirea din trecut a arheologiei românești și este *„imposibil a merge înainte și a duce înainte știința fără a supune unei analize critice tezele și părerile învechite ale specialiștilor consacrați“*, așa cum subliniază I. V.

Stalin [1]). Influența științei arheologice burgheze, cu teoria „migraționistă" (r. „invazionistă"), cu teoria „matriarhatului nearian" și a „patriarhatului arian" înfrâna încă desvoltarea arheologiei românești. cât și punerea curajoasă a unor probleme noi.

Istoria societății primitive de pe teritoriul patriei noastre nu este încă așezată pe baze solide cu un conținut bine definit, cu limite precise și cu stabilirea temeinică și justă a principalelor ei forțe motrice. De aceea, și rezolvarea unor probleme speciale, cum este aceea a patriarhatului, se lovește de greutăți metodologice și teoretice însemnate.

Totuși, pentru prima dată la noi, în 1947, în *Manualul unic de istorie a României*, se punea problema patriarhatului, iar proiectul de program al cursului universitar de istorie a R. P. R. de pe anul școlar 1949/1950 i-a dat locul ce i se cuvine în istoria societății primitive de pe teritoriul patriei noastre. In schimb, la Conferința arheologilor ținută în Octombrie 1949, problema patriarhatului a fost foarte puțin atinsă în discuțiile și în rapoartele prezentate, cum foarte just a arătat observațiunea tov. Acad. Mihail Roller [2]). Rezolvarea problemei patriarhatului devine deci o sarcină a istoriografiei românești.

In lumina celor de mai sus, trebue privită punerea aici a problemei patriarhatului și încercarea noastră de a găsi o soluție. Realizările științei sovietice ne ajută azi în mod esențial la punerea cu curaj a acestei probleme. Se știe că istoriografia sovietică a așezat la baza istoriei societății primitive învățătura stalinistă despre tipurile istorice de relații de producție. Obiectul istoriei primitive îl constitue orânduirea comunității primitive ca tip de relații de producție, cu istoria desvoltării tehnicei, cu formele și relațiile sociale, cu ideologia, gândirea, limbajul, etc., toate considerate în desvoltarea lor dialectică [3]). Istoria societății primitive face trecerea spre istoria societății împărțită pe clase. Legătura aceasta o face patriarhatul.

Patriarhatul reprezintă *o anumită etapă în desvoltarea societății primitive,* prin care au trecut toate popoarele civilizate, *precum și o anumită organizare socială,* exprimată prin ginta patriarhală.

---

[1]) In „Bolșevic", Nr. 3, 1947.

[2]) Studii și cercetări de istorie veche, I, 1950, p. 163.

[3]) Cf. M. O. Cosven, *Matriarhatul*, Edit. Acad. de Științe a U. R. S. S., Moscova-Leningrad, 1948, cap. III, p. 310 și urm.

El este rezultatul istoricește necesar al unei lungi desvoltări a societăţii primitive şi reprezintă *un pas înainte* în istoria acestei societăţi.

Caracterizarea acestei trepte din desvoltarea socială se face în raport cu starea forţelor de producţie şi a formelor orânduirii sociale, apărute ca rezultat al modificărilor în sistemul de producţie.

Numai acest fel de a interpreta patriarhatul — aşa cum ne arată învăţătura marxist-leninistă — ne ajută să înţelegem în mod ştiinţific toate aspectele acestei epoci şi să privim patriarhatul ca un fenomen pe deplin *firesc* şi *logic,* şi ca un real progres faţă de *matriarhat.*

Apariţia patriarhatului pe teritoriul R. P. R. Primele elemente ale patriarhatului apar în sânul vechii societăţi omeneşti organizate pe baza matriarhatului. In condiţiile descompunerii gintei matriarhale întâlnim elemente noi, care vor caracteriza noua orânduire patriarhală. Procesul apariţiei patriarhatului este îndelungat şi complex. El e legat de desvoltarea forţelor de producţie ale triburilor băştinaşe cu o cultură neolitică. Desvoltarea acestor forţe de producţie a determinat răsturnarea regimului matriarhal şi înlocuirea lui prin patriarhat. Lupta formelor noi cu formele vechi a durat mai multe secole, iar rămăşiţele matriarhatului au persistat chiar şi dincolo de epoca patriarhală.

Fr. Engels a arătat că trecerea dela matriarhat la patriarhat reprezintă o cotitură de însemnătate universală în istoria societăţii primitive [1]). Această cotitură a însemnat răsturnarea bazei materiale a dominaţiei femeii din epoca matriarhatului, pe care o constitue gospodăria casnică a comunităţii primitive. Rolul economic al femeii a trecut pe plan secundar. Cantitatea şi valoarea muncii femeii au rămas în urmă faţă de munca bărbatului. Acest eveniment este legat de o serie întreagă de transformări adânci în economia, în relaţiile sociale şi în apariţia proprietăţii private de mai târziu. Aceste transformări s'au petrecut şi pe teritoriul ţării noastre, şi ele pot fi descoperite.

In limitele matriarhatului de pe teritoriul Republicii noastre, se produsese o reală creştere a forţelor de producţie faţă de trecut. Desvoltarea mai departe a acestor forţe de producţie a dus la apa-

---

[1]) Fr. Engels, *Origina familiei, a statului şi a proprietăţii private,* ed. 1948, p. 58.

riţia patriarhatului. Fără îndoială că apariţia prelucrării cuprului a însemnat o sporire a forţelor de producţie. Primele obiecte de cupru se ivesc pe teritoriul R. P. R. destul de timpuriu, ele asociindu-se cu culturile neolitice din prima perioadă a treptei mijlocii a barbariei, când economia primitivă se caracteriza prin agricultură primitivă şi creşterea primitivă a vitelor. In mediul culturilor eneolitice s'au descoperit, însă, nu numai podoabe de cupru, dar şi unelte de muncă: *sule* cu secţiunea dreptunghiulară, *undiţe* pentru pescuit [1]) dăltiţe, securi plate, lame de briceag şi securi cu gaură de înmănuşare (tip Vidra-Ilfov), precum şi pumnale de aramă. Este de remarcat numărul destul de mare al sulelor de cupru, care serveau la prelucrarea pieilor în vederea procurării îmbrăcăminţii şi a altor obiecte de piele (saci, săculeţe, căciuli, cojoace, burdufe pentru brânză, etc.). Aceeaşi întrebuinţare o aveau şi *sulele de os*, al căror număr este mult mai mare în straturile de cultură eneolitică, decât în cele neolitice. Numărul lor sporeşte în raport direct cu desvoltarea creşterii vitelor.

Totuşi, obiectele de cupru nu pot fi un criteriu de despărţire netă între două trepte de desvoltare ale societăţii primitive. Savantul sovietic S. V. Kiseleff a arătat foarte de curând [2]) că această despărţire este arbitrară şi contrarie tezelor lui Engels. E drept că şi săpăturile din ţara noastră dovedesc că arama şi bronzul n'au reuşit să înlocuiască cu totul uneltele de silex şi piatră. Prin urmare, întrebuinţarea cuprului e un fenomen de importanţă relativă.

Abia creşterea vitelor va aduce o modificare radicală în sistemul forţelor de producţie, ceea ce a făcut pe Fr. Engels să pună această ocupaţie la baza trecerii dela treapta inferioară a barbariei la cea mijlocie [3]). Fr. Engels atribuia creşterea vitelor treptei mijlocii a barbariei, în cuprinsul căreia *apare şi se desvoltă patriarhatul*. Triburile cu cultură neolitică de pe teritoriul Republicii noastre cunoşteau creşterea primitivă a vitelor, care a modificat producţia şi a permis acestor triburi să treacă la o nouă treaptă de desvoltare, superioară. Ca vechime, creşterea vitelor din ţara noastră, ca şi din ţările învecinate, se plasează pe la sfârşitul mileniului IV

---

[1]) Ca la Gumelniţa (Dacia, II, p. 98—99, fig. 74), Căscioarele (Dacia, II, p. 96, fig. 49, 10—13), Sălcuţa-Dolj sau Pietrele-Vlaşca.

[2]) In recensia făcută manualului lui Ravdonicas, în Krathie Soobşcenia, vol. XXVIII, 1949, p. 117—123.

[3]) Cf Kiseleff, L. c.

î. e. n. In majoritatea cazurilor, susţinea recent S. V. Kiseleff *(O. c.)*, creşterea vitelor apare şi se răspândeşte larg în acelaşi timp sau aproape în acelaşi timp cu începutul prelucrării cuprului, şi numai acolo unde această prelucrare a cuprului şi a bronzului începe mai târziu; acolo, evident, creşterea vitelor domestice a început în mediu pur neolitic. Se ştie că straturile cu cultură precucuteniană din Moldova, ca de pildă la Izvoarele, jud. Neamţ, conţin obiecte de cupru, găsite la un loc cu oase de animale domestice [1]). In schimb, în cel mai vechiu neolitic din Moldova, descoperit anul trecut la *Glăvăneştii-Vechi*, jud. Iaşi, s'au semnalat oase de animale domestice, fără a fi asociate cu obiecte de cupru [2]). In stadiul actual al cercetărilor din ţara noastră, se pare că începutul creşterii vitelor se petrece într'un mediu pur neolitic, desvoltându-se apoi paralel cu prelucrarea cuprului şi a bronzului, dar într'un ritm mult mai viu.

Oasele de animale domestice se înmulţesc în straturile de cultură eneolitică. Ele oglindesc descompunerea sistemului vechiu al gospodăriei neolitice, şi aceasta într'un mod mai concludent decât obiectele de cupru, al căror număr sporeşte şi el. Predomină animale domestice de turmă sau cireadă: oaia, capra, boul, porcul, calul — animale care aveau să servească în chip multilateral nevoilor oamenilor. Odată cu aceasta sporeşte şi numărul uneltelor de muncă din oase şi coarne de animale, precum şi al armelor.

Plastica zoomorfă din această perioadă dobândeşte şi ea pentru noi toată însemnătatea ei ca posibilitate de cunoaştere a condiţiilor vieţii materiale a societăţii. E suficient să ne gândim la reprezentările plastice zoomorfe din toate staţiunile eneolitice dela noi şi la interesanta „turmă" dela Hăbăşeşti, jud. Roman, care cuprinde chiar specii felurite de animale, modelate în lut. Idolii zoomorfi stau în legătură cu creşterea vitelor. Trebue subliniat că reprezentările de ovine (berbeci) întrec ca procent pe toate celelalte: o dovadă a creşterii oilor în turmă. Faţă de fazele precedente ale neoliticului, eneoliticul din ţara noastră oferă un număr de reprezentări zoomorfe, care începe să pună în cumpănă predominarea plasticei feminine de până atunci — oglindirea în momentele arheologice a matriarhatului. In repertoriul formelor ceramice, încep să

---

[1]) Studii, I, an. 2, Ianuarie-Martie 1949, p. 126.

[2]) Studii şi cercetări de istorie veche, I, 1, 1950, p. 29.

apară din ce în ce mai multe și mai variate *strecurători de lut*, folosite la prepararea cașului [1]).

Dar în procesul muncii se constată de asemenea, în perioada de trecere spre epoca bronzului, o adâncire a diviziunii naturale a muncii, a specializării în prelucrarea silexului (vezi depozitele de silex brut semi-lucrat sau de unelte lucrate), a pietrei și a unor ustensile. Avem de pildă, greutățile de țesut, care apar sub formă de mari depozite asemenea celui descoperit anul trecut la Verbicioara-Dolj (120 exemplare) într'o locuință, la un loc cu pietre lucrate (mojare și pistile, servind la preparatul colorilor vegetale necesare vopsirii țesăturilor) și cu adevărate „fiare de călcat" din piatră, care erau folosite la întinsul țesăturilor; sunt similare celor descoperite în horodiștile slave de pe Volga, săpate în 1934—1935, de către P. Tretiacov și aparținând unei orânduiri patriarhale [2]). In domeniul activității de prelucrare, țesutul a avut o importanță deosebită și a rămas o trăsătură esențială a patriarhatului, fiind într'un raport strâns, nu numai cu desvoltarea agriculturii, dar mai ales cu aceea a creșterii vitelor.

Reflectarea schimbărilor adânci petrecute în organizarea comunei primitive în perioada eneolitică, ne-o redau și așezările vremii. E vorba de acele așezări — cetăți *(grădiști, gorodiști, horodiști)* — care vor căpăta un caracter și mai pronunțat în epoca bronzului. Triburile iau măsuri de apărare a așezărilor, înconjurându-le cu șanțuri de apărare ca la Cucuteni, Frumușica-Neamț, Hăbășești-Roman, etc. Unele așezări au aspect de *„Cetate"* sau *„Cetățuie"* prin caracterul însuși al terenului (boturi de deal); altele însă, rămân încă deschise, fie în formă de *tel* (măgură), fie de așezare pe terasele apelor. Prezența întăriturilor cu scop defensiv este sporadică, dar ea oglindește direcția nouă a desvoltării grupărilor tribale: *începe să se accentueze caracterul războinic al societății din perioada incipientă a patriarhatului*. Acestui fenomen nou i se datoresc, în bună parte, credem noi, acele incendii masive din așezările premergătoare epocei bronzului și chiar acelea din aglomerările tribale ale acestei epoci. Din sânul societății gentilice patriarhale, încep să se ridice unele căpetenii cu atribuțiuni multiple, printre care și aceea de șef militar.

---

[1]) *Dacia*, II, p. 58, fig. 27, 11 și 13. Un exemplar de mari dimensiuni descoperit la Pietrele-Vlașca (inedit).

[2]) Deși se datează în sec. III—V e. n. A. V. Artihovschi, Introducere în Arheologie, 1947, p. 125: „fiarele" s'au găsit la un loc cu fusaiole și sule de fier.

Prezența acestor căpetenii ne-o indică așa numitele „sceptre de comandă“ dela Fedeleșeni-Roman, Sălcuța-Dolj, Casimcea-Tulcea [1]), Palade-Dâmbovița și Pietrele-Vlașca (ghioagă). Practicarea războiului dintre triburi este o urmare a procesului de acumulare de bogății ce-și face loc în grupările tribale, care încep să recurgă la jaf. Familiile caută să-și formeze gospodării proprii. Alături de locuințele mari, destinate membrilor mai multor familii aparținând gintei matriarhale — cum pare a fi o locuință dela Hăbășești — întâlnim locuințe mici, pentru o singură familie, având un inventar propriu, uneori destul de bogat. Casa de o formă aproape pătrată dela Pietrele, jud. Vlașca, și atâtea altele din așezările eneolitice, reflectă această luptă a familiei pereche de a se desprinde de gospodăria comună a gintei și a crea o gospodărie pe socoteală proprie, începând deci să joace un rol de celulă economică. Aceasta este o caracteristică a familiei patriarhale, care se oglindește mult mai concret în monumentele primelor culturi ale epocei bronzului. Astfel, cele 15 locuințe ale tribului cu cultură Coțofeni dela Câlnic, jud. Alba, au magazii de provizii, rezervoare pentru apă și cuptoare [2]), fântâna rămânând însă comună.

In concluzie, putem spune că perioada incipientă a patriarhatului coincide cu eneoliticul. Intregul aspect al culturilor eneolitice de pe teritoriul R. P. R., tipul locuințelor, topografia așezărilor, inventarul culturii materiale, prezența crescândă a obiectelor de aramă — unelte de muncă, arme și podoabe și chiar tipare ale acestora — accentuarea diviziunii naturale a muncii, dar mai ales desvoltarea creșterii vitelor, toate acestea dovedesc că regimul matriarhal se găsea în plin proces de descompunere la începutul mileniului II î. e. n. și că elementele esențiale ale noii orânduiri patriarhale se și formaseră, fără însă ca relațiile de patriarhat să-și fi dobândit încă întreaga soliditate. Schimbările începuseră, după cum am văzut, cu uneltele de producție, care sunt *„elementul cel mai mobil și mai revoluționar al producției“*, cum ne învață I. V. Stalin [3]). Nici creșterea vitelor nu ajunsese încă, în prima parte a treptei mijlocii a barbariei (eneolitic), la o desvoltare autonomă

---

1) Dacia, VII—VIII, 1937—1940, p. 85—91; aci e vorba de un mormânt.

2) Deutsche Forsch. im Südosten, I, 1942, p. 199 și urm. și vol. II, 1943, p. 440 și urm.

3) I. V. Stalin, *Despre materialismul dialectic și materialismul istoric*, ed. P.M.R., 1948, p. 61.

faţă de agricultură. De altfel, problema corelaţiei istorice dintre agricultură şi creşterea vitelor va trebui studiată şi la noi pe baza rezultatelor ştiinţei actuale sovietice [1]).

Desvoltarea patriarhatului pe teritoriul R. P. R. Creşterea vitelor în turmă. Orânduirea gentilică patriarhală este deplin formată în epoca bronzului, adică în a doua fază de desvoltare a treptei mijlocii a barbariei, potrivit ultimei clarificări dată de ştiinţa sovietică periodizării lui Engels [2]). Treapta de mijloc a barbariei cuprinde cele mai adânci prefaceri sociale şi o serie de inovaţii tehnice, pe care le-a cunoscut şi societatea de pe teritoriul R. P. R. In această epocă, bărbatul va ocupa locul hotărîtor, în producţia ei atât de variată şi, implicit, în societate.

Creşterea vitelor în turmă este însă fenomenul esenţial, care provoacă modificările interioare profunde în sistemul de producţie. Triburile locale au ajuns pe această treaptă la o formă superioară a creşterii vitelor. In literatura etnografică sovietică predomină părerea că forma de rătăcire nomadă, legată de creşterea vitelor în stil mare, prezintă o formă târzie de înaltă specializare a vieţii economice, care a fost posibilă numai în cursul unei lungi desvoltări istorice [3]). Pe teritoriul patriei noastre, creşterea vitelor avusese o vechime de cel puţin un mileniu; în acest răstimp, triburile băştinaşe cu o cultură neo- şi eneolitică dobândiseră tot mereu experienţe noi în procesul muncii, cerut de ocupaţiunea bărbatului cu creşterea vitelor.

In cursul mileniului II î. e. n., s'a adăugat şi un factor nou, de care trebue să ţinem seama şi care a influenţat în mod favorabil desvoltarea creşterii vitelor în cirezi. In epoca aceea, a fost în Europa o perioadă *xerotermică* [4]), ale cărei urmări s'au resimţit în economia societăţii primitive şi de pe teritoriul Republicii noastre. Seceta a provocat scăderea apelor şi scoborîrea triburilor până pe ultimele terase ale Dunării şi ale celorlalte ape. Uneori monumentele primelor culturi materiale ale epocei bronzului se află sub nivelul actual al apelor Dunării. In săpăturile din 1932 dela Os-

---

[1]) S. A. Tocarev, în Sovietscaia etnografia, Nr. 1, 1949, p. 224; autorul arată că problema este mult mai complicată decât îşi închipuiau economiştii burghezi.

[2]) Vezi discuţiile la: S. V. Kiseleff, l. c.

[3]) S. A. Tocarev, în Sovietscaia etnografia, Nr. 1, 1949, p. 224.

[4]) V. Ravdonicas, *Istoria societăţii primitive*, vol. I, 1939, p. 248; vol. II, p. 288 şi urm.

trovul Corbului, jud. Mehedinți, s'au descoperit vase caracteristice culturii Coțofeni sub apele Dunării. La începutul treptei inferioare a barbariei (neolitic) climatul era în general mai umed și debitul apelor mai mare decât în mileniul II î. e. n.

Dar fenomenul se petrece și invers: triburile se urcă până peste 1300 m altitudine în Carpați, în căutarea pășunilor de vară. Pe înălțimea Gugu, din munții Țelnei, jud. Alba, s'a descoperit în 1943 o așezare de munte, un tip de gospodărie pastorală în care însă se practica și agricultura pe o scară restrânsă, atâta cât permite mediul geografic la 1276 m altitudine. In stratul de cultură Wietenberg (epoca bronzului), de pe înălțimea Gugu, am dat peste multe oase de animale domestice, dar și peste câteva râșnițe de mână [1]). In apropiere se află și azi cele patru fântâni de sub Piatra Bârlogului, unde continuă și în zilele noastre aceeași viață pastorală, care se reflectă și în denumirea „Pietrei *Bârlogului*". Stratul de cultură este subțire și el dovedește o locuire numai în timpul verii, în epoca pășunatului de vară.

In 1947 s'a descoperit un depozit de bronz în munții Cibinului, la 1315 m altitudine, în apropiere de stațiunea climaterică dela Păltiniș, jud. Sibiu [2]). Prezența acestui depozit în Carpați — ca și a altora — trebue pusă de sigur în legătură cu folosirea în timpul verii a pășunelor plaiurilor carpatice de către triburile de păstori traci. Tot așa, unele obiecte arheologice, descoperite până către 2000 m altitudine [3]), au fost duse acolo în timpul pășunatului de vară.

Foarte interesante din punct de vedere istoric sunt însă așezările triburilor cu cultură Coțofeni, care se întâlnesc deopotrivă la munte, la dealuri și la șes. In inventarul acestei culturi — care face legătura cu eneoliticul și deschide cultura bronzului dela noi — se oglindește noul aspect al modului de producție și transformările din viața socială, condiționate de modificările petrecute în procesul desvoltării progresive interne a triburilor, și nu de vreo „invazie indoeuropeană". Problema originii culturii Coțofeni, și implicit a bronzului de pe teritoriul patriei noastre, este una dintre problemele de bază ale istoriei societății primitive din cuprinsul Republicii Populare Române și ale etnogenezei populației geto-

---

1) Apulum, II, 1943—1945, p. 25 și urm.

2) Rev. Ist. Rom., XVII, 1947, p. 156—157.

3) Ibidem.

dace. Din studierea materialului arheologic, privit în lumina științei marxist-leniniste și a rezultatelor științei istorice sovietice, noi putem afirma azi, fără șovăire, că întreaga cultură a epocii bronzului dela noi s'a desvoltat pe baze etnoculturale locale, ca și cultura bronzului, care o continuă. Numeroasele asemănări ale culturii Coțofeni și ale celorlalte culturi din primele vremuri ale epocii bronzului — cu grupuri de culturi tribale uneori destul de îndepărtate — se explică: pe de o parte, tocmai prin trecerea triburilor locale la o treaptă mai desvoltată a creșterii vitelor, determinând raporturi reciproce foarte active și o mobilitate necunoscută până atunci, iar pe de altă parte prin similitudinea situației social-economice, care a generat forme similare, cum este cazul și cu ceramica pictată [1]). Triburile cu cultură Coțofeni sunt triburi de crescători de vite, care caută pășuni pentru turmele lor, de pe plaiurile înalte ale Carpaților până în valea Dunării [2]). Stațiunile de munte sunt pe înălțimi mari, dar în vecinătatea unei ape sau a fântânilor, ori în apropierea stâncilor, cum este pe dildă, „Piatra Poienii" dela Ighiel, jud. Alba [3]) sau așezarea zisă „La Pietre" dela Cetea, același județ [4]), care sunt tipice vieții pastorale de munte. Triburile ocupă uneori și peșterile, în mod vremelnic, fie pentru adăpostul familiilor, fie pentru acela al turmelor. Peșterile vor fi servit și în timpul vânătoarei, dar aceasta are un rol cu totul secundar pentru crescătorii de vite.

In regiunile de dealuri, triburile acestei culturi ocupă punctele dominante, cele mai potrivite instalării stânelor. La șes ele se așează pe terasele ultime ale râurilor sau ale lacurilor, de a căror apă era neapărată nevoie pentru vite. Din cauza secetei, zona pădurii s'a retras mai spre Nord și multe stațiuni vechi au fost părăsite cu totul, și aceasta *nu fiindcă populația a dispărut, ci datorită trecerii ei la o nouă formă de viață,* care se desfășura acum în alte condițiuni istorice. In stadiul actual al săpăturilor și cercetărilor arheologice, regiunea de șes a Munteniei ne apare mai puțin locuită în epoca bronzului, față de podișurile și dealurile subcarpatice. Poate că aceasta se datorește unei lacune numai în cercetările noastre, fiindcă valea Dunării oltene este intens locuită în aceeași vreme.

---

1) A. V. Arțihovschi, *Introd. în Arheol.*, 1947, p. 37.

2) Intocmai ca și triburile cu cultură Tei, care ajung din Țara Bârsei până în apropiere de valea Dunării.

3) Apulum, II, 1943—1945, p. 25, fig. 18.

4) Ibidem, p. 24, fig. 17.

Tipul de gospodărie a triburilor cu cultură Coțofeni este caracteristic crescătorilor de vite în turmă, *ocupațiune practicată în condițiunile sezoniere* de căutare a hranei turmelor. Așa ne putem explica de ce stratul de cultură este uneori atât de superficial sau se restrânge numai la gropi sau răspândiri sărace. Prezența puținelor râșnițe de mână de mici dimensiuni sau, în general, a numai unor fragmente, nu poate afecta caracterul pastoral al gospodăriei acestor triburi. De sigur că, în unele regiuni ale țării noastre, a continuat tipul de gospodărie agricolă, fiindcă desvoltarea creșterii vitelor și trecerea spre patriarhat s'au făcut în mod *inegal* și a depins, de sigur, și de factori locali, pe care încă nu-i putem cunoaște suficient.

Prima mare diviziune socială a muncii se petrece pe teritoriul patriei noastre în limitele desvoltării triburilor cu cultură Coțofeni, curând după anul 2000 î. e. n. Probabil că aproape în același timp ea are loc și pe restul teritoriului R.P.R., unde nu întâlnim aceeași cultură. Pătrunderea triburilor nomade venite din U. R. S. S. a grăbit de sigur acest proces pentru regiunile de Sud-Est și de Est ale țării noastre.

Triburile crescătorilor de vite aveau un nivel de traiu mai ridicat decât cele cu agricultura primitivă. Ele dispuneau și de mijloace de locomoțiune mai rapidă. Ușurința deplasării prezenta o superioritate față de triburile cu agricultura primitivă și activa influențare reciprocă dintre triburi, care a fost un factor progresist în formarea unor uniuni mai mari de triburi și a elementelor unitare de cultură materială și de limbă.

Populația autohtonă a țării noastre n'a rămas stabilă după trecerea ei la orânduirea patriarhală. Ea s'a găsit într'o continuă transformare. Monumentele arheologice ne dovedesc că triburile băștinașe creșteau foarte probabil și cirezi de cai, de care vor vorbi mai târziu izvoarele antice. In săpături s'au descoperit: oase de cal, zăbale de corn de cerb (ca de pildă în cultura Tei din jurul Capitalei), sau de bronz (ca în depozitele din Transilvania: Spălnaca-Alba [1]), Lozna-Mare, jud. Someș), sau figurine de bronz reprezentând

---

[1]) J. Hampel, *Bronzkor*, II, pl. C, X IV—C 4.

calul și călărețul[1]) sau care cu patru ori cu două roți, probabil trase de cai, fie în procesul muncii, fie la lupte [2]). Deci calul era folosit, deopotrivă, și ca animal de tracțiune, și de călărie. Oasele de vite cornute (oaia, capra, taurul) și reprezentările plastice sau incizate [3]) ale acestora se înmulțesc pe măsură ce înaintăm în timp. Repertoriul formelor vaselor de lut cunoaște o varietate și o bogăție extraordinară. In special ne impresionează mulțimea ceștilor de toate formele și dimensiunile, care se desvoltă sub presiunea creșterii vitelor și întrebuințării laptelui ca hrană de bază în alimentație, alături de carne, pentru pregătirea căreia apar vase felurite, printre care și „sosiere" elegante. Strecurătoare și vase cu piedestale serveau pregătirii cașului, care s'a perfecționat față de trecut, dacă judecăm după vasele de lut și cele de bronz folosite în acest scop. Din descoperiri întâmplătoare și din săpături, au ieșit la lumină „cuțite curbe" din piatră, folosite la jupuitul și prepararea pieilor de animale. Dela Sărata-Monteoru, se cunoaște un număr însemnat de atari „cuțite". Ele apar pe întreg teritoriul țării noastre și stau în legătură directă cu creșterea vitelor [4]).

Chiar numai din înșirarea acestor monumente arheologice se poate vedea clar larga răspândire a creșterii vitelor de o formă superioară, aceea de turmă, precum și folosirea în mod omnilateral a animalelor și a produselor obținute dela ele. Crescătorii de vite aveau hrană în carne, în lapte, în produsele prelucrate ale acestora, aveau îmbrăcăminte mai bună și mai variată, dispuneau de materii prime, cum era lâna și părul animalelor din care făceau țesături și pături, precum și de un surplus de alimente și fire de tors, țesături și îmbrăcăminte, care formau obiectul schimburilor cu triburile agricole. Dacă ținem seama de mulțimea *fusaiolelor* întrebuințate la fusele de tors și de numărul atât de impresionant al greutăților de țesut pentru războiul vertical, și de *mosorelele* de lut, cât și de decorul vaselor, idolilor de lut și al obiectelor de bronz, în care se reflectă *cusăturile vremii*, suntem constrânși să admitem că în epoca de prosperitate a patriarhatului a existat arta țesu-

---

[1]) Ibidem, I, pl. 4 x IX, 5.

[2]) V. Pârvan, *Getica*, fig. 200, 10 (Orăștie, car ritual) și fig. 208.

[3]) Folia archaeologica, I—II, 1939, p. 1—4, fig. 1—2.

[4]) Unele exemplare sunt uzate și poartă urme de ascuțire cu gresia. Asemenea „cuțite" sunt cunoscute de triburile cu cultură Glina III — Schneckenberg, Monteoru, Verbicioara, Tei, Wieberg.

tului și a cusăturilor, sprijinită pe creșterea vitelor și mai puțin pe agricultură. Fără îndoială că agricultura n'a fost oprită pe loc de creșterea vitelor, ci din contra, putem spune că ea s'a desvoltat în condițiuni mai prielnice, întru cât de acum înainte se va întrebuința și tracțiunea animală — în forma sa primitivă — în lucrarea ogoarelor, care dădeau, în același timp, și hrană pentru vite. Agricultura primitivă cu săpăliga n'a fost înlocuită. Plugul de lemn sau din corn de cerb va fi fost introdus în această vreme, dar nu avem încă o documentare arheologică în această privință. Cesar Bolliac și Gr. Tocilescu au vorbit în trecut de un *plug de bronz*, care însă s'a pierdut. In săpăturile de anul trecut dela Verbicioara-Dolj s'au descoperit în stratul de cultură aparținând tribului din epoca bronzului de acolo trei „săpătoare", care pot fi considerate ca strămoșul plugului sau ca făcând parte dintr'un atare plug primitiv. O figurină zoomorfă — probabil un taur (coarnele sunt rupte) — dela Sultana — Ilfov, pare a purta pe corp urmele unui fel de *ham*, după descrierea și fotografia pe care le-a dat Ioan Andreieșescu în 1924 [1]; aceasta ar fi un indiciu că vechimea utilizării forței animale e destul de mare. De altfel, etnograful sovietic, S. A Tocarev, susține că nu este necesar să credem că agricultura cu sapa a precedat neapărat agricultura cu „plugul" [2].

Un lucru însă putem afirma cu certitudine: pe întreg cuprinsul țării noastre se găsește un număr extraordinar de mare de *seceri* de bronz. V. Pârvan scria următoarele în 1926: *„O singură unealtă rurală se găsește în cantități enorme în depozitele vârstei de bronz: secera. E o dovadă că seniorii medievali (sic! D. B.) ai Daciei bronzului sunt înainte de toate mari agricultori, iar nu simpli crescători de cai, ca Tracii sudici"* [3]. Marea cantitate de seceri de bronz, descoperite în depozite sau izolat este dovada concretă că productivitatea muncii agricole crescuse față de epoca matriarhatului și se ajunsese și la o perfecționare a mijloacelor de strângere a recoltei, înlocuindu-se secerile cu dinți de cremene fixați într'un mâner de corn sau poate chiar de lut, ca în valea Tigrului și Eufratului. Trebue

---

[1]) Dacia, I, 1924, p. 102, pl. XXXIV, 14 și pl. XXXV, 13 (fotografia, mai ales).

[2]) S. A. Tocarev în Sovietscaia etnografia, 1, 1949, p. 223. Autorul crede că plugul poate deriva deopotrivă din sapă și din hârleț.

[3]) *Getica*, p. 294. De precizat că V. Pârvan avea aci o concepție greșită asupra acestor „seniori medievali", fiind adeptul concepției anti-științifice a ciclurilor în istorie.

însă subliniat că triburile din faza înaintată a treptei mijlocii a barbariei nu erau „înainte de toate mari agricultori" — cum credea V. Pârvan — ci mari *crescători de vite.* Răspândirea geografică a secerilor, concentrate în regiunile de dealuri, platouri şi de munte, întăreşte şi ea această concluzie, în afară de întreg conţinutul culturii materiale. Unele seceri au servit ca *mijloace de schimb,* iar un număr însemnat era utilizat la *tăiatul fânului,* în vederea procurării hranei păioase pentru vite în timpul iernii, precum şi la tăiatul *tufişului* de pe terenurile ce urmau să fie lucrate. *Prin urmare, secera a avut o funcţiune multiplă.* Ea arată şi o ameliorare a întreţinerii vitelor şi nu numai o activitate de schimb şi un progres tehnic în domeniul muncii agricole. Putem adăuga, de asemenea — sprijiniţi pe datele etnografice — că acele numeroase râşniţe nu serveau toate numai la prepararea făinii, ci unele dintre ele erau folosite la *pisarea bulgărilor de sare* pentru pregătirea nutreţului stropit cu apă sărată. De aceea, creşterea numărului unor asemenea râşniţe de mână în culturile eneolitice şi ale epocii bronzului trebue interpretată şi din acest punct de vedere.

Securile de bronz — numite în terminologia arheologică *celturi* (securi cu un tăiuş şi gaură de înmănuşare longitudinală) — erau folosite şi ele în chip multilateral, ca şi celelalte securi cu gaură de înmănuşare transversală. Ele au fost întrebuinţate la strângerea frunzişului pentru hrana vitelor în timpul iernii şi la tocatul acestui frunziş. Ele se foloseau şi în agricultură, la curăţirea tufişurilor, a crângurilor şi la tăierea pădurilor cu scopul de a transforma terenurile în ogoare. Perioada de secetă, de care am vorbit mai înainte, a distrus o parte din păduri şi populaţia locală a putut cultiva terenurile, scoţând butucii copacilor uscaţi.

Economia triburilor de crescători de vite s'a completat cu economia triburilor agricole, care sunt legate de regiunile de şes, cum ni se înfăţişează grupurile tribale cu o cultură a câmpurilor de urne. Pe alocuri avem tipuri mixte de gospodării, care se sprijină deopotrivă pe creşterea vitelor şi pe agricultura primitivă. Aglomerările dela Socodor şi Vărşand, jud. Arad, în plin şes, par a avea spaţii special amenajate pentru ţarcurile de vite [1]), pe când aşezările triburilor cu cultură Monteoru ocupă dealurile subcarpatice [2]) şi

---

[1]) Studii şi cercetări de istorie veche, I, 1950, p. 149 şi urm.

[2]) Cea mai înaltă aşezare Monteoru se află la Homorâci, jud. Prahova, la 716 m altitudine (Rev. de Preistorie şi Antich. Naţ., II—IV, 1940, p. 85).

podișurile — regiuni apte pentru creșterea vitelor — și numai în mod excepțional coboară la șes, ca de pildă la Tinosul, jud. Prahova. In gospodăria agricolă se descoperă, uneori și în morminte, *oase de păsări*. Aceasta dovedește și o îndeletnicire cu creșterea păsărilor [1]), după cum se va fi practicat și *grădinăritul* și cultivarea *unor plante textile* [2]), cum era *cânepa*, cunoscută încă din eneoltic, pe teritoriul patriei noastre.

Prima mare diviziune socială a muncii — cu desprinderea triburilor de păstori de cele agricole și de cele cu o gospodărie mixtă — a avut o însemnătate covârșitoare pentru istoria societății primitive de pe teritoriul patriei noastre. Ea a dus la formarea definitivă a orânduirii patriarhatului și va duce la descompunerea comunității primitive.

*

* *

Desvoltarea metalurgiei bronzului. Regimul comunității primitive cunoscuse apogeul său în epoca matriarhatului. Creșterea vitelor în turmă a însemnat, după cum am văzut, o transformare radicală a economiei primitive. Apariția bronzului și desvoltarea metalurgiei bronzului în perioada de înflorire a patriarhatului a fost un alt factor ce a determinat o nouă sporire a forțelor de producție, care arată că societatea trecuse la o treaptă de cultură mai ridicată față de perioadele anterioare. Inlocuirea uneltelor și a armelor de cupru — a căror răspândire era îngreunată din cauza temperaturii înalte (peste 1000°) necesară reducerii minereului de cupru — prin folosirea bronzului a dus la o *perfecționare* a uneltelor de producție, ale cărei urmări sociale nici n'au fost bănuite de cei care introduceau această inovație, după cum ne învață Tov. Stalin [3]). Creșterea vitelor în turmă și desvoltarea metalurgiei bronzului au determinat o regrupare a forțelor sociale.

Aliajul de bronz prezenta calități superioare: *topire* la o temperatură mai joasă decât cuprul (sub 900°), *fluiditate* și *duritate*. După o perioadă de experiențe și de schimb de experiențe cu unele triburi

[1]) S'au descoperit reprezentări de păsări în lut și bronz, cât și în decorațiunea vaselor.

[2]) De sigur că în legătură cu arta țesutului și a cusăturilor se vor fi cunoscut și plante colorante.

[3]) I. V. Stalin, *Despre materialismul dialectic și materialismul istoric*, ed. P.M.R., 1948, p. 84 și urm.

îndepărtate (M. Egee și Caucazul) și care se aflau la un grad de desvoltare tehnică și socială superioară, populația de pe teritoriul patriei noastre a găsit și ea procentul normal de cositor (10%) cerut de metalurgia bronzului [1]). Bogăția în minereu de cupru din Carpați a favorizat de sigur prelucrarea bronzului. Până în prezent, nu avem date științifice asupra extragerii cuprului, dar marea cantitate de obiecte de bronz și de depozite ne dă dreptul să conchidem că triburile de pe această treaptă de desvoltare cunoșteau extragerea cuprului din mine și reducerea lui în cuptoare speciale.

Așa numitele „baroase" de granit, cu șănțulețe pentru fixarea cozii de lemn sau char cu gaură de înmânușare, au servit deopotrivă la sfărâmarea minereului de cupru și la extragerea sării [2]). Pentru scoaterea minereului erau folosite și ciocane de mineri de cupru și de bronz. Prezența a numeroase securi în depozite — turnătorii — (Spălnaca și Uioara, jud. Alba, Gușterița, jud. Sibiu, etc.) ne face să ne gândim că unele dintre ele erau folosite la tăiatul lemnului, nu numai în galerii dar și la cuptoare, turnătorii și „ateliere", fiindcă și aici se lucra cu mangal. Răspândirea unor atari turnătorii în regiuni bogate în lemn trebue legată și de cerința unei asemenea materii prime. La șes întâlnim descoperiri izolate sau depozite cu un inventar în general sărăcăcios. Lucrarea bronzului se făcea și la *vetre deschise*, ceea ce a permis o rapidă desvoltare a metalurgiei bronzului și a ușurat deplasarea meșterilor în bronz dela un grup social la altul. Fără îndoială, că producția de bronz era accesibilă într'o oarecare măsură fiecărui trib [3]). Dar marea asemănare a obiectelor de bronz de pe întreg teritoriul țării noastre și al regiunilor învecinate ale U. R. S. S. și ale Ungariei ne face să presupunem nu numai existența unei activități de schimb destul de intensă, dar și prezența unor meșteri ambulanți, am putea spune, care mergeau în ținuturile de dealuri și de câmpie, unde bronzul era rar, și lucrau acolo, fie pentru comunitatea gentilică, fie pentru familiile patriarhale mai înstărite.

Cu toată răspândirea masivă a uneltelor de muncă (securi de

---

[1]) In depozitul dela Sinaia se află obiecte numai cu un procent de 3% Sn. Dacă se adaugă un procent mai mare de 10% Sn, bronzul își pierde calitățile tehnice amintite.

[2]) Un exemplar descoperit la Ocna-Sibiului; Muzeul „Bruckenthal", inv. Nr 1.403; uzat puternic.

[3]) In așezările epocii bronzului, se găsesc **tipare** pentru obiecte (bivalve).

diferite forme, ciocane, nicovale, priboaie, ferestraie, dălţi, brice, seceri, etc.), a vaselor de bronz (străchini, cupe, căldăruşe, etc.), a armelor (pumnale, săbii, lănci, săgeţi, ghioage, coifuri, platoşe, cnemide, care de luptă, etc.), a obiectelor de cult (vase de cult, care rituale, amulete, etc.) şi a podoabelor (ace de păr şi îmbrăcăminte, aplice, cingători, diademe, fibule, cercei, brăţări, etc.) — care constitue o mărturie a înaltei desvoltări tehnice a epocei — bronzul n'a reuşit să înlocuiască pretutindeni uneltele şi armele de piatră şi silex. *Răspândirea bronzului este inegală şi relativă.* De urmările acestei invenţii revoluţionare au beneficiat numai anumite grupuri tribale şi numai anumite pături sociale (vezi mai jos).

O asemenea metalurgie desvoltată cerea o *diviziune a muncii*, o *specializare*, aşa cum de altfel se oglindeşte ea în monumentele arheologice. Existau oameni specializaţi în extragerea minereului de cupru, alţii în pregătirea bronzului, apoi specialişti armurieri, cunoscători deci în lucrarea armelor — alţii specializaţi în turnarea uneltelor de muncă (seceri, securi), precum şi turnători de obiecte de podoabă făcute potrivit gustului păturii superioare gentilice.

Bogăţia, varietatea şi perfecţiunea tehnică a decorului obiectelor de bronz, documentează existenţa unor decoratori de bronzuri, specializaţi, ca şi *decoratorii* vaselor de lut, al căror repertoriu de motive ornamentale este comun.

Arta aurului [2]), care dobândeşte în această epocă o largă desvoltare, se sprijină de asemenea pe *meşteri* specializaţi în lucrarea acestui metal preţios. Unii vor fi lucrat acasă la proprietar, fie el colectivitatea gentilică ori familia patriarhală sau şeful tribului, gintei sau familiei, după ce s'a trecut la proprietatea privată.

Necesitatea procurării unei îmbrăcăminţi corespunzătoare nivelului înalt al culturii vremii a creat, evident, meşteri în *arta ţesutului* şi *pielari* specializaţi.

Aceste felurite meşteşuguri primitive — la care trebue să adăugăm şi olăritul — duc la *mărirea capacităţii de producţie* şi la crearea unui *surplus* de produse. Şi aceste noi fenomene îşi au importanţa lor istorică în procesul de trecere la proprietatea privată.

Evident, nu putem vorbi încă de a doua mare diviziune socială

---

1) A căror varietate oglindeşte existenţa unor îndeletniciri variate.

2) Cărcia V. Pârvan i-a consacrat în 1926 un subcapitol special (*Getica*, p. 324 şi urm.).

a muncii — între meşteşuguri şi agricultură — dar primele elemente ale acesteia se şi puseseră în mileniul II î. e. n.

*
* *

Războiul ca fenomen permanent şi mijloc de acumulare de bogăţii. Inainte de desvoltarea creşterii vitelor în turmă şi de răspândirea metalurgiei cuprului, raporturile dintre triburi constau în mod normal în legături paşnice, de prietenie, de schimburi reciproce, de vizite şi serbări comune [1]). Aceasta nu înseamnă însă că societatea primitivă de atunci nu cunoştea luptele intertribale.

Insă, în sânul societăţii organizate pe baza gintei patriarhale, se acumulează bogăţii crescânde, în vite, în produsele multiple ale acestora, în aur şi bronz, toate acestea trezind pofta de jaf şi de îmbogăţire. Pentru paza turmelor, era iarăşi nevoie de robi. Pe atunci, numai războiul putea procura toate acestea.

Pe cuprinsul ţării noastre, avem o serie întreagă de monumente arheologice, care oglindesc şi acest caracter al societăţii, precum şi *ritmul* şi *direcţia,* în care ea s'a desvoltat. Astfel, aşezările însele iau acum un aspect şi mai pronunţat de cetate, apărate cu şanţuri. E suficient să amintim aşezările dela Sărata-Monteoru, jud. Buzău, Tinosul, jud. Prahova, Verbicioara-Dolj, Otomani-Bihor. „Cetăţuile" fortificate — chiar numai în mod destul de primitiv — reprezintă totuşi un progres însemnat în istoria aşezărilor omeneşti şi oglindesc un stadiu anumit al desvoltării societăţii. Cetăţuile aveau un caracter mixt: civilo-militar. Ele erau destinate adăpostirii vitelor, a cerealelor şi în general a rezervelor colectivităţii de pe acel teritoriu, dar ele serveau şi ca loc de refugiu pentru populaţia din împrejurimi. Cetăţuile nu aveau o economie proprie, ci se bazau pe munca populaţiei din vecinătate, ca şi gorodiştele slave [2]). In primele lor faze de desvoltare, cetăţuile acestea răspundeau unui interes colectiv, fiind adăpostiri tribale. Mai târziu, însă, ele sunt puse numai în folosul unei minorităţi, ca apoi să ajungă în folosinţa unei singure persoane. Apariţia „Cetăţuilor" e deci un fenomen istoric, determinat de desvoltarea societăţii omeneşti; ele îşi schimbă aspectul, în raport cu această desvoltare.

In ceea ce priveşte aşezările deschise, acele *selişti,* care conţin

---

1) Cf. etnografului sovietic Tocarev, Sovietscaia etnografia, Nr. 1, 1949, p. 224.
2) A. Nedorezov, în Voprosii Istorii, Nr. 3, 1949, p. 133.

în general straturi de cultură subţiri, cu bordeie sau colibe izolate, ele corespund mai de grabă unei vieţuiri sezoniere şi răspund noii tendinţe de a-şi crea o gospodărie proprie.

Caracterul epocei, pline de lupte intertribale, e reflectat tot atât de concret şi de inventarul mormintelor, al straturilor de cultură, şi al depozitelor. Numărul topoarelor de luptă şi al celorlalte arme este impresionant de mare în comparaţie cu acela al uneltelor de muncă. S'au descoperit morminte de luptători, îngropaţi cu armele lor. Luptele pentru jaf şi îmbogăţire cât şi nevoia de apărare au creat nu numai armele necesare şi fortificarea cetăţuilor, dar şi o organizare potrivită sarcinii celei noi, căreia îi dăduse naştere desvoltarea însăşi a societăţii patriarhale. Incep să se înjghebe alianţe sau uniuni între triburi, al căror scop era de a jefui şi de a se apăra. Aceste uniuni sunt din ce în ce mai mari după 1000 î. e. n. In ele sunt înglobate triburile sau uniunile eliminate în timpul luptelor. In felul acesta, numărul uniunilor se va micşora, şi procesul acesta va continua şi va grăbi apariţia formaţiunilor statale.

Mulţimea depozitelor *ascunse* se explică, nu prin pericolul vreunei „invazii" din afară, ci prin factorii interni, prin apariţia războiului ca fenomen permanent şi istoriceşte necesar. Acţiunea de prădăciune era condusă de şefii de ginţi sau de triburi, al căror rol sporeşte pe măsură ce se desvoltă regimul patriarhal. Bunurile erau împărţite între bărbaţii înarmaţi, care participaseră la jaf. Din mijlocul războinicilor capabili se ridică *şefi militari*, care au embleme sau semne distinctive ale lor personale sau ale gintei sau tribului respectiv, care puteau varia ca formă. Aşa numitul „sceptru de comandă" din depozitul dela Drajna-de-Jos, jud. Prahova [1]), buzduganul din depozitul dela Fizeşul-Gherlei, jud. Someş, topoarele cu două braţe perpendiculare din depozitul dela Domăneşti, jud. Satu-Mare, precum şi toporul „sceptru" descoperit anul trecut în săpăturile dela Vărşand, jud. Arad [2]) aparţin unor asemenea şefi de seamă şi se găsesc pe linia de evoluţie începută încă din eneolitic şi oglindită în „sceptrele" dela Fedeleşeni-Sălcuţa, etc. De asemenea, securile duble în miniatură (lut), frumos decorate din cultura triburilor agricole din Oltenia şi Banat pot fi considerate ca sim-

1) Dacia, II, 1925, p. 369, pl. III, 18, p. 364, pl. IV, 5 (I. Andrieşescu); topor cu un braţ răsucit în formă de spirală.

2) Studii şi Cercetări de Istorie Veche, I. 1950, p. 150, din corn de cerb.

boluri ale puterii unor asemenea șefi (militari), după cum și în Creta securea dublă (labrys) era simbolul puterii regești [1].

Toate faptele de mai sus ne îndreptățesc să tragem concluzia că, încă de pe treapta aceasta de desvoltare a societății, se petrecuse, și din acest punct de vedere, o diferențiere socială, ridicându-se la un rol predominant o pătură bogată, și mereu în proces de îmbogățire, formată și din războinici. Inceputurile *uniunilor de triburi și ale democrației militare,* care se desvoltă din societatea gentilică, sunt documentate în epoca patriarhatului.

Sclavajul patriarhal. Războiul dintre triburi procura și forța de muncă, cerută de desvoltarea societății. Intr'adevăr, desvoltarea forțelor de producție: creșterea vitelor în turmă, agricultura, metalurgia și celelalte meșteșuguri primitive amintite mai înainte reclamau noi forțe de muncă, pe care vechea comunitate nu le mai putea da. Unele dintre ele erau procurate pe calea schimburilor, altele însă, majoritatea chiar, le aduse războiul, prin prefacerea prizonierilor în robi. La întrebarea pusă la Conferința arheologilor din Octombrie 1949, dacă nu cumva poate fi vorba de un sclavaj patriarhal pe teritoriul țării noastre, raportându-ne pentru aceasta la anumite monumente arheologice precise, noi putem răspunde afirmativ: *da, a existat robia patriarhală pe teritoriul Republicii noastre, și ea poate fi documentată.*

Clasicii marxismului au arătat că prima mare diviziune socială a muncii a creat robia. Despre marea transformare socială a desprinderii triburilor de crescători de vite de triburile agricole, care s'a petrecut în țara noastră în primele secole ale mileniului II î. e. n., cred că nu se mai poate îndoi nimeni. Fr. Engels scria: *„Cea dintâi mare diviziune socială a muncii aduse cu sine, în mod necesar, robia — odată cu sporirea productivității muncii, deci și a bogăției, și odată cu lărgirea câmpului producției, în condițiile generale istorice date"* [2]. Din cele precedente, s'a putut vedea că productivitatea muncii sporise și câmpul producției se mărise considerabil în condițiile istorice de desvoltare a societății omenești de pe teritoriul țării noastre. ***Robia devenise deci necesară.*** Sclavajul patriarhal este o treaptă necesară în desvoltarea socială a tuturor

---

[1]) Cf. Serghecv, *Istoria Greciei Antice*, cap. III, *Civilizația cretană.*

[2]) Fr. Engels, *Origina familiei, a statului și a proprietății private*, ed. 1948, p. 174.

popoarelor şi el este o trăsătură esenţială a patriarhatului şi de pe teritoriul ţării noastre.

Dar teza lui Engels poate fi confirmată şi prin izvoare arheologice. In primul rând, este vorba de construcţiile „ciclopice" de pe cetăţuia dela Sărata-Monteoru, aparţinând *ultimei* faze a culturii tribale de acolo. In săpăturile arheologice întreprinse în anul 1949 — cât şi în săpăturile anterioare — s'au determinat pe cetăţuie construcţii continue de piatră cu temelia din blocuri mari, precum şi postamente de clădiri cu soclu făcut din pietre mici [1]). S'au determinat de asemenea turnuri de apărare şi de supraveghere [2]). Aceste construcţii şi aducerea materialului s'au realizat şi prin munca robilor patriarhali, care făceau parte din familia patriarhală, în care intrau oameni liberi şi neliberi. Foarte probabil că şi alte lucrări de fortificare a *cetăţuilor*, cum erau şanţurile de apărare, şi terasele [3]) se făceau tot prin munca robilor, ca şi construirea mormintelor de piatră, de dimensiuni mai mari.

Construcţiile „ciclopice" dela Sărata-Monteoru amintesc pe cele din Sudul Uniunii Sovietice şi pe cele din mediul arheologic cretano-micenian al unei orânduiri sclavagiste particulare. Ele ocupă un loc însemnat în istoria patriarhatului. De aceea, monografia cetăţuii şi a celor şase cimitire de acolo este aşteptată cu interes, fiindcă analiza istorico-arheologică a descoperirilor va arunca o lumină nouă asupra existenţei sclaviei patriarhale şi a diferenţierii sociale, cu *bogaţii* — adăpostiţi sus, în cetate, în locuinţe de piatră şi îngropaţi cu obiectele lor de aur — şi cu *săracii* din împrejurimile *cetăţuii*, îngropaţi în morminte goale. Oameni liberi şi robi, bogaţi şi săraci, aceasta e structura socială a grupului tribal. sau a uniunii de triburi dela Sărata-Monteoru, din ultima sa fază de desvoltare, care este caracterizată prin progresul acesta colosal al artei construcţiilor în piatră, o trăsătură dominantă a treptei superioare a barbariei, pe care descoperirile dela Sărata-Monteoru o anunţă. Cetăţuia dela Sărata-Monteoru este şi un izvor istoric, care oglindeşte începutul *ascuţirii antagonismelor* dintre satele şi sălaşele

[1]) Studii şi Cercetări de Istorie Veche, I, 1950, p. 53 şi urm.

[2]) Ibidem; vezi şi Raportul Muz. Naţ. de Antich., 1944, p. 27. Un mare şanţ de apărare separă cetăţuia de restul culmilor. (Ibidem, p. 56).

[3]) Ca la S. Monteoru şi la Boarta, jud. Târnava-Mare, unde este o Cetate ocupată de un trib cu cultură Coţofeni (Apulum, III, 1946—1948, p. 17 şi 20; extras).

populaţiei sărace şi „burgurile" ce încep să se ridice de acum, ca să ajungă până la cetăţile dacice din Munţii Orăştiei.

Marea desvoltare a metalurgiei — cu turnătorii masive, care aveau nevoie de mari cantităţi de cupru extras din mine—mulţimea obiectelor fine şi scumpe din aur şi bronz, luxul şi bogăţia extraordinară, alături de sărăcia colibelor şi a bordeelor risipite, intensa desvoltare a creşterii vitelor, toate acestea nu le putem explica fără existenţa unei aristocraţii gentilice şi a sclavajului patriarhal. *„Din prima mare diviziune socială a muncii* — scrie Fr. Engels — *izvorî prima mare împărţire a societăţii în două clase: stăpâni şi robi, exploatatori şi exploataţi"* [1]). Pentru istoria patriei noastre ne găsim, în ultimele secole ale mileniului II î. e. n., şi în primele secole ale mileniului I î. e. n., în faţa unei societăţi, în care se şi puseseră premisele unei societăţi împărţite pe clase. Ea se oglindeşte în monumentele arheologice.

*

*

Schimbul ca instituţie regulată. După consolidarea patriarhatului dela începutul epocii bronzului, se creaseră şi condiţiile necesare desvoltării unui schimb permanent între membrii diferitelor triburi. Fără îndoială că a existat la început un schimb intertribal prin mijlocirea şefilor de ginţi — cum arată Fr. Engels [2]) — dar condiţiile erau coapte şi în sânul societăţii gentilice patriarhale dela noi, ca să ia naştere şi un schimb *între indivizi*, care devine forma caracteristică, după ce turmele trecură în proprietate individuală, ca şi bogăţia în bronzuri sau alte metale ori produse agricole. In special vitele, şi în al doilea rând bronzurile, constituiau principalul articol de schimb. De altfel, se ştie că păstoritul şi comerţul au fost întotdeauna îndeletniciri inseparabile una de alta. Triburile cu o economie pastorală, care, în Carpaţi, ajunseseră să deţină şi marea bogăţie a produselor metalurgiei de bronz, cât şi mari cantităţi de obiecte de aur — s'au îmbogăţit repede din surplusul producţiei şi din activitatea de schimb a acestui surplus. Descoperirea uneori a unor obiecte izolate în colibele sau bordeiele epocii bronzului este o dovadă că schimbul se practica de data aceasta între

---

1) Fr. Engels, *Originea familiei*, ed. 1948, p. 174.

2) Ibidem, p. 172.

șefii familiilor patriarhale. Se schimbau de asemenea vase de lut, care circulau dela un cerc de cultură la altul[1]), datorită tocmai raporturilor de schimb, apoi țesături, brânzeturi, sare, carne preparată (pastramă), piei, lână, etc.

Dar schimbul regulat creă necesitatea unei *mărfi-bani*. Prima marfă care a avut această funcție au fost vitele: *„Vitele căpătară funcția de bani și slujiră ca bani pe această treaptă“*, scrie Fr. Engels[2]). De amintit că în limba veche rusă *vita* înseamnă monetă (Ravdonicas) și că acest cuvânt a trecut cu același conținut — azi pierdut — în limba română, într'o epocă destul de îndepărtată, de convietuire străveche slavo-română.

Vitele au servit ca unitate de măsură a valorii aproape în mod exclusiv, până la trecerea pe treapta superioară a barbariei. Dar cu același scop erau folosite și unele obiecte de bronz (seceri, securi), de aur (plăci, discuri, inele[3]), securi masive, ca cele dela Țufalău), de argint sau chiar de cupru („turtele“ de cupru, care puteau răspunde și acestei nevoi). Aceste obiecte se cântăreau, ca și inelele de aur, din tezaurul dela Turnu-Măgurele, care precede destul de aproape (sec. VI î. e. n.) apariția primelor monete de metal pe teritoriul R. P. R., și care inele îndeplineau funcțiunea de monetă. Procesul de apariție a monetei și a păturii negustorilor, ca intermediari între producători și consumatori, își are începuturile sale în epoca patriarhatului și se adâncește în raport cu desvoltarea societății.

In privința intensității schimbului de vite, nu avem documente arheologice; dar în ceea ce privește circularea produselor de bronz lucrate în turnătoriile din Transilvania și în alte părți ale țării noastre avem la îndemână o documentare dintre cele mai concludente. Uneltele de muncă, armele și podoabele circulă pe întreaga unitate a culturilor tribale din epoca bronzului, fără deosebire de grupările tribale mici și de obstacole geografice (Carpații). Zecile de depozite sau comori, descoperite pe teritoriul țării noastre, constituiesc cea mai concretă mărturie, nu numai a diviziunii muncii și a productivității ei — de care am vorbit mai înainte — dar și a unei vii

---

1) In faza mai înaintată a culturii tribale dela S. Monteoru au fost semnalate importuri din mediul culturii Tei, Raporul Muz. Naț. de Antich., 1944, p. 27.

2) Fr. Engels, O. c., p. 173.

3) Depozitul dela Brăduț, jud. Odorhei, cuprinde — printre alte obiecte de bronz — 25 inele de aur, care au greutăți diferite.

activităţi de schimb a diferenţierii sociale şi a procesului de formare a proprietăţii private.

Dar, în epoca de care ne ocupăm, triburile de pe teritoriul Republicii noastre întreţineau raporturi de schimb foarte îndepărtate. Produse din Carpaţi au ajuns pe calea schimbului până departe spre Europa Centrală, spre Sudul şi centrul Uniunii Sovietice, de unde pătrundeau alte produse, precum şi spre Tracia şi Epir. Aristocraţia gentilică ce se forma a simţit de asemenea nevoia de a-şi procura, de pildă, *arme miceniene*, cum ne-o dovedesc spada de bronz dela Roşiorii-de-Vede [1]), lama de pumnai dela Poiana-Tecuci, spada dela Dumbrăvioara, jud. Mureş [2]) şi alte săbii din Transilvania [3]). Aceste arme se situează în sec. XV—XIII î. e. n. Asemenea arme miceniene au fost descoperite şi în Bulgaria (Grevena, Kagliari), şi în Sudul Uniunii Sovietice (în cultura Usatovo [4]), care a pătruns şi pe teritoriul ţării noastre, aşa cum au dovedit-o săpăturile din 1949.

Chiar numai aceste monumente de cultură materială miceniană, fără a mai vorbi de unele obiecte de cult şi de influenţe certe asupra culturii tribale locale, oferă o documentare concretă ca punct de plecare în tratarea problemei colonizării greceşti de pe ţărmul romănesc al Mării Negre, colonizare considerată ca rezultatul unui proces istoric de lungă durată ce a început cu un mileniu mai înainte şi care se sprijină pe o lungă epocă de raporturi de precolonizare cu băştinaşii — raporturi pe care Grecii le-au moştenit „într'o măsură considerabilă încă din perioada miceniană" [4]), concluzie la care a ajuns ştiinţa istorică sovietică pentru regiunile din Sudul Uniunii Sovietice

Băştinaşii au cunoscut deci pe navigatorii micenieni, care îmbinau activitatea comercială cu pirateria şi au adus mărfurile lor pe ţărmul vestic al Mării Negre şi pe malul Dunării, de unde apoi, puteau pătrunde spre Moldova şi spre Transilvania. Evident, nu este exclusă nici pătrunderea elementelor de cultură miceniană peste

---

1) Dacia, V—VI, p. 169—173.

2) Hampel, *Bronzkor*, I, pl. XX, 2.

3) Podoabe de faianţă de origină sudică s'au descoperit la Sărata-Monteoru, Sighet şi Poiana.

4) C. M. Colobova, în Vestnic Drevnei Istorii, Nr. 2. 1949, p. 131, în recenzia făcută lucrării lui A. A. Iessen, *Colonizarea greacă pe ţărmul nordic al Mării Negre*, Leningrad, 1949, în care autorul tratează colonizarea ca un proces de lungă durată.

Balcani, dupa cum iarăşi putem presupune că şi băştinaşii mergeau în centrele miceniene.

Fără îndoială că prin intermediul schimburilor, regiunile mai înaintate în cultură—cum era lumea miceniană—au înrâurit în mod favorabil desvoltarea triburilor locale, stimulând factorii interni. Ştiinţa sovietică a ajuns la concluzia că Micene avea o structură social-economică similară celei sclavagiste din Creta, deosebindu-se de aceasta doar prin faptul că aristocraţia sa juca un rol mai însemnat [1]). Se înţelege dar că raporturile băştinaşilor cu Micenienii au jucat un rol progresist în ceea ce priveşte grăbirea procesului de diferenţiere socială şi de apariţie şi desvoltare a sclavajului patriarhal din mileniul II î. e. n. pe teritoriul R. P. R. Descoperirile dela Sărata-Monteoru trebue privite şi în lumina acestor raporturi, iar rolul coloniilor greceşti, în acelaşi proces de adâncire a sclavajului la Geto-Daci, trebue tratat din punct de vedere istoric, legându-l de perioada miceniană, pe care acele colonii au continuat-o.

Intrepătrunderea triburilor de pe teritoriul U.R.S.S. cu cele de pe teritoriul R. P. R. este atestată în descoperirile de anul trecut din Sudul Moldovei. E vorba de triburile cu o cultură *Usatovo* (după satul cu acelaşi nume de lângă Odessa), documentată la Folteşti, jud. Covurlui [2]). Din spre Vest şi Sud-Vest pătrunde o puternică influenţă a triburilor lusaciene.

In faza aceasta de desvoltare a societăţii omeneşti, nici nu se mai poate concepe o tratare *izolată* a istoriei triburilor de pe teritoriul ţării noastre, fără a ţine seama de legăturile cu triburile vecine.

Rodnice au fost însă şi raporturile reciproce dintre triburile din cuprinsul patriei noastre. Privită în totalitatea sa, cultura bronzului prezintă o vădită unitate în ceea ce priveşte elementele sale esenţiale, care se explică, pe de o parte prin desvoltarea sa etnoculturală locală, iar pe de alta, prin acţiunea reciprocă dintre triburi sprijinită pe multilateralitatea legăturilor şi influenţelor culturale dintre grupele tribale. Dela diversitatea culturii tribale neolitice, se ajunge în epoca de înflorire a patriarhatului la o unitate mai mare şi mai strânsă. Aceasta presupune, de sigur, şi începutul formării unei limbi comune, *a unei unităţi de limbă*. Intrepătrunderea formelor de cultură materială ducea în mod inevitabil la crearea acestei unităţi.

---

[1]) Sergheev, *Istoria Greciei Antice*, 1947, cap. Micene.

[2]) Studii şi Cercetări de Istorie Veche, I, 1950, p. 64 şi urm.

La începutul mileniului II, societatea de pe teritoriul patriei noastre se găsea în stadiul indoeuropean timpuriu, aşa cum se găseau şi teritoriile cuprinse în procesul istoric al etnogenezei Slavilor răsăriteni [1]) în care intră, după ultimele rezultate ale cercetărilor istoricilor şi arheologilor sovietici, şi teritoriul dintre Dunăre şi Nistru, *„ca unul dintre cele mai importante focare ale etnogenezei Slavilor de Răsărit“* [2]). Limbile tribale s'au desvoltat mai departe, în direcţia formării *unei comunităţi de limbă,* proces care corespunde formării comunităţii de cultură. Incrucişarea triburilor şi a ginţilor de pe teritoriul R. P. R., care se oglindeşte în descoperirile arheologice, va fi un pas foarte important în calea formării poporului dac. Tocmai pe baza acestei încrucişeri — susţine etnograful sovietic Tocarev — ia naştere, în epoca timpurie a societăţii pe clase, *poporul* [3]).

Familia patriarhală şi apariţia proprietăţii private. Familia-pereche a orânduirii patriarhale nu jucase un rol de celulă economică şi nu reuşise să distrugă economia comunităţii primitive, fiindcă ea *„era prea slabă şi prea nestatornică prin sine însăşi pentru a da naştere nevoii, ori măcar dorinţei de gospodărie proprie“* [4]). In schimb, familia patriarhală — o formă intermediară între familia-pereche şi cea monogamă, şi care se desvoltă datorită tocmai triumfului regimului patriarhal ce răsturnase şi raporturile casnice de până atunci îndepărtând femeia dela munca productivă socială — reprezintă un factor nou, în luptă cu gospodăria colectivă gentilică. Familia patriarhală luptă şi reuşeşte să-şi creeze o gospodărie proprie, separată de gospodăria ginţii. In săpăturile de până acum s'au descoperit locuinţe mici, destinate familiilor patriarhale. E vorba uneori de bordeie sau colibe la suprafaţa solului, ori de construcţii cu soclu de piatră, cum sunt cele dela Sărata-Monteoru, care rămân a fi studiate mai de aproape. Bordeiele şi colibele, cu gospodăria lor proprie — deşi sunt răspândite uneori pe o vastă întindere (vezi: aşezările culturilor câmpurilor de urne şi Tei de pildă) — păstrează totuşi o legătură cu întreaga comunitate gentilică patriarhală. Odată cu victoria familiei monogame se va rupe însă şi această dependenţă.

---

[1]) A. Udalţov, *Problemele originei Slavilor în lumina arheologiei contemporane,* în Voprosii Istorii, Nr 2, 1949, p. 23.

[2]) Vezi concluzia la: D. Gurnici, în Voprosii Istorii, Nr. 11, 1949, p. 119.

[3]) S. A. Tocarev, *Despre felul cum se pune problema etnogenezei,* în Sovietscaia etnografia, 3, 1949, p. 15 şi urm.

[4]) Fr. Engels, O. c., ed. 1948, p. 50.

Mormintele de înhumaţie şi cele de incineraţie poartă şi ele caracteristicele familiei patriarhale. Adesea apar morminte duble, soţ şi soţie. Intr'un mormânt dela Halciu-Braşov au fost îngropaţi ambii părinţi şi un copil [1]). In îngropările împreună a unui bărbat şi a unei femei, din perioada eneolitică şi în epoca bronzului [2]), s'a văzut în general dependenţa femeii faţă de bărbat; acesta a transformat femeia în proprietatea lui, obligând-o să-l urmeze şi după moarte. In arheologia sovietică s'a discutat de multe ori această problemă, spune S. V. Kiseleff, şi *„ca rezultat al discuţiilor îndelungate* — scrie el — *s'a lămurit că îngropările perechilor din epoca bronzului dovedesc lupta noilor relaţii cu cele vechi matriarhale, şi în consecinţă ele dovedesc începutul stadiului următor, al patriarhatului"* [3]). De sigur că noile raporturi s'au impus în urma unei lupte îndelungate. Tot savantul sovietic Kiseleff aminteşte concluziile etnografului S. P. Tolstov, care a combătut motivat opinia arheologilor referitoare la îngroparea forţată a soţiei, susţinând că acest lucru era imposibil câtă vreme orânduirea patriarhală gentilică se baza pe *exogamie* [4]). In cursul desvoltării epocei bronzului, şi mai ales la sfârşitul acestei epoce, rămăşiţele matriarhatului sunt însă înfrânte definitiv [5]). Aceasta coincide cu triumful familiei monogame. Rămăşiţele matriarhatului sunt documentate pe teritoriul ţării noastre şi prin *plastica* feminină din epoca bronzului. Majoritatea idolilor feminini aparţine culturii tribale a câmpurilor de urne din Oltenia şi Banat, care are un caracter agricol, cuprinsă însă, — după cum am văzut mai sus — în formaţiunea social-economică a patriarhatului. Nu poate fi vorba deci de o dăinuire a orânduirii matriarhale, ci de rămăşiţe ale acestei orânduiri. Figurinele de lut, decorate frumos [6]) şi destul de numeroase în mormintele şi aşezările din valea Dunării, arată doar că femeia ocupă pe alocuri încă o poziţie destul de însemnată în societatea pa-

---

[1]) A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Braşov, 1940, p. 22; în regiunea Braşovului s'au descoperit şi alte morminte de familie.

[2]) Morminte duble de incineraţie s'au descoperit în 1932 şi la Balta-Verde, jud. Mehedinţi.

[3]) S. V. Kiseleff, în Kratkie Soobşcenia, 28, 1949, p. 117 şi urm.

[4]) Ibidem.

[5]) Fapt pe care Kiseleff l-a constatat în săpăturile din Sudul Siberiei (L. c.).

[6]) Diferitele exemplare arată şi îmbrăcămintea femeii: fuste lungi şi largi în formă de clopot, unele decorate cu cusături; bustul e de obiceiu gol, iar părul împletit în coade şi lăsat pe umeri.

triarhală și cu deosebire în practicile rituale ale acestei societăți, ca și la Creta.

Inventarul mormintelor reflectă inegalitatea socială de avere, pe care am constatat-o și la alte monumente ale culturii materiale. In mormintele familiilor patriarhale se depunea averea acestei familii, care variază dela mormânt la mormânt. Egalitatea de proprietate gentilică se sfărâmase deci. Intâlnim de asemenea morminte în tumuli, uneori înconjurate cu pietre și având obiecte de preț, de bronz, de aur, sau vase de lut ars. Ele aparțin căpeteniilor familiilor patriarhale. Sub impulsul bogăției crescânde acumulată de bărbat, vechile raporturi de căsătorie, de familie, de gintă se schimbară. Fr. Engels a arătat că pe treapta mijlocie a barbariei s'a petrecut și trecerea averii obștești a tribului și a ginții în proprietatea capilor familiilor izolate. Alături de această formă nouă de proprietate dăinuește încă și proprietatea colectivă gentilică, atât asupra pășunilor, ogoarelor, minelor de cupru, cât și asupra unor mari turnătorii, ca aceea dela Spălnaca, de pildă, sau depozite bogate, ca cel de aur dela Țufalău. Dar majoritatea depozitelor aparține căpeteniilor familiilor patriarhale și șefilor gentilici, care au reușit să-și însușească averea obștei familiale sau gentilice, mai ales după ce funcțiunea lor devenise ereditară.

Perioada de descompunere a orândurii gentilice patriarhale. Monumentele arheologice ne permit să vedem în ele oglindirea existenței unei pături conducătoare, care s'a format în procesul istoric de desvoltare a societății și care va fi răsturnată abia de Sciți, în sec. VI. Noi nu vedem în cultura băștinașilor o transformare bruscă, radicală, prin sec. IX—VIII î. e. n., care să fie pusă în legătură cu pătrunderea Cimmerienilor și a culturii lor pe teritoriul țării noastre. Schimbările se produc în interiorul societății, din cauza contradicțiilor ce luaseră deja naștere în sânul acestei societăți. Insăși cultura hallstattiană dovedește o desvoltare locală. Materialul arheologic, provenit din depozite și morminte, atribuit de unii arheologi români și străini așa numitului cerc „traco-cimmerian" sau culturii „cimmeriene", este disparat și neconcludent. El nu ne îngăduie să vorbim de o anumită cultură materială, bine definită din punct de vedere etnic. Culturile pot aparține mai multor triburi, și *„arheologia definește cultura, iar nu poporul"* [1]), dacă nu se sprijină și pe alte izvoare.

1) S. A. Tocarev, *Despre felul cum se pune problema etnogenezei*, în Sovietscaia etnografia, Nr. 3, 1949, p. 35.

Ştiinţa sovietică ne atrage atenţia că nu ne putem bizui pe aportul exclusiv al arheologiei în rezolvarea problemei de etnogeneză [1]) şi de atribuire — în cazul nostru Cimmerienilor — a descoperirilor aşa zise „cimmeriene“ dela noi. Aceste descoperiri sunt tot atât de discutabile, ca şi raporturile traco-cimmeriene şi scito-cimmeriene. Foarte de curând, L. A. Elniţkii a arătat că Cimmerienii n'au locuit nici pe ţărmul Bosforului şi nici în stepele dela Nordul Mării Negre şi că relatările lui Herodot sunt de natură legendară, necorespunzătoare realităţii istorice, întru cât pe baza izvoarelor asiriene şi a altor izvoare, Cimmerienii nu pot fi localizaţi decât în Caucazul de Nord şi cel mult şi în stepa din imediata apropiere, care este singurul teritoriu comun Cimmerienilor şi Sciţilor, în sensul ştirilor herodotice [2]). Ţinând seama de ultimele rezultate ale ştiinţei sovietice asupra Cimmerienilor, putem spune că problema arheologică referitoare la determinarea culturii „cimmeriene“, ori a cercului „traco-cimmerian“, *va trebui privită „într'o lumină diferită de cât se credea până azi“* [3]).

Transformările sociale ce au avut loc în sânul triburilor locale în perioada de trecere dela treapta mijlocie a barbariei, la treapta superioară, au fost determinate de factori locali. Şi îngropările masive de depozite-comori dintre 1000—800 î. e. n. se datoresc de asemenea condiţiilor istorice particulare, în care se petrecea trecerea spre o treaptă superioară, cu triumful proprietăţii private şi a familiei monogame şi cu războaie de prădăciune, care măreau autoritatea şefilor militari secundari şi a şefilor uniunilor de triburi, şi cu desvoltarea negustorimii.

Introducerea fierului — în cele două secole dinaintea venirii Sciţilor — a avut însă o însemnătate revoluţionară şi ea a determinat trecerea populaţiei băştinaşe pe treapta superioară a barbariei. In unele depozite, datate între 1000—800 î. e. n., s'au descoperit obiecte de bronz purtând urme de fier (rugină), ca cele din depozitul

---

1) Tocarev, O. c., p. 35—36, care scrie textual: „arheologia nu poate răspunde la problema dacă monumentele, care se schimbă pe un teritoriu dat, aparţin unuia sau aceluiaşi popor sau unor popoare diferite, dacă aceste popoare sunt înrudite sau streine unele de altele“.

2) L. Elniţkii, *Cimmerienii şi cultura cimmeriană*, în Vestnik Drevnei Istorii, Nr. 3, 1949, p. 14—26.

3) Ibidem.

dela Moigrad, jud. Sălaj [1]) şi Bancu, jud. Ciuc [2]), ceea ce înseamnă că fierul era cunoscut înainte de Sciţi. Populaţia băştinaşă se găsea deja pe calea de desvoltare indicată de forţele de producţie. Cultura hallstattiană locală începuse să se formeze şi chiar să se definească ca atare înainte de Sciţi. Pătrunderea acestora nu trebue privită ca un eveniment izolat şi hotărîtor în crearea culturii celei noi, care ar fi modificat radical baza desvoltării societăţii băştinaşe. Aşezarea Sciţilor pe teritoriul R. P. R., ca şi a Grecilor pe ţărmul Mării Negre, care se petrece concomitent şi *în legătură* strânsă cu prima, prezintă aspecte felurite ale unui proces istoric însemnat: *căderea păturii conducătoare a triburilor şi a uniunilor de triburi locale trace şi grăbirea procesului de descompunere crescândă a organizării gentilice şi de trecere în spre societatea împărţită pe clase.* Prin sec. VII—VI î. e. n., grupările tribale de pe teritoriul ţării noastre se găseau — ca şi cele din Sudul Uniunii Sovietice [3]) — într'un stadiu de democraţie militară, dar nu în formele sale clasice (cu adunarea poporului, a sfatului şefilor de ginţi şi un şef militar), fiindcă ele începuseră să treacă peste marginile organizării gentilice şi se îndreptau spre formaţiuni statale. Procesul de transformare a orânduirii primitive într'o organizaţie de clasă — într'o organizaţie statală — trebue urmărit încă din epoca târzie a bronzului, unde găsim premisele sale. Aristocraţia gentilică, formată din şefii de trib, din şefii ginţilor şi posesorii de mari bogăţii, este antrenată din ce în ce mai mult în activitatea de schimb, care contribue la distrugerea relaţiilor gentilice bazate pe înrudirea de sânge şi la crearea legăturilor teritoriale. Dar procesul de diferenţiere socială, de adâncire a sclavajului se face în mod inegal pe teritoriul patriei noastre, în raport cu factorii locali şi externi, care se influenţează şi se condiţionează reciproc. De aceea nu ne este indiferent nici *când,* dar nici *unde* apare prima monetă bătută. Nu este întâmplător faptul că prima formă de stat sclavagist dac cunoscută de izvoarele literare antice [4]) cuprinde şi teritorii ca cele din Dobrogea şi Sudul Moldovei, unde îşi făcuseră apariţia de timpuriu monetele histriene.

Istoria societăţii omeneşti de pe teritoriul ţării noastre, care

---

[1]) Prähistorische Zeitschrift, XXVI, 1935, p. 24—57. La sfârşitul sec. IX î. e. n. se găseau chiar obiecte de fier (Ibidem).

[2]) Emlékkönyv, Sf. Gheorghe, 1929, p. 292.

[3]) Cf. Gaiducheviei, *Regatul Bosporan*, 1948, cap. II, p. 36 şi urm.

[4]) Condus de Dromichete; stat în care găsim elemente de democraţie.

se găsea pe treapta superioară a barbariei și în perioada de pregătire a societății pe clase, trebue studiată amănunțit, dar ea iese din cadrul comunicării noastre.

Incheind, amintesc cuvintele istoricului sovietic B. D. Grecov, spuse cu ocazia discuțiilor asupra rezultatelor săpăturilor și cercetărilor arheologice din 1948: *„Arheologii trebue să țină seama că o bună desgropare a monumentului, stabilirea datei când a fost făcut și — poate — apartenența lui etnică, nu constitue decât începutul cercetărilor. Sarcina principală constă în explicarea fenomenelor observate, în punerea cu curaj de noi probleme istorice și rezolvarea acestor probleme pe baza metodei marxist-leniniste“* [1]).

---

[2]) La: G. Gorfein, în **Voprosi Istorii**, Nr. 5, 1949.

UNELTE AGRICOLE PE TERITORIUL REPUBLICII POPULARE ROMÂNE IN EPOCA VECHE

DE

V. CANARACHE

Intr'o epocă străveche, cu multe mii de ani înainte de timpurile noastre, omul, trăind în triburi nomade, rătăcea pe întinsele câmpii ce i se așterneau în cale și-și agonisea o existență grea și sărăcăcioasă, din vânat, pescuit și creșterea vitelor.

Dar această hrană — adesea ocazională — cu greu și-o putea câștiga în lunile de îngheț și de vifor. In curând, omul nu se mai mulțumește cu atâta. Câmpiile pe care le cutreeră, urmărind sau conducând animalele la pășune, sunt de multe ori acoperite cu spice. Omul culege ici și colo câte un pumn și se deprinde astfel să se hrănească cu boabe. Ca să nu-i mai lipsească nici odată acest aliment, devenit necesar, se gândește să și-l supună, să-l „domesticească", așa cum a supus vitele, pe care le închide noaptea în ocol. Și iată-l pe om semănând și culegând după voie. Semănând, el nu mai poate pleca de pe loc, cel puțin până la recoltă, și astfel se transformă din nomad, în sedentar.

Dar recolta cere unelte, și nomadul de odinioară se trudește să și le construiască. Odată cu primele scule, o viață nouă, mai bună stă în fața omului, care are acum în mână arma de muncă.

Principalele unelte de agricultură sunt plugul, pentru arat, și secera, pentru recoltat. Firește, întâi plugul și apoi secera ni se pare nouă, gândindu-ne la ordinea cronologică a muncilor agricole. In epoca de care ne ocupăm însă, omul întâi a recoltat și pe urmă a semănat: plantele sălbatice creșteau, se coceau, se scuturau și își împrăștiau semințele, perpetuîndu-se astfel dela sine. Omul smulgea planta coaptă din rădăcină sau o rupea spic cu spic. Dar cerealele „nedomesticite", ca mai toate plantele sălbatice, se „scuturau", prea ușor, la cea mai mică atingere sau adiere, tocmai pentru a-și asigura astfel perpetuarea. Acest „defect" — astăzi înlăturat printr'o ameliorare de mii de ani a plantei cultivate — a silit pe omul primitiv să inventeze o unealtă care să taie dintr'o singură lovitură cât mai multe spice, fără să sdruncine firele. Iată originea secerei. Acum boabele cădeau într'un singur loc și adunarea lor devenea ușoară. Pe de altă parte, omul se obișnuește să taie, așa cum face și în zilele noastre, înainte ca spicul să fie răscopt, evitând astfel scuturarea totală și pierderea boabelor.

Istoricul și evoluția secerii este o problemă destul de interesantă. In 1943 a apărut un documentat studiu asupra acestei unelte, datorit lui Axel Steensberg, conservatorul muzeului de unelte agricole din Copenhaga. Steensberg arată în lucrarea sa, intitulată „Unelte de recoltat în antichitate", că primele coase și seceri au fost făcute din lemn, os, silex și pământ ars, urmate mai târziu de secerile de bronz și de fier.

Inaintea secerii a existat coasa cu coadă care însă n'a avut viaţă lungă şi a fost abandonată în cele mai multe regiuni. Aceasta, pentrucă pietrele răspândite pe solul încă sălbatic, cum şi rădăcinile foarte tari ale plantelor primitive, opuneau rezistenţă şi distrugeau uneltele. Curând s'a trecut la secera cu mâner scurt, care se cunoştea pe treapta de mijloc a barbariei, când agricultura era încă destul de întâmplătoare. Dar îndată ce omul se dedă din ce în ce mai mult agriculturii, secera ia o mare desvoltare. Iar prin întrebuinţarea ei, agricultura câştigă în importanţă. Momentul acesta marchează o etapă însemnată, la începuturile desvoltării societăţii omeneşti.

Pentru omul primitiv se punea problema să găsească forma cea mai potrivită pentru această unealtă, şi totodată să descopere materialul cel mai rezistent din care să o poată modela. Nevoia uşurării şi desvoltării vieţii practice a dat omului ideea să utilizeze, pentru a tăia cerealele, falca mare de bou sau de cal, a cărei formă curbă i se părea foarte potrivită pentru scopul urmărit. Acelaşi serviciu i-l aduce şi o simplă cracă de lemn, cornul unui cerb sau o unealtă pe care şi-o face el, din pământ ars, tot în formă de semilună.

Unealta de formă curbă cuprindea dintr'o mişcare o cantitate mare de spice, pe care le aducea, ca pe un mănunchiu, în mâna omului. Dar îi lipsea un tăiş ascuţit Nevoia îl face pe om ingenios. El ascute lame de silex şi introduce în alveolele fălcilor de animal, sau în şanţurile pe care le sapă în interiorul curburii lemnului, ce-

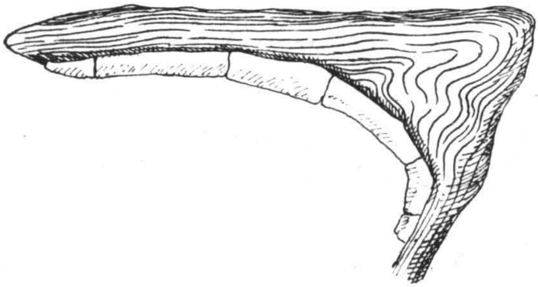

Fig. 1

Secera dela Solferino, aşa cum a fost găsită.

ramicei sau coarnelor, ca într'o ramă, 4—6 lame, una lângă alta, care formează un ascuţiş prelung şi încovoiat, tocmai cum îi tebuia. Fireşte, lamele trebuiau fixate într'un fel oarecare. Omul primitiv inventează în acest scop o compoziţie alcătuită din pământ şi răşină de brad „legată" printr'o materie uleioasă. Resturi din această compoziţie s'au găsit pe numeroase lame de silex. Examinate pe cale chimică, ele n'au putut da la iveală esenţa materiei uleioase, care n'a putut fi identificată până acum.

Asemenea silexuri s'au găsit în număr foarte mare, atât în ţinuturile orientale, cât şi în Macedonia, părţile dunărene ale Traciei, Spania şi Italia. S'au găsit şi multe seceri „întregi", adică având toate lamele, în poziţia lor de acum atâtea mii de ani. O astfel de seceră, găsită la Solferino, constitue una din cele mai emoţionante mărturii ale vieţii ce s'a desfăşurat cândva în câmpiile unde şi astăzi lumea

seamănă și seceră, se sbuciumă și se trudește, ca și îndepărtații ei strămoși. Uneori s'au găsit mici grămezi de silexuri, fără ramele respective, încât în aparență ele nu constituiau resturile regulate și complete ale unor seceri. Dar cercetătorul a potrivit cu multă răbdare aceste pietre cap la cap și a dobândit seceri, cu forma lor inițială, perfect curbate, așa cum le-a avut în mână omul primitiv când intra în lanul cu spice aurii. Chiar atunci când s'au găsit silexuri răvășite în mare cantitate, încă s'au putut reconstitui uneltele cărora ele le-au aparținut, căci bucățile de silex se adaptau perfect între ele.

Fig. 2
Seceră dintr'o singură bucată de silex de aceeași formă ca secerile din pământ ars.

Țara noastră are și ea importante tezaure de silexuri. Intinsee și mănoasele câmpii ale țării noastre au dus de timpuriu la așezări agricole, iar ingeniozitatea omului, devenit sedentar, s'a dovedit și aici la aceeași înălțime ca în restul lumii. Pe teritoriul acesta s'au găsit foarte multe bucăți de silex cu marginile ascuțite. S'ar putea spune, chiar imense cantități. Multă vreme, nu se știa ce întrebuințare aveau. Se zicea, în general, că au fost arme de luptă, percutoare și razoare. Astăzi este dovedit, fără doar și poate, că ele serveau în special la producția agricolă.

Era și natural ca arheologii burghezi să interpreteze greșit obiectele găsite. Ei se preocupau prea puțin, sau chiar de loc, de viața economică și socială a popoarelor. Ce mânca omul? Cum își procura cele necesare traiului? De ce unelte se servea? Cum își construia uneltele? Cât de avansate erau mijloacele de producție? Aceste probleme nu intrau în sfera de preocupare a savanților noștri, pe care îi interesau în primul rând războaiele dintre oameni.

Multe din silexurile găsite în țara noastră au fost publicate în revistele de specialitate, dar niciodată n'au fost puse în lumina lor justă, de unelte făurite de mintea omului primitiv pentru a-i ușura munca în agricultură. Ar fi deci cazul unei reexaminări a întregului material, în lumina noilor interpretări asupra întrebuințării lor.

Să mergem acum mai departe, alături de omul primitiv, care se trudea din greu să ascută silexurile și să le înfigă în alveolele fălcilor și în curburile crăcilor de lemn. Odată cu intrarea metalelor în arena economică, silexurile își pierd din valoare. Secerile încep a fi turnate din bronz. Este interesant însă că forma secerii a rămas aceeași, cu foarte mici variante. Astfel, în Orient, ea se închide mai mult, ajungând până la forma semicercului, pe când în Ucraina, de pildă, și mai spre Răsărit, arcul se deschide și corpul uneltei devine mai masiv.

Secera de metal capătă și un mâner de lemn, de care apucă secerătorul. Problema era acum în ce chip să se prindă secera de coadă. In această privință, fiecare regiune avea sistemul ei. Astfel se cunosc seceri cu unul sau mai multe butoane, un fel de nituri cu care se fixa coada. Apoi seceri cu una sau mai multe găuri, prin care trecea un fir de metal ca să fixeze mânerul. După aceea, seceri așa numite cu manșetă, adică cu metalul îndoit în ambele părți ale extremității de lângă cotor, îndoituri care prindeau și fixau coada înăuntrul lor.

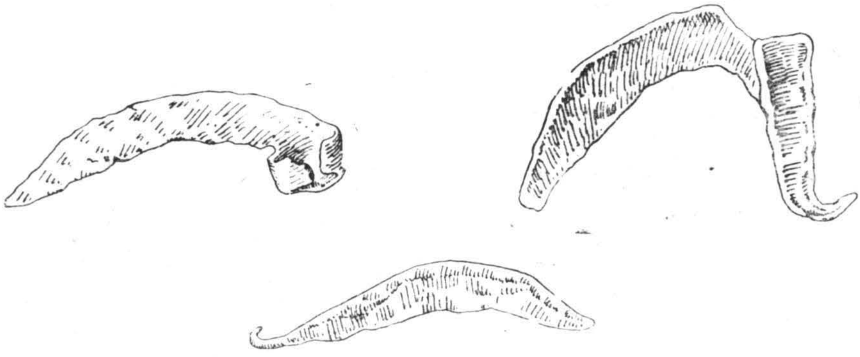

Fig. 3
Diferite tipuri de seceri de bronz.

Să mai adăugăm și secerile de tip ucrainian și caucazian, foarte frecvente la noi, cu cârlig, un vârf subțiat, ascuțit și întors în formă de undiță, care se înfig în coada de lemn. In sfârșit, seceri mai târzii, cu vârful către cotor mult prelungit, ascuțit și înfipt în mijlocul lemnului mâner.

După secera de bronz, în perioada Laten, apare secera de fier, care are un arc mult mai larg deschis, cu vârful mai ascuțit și prelungit în afara semicercului. Este forma secerii pe care o cunoaștem și noi astăzi.

Toate tipurile de seceră enumerate până acum au fost cunoscute și la noi. Trebue să menționăm că ele nu erau numai folosite la noi, dar și fabricate aici. Căci s'au găsit în diferite părți ale țării tipare în piatră nisipoasă, unele chiar pentru câte două seceri, cum sunt acelea din bronzul IV găsite în 1874 la Odorhei. In Oltenia s'au găsit câteva tipare de bronz de tipul topoarelor care însoțesc depozitele de seceri. Citez tiparele dela Logrești-Birnici, jud. Gorj, și dela Plenița, jud. Dolj.

In ce privește secerile însăși, s'au găsit adevărate depozite de asemenea instrumente răspândite prin așezări preistorice — cercetate sau necercetate de arheologi.

Dar, nici în fața acestor dovezi categorice, arheologii de până acum nu se gândeau să se ocupe de rostul lor, ca mijloc de producție în epocile străvechi. Intâmplarea a făcut ca împreună cu secerile, unelte pașnice, să se găsească și alte obiecte de bronz: vârfuri de sulițe, topoare de luptă, coifuri, săgeți, săbii, sceptre de comandanți, etc. Arheologii și-au îndreptat atenția numai asupra acestor obiecte, neglijând cu totul ceea ce li se părea a nu prezenta niciun interes pentru cercetarea trecutului. Seceră? Se serveau de ea doar oamenii de rând, țărănimea nevoiașă. Sceptrul și coiful, da, acestea sunt interesante, fiind atributele clasei nobile, clasei stăpânitoare.

Vasile Pârvan a întrezărit importanţa uneltelor de producţie în evoluţia omului, şi de aceea, în 1926, scria:

„In Câmpia carpato-dunăreană, agricultura se practica intens din timpuri imemoriale. *Arheologii s'au ocupat de obiceiu de tipologia armelor sau de aceea a podoabelor de metal, în special a fibulelor. Secerile au fost lăsate în părăsire şi lucrul e păgubitor pentru înţelegerea istorico-culturală a acelei vremi*".

Ca urmare a îndeletnicirii agricole a omului primitiv, s'au găsit, cu ocazia diverselor săpături, dalte şi ferestraie, securi şi topoare, cuţite, sape, cazmale, cosoare, târnăcoape, greble, săpăligi, apoi foarfeci, nicovale, ciocane, etc.

Dar, mai interesant decât toate, sunt secerile. Ele ne dau mai bine imaginea omului agricultor aşezat rostuit care îşi adună în chip organizat rodul muncii de peste vară.

Secerile se găsesc, în exemplare izolate, în diverse părţi ale ţării, dincolo de Carpaţi şi pe ambele maluri ale Dunării. Dar se găsesc şi sub formă de depozite masive, cum sunt acelea dela: Spâlnaca în Alba de Jos, în Banat, la Pânticeu, apoi la Rupea şi în câteva locuri pe Mureş, 14 bucăţi la Suseni-Turda, Dersca şi Stănesti în Moldova, Bihor, 70 bucăţi la Guşteriţa Sibiului, etc.

Cel mai bogat depozit însă este cel dela Drajna pe malul Teleajenului, unde s'au găsit, datorită unui hazard, în anii 1914—1916, un număr de 200 de seceri într'un singur loc. In afară de seceri, mai erau aici şi 25 de topoare de luptă, două ciocane-topor de luptă, 16 vârfuri de suliţă, 7 spade şi un sceptru de comandant.

Aceste obiecte au fost publicate în cele mai optime condiţiuni descriptive analitice, aşa cum s'a făcut şi pentru alte depozite de seceri. Despre viaţa lor, însă, în cuprinsul a zeci de pagini, numai două fraze: „Le atribuiu perioadelor care corăspund celei de a doua jumătăţi a mileniului II în. e. n." şi „...obiectele ar putea constitui stocul principal al unei familii de comandanţi, aşa cum mărturisesc sceptrul, săbiile şi topoarele cu ureche transversală".

Mai întâi, trebue revenit asupra datării, şi aceasta o putem face uşor pe baza considerării ce trebue să dăm celor mai autorizaţi cercetători în materie. In felul acesta, tezaurul dela Drajna nu poate fi atribuit primei perioade a bronzului carpato-dunărean, adică jumătăţii celui de al doilea mileniu, ci unei epoci mult mai târzii. Tezaurul cuprinde aceleaşi tipuri dela Guşteriţa, Spâlnaca şi Suseni, pe care Pârvan, sprijinit de Déchelette, H. Schmidt, G. şi A. de Mortille, le atribue începutului primului mileniu, şi chiar precizează, la un moment dat, anul 900 în. e. n. De altfel, este bine ştiut că, deşi existau la mijlocul celui de-al doilea mileniu, secerile cu nitul cilindric şi cele „à languette" şi, mai ales cele cu cârlig de tip ucrainian, au cea mai largă răspândire pe teritoriul nostru, mult mai târziu, în a 4-a şi a 5-a perioadă a bronzului. Abia acum, către timpul fierului scitic — după cum spune şi Pârvan — turnarea şi întrebuinţarea acestor seceri de bronz aveau să capete la noi cea mai intensivă desvoltare.

E suficientă această precizare, pentru a ne permite să coborîm şi data anului 900. Observând însă concluziile lui N. Aberg, constatăm că în Europa centrală epoca bronzului are o împărţire de 5 perioade, şi nu numai de 4. Aberg duce ultima perioadă a bronzului nostru până la anul 650, cu toate că P. Reinecke, în contradicţie cu Aberg, fixează numai 4 perioade şi o indică pe cea din urmă în jurul anului 800.

Făcând abstracţie însă de desacordul lor asupra perioadelor şi datării acestor perioade ale bronzului central european, toţi specialiştii sunt de acord, în principiu

că, în orice caz, epoca fierului începe la noi mult mai târziu decât în Apus. Fierul începe să aibă o bază „industrială'' la noi, abia în jurul anilor 600—500 în. e. n. Obiecte și unelte de largă manufacturare și largă întrebuințare — acelea care nu erau socotite de lux — cuțite, seceri, topoare, etc. erau turnate încă din bronz la această epocă târzie în spațiul carpato-dunărean.

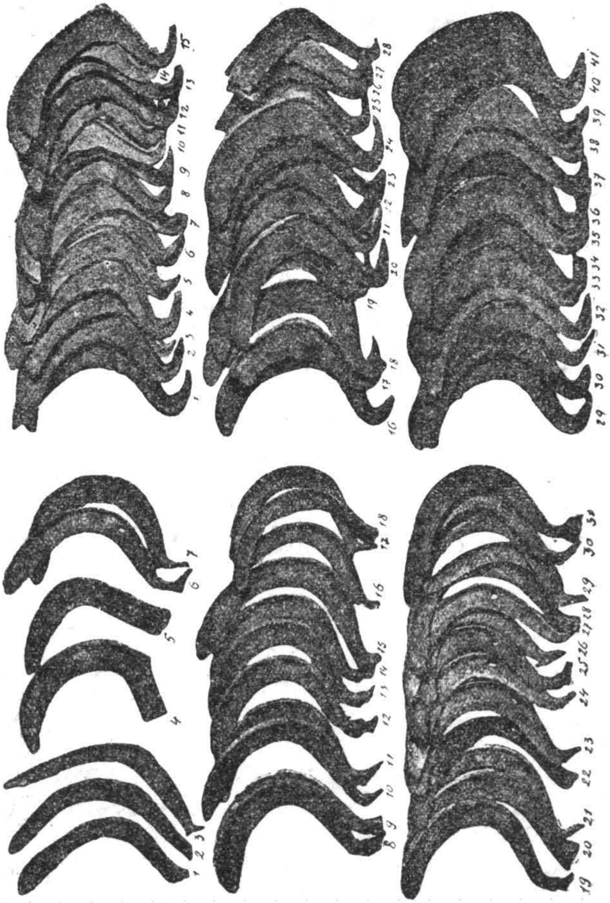

Fig. 4
Parte din depozitul de seceri dela Drajna-Prahova.

Bazați pe considerațiile acestea, ale celor mai de seamă cercetători ai evoluției metalelor, se poate stabili că secerile de tipul celor amintite mai sus erau lucrate și întrebuințate în regiunile noastre, la jumătatea primului mileniu.

Ce aspect avea viaţa socială în această epocă pe teritoriul patriei noastre? Agricultorii se depărtaseră de mult de masa nomazilor, şi erau deja aşezaţi. Robia patriarhală era în plină desvoltare. Clasele dominante îşi exercitau deja puterea stăpânitoare şi exploatarea funcţiona în plin. Clasele dominante deţineau minele şi metalele. Ele erau deci stăpâne pe mijloacele de producţie, precum şi pe armele de luptă pe care le aveau în exclusivitate. Agatirşii tatuaţi, semnalaţi în scrierile semi-legendare din sec. VI de către Peisandros din Rhodos, erau fixaţi în spaţiul carpatic. Ei sunt semnaltaţi şi pela sfârşitul sec. VI, pe timpul trecerii lui Darius dincoace de Dunăre. Agatirşii aceştia, de neam scitic, aveau deja dinastii ereditare vechi. Regele Spargapeites este bine cunoscut din textele istorice. Tot pentru secolul VI, aceleaşi izvoare ne semnalează alte familii regale: aceea a regelui Ariapeites al Alazonilor, pe Skiles şi Octamasada, la gurile Dunării. Sitalke era rege al Odrisilor, peste Dunăre şi în Dobrogea. Nu încape nicio îndoială că toate aceste dinastii, în atingere directă cu teritoriile Republicii noastre de azi, controlau şi Drajna.

In orice caz, atunci când democraţia militară scitică a pătruns în spaţiul carpato-dunărean, ea a avut să se contopească cu robia patriarhală băştinaşă, despre care avem dovezile unor desvoltate forţe de producţie încă din ultima parte a bronzului european. Pe de altă parte, contactul cu Grecii Pontului Stâng a completat, la rândul lui, condiţiunea necesară trecerii la sclavagism. Nu este câtuşi de puţin hazardat să socotim deci că în secolul VI trebue să se fi produs, pe teritoriul patriei noastre, saltul care a dus la desvoltarea orânduirii sclavagiste propriu zise. Intâlnirea aici a celor două forţe aflate în ultima fază a barbariei, în care începuseră să se întrevadă deja semnele noilor forme de viaţă socială (democraţia militară scitică şi robia patriarhală locală) cu elementele sclavagismului grec, a provocat ciocnirea micilor contrarii aflate în ultima lor fază de agitare. In felul acesta, elementul cel mai puternic, sclavagismul, s'a impus ca fiind forma socială cea mai avansată.

Prezenţa şefilor militari regali, purtători ai aceleiaşi forme de sclavagism patriarhal în care germina o nouă orânduire socială, înseamnă de fapt, identitatea de formă dominantă estică, sud-estică şi nord-estică aparţinând ariei noastre. Dar în secolul VI, agenţii sclavagismului clasic grecesc erau şi ei aici, în singurul spaţiu care ar mai fi putut menţine vechea formă patriarhală în agonie: Dunărea traco-dobrogeană. Strămoşii noştri, închişi în arcul Dunăre-Mureş-Galiţia-Ucraina-Gurile Dunării-Marea Neagră şi versantul nord-estic al Balcanilor, înconjuraţi de triburile *regale* ale Agatirşilor, Alazonilor, Sciţilor, Tracilor odrizi şi de către coloniile democraţiilor sclavagiste dela Marea Neagră, nu puteau rămâne izolate, la această epocă, în forma comunei primitive, chiar dacă, prin absurd, procesul de întrepătrundere a acestor factori presclavagişti, mereu în mişcare, ar fi rămas pe loc.

Dar această stagnare n'a putut fi posibilă. Populaţiile noastre băştinaşe şi-au urmat procesul firesc de întrepătrundere cu elementul Sciţilor regali, proces pe care datele istorice pozitive ni-l semnalează de jurîmprejur şi la periferiile spaţiului carpato-dunărean. Chiar dacă nu avem date de ordin istoric, asupra regiunii cuprinse în cercul mai sus amintit, urmele de cultură materială a diferite forme scitice şi greceşti ne indică din belşug, pretutindeni, accelerarea procesului de întrepătrundere, cel puţin dela începutul veacului VI. Nu se poate contesta că anumite elemente de ordin cultural, militar, ritual şi de artă plastică, anumite abundente şi caracte-

ristice mijloace de producție oglindesc faptul unor forme sociale care nu ar fi putut fi decât acelea ale robiei patriarhale. Dacă nu avem știri precise despre formele sociale dela noi din secolele VI și V, găsim în schimb atâtea valori materiale care atestă din plin identitatea socială cu aceea a triburilor regale amintite de izvoarele istorice. Toate aceste elemente materiale au fost aduse aci de către șefii militari din Est și de către reprezentanții sclavagismului clasic grecesc.

Noile forme greoaie și costisitoare ale culturii democrațiilor militare estice, ori ale celei clasice grecești, nu se puteau impune băștinașilor, fără a imprima și forma corespunzătoare a stării sociale respective. Rafinata și masiva aurărie, bronzurile artistice și îngrijit lucrate, numeroase arme luxoase de comandanți, monetele inelare de aur, podoabele de aur și argint dela harnașamentele cailor, coifurile și sceptrele șefilor militari, găsite în atâtea sute de locuri pe teritoriul de azi al Republicii noastre, dovedesc pe deplin că au existat aci, în sec. VI, forme pregătitoare ale orânduirii sclavagiste.

Epoca aceasta corespunde perfect și interpretării noastre pentru datarea depozitelor masive de seceri, însoțite uneori de arme de luptă, de felul celui dela Drajna.

Ce rost aveau atâtea seceri, mai ales în locurile de munte, unde nu poate fi vorba de agricultură propriu zisă? Cine și de unde le-a adunat, și de ce le-a dus în munți? Cred că nu greșesc atribuind depozitul dela Drajna (așa cum a făcut-o, sub altă formă, și Ion Andrieșescu în studiul său) unor familii de comandanți. Aceștia erau bogații războinici din clasele stăpânitoare ale aristocrației militare, care aveau în mână exclusiv toate mijloacele de prelucrare a metalelor, care aveau în stăpânire astfel și toate mijloacele de producție agricolă. Ei nu lăsau în mâinile exploataților lor aceste unelte de muncă, pentru ca să poată fi siguri că produsul maselor exploatate va putea să fie controlat și că acesta le va intra în posesiune. De aceea, ei își duceau, după sfârșitul muncilor, secerile și celelalte unelte în munți, punându-le la adăpost, până la timpul recoltei următoare. Este astăzi un fapt bine stabilit că masele populațiilor băștinașe trăiau răspândite în bordeele micilor așezări deschise de câmpie. Numeroasele cetăți și cetățui de pământ sau de lemn, la vale, pe ridicături, izolate, prin ape și șanțuri, precum și acelea de piatră, dela deal și din munți, erau rezervate doar unui număr restrâns de oameni, aparținând claselor stăpânitoare.

Din depozitul dela Drajna avem 199 de seceri; dar, după toate indicațiile, numărul lor a fost la găsire mai mare. Multe din ele au luat însă drumul necontrolat al topirii sau au fost predate cu prilejul rechizițiilor de bronzuri, în 1916. Dar numărul celor salvate indică suficient că sistemul de exploatare în muncile agricole, exercitat de clasele dominante la începutul sclavagismului, avea proporții însemnate pe teritoriul nostru. Stăpânii dela Drajna aveau în câmpiile Prahovei cel puțin 200 de robi deodată, la recoltare. Armele găsite în același tezaur indică un singur comandant și aproximativ 20 de luptători înarmați. Era suficient pentru a asigura stăpânirea a cel puțin 1.000 de robi fără arme și fără unelte proprii.

*

* *

Când populațiile sedentare au început să se înmulțească, sau când oamenii erau siliți, din diferite cauze, să se așeze pe locuri în care grânele sălbatice nu erau

cunoscute, s'a pus problema „dirijării" după necesitatea acestor culturi. Astfel, omul primitiv începe să semene. Acum el va secera produsul muncii sale, nu al hazardului. Dar pentru a semăna, este nevoie să ari sau cel puțin să răscolești, să scormonești pământul, să-l cureți de bolovani și rădăcini. Se ivește deci necesitatea unei unelte speciale, cât de rudimentare: plugul. Dar plugul este o unealtă cu mult mai complicată decât cea cu care se strânge recolta, căci el trebue să răspundă unui raport aritmetic dintre efort și rezultat.

De aceea, pe când secera, dela falca de animal, cu toate fazele intermediare ale secerii de lemn, ceramică, os și silex, a trecut prin puține transformări (secera de astăzi este aproape la fel cu cea din epoca primitivă), cu plugul, lucrurile s'au petrecut altfel. Este sigur că plugul era cunoscut pe timpul secerii de bronz. Poate că nu era necunoscut, nici pe timpul secerii din falcă de bou. Popoarele, cu vechi tradiții literare, ca Asiro-Babilonienii, Egiptenii și Chinezii cunoșteau plugul tras de boi, cu cel puțin 5.000 de ani înaintea noastră. Pentru teritoriile noastre nu avem indicații sigure, dar există multe posibilități de apreciere prin analogie. Ceea ce este astăzi sigur, și trebue luat în cercetare de specialiști, este că acele topoare de piatră cu ascuțișul prelung, sau așa zisele topoare din corn de cerb, cu găuri transversale, găsite din abundență în toate stațiunile noastre „preistorice" de câmpie, erau întrebuințate exclusiv la scormonirea pământului în vederea semănatului. O atentă examinare a formei lor, lustruirea prin întrebuințare a ambelor laturi la piatră și a uneia singure — aceea cu spinarea — la corn, greutatea și lipsa de rezistență, dovedesc că ele nu puteau fi întrebuințate nici la spargerea pietrei, nici la spintecatul lemnului. Aceeași întrebuințare în agricultură o aveau și numeroasele toporiști cu urechi dela începuturile bronzului, făcute dintr'o singură foaie de metal și găsite în mare număr pe teritoriul nostru, dar interpretate numai ca arme de luptă. Aici, în aceste serii bogate de obiecte arheologice, trebue căutați predecesorii plugului, într'o regiune unde oamenii cunoșteau deja hrana de cereale și unde înainte de a lupta aveau nevoie să muncească pământul ca să se bucure de rodul lui.

Evident că toporul și toporișca nu puteau satisface nevoia tot mai mare a omului primitiv de a recolta mai mult și mai bine. El inventează deci o unealtă mai complicată: plugul. Primul tip de plug a fost un simplu trunchiu de copac retezat

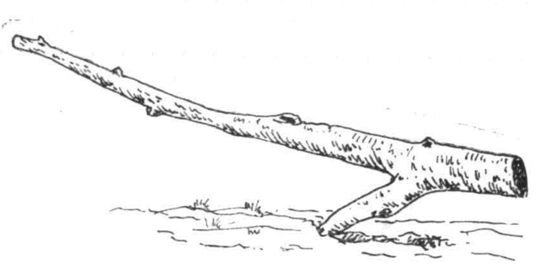

Fig. 5
Crăcana-plug.

din locul din care pornea o cracă principală. Trunchiul, lung de 2—3 metri, forma grindeiul, iar craca, retezată la aproximativ 1 m, cu vârful ei ascuțit, devenea brăzdar.

Doi-trei oameni trăgeau din greu și cu multă sudoare trunchiul, iar altul se lăsa cu toată greutatea corpului la nod, pe brăzdar, care astfel se înfigea în pământ și îl zgâria.

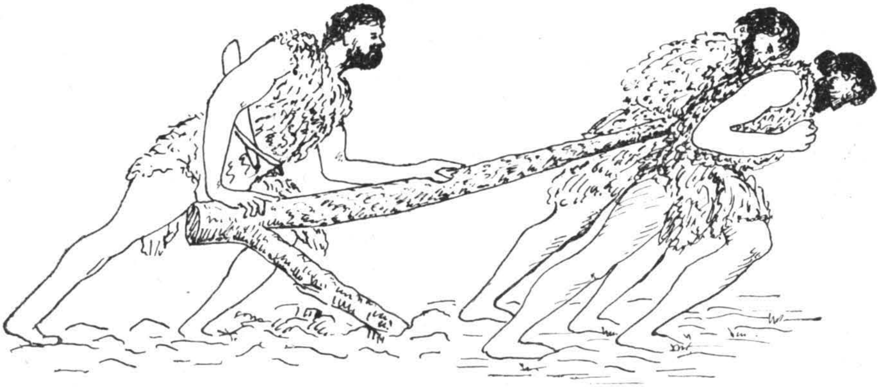

Fig. 6
După o gravură utilizată în învățământul superior agricol.

Primul plug a fost, așa dar, o simplă crăcană.

Dar truda omului trebuia ușurată. Și el născocește mereu noi mijloace, pentru a și-o ușura. In vârful crăcii-brăzdar se pune acum un silex ascuțit, predecesorul cuțitului lat de plug, făcut mai târziu din bronz sau din fier.

In zadar! munca omului rămânea tot foarte istovitoare. O ușurare simțitoare nu i se va aduce decât atunci când, alături de om, ca secundant sau înlocuitor al lui, va apare vita, animalul de muncă. Primul bou înjugat a dublat forța crăcanei de copac și totodată a făcut-o să intre mai adânc în pământ, răscolindu-l mai bine. Asemenea crăcane-plug s'au găsit intacte în locuințele palustre din Elveția, cum și în Danemarca. Deși în părțile sud-est-europene nu s'au găsit, este neîndoios că au existat. Ar fi prea curios ca, pe când secerile și celelalte unelte agricole au fost la fel în toată Europa, numai plugul-crăcană să fi rămas necunoscut aici.

Savantul sovietic, Profesor V. I. Ravdonicas, consacră un documentat articol acestor unelte de bază ale muncii agricole primitive, în lucrarea sa apărută în 1947 la Leningrad, sub titlul: „Istoria începuturilor vieții sociale”. Ravdonicas crede și el că plugul acesta se cunoștea în spațiul sud-estic.

In tot cazul, mijloacele de arătură au un ritm de desvoltare extrem de lent și rămân multă vreme foarte primitive. Este semnificativ faptul că până târziu, chiar până în sec.V în. e. n. găsim și în Grecia aceeași crăcană-brăzdar a locuințelor palustre. Se cunoaște din această epocă o piatră gravată, în care eroul grec Eketlos luptă la Maraton cu plugul-crăcană de tipul celor mai primitive timpuri, când crăcana era trasă de oameni.

Autorii de mai târziu, chiar cei dela sfârșitul primului mileniu, povestesc cum agricultorii se duceau în pădure să-și aleagă un copac potrivit și cum îl îngrijeau, îndoindu-i într'adins craca subțire, ca s'o facă să crească în forma cerută de un bun brăzdar.

(De altfel, sistemul acesta a durat, cel puţin la noi în ţară, ceva mai multişor. Mersul la pădure, în căutarea unei crăcane de plug cu grindeiu şi brăzdar, era practicat chiar de părinţii noştri, fără îndoială prin tradiţiile cunoscute de milenii).

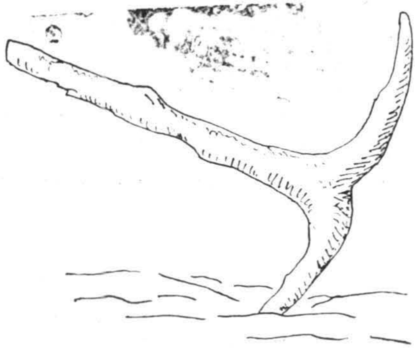

Fig. 7
Prima rariţă-crăcană cu corn (după o piatră gravată din muzeul Florenţa)

Curând s'a recurs la un trunchiu de copac mai complicat, care avea două crăcane ce porneau din acelaşi loc al trunchiului, dar opuse una alteia. Trunchiul se tăia la nod, atsfel că acum era dintr'o singură bucată plugul cu grindeiul, cu brăzdarul şi cu un corn.

Plugarul apăsa cu socoteală şi dirija brazda dela cornul plugului.

Cunoaşterea bronzului a înrâurit — deşi în mică măsură — plugul. Vârful de corn şi de silex din capul brăzdarului-crăcană a fost acum înlocuit cu o cămaşă întreagă de bronz, de formă conică. Apoi s'a făcut un pas mai departe: i s'a prins

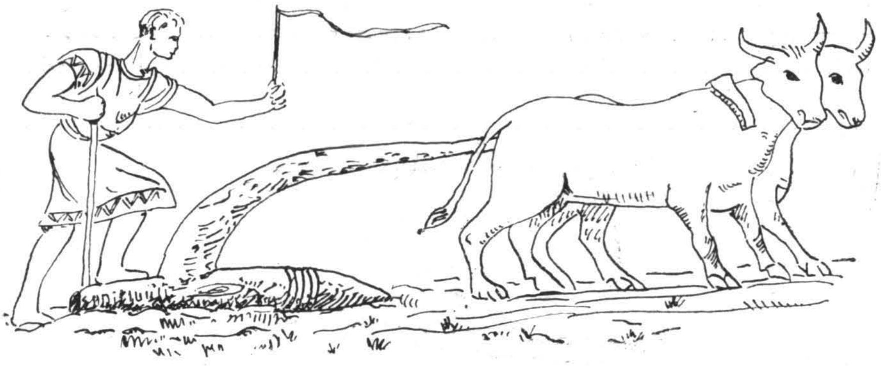

Fig. 8
Un basorelief roman timpuriu reprezentând primul plug cu brăzdarul de bronz.

cu bandaje metalice o placă de bronz, de forma unei lopeţi, cu vârful mai mult sau mai puţin ascuţit. Este primul fier lat de plug.

Hesiod cunoştea un plug mult mai avansat, care merita în adevăr numele de plug. Anume, el ne vorbeşte de plugul compus din mai multe bucăţi de lemn, legate între ele cu cuie de lemn — plug care nu mai era rigid ca plugul-crăcană. Prin mobilitatea părţilor componente, s'a făcut un progres simţitor în mărirea producţiei şi uşurarea muncii. Atât plugul acesta compus, cât şi cel simplu, erau armate acum cu fiare late de bronz. Dar el mergea tot târîş. Intra mai adânc şi răscolea puţin brazda, dar nu o întorcea. Oamenii s'au străduit mereu să găsească mijlocul cu care să întoacă brazda, operaţie revoluţionară în economia agricolă; dar se pare că n'au reuşit s'o facă decât foarte parţial. Ei au adăugat plugului un fel de aripi de lemn, cărora le-au mai pus şi urechi, aşezate pieziş de ambele părţi ale brăzdarului, după fierul

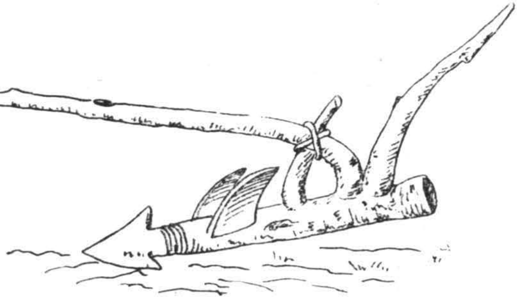

Fig. 9
Primele încercări de răsturnare a brazdei.

lat, în aşa fel încât brazda spartă să se lovească de ele şi să fie oarecum răsturnată. Aceste urechi au fost făcute mai târziu din fier, tot separate, şi în cele din urmă fasonate din corpul fierului brăzdar.

Fierul de plug zis celtic, pe care îl găsim atât de răspândit în Ardeal, a supravieţuit multă vreme la noi, fără a fi fost completat cu urechi.

Un pas înainte şi mai mare s'a făcut atunci când fierul lat nu s'a mai aşezat orizontal, ci ridicat, şi pieziş. In felul acesta, plugul nu mai mergea tocmai târîş şi

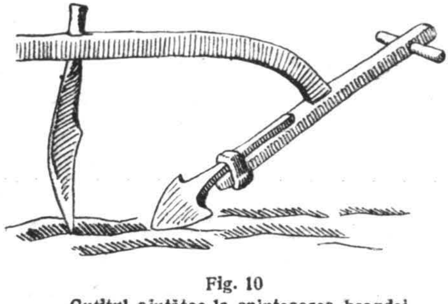

Fig. 10
Cuţitul ajutător la spintecarea brazdei.

fierul lat tăia brazda ca o cazma înfiptă întrucâtva pe muche în pământ, încercând şi el s'o răstoarne. Apoi, acţiunea lui a fost uşurată şi de cuţit.

Am avut deci un plug-crăcană; unul cu corn; altul, mai evoluat, cu vârful învelit într'o cămașă de bronz. Se cunoaște un plug etrusc din sec. VI, sculptat pe un sarcofag, cu brăzdarul-placă atașat la spatele lemnului.

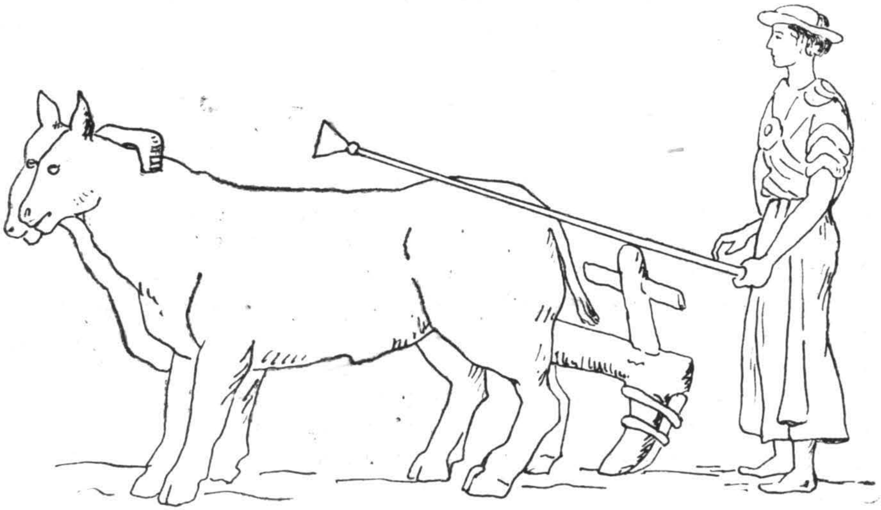

Fig. 11
Plugul etrusc din sec. IV în. e. n.

Dela plugul compus al lui Hesiod, la plugul cu fier lat (Vomer) dela Romani, Romani pretutindeni. Dar nici acum omul, în veșnicul lui neastâmpăr după mai bine, așezat pieziș, s'a trecut la plugul cu urechi și cu fiare, apoi la cel galic, introdus de

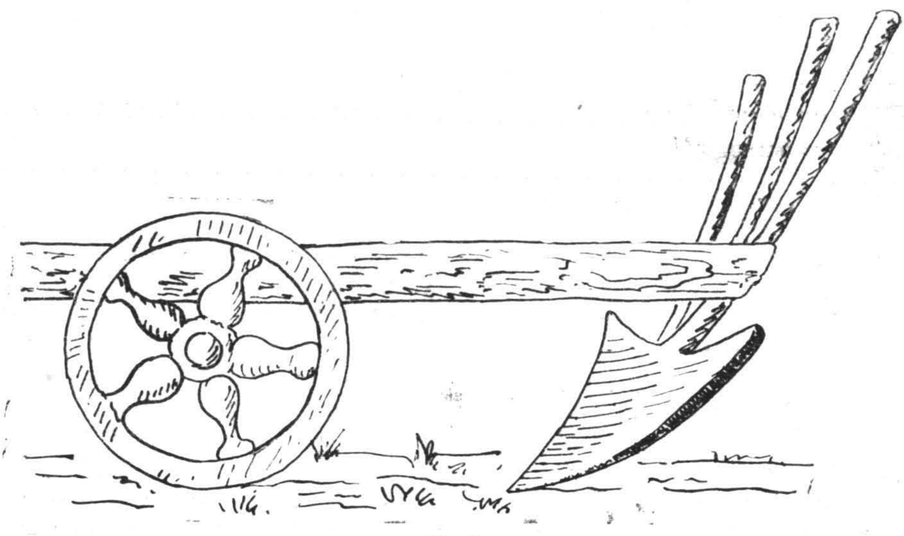

Fig. 12
Plan aratrum, primul plug cu roți.

nu s'a mulţumit. El a născocit apoi Planaratrum. (plugul cu rotile) şi în fine brăzdarele tringhiulare, detaşate, precedate de un cuţit vertical, care spinteca brazda, uşurând acţiunea brăzdarului. Acest plug, despre care vorbeşte mai târziu şi Plinius în VIII, cap. 48, îl găsim pe unele amulete din sec. II—III în e. n.

S'ar părea, din cele spuse, că plugul a cunoscut şi el o frumoasă evoluţie, dela formele primitive la cele mai perfecţionate. Totuşi, nu este aşa. Istoricul plugului prezintă contradicţii curioase. In acelaşi timp, şi pe un spaţiu nu prea întins, au funcţionat sute şi mii de ani la rând, în mod paralel, mai multe tipuri de plug: primitive, medii şi superioare. Aşa spun diversele monumente pe care apare plugul, cum şi mărturiile autorilor vechi: Paladiu, Plutarh, Caton, Varron, Columella, Virgiliu şi Pliniu. Putem spune că fiecare din aceşti scriitori vorbeşte despre alt tip de plug, pentru aceeaşi epocă. Ba chiar, unii din ei descriu 2—3 tipuri diferite pe care le cunoşteau.

Informaţiile acestea sunt cu atât mai preţioase, cu cât dovezi propriu zise arheologice nu prea avem. In genere, s'au găsit foarte puţine pluguri, chiar în regiunile europene recunoscute ca bogate sectoare agricole.

La noi, nici nu s'au prea făcut săpături în acest scop. Obiectivele urmărite până acum la noi, au fost cetăţile cu ziduri, unde au fost odinioară palate, basilici, statui, unde se puteau găsi arme, inscripţii, bijuterii luxoase, care să desvălue viaţa îmbelşugată sau eroică a păturilor stăpânitoare de odinioară. Or, aici nu puteau fi găsite seceri şi pluguri, nici cazmale, sau târnăcoape. In aşezările fertile ale câmpiilor, acolo unde clocotea viaţa trudnică a robilor, acolo nu s'au făcut până acum săpături organizate de proporţii cuvenite.

Vasile Pârvan, care a încercat să pătrundă tainele vieţii acesteia, scrie:

„Fără îndoială întreaga agricultură şi gospodărie getică este încă în epoca lemnului. Fierul e întrebuinţat de sigur exclusiv pentru arme. De aceea, plugul getic nu e probabil să fi fost căptuşit cu fier, ori cumva prevăzut cu un tăiş masiv de despicat brazda..."

Şi în altă parte, la pag. 494 din *Getica*:

„In niciuna din aşezările Latene din câmpia munteană, săpate până acum şi doar aici e ţinutul getic prin excelenţă agricol încă dela Alexandru cel Mare, documentat istoric, nu am găsit vreun rest de fier, care să poată fi atribuit acestei unelte agricole...".

De fapt, lucrurile nu stau tocmai aşa. Că nu s'au găsit rariţe primitive sau pluguri întregi, nici la noi, nici aiurea, în jur, e uşor de înţeles, căci lemnul nu rezistă anilor decât în condiţiuni cu totul excepţionale. Fiare de plug însă s'au găsit destule din ultimele faze ale Latenului, dela mijlocul şi sfârşitul sclavagismului şi chiar din epoca feudală. Ba, dacă s'ar mai putea afla şi pune în cercetare colecţiile lui Bolliac ajunse la Muzeu, seria plugurilor noastre ar începe, desigur, cu un fier de plug din epoca bronzului.

Voiu vorbi acum despre câteva din obiectele descoperite şi lăsate uitării, exprimându-mi regretul că unelte găsite rar prin săpături, dar mai ales graţie hazardului, n'au fost luate în seamă, aceasta din cauza aceluiaşi spirit strâmt al cercetătorilor. Multe fiare care ar fi putut spune câte ceva din viaţa celor care le-au mânuit, sunt lăsate să zacă şi să ruginească în depozite, fără îngrijire, fără a fi expuse

vederii, fără onoarea unei publicații, ca acelea de care se bucură mii de fragmente de ceramică.

Dintre obiectele aflate la Muzeul de Antichități din București, dar necunoscute de public și nici de cei ce ar voi să le studieze, citez următoarele:

— Un plug și o secere de bronz, găsite, împreună cu multă olărie primitivă, de către Cesar Bolliac în 1858. Vorbind despre acest tezaur, el scria în 1869 (Nr. 846 al ziarului „Trompeta Carpaților''): „Băștinașii noștri întrebuințau arama pentru

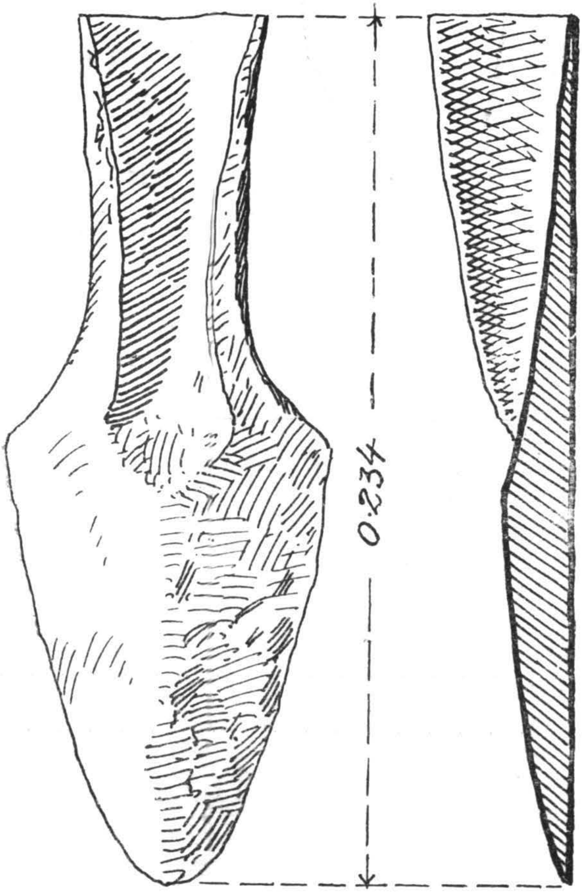

Fig. 13.
Unul din fiarele de plug dela Răcari-Dolj.

arme și vase de gospodărie, iar fierul pentru arme și plugărit''. Apoi: „Un fier de plug din bronz l-am găsit eu în cetatea dacă Nedotti din Vlașca, plasa Glavacioc, în 1858, și l-am dat la muzeu — și o secere din bronz pe care o conserv în colecția mea. Dovadă că Dacii întrebuințau arama și la plugărie. Fierul subțire al armelor

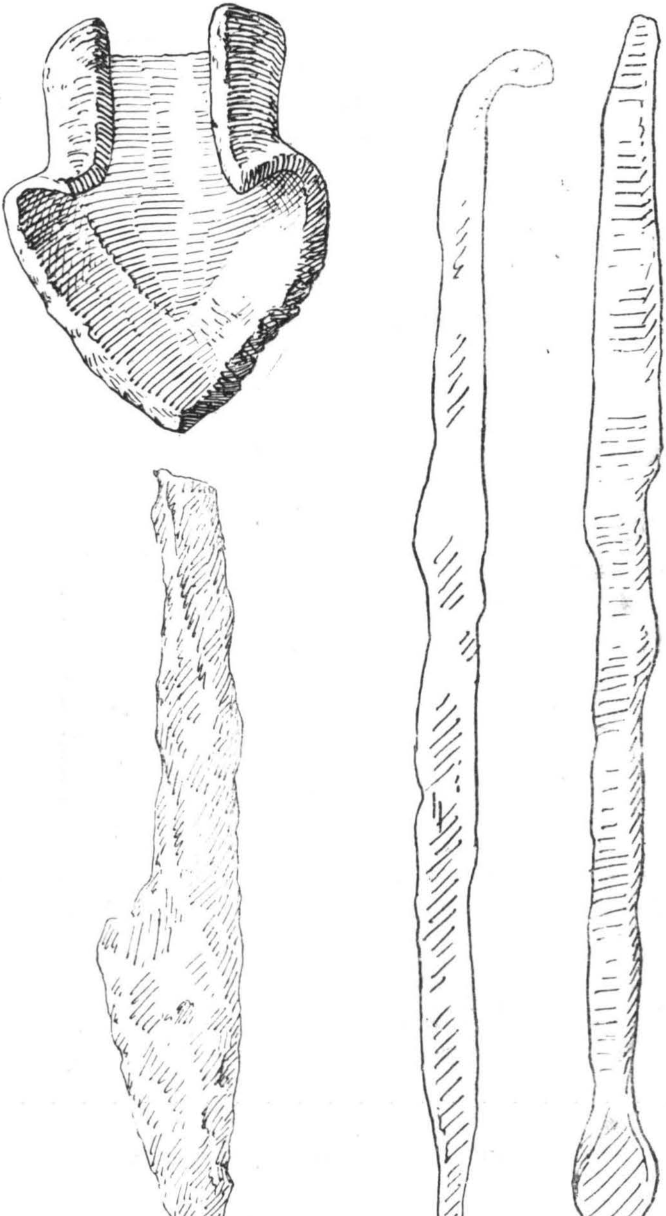

Fig. 14.
Fierul de plug, cuțitul spintecător și fierul de curățat dela Ploești-Triaj.

s'a pătruns de rugină şi a pierit. Cel gros al plugului a rezistat şi poate peste 20 de instrumente am depus numai eu în muzeu...".

Tocilescu vorbeşte şi el, la pag. 538 din „Dacia înainte de Romani", despre aceste unelte agricole de bronz, cele mai vechi unelte de arat pe teritoriul nostru.

Am vrut să cercetez în depozitele Muzeului din Bucureşti cele 20 de unelte şi brăzdarul de bronz al lui Bolliac, cum şi alte unelte agricole păstrate acolo; dar nu mi s'a permis, sub cuvânt că toate aceste obiecte au dreptul de publicare.... rezervat. Să-l fi rezervat oare Bolliac?

— Cercetând registrele acestui muzeu, am găsit menţionată o cutie cu 4 sau 5 fiare de plug, care de asemenea este regretabil că nu pot fi văzute.

— In a doua cutie (pe care cu greu am putut-o vedea) cu eticheta: Gr. Tocilescu, 1896, Răcari-Dolj, (satul Răcari e pe malul Jiului, într'o regiune cu multe urme de aşezări antice), se află mai multe unelte agricole, între care şi două fiare de plug de tipul celtic cu manşetă dar fără urechi, cu vârful prelung şi ascuţit. Spatele fierului este perfect plat, ceea ce uşura alunecarea. In faţă, fierul este traversat de o nervură verticală foarte proeminentă. Din păcate, uneltele au fost mâncate de rugină.

— Tot în jud. Dolj, pe malul lacului Nedeea, lângă satul Măcini, s'a găsit un inventar agricol compus din două fiare de plug de tip celtic cu manşetă. Aci s'a găsit şi o sapă lunguiaţă, curbată, cu gaura cozii transversală. Intregul inventar se află, din 1942, în depozitul Muzeului, nepublicat.

— In acelaşi an, cu prilejul săpăturilor dela terasamentul liniei ferate Ploeşti Sud, s'a găsit la 1 m adâncime alt interesant inventar. Este vorba de 6 unelte de fier, aşezate orizontal într'un singur loc, şi anume: două fragmente de coasă, un brăzdar Vomer de proporţii mai mici, un cuţit vertical Culter, o unealtă specială pentru curăţat pământul de pe fier numită Ralla, o brăţară de fixat cuţitul.

Fierul de plug dela Ploeşti. are o înălţime de 13 cm şi o lărgime de 9 cm, în părţile cele mai pronunţate, iar gure de înmănuşare 8 cm. Cuţitul cel mare spintecător are 40 cm lungime, o lăţime maximă de 6, aproape 2 cm grosimea corpului, iar Ralla curăţitoare 22 cm lungime.

— La Muzeul Naţional de Antichităţi mai trebue să se afle şi un grup de obiecte provenite din colecţia Buţureanu, între care şi un fier de plug de dimensiuni reduse, care n'a fost încă studiat. S'a publicat numai o fotografie a lui, cu indicaţia că ar fi un „călcâi" care se ataşa la lance, pentru a o fixa în pământ.

Fierul provine dela Ichimeni, jud. Dorohoi — şi Pârvan, care l-a publicat în tabela XXXVI din *Getica*, îl datează pentru Latenul mijlociu şi îi spune „călcâi de lancie". De fapt avem de a face cu un fier obişnuit de plug, din categoria căruia s'au găsit câteva exemplare în Ardeal şi în Ucraina Subcarpatică, la Muncaci.

— In Ardeal, s'au găsit multe fiare de plug din Laten, de tipul celtic preroman, în formă de lopeţi, fără vârf triunghiular, cu tablă îndoită ca să se formeze din ea urechile de îmbinare a cuţitului în brăzdarul de lemn. Locul de găsire:

Cohalm, Tâlmaciul Sibiului şi Guşteriţa. Toate aceste obiecte se găsesc cu îngrijire păstrate la Muzeul de Antichităţi din Sibiu.

— Mai trebue să vorbim acum despre unul din cele mai importante tezaure, aflat în Dobrogea.

In cuprinsul unei întinse așezări de aci, la Moșnenii de azi, 10 km Nord de Mangalia, s'au găsit: 3 fiare de plug, o coasă, o secere, o săpăligă, o secere, o unealtă întrebuințată probabil la vie și o cazma de fier. Este cel mai bogat inventar agricol aflat pe teritoriul nostru, atât prin complexitatea lui, cât și prin tipurile necunoscute încă ale unora dintre unelte. Cazmaua, secera și coasa, precum și în

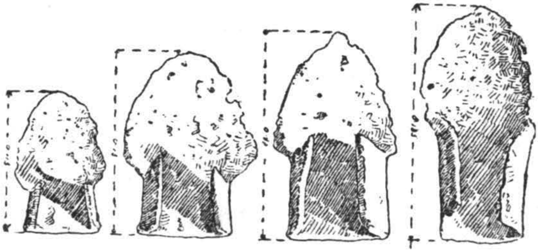

Fig. 15.
Fiare celtice de plug din Ardeal.

bună parte săpăliga, își găsesc analogii în uneltele dela sfârșitul erei trecute și din primele secole ale erei noastre, găsite în așezările agricole din Slovacia și Silezia. Fiarele de plug însă, din fier masiv, cu formă triunghiulară, ca un vârf de săgeată, asemănătoare cultivatoarelor moderne de tipul așa zis „laba gâștii'', sunt poate singurele exemplare de acest fel din antichitatea romană, descoperite până acum. După căderea imperiului roman, tipul acesta masiv, triunghiular, a dispărut complet, pentru ca să renască abia acum, în zilele agriculturii mecanizate, sub forma „cultivatorului'' modern. Buna conservare și brățara găsită chiar pe corpul prelungit al unui fier, arată că ele aparțin sistemului oarecum mecanizat de a atașa fierul la plug, și nu sistemului vechiu, celtic sau celto-roman, de înmănușare a fierului în brăzdarul de lemn.

Fiarele de lângă Mangalia sunt aceleași de pe amuleta romană înfățișând plugul cu roate la o serbare câmpenească. Atât această unică reprezentare a Planaratrului — așa era numit plugul cu rotile — cât și fiarele descoperite lângă Mangalia, confirmă de astădată că avem a face cu un plug destul de savant care nu mai merge târîș, ci pe roate, iar fiarele nu mai funcționează orizontal și târîș. De sigur, ele tăiau brazda pieziș. Culterul, adică cuțitul vertical găsit la Ploești, este acelaşi de pe amuleta romană. Aceasta ne face să credem că la un moment dat, de sigur rar și numai în anumite regiuni, a fost întrebuințat și la noi plugul cel mai avansat. Zic cel mai avansat, pentrucă acest tip de plug a contribuit mult la ușurarea muncii omului și animalelor, dând un randament mai mare. Fiind pe roți, el mergea de 3—4 ori mai ușor și mai repede. Fierul triunghiular intra mai adânc și răscolea mai bine brazda, pe care însă nu reușea nici el s'o răstoarne. Apoi, atașarea cuțitului vertical, care spintecea și marca linia înaintea brazdei, a redus de asemenea simțitor efortul. Fiind mai adânc și mai bine răscolit, pământul a căpătat aerisire și apă, sămânța a intrat mai la adăpost, buruienile — care sunt plaga ogoarelor — au fost tăiate mai din rădăcină. Recolta a devenit mai sigură și mai abundentă, vitele și omul au fost mai puțin istoviți.

Inventarul agricol dela Moşneni a fost găsit grămadă într'un singur loc, în stratul acelei întinse aşezări rurale, care a dat la iveală multă ceramică şi

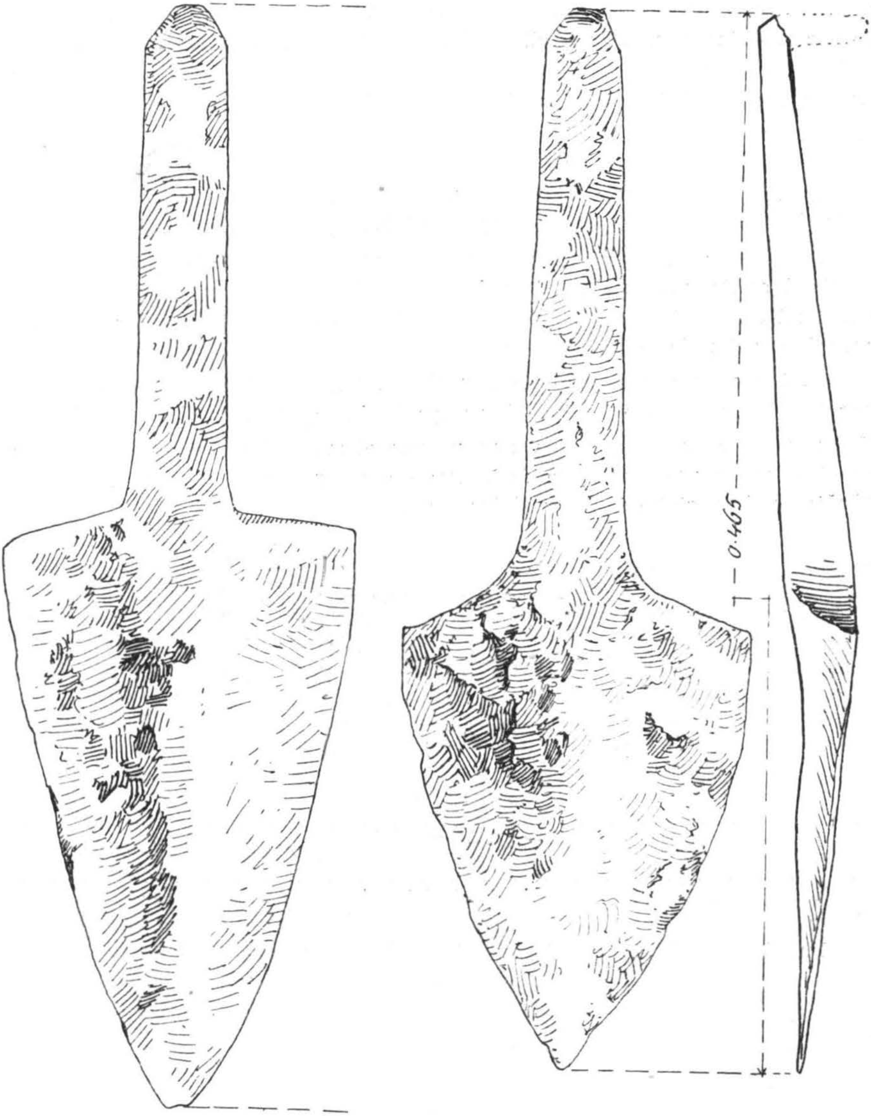

Fig. 16
Două din fiarele de plug de lângă Mangalia.

numeroase monete din secolele II—I în. e. n. şi din secolul următor. Nu s'au făcut încă săpături sistematice la Moşneni, astfel încât nu putem vorbi acum despre o

datare pe baze concrete. In orice caz, epoca nu poate fi mai târzie decât secolul I al erei noastre.

— Nici Moldova nu s'a arătat lipsită de descoperiri interesante. Astfel, în raportul din 1929 al săpăturilor dela Poiana, este un capitol referitor la uneltele de fier şi de bronz, care au servit băştinaşilor de pe Siret la începutul erei curente: cuţite de toate mărimile şi de toate formele, foarfeci, scoabe, scule, ace, cuie, chei, etc. In acelaşi tabel este şi un plug de fier, de formă triunghiulară. Se menţionează în raport şi 3 „furci" cu câte doi dinţi care împreună cu alte obiecte gospodăreşti de fier făceau parte din utilajul aceleiaşi exploatări. Fierul de plug dela tabela XVI Nr. 4, a cărui formă pare interesantă, deoarece şi el ar face parte dintr'un tip de tranziţie între fierul lat celtic şi cel triunghiular roman, continuă totuşi să aibă urechi proprii, ca şi precedentul brăzdar. Ar fi de dorit ca fierul acesta, pentru care s'a publicat numai o fotografie acum 18 ani, fără niciun fel de descriere, să fie dat publicităţii în formă desvoltată. Cu acest prilej, am afla şi noi unde se găseşte acum.

— Tot un fier masiv de tip triunghiular s'a mai găsit şi lângă Ploeşti, în cursul săpăturilor făcute la Tinosul, pe apa Prahovei, în 1914. Fierul de plug este fără manşetă şi aripi, având un corp prelung şi masiv. Pare destul de prost conservat şi nu se poate cunoaşte dacă avea sau nu nervură. In orice caz este asemănător acelora găsite la Moşneni-Constanţa.

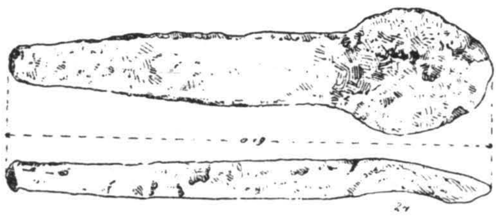

Fig. 17
Tinosul-Prahova.

Data cea mai târzie pentru fierul dela Tinosul este data întregei staţiuni, adică anul 52 al erei noastre, indicată de prezenţa unei monete a Agripinei lui Claudiu. Această dată concordă de altfel şi cu acţiunea lui Plautius Aelianus dincoace de Dunăre (guvernator despre care se ştie că şi-a câştigat recunoştinţa imperiului pentrucă a trimis mari cantităţi de grâu din părţile acestea).

La Tinosul, atât acum cât şi în cercetările făcute de Cesar Boliac, s'au găsit şi depozite de cereale în gropi arse, conţinând secară, mei, orz, grâu şi cânepă.

— In Muntenia, găsim cele mai vechi fiare de plug la Popeştii din Vlaşca.

Intr'un strat getic aparţinând secolului II în e. n., au fost găsite acum 2 ani mai multe seceri de tipul celor cu arcul deschis şi vârful subţire. In acelaşi loc s'a găsit şi un fier de plug masiv, cu corp de ataşare, nu cu urechi şi manşetă. Fierul dela Popeşti se apropie de fiarele tipului Planaratrum din Dobrogea, dar este de dimensiuni cu mult mai mici.

Inventarul agricol dela Popești-Vlașca, care se află acum în Muzeul municipal al Capitalei, a fost găsit în mediu getic bine definit și datat prin prezența acolo a câtorva Denari republicani romani și a mai multor Tetradrachme din Tasos.

— Tot în acest Muzeu se mai găsesc două fiare de plug, de dimensiuni și forme neîntâlnite încă. Ele au fost găsite în săpăturile din jurul Bucureștilor și sunt caracteristice mai ales prin aceea că marginile care taie pământul sunt detașabile de restul fierului de plug, așa încât atunci când tăișul acesta propriu zis se uza, nu era nevoie să se schimbe întreg fierul. Printr'un sistem de nituire la foc, marginile acestui fier de plug se schimbau ușor, aproape ca la plugurile moderne.

Fiarele de plug din Muzeul Municipal al Capitalei merită toată atenția cercetătorilor noștri. N'am făcut aci decât să le amintesc, pentru că Muzeul nu ne poate oferi încă toate datele asupra lor.

— In fine, mai trebue să pomenesc de un frumos și interesant fier de plug găsit la Capidava și depozitat la Universitate pentru a fi cercetat de studenți. Este un brăzdar de tip celtic-roman degenerat. Marginile triunghiului sunt de două ori atât de groase ca acelea ale brăzdarului și au o lățime de 4 cm. Inălțimea totală, dela vârf la capul de sus al urechilor, este de 26 cm. lățimea maximă este de 18 cm. iar deschizătura între urechi de 8 cm.

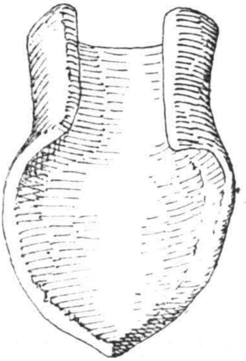
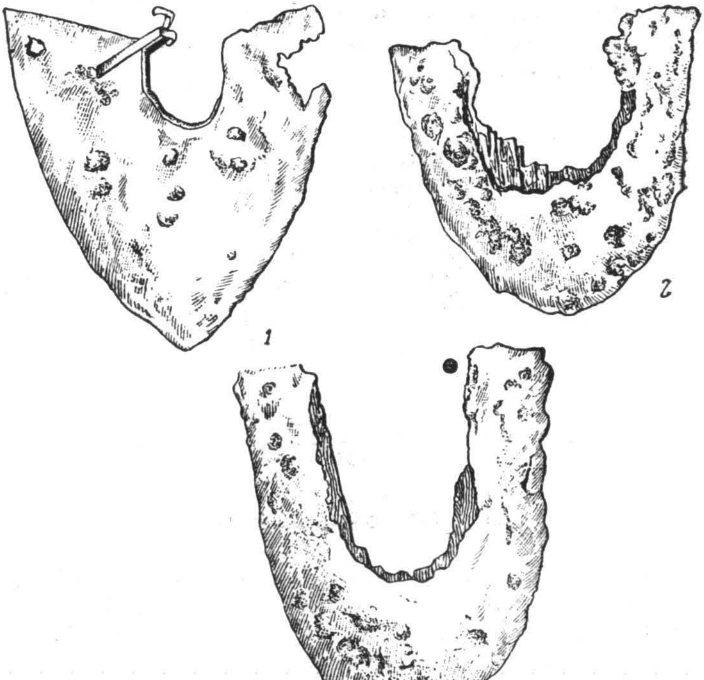

Fig. 18
Fierul dela Capidava-Constanța.

Este primul brăzdar de fier găsit în Dobrogea, tocmai la Capidava, de unde avem cele mai multe știri despre colonizarea și organizarea de vicus-uri romane cu caracter exclusiv agricol, în același loc unde cu câteva secole mai înainte Geto-Sciții agricultori cultivau intens grânele, așa cum se vede și pe monetele din sec. III în. e. n.

Acest fier de plug a fost găsit în bordeele stratului zis „Barbar", deci dincoace de sec. VIII al erei noastre. Odată cu el a fost scos la iveală și vârful de fier al unui hârleț de lemn. Este vorba de rama de jos în formă de potcoavă, în care se fixa o lopată de lemn, care devenea astfel ceea ce în Moldova se chiamă hârleț, iar în Muntenia cazma. In săpăturile organizate de Institutul nostru de Istorie din anul 1949, la Poienești-Vaslui, s'a găsit o ramă de hârleț asemănătoare, împreună cu câteva seceri mici de fier, aflate în stratul târziu. Rama de hârleț dela Capidava,

precum și aceea dela Poienești sunt elemente de confirmare a crizei economice în care intraseră teritoriile noastre după începutul feudalismului. De altfel, lipsa fierului în acea epocă se poate observa și la fierul de plug dela Capidava, care este făcut economicos dintr'o tablă subțire având dublate doar marginile triunghiului tăietor. Starea economică și socială din prima fază a feudalismului, precum și procesul de interpenetrațiune a uneltelor de fier, ca mijloc de producție agricolă, se dovedesc pe o întindere geografică mult mai vastă. In adevăr, la Chiev și în alte părți ale Ucrainei de Sud s'au găsit aceleași fiare de plug și exact aceleași rame de fier ca și hârlețele dela Capidava din sec. X—XI. Aceeași stare am găsit-o și ceva mai înainte, reprezentată prin același hârleț dela Vaslui. Obiectele găsite în Ucraina sunt bine identificate și datate pentru sec. XI. Savanții sovietici au găsit în biserica localității Suzdal, în care săpăturile arheologice au scos la iveală obiectele, și o icoană cu dată certă, în care Adam este înfățișat la săpatul pământului cu un astfel de „hârleț" de lemn cu rama metalică.

1 2 3

Fig. 19.
Ramele hârlețelor de lemn de lângă Chiev, dela Capidava și Vaslui.

Prezența acelorași tipuri de unelte agricole dela Chiev, în jos, peste Moldova și până la Capidava, în Dobrogea, în jurul secolului al X-lea al erei noastre, are

o deosebită însemnătate pentru lămurirea condițiunilor istorice, sociale și economice din această epocă în care se știe că Sviatoslav, cneazul Chievului, își întinsese stăpânirea până în Dobrogea, unde își stabilise și reședința.

Fig. 20
O veche gravură ucraniană care arată întrebuințarea hârlețului de lemn cu ramă de fier.

Ele sunt descrise în „Istoria vechilor ruși", apărută în 1948, în Editura Academiei de Științe a U. R. S. S., sub îngrijirea savanților B. D. Grecov și M. I. Artamanov.

*
* *

In total, avem deci pe teritoriul țării noastre 15 puncte de găsire a diferite tipuri de fiare de plug. După cercetarea lor, constatăm că din epoca bronzului și a fierului, alături de brăzdarele primitive de lemn care mergeau târîș, au funcționat în unele regiuni ale Republicii și pluguri scumpe, cu brăzdare metalice, cu cuțit vertical spintecător, cu cuțite late de formă triunghiulară și chiar pluguri cu rotile, atât de rare chiar acasă la ele.

S'ar părea că fierul lat cu manșetă și urechi, de tip celtic, era introdus de mult la noi, atunci când au venit Romanii să intensifice exploatarea agricolă sclavagistă dela Dunăre.

Este de asemenea posibil ca în câmpiile Dobrogei să fi fost folosite, în sec. III-II, înainte de era noastră și chiar mai înainte, pluguri de tip grecesc, așa cum le găsim în sudul U. R. S. S., la Panticapeea. Pe unele monete autonome din sec. II. ale acestei colonii vedem plugul compus din patru bucăți diferite: brăzdarul și grindeiul din crăcană, un corn cu manivelă orizontală înfipt în crăcană și un manșon

metalic în capul brăzdarului. Acest plug era răspândit în regiunea Cubanului și de sigur pe întregul cuprins de stepă în Nordul Mării Negre influențat de Greci. Aceeași influență era exercitată și asupra regiunii dobrogene de către cetățile grecești sclavagiste ale Pontului Stâng. Monetele autonome din Callatis, Tomis și Istria, și cele ale regilor sciți nu ne înfățișează plugul; în schimb, marea lor majoritate atestă, prin reprezentarea insistentă a spicelor de grâu sub toate formele și a Demetrei, că o agricultură desvoltată constituia o ocupație însemnată pe tot cuprinsul Dobrogei.

Sistemul exploatării mâinii de lucru a sclavilor a fost introdus în părțile noastre încă din primele secole ale celui dintâiu mileniu, când economia spațiului carpato-dunărean. era direct influențată pe de o parte de coloniile democrațiilor sclavagiste grecești din orașele Pontului Stâng, și pe de altă parte de clasele dominante băștinașe, care se constituiseră deja în afara comunității triburilor și deasupra lor, sub forma regalității ereditare despre care am vorbit mai sus. In felul acesta, procesul de producție al maselor din spațiul Sud-Est european a fost nevoit să se desvolte între cele două forțe sclavagiste contrarii și uneori aliate: pe de o parte sclavagismul Grecilor din cetățile Pontului Stâng și de Nord, iar pe de altă parte acela al regilor sciți ereditari indicați de Herodot, sau scito-băștinașii noștri cu aristocrațiile lor exploatatoare.

Le-a fost dar ușor Romanilor să desvolte și să mărească producția în regiunile ocupate la Dunăre, pentru că ei găsiseră aici pe de o parte o societate organizată deja pe baza exploatării sclavilor, iar pe de altă parte, o clasă dominantă, a cărei alianță au obținut-o din primul moment.

Diversitatea tipurilor de pluguri întrebuințate concomitent constitue un bogat izvor de concluzii pentru cunoștințele noastre relative la stările sociale din perioada sclavagistă. Un relief din sec. I în. e. n., găsit în Bulgaria și publicat de G. I. Cațarov, în „Izvestiia za bâlgarscaia orheologiceski institut" 1938, t. XII, p. 405, ne înfățișează o rariță primitivă, care merge târîș, făcută dintr'un singur trunghiu de copac, cu o singură cracă, fără cuțit și fără fier brăzdar. După toate aparențele,

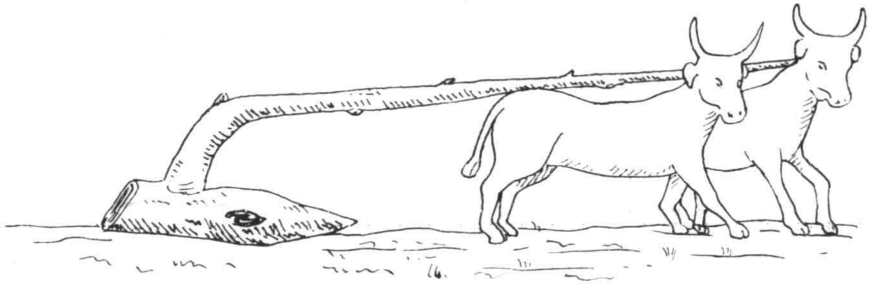

Fig. 21.
Pe dreapta Dunării în sec. I (după monumentul publicat de Cațarov).

relieful lui Quadratus dela Capidava, publicat de Pârvan, pentru sec. I—II, al erei noastre, este tot un plug târîș. In orice caz e fără rotile și fără cuțit vertical. Și din alte părți, acaparate de Imperiu, avem ilustrațiuni care arată, pe monete, gra-

vuri și reliefuri, rarițe primitive. Chiar autorii romani ai epocii vorbesc de ele, în același timp în care descriu și plugurile mai avansate, ca fiind în funcțiune paralel.

Fiarele de plug găsite în săpăturile moderne atestă și ele, ca și scrierile lui Ovidiu, care vorbește de sclipirile fierului de plug pe câmpiile dobrogene, că acest tip avansat a avut întrebuințare concomitent cu rarița simplă.

Contradicția aceasta, într'o societate organizată, cum era aceea a exploatării agricole romane, arată clar cât erau de deosebite mijloacele de producție ale celor două clase. Băștinașii retrași din jurul cetăților și din apropierea drumurilor romane nu puteau fi înglobați în sistemul sclavagist roman organizat. Săräciți prin lipsa de contact și prin izolarea de căile comerciale care le-ar fi putut valorifica produsele, lipsiți de mine și metale care erau toate în stăpânirea Romanilor, ei nu-și puteau procura nici cuțite, nici fiare de plug, nici pluguri cu rotile. Nici veteranii eliberați, nici colonii stabiliți în vicus-urile din jurul cetăților nu erau cuprinși în sistemul exploatării sclavagiste. Nici acestora, Romanii nu aveau interes să le pună la îndemână unelte de calitate și de preț. Fiarele cele mai bune, plugurile cele mai ușoare și mai productive erau rezervate exploatărilor închise, bazate pe mâna de lucru gratuită a sclavului. Aceste exploatări trebuiau să producă cât mai mult și cât mai ieftin ca să asigure hrana Romei înfometate.

Aflarea mai multor fiare de plug într'un singur loc sau a unui complex de inventar agricol, așa cum este cazul la Moșneni, Răcari, Nedeea-Dolj și chiar la Ploești, dovedește odată mai mult că este vorba de adevărate exploatări agricole organizate în toată regula, și nu de gospodării mici și individuale, în care nu se puteau găsi câte 3—4 pluguri împreună, alături de numeroase unelte de completare, necesare muncilor agricole.

*
* *

De sigur, după gonirea Romanilor, băștinașii n'au mai fost forțați să producă grâne pentru alte părți ale lumii. Rarița primitivă putea acum să dea atâta cât îi trebuia omului. Curând însă, în locul stăpânilor de sclavi au apărut noii exploatatori ai muncii celor mulți și fără apărare, care au legat pe agricultor de pământ.

Noua exploatare de formă feudală, cu aceleași mijloace rudimentare ale rariței-crăcană, fără roți și fără fiare, era tot atât de istovitoare. Viața merge însă înainte și noi salturi se produc în desvoltarea societății.

In plină besnă, în sec. X, când omul nu era în stare să-și procure niciun hârleț în întregime de fier, ci îl întrebuința pe acela de lemn cu ramă de fier, pe care l-am găsit în Dobrogea și în Moldova, două noi elemente de preț se adaugă la mijloacele de producție agricolă: calul, până aici numai un animal de lux, întrebuințat la călărie și la carele de luptă, este pus acum la ham. El începe să tragă plugul și căruța cu greutăți. Inainte de sec. IX oamenii nu știau să înhame calul cum se cade. Ii legau în jurul gâtului o bandă de piele moale, care trecea pe sub gât, iar altă bandă transversală îl prindea de oiște. Când voia să tragă, calul fiind apăsat pe trachee, își pierdea respirația. De aceea, îl vedem — pe toate reprezentările plastice din antichitate — cu capul ridicat. Netrăgând cu grumazul, animalul nu folosea toată greutatea corpului și nu avea forță să tragă nici o sută de kilograme. In sec. IX, se inventează hamul și calul începe să tragă cu umerii, adică cu toată puterea corpului. Prin aceasta, forța lui de tracțiune se înzecește și ani-

malul trece la plug, în ajutorul omului. Până atunci numai boul și măgarul se înjugaseră.

Celălalt eveniment, mărunt în aparență, totuși de mare importanță, este inventarea potcoavei cu cuie pentru cai și pentru boi. Acum animalele de tracțiune își sporesc și mai mult randamentul. Să mai adăugăm și un al treilea factor: înhămarea și înjugarea în perechi înaintașe de câte două și mai multe rânduri. Până la această epocă, înjugarea nu se făcea decât în linie unică.

Inhămarea calului, potcovirea lui și a boului, înjugarea în perechi înaintașe, precum și începutul înviorării meseriilor care produceau unelte de fier tot mai multe și mai ieftine, au marcat, după zece secole, un salt către o nouă formă de economie agricolă, în care omul a putut să obțină un rezultat mai favorabil al muncii sale și să-și ușureze astfel viața.

După datele din codul Teodosian, în sec. V al erei noastre, un cal nu putea trage decât 62 kg în medie. Când s'a inventat hamul, și odată cu el pieptarul, greabănul, spătarul și șleaul, același cal putea să tragă o mie de kg, adică de 15—20 de ori mai mult. Acum începe ușurarea cea mare a omului. Calul, potcoava și înhămatul în perechi înaintașe au ajutat mult pe om și au înlesnit sporirea producției. Plugul însă a rămas în starea lui primară, fără posibilitatea de a intra adânc și mai ales de a întoarce brazda.

La sfârșitul epocii feudale, în țările noastre rarița-crăcană primitivă mai exista încă și era plugul iobagului român. Pe o icoană a Milosteniilor Sfintei Filofteia din anul 1751, zugrăvită pe un stâlp al Bisericii Sf. Nicolae Domnești dela Curtea de Argeș, se vede un țăran la coarnele plugului, plug de forma cea mai pri-

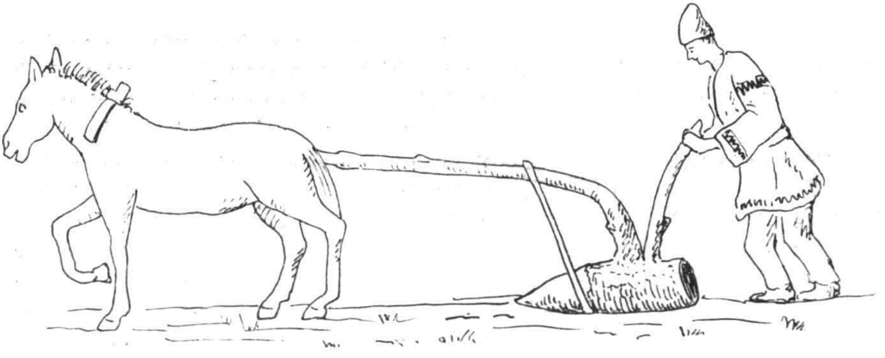

Fig. 22
In stânga Dunării la mijlocul sec. al XVIII-lea (după icoana dela Curtea de Argeș.

mitivă, tras de astă dată de cai. Pictura este destul de ruinată și pe reproducerea fotografică de care s'a servit desenatorul nostru nu se poate vedea decât un singur cal. Documentul merită o cercetare amănunțită. In orice caz, plugul din icoana dela Curtea de Argeș, icoană bine datată 1751, poate fi comparat cu plugul de pe monumentul de piatră din dreapta Dunării, publicat de Cațarov și reprodus de noi în imaginea precedentă. Privind aceste două gravuri, putem ușor constata că timp de

peste 1700 de ani acelaşi tip de plug primitiv a continuat să funcţioneze în părţile dunărene ale strămoşilor noştri.

De altfel, dacă mergem mai aproape de timpurile noastre, constatăm că plugul de lemn se mai întâlneşte sub regimul burghezo-moşieresc şi chiar până nu de mult, mai în toate satele. Şi asta nu numai la noi, ci şi la vecinii noştri. Acum doi ani, Bulgarii au interzis prin lege folosirea plugului de lemn. In ţările orientale înapoiate, plugul de lemn este singura unealtă de arat cunoscută azi.

*

* *

Odată cu moartea feudalismului şi cu eliberarea iobagilor, agricultura paşeşte pe un drum nou. Este interesant că abia la începutul sec. XIX, a fost inventată cormana cilindrică şi plugul cu tot corpul din fier şi fontă, aşezat pe roate. Brazda a început abia acum să fie adâncită şi răsturnată. Prin aceasta, s'a redus enorm efortul omului şi al animalului, s'a câştigat timp şi s'a mărit producţia. Incepe epoca capitalistă a agriculturii şi mecanizarea merge crescând timp de aproape două secole. Dar adevăratul dinamism în agricultură a fost cunoscut numai în zilele noastre. Colectivizarea agriculturii în U. R. S. S., nu s'a putut face decât concomitent cu o gigantică mecanizare a mijloacelor de lucru. Prin trecerea agriculturii la forma socialistă s'a ajuns la mărirea productivităţii în aşa măsură, încât ridicarea nivelului de trai să facă să dispară ruşinoasa pată care diferenţia pe om de om. Prin dispariţia acestor bariere s'a deschis şi pe această cale drumul către triumful comunismului.

Dacă aruncăm o privire în trecutul nedepărtat, chiar acela al copilăriei noastre, când un ţăran trebuia să facă 50 km pe jos ca să are un singur hectar cu rariţa de lemn, vedem ce deosebire cu adevărat revoluţionară s'a produs până la stările de azi, când trăim în cea mai înaintată formă şi practică agricolă, aceea cunoscută în U. R. S. S., a colectivizării şi mecanizării.

Dela secera falcă de animal şi dela plugul cracă de copac, s'a ajuns astăzi ca un milion de combaine şi de tractoare să înlocuiască zilnic, în U. R. S. S., munca a 30 de milioane de oameni şi a 60 de milioane de vite. Cercetând cu luare aminte trecutul, putem aprecia mai bine prezentul şi viitorul din ce în ce mai luminos care-şi arată zorile şi în ţara noastră.

DATE NOI ASUPRA INMORMÂNTĂRILOR CU OCRU IN MOLDOVA

DE

M. PETRESCU-DÂMBOVIŢA

Epoca de tranziţie dela sfârşitul Neoliticului la epoca Bronzului, care este cuprinsă în treapta mijlocie a barbariei în periodizarea lui Morgan şi Engels, era până nu de mult foarte puţin cunoscută în arheologia societăţii primitive a Moldovei.

Până în anul 1944, această epocă nu era documentată în Moldova decât prin câteva descoperiri arheologice, dintre care cităm aşezarea dela Horodiştea (jud. Dorohoi), un depozit inedit de dălţi mici de aramă dela Conteşti [1]) (jud. Putna) şi câteva topoare de aramă cu două tăişuri în cruce. Acestea din urmă nu pot fi puse încă în legătură cu niciun complex arheologic din Moldova.

In anul 1944, în urma unei descoperiri întâmplătoare făcută într'o movilă dela Bogonos (jud. Iaşi), s'a semnalat în Moldova prezenţa complexului înmormântărilor cu ocru din movile, datând dela sfârşitul Neoliticului până în epoca Bronzului. Scheletele din mormintele acestui complex au adesea oasele colorate cu roşu, din cauza ocrului roşu care s'a presărat pe cadavre. Prin putrezirea cadavrului, ocrul s'a depus pe oasele scheletului. Este probabil, că această culoare roşie a ocrului simboliza sângele. Aceasta, de sigur, în legătură cu concepţia cadavrului viu din mentalitatea oamenilor primitivi, după care decedatul îşi continuă viaţa şi dincolo de moarte. Poziţia chircită a scheletelor şi inventarul mormintelor s'ar putea explica printr'un sentiment de frică a celor vii faţă de morţi.

---

[1]) Pentru aşezarea dela Horodiştea, cf. Hortensia Dumitrescu, *La céramique de la station préhistorique de Horodiştea*, în vol. *In memoria lui Vasile Pârvan*, Bucureşti, 1934, p. 112 sqq. şi de acelaş autor, *La station préhistorique de Horodiştea sur le Pruth*, în Dacia, IX—X (1941—1944), p. 127 sqq. Depozitul de dălţi mici de aramă dela Conteşti se află în colecţiile Muzeului Naţional de Antichităţi. In ce priveşte topoarele de aramă cu două tăişuri în cruce, în afară de cele trei exemplare cunoscute mai de mult dela Tg. Ocna, mai amintim o piesă inedită dela Slobozia (Jud. Bacău), intrată recent în colecţiile Muzeului de Antichităţi din Iaşi.

Acest complex, caracteristic pentru regiunile de stepă și antestepă din Sudul U.R.S.S., a fost cercetat mai de mult și la noi, mai ales în regiunea de stepă a câmpiei dunărene.

Recent, cu prilejul săpăturilor arheologice întreprinse în anul 1949 de către Institutul de Istorie și Filosofie al Academiei R. P. R., s'a confirmat și cercetat mai îndeaproape acest complex în Nordul și Sudul Moldovei, aducându-se în Nordul Moldovei unele contribuțiuni importante, mai ales în ceea ce privește poziția lui cronologică față de cultura neolitică Cucuteni B.

Anul acesta, printr'o cercetare făcută în Muzeul Fălticenilor, s'a putut preciza, că din același complex cultural face parte și un alt mormânt descoperit în 1920, într'o movilă dela Broşteni (jud. Baia).

Nu este exclus, ca să se mai fi descoperit mai de mult în Moldova și alte morminte, aparținând aceluiași complex cultural.

In stadiul actual al cercetărilor arheologice din Moldova, grupul înmormântărilor cu ocru este încă puțin cunoscut. Din acest motiv, grupul acesta este prezentat deocamdată în bloc, neputându-se preciza, dacă este sau nu susceptibil de a fi împărțit în mai multe faze, atât după sistemul de construcție a mormintelor, cât și după inventar.

In articolul de față, se va prezenta descoperirea arheologică întâmplătoare dela Bogonos (jud. Iași) și în legătură cu ea, în măsura posibilă, descoperirea mai veche dela Broșteni (jud. Baia). Datele procurate de aceste descoperiri arheologice întâmplătoare mai vechi vor fi completate cu altele recente, din cercetările arheologice din 1949, atât din Nordul Moldovei, dela Glăvăneștii-Vechi (jud. Iași) și Corlăteni (jud. Dorohoi), cât și din Sudul Moldovei, dela Stoicani și Foltești din jud. Covurlui.

La 8,5 km VNV de Iași, pe coama Dealului Coroiu, de pe teritoriul satului Bogonos, comuna Lețcani, se află movila Bogonos (cota 190,3). Această movilă înaltă de cca 3 m și cu diametrul maxim de 35 m, se găsește la numai 500 m Est de satul Bogonos și la 2,3 km Nord de șoseaua națională Iași-Podul Iloaiei. In regiune se mai află și alte movile, care însă n'au fost cercetate din punct de vedere arheologic.

In primăvara anului 1944, cu prilejul săpării unor șanțuri de comunicație în movila Bogonos, s'a descoperit întâmplător un mormânt cu un schelet în poziție chircită, care zăcea la 1,20 m adâncime față de taluzul sudic al șanțului. Atât sub schelet, cât și la cca 10

cm deasupra lui, s'au identificat resturile unei construcții din lemn gros de cca 5 cm. Inventarul mormântului era constituit dintr'un vas mic de lut ars (fig. 1 a) și un disc de os perforat (fig. 1 b).

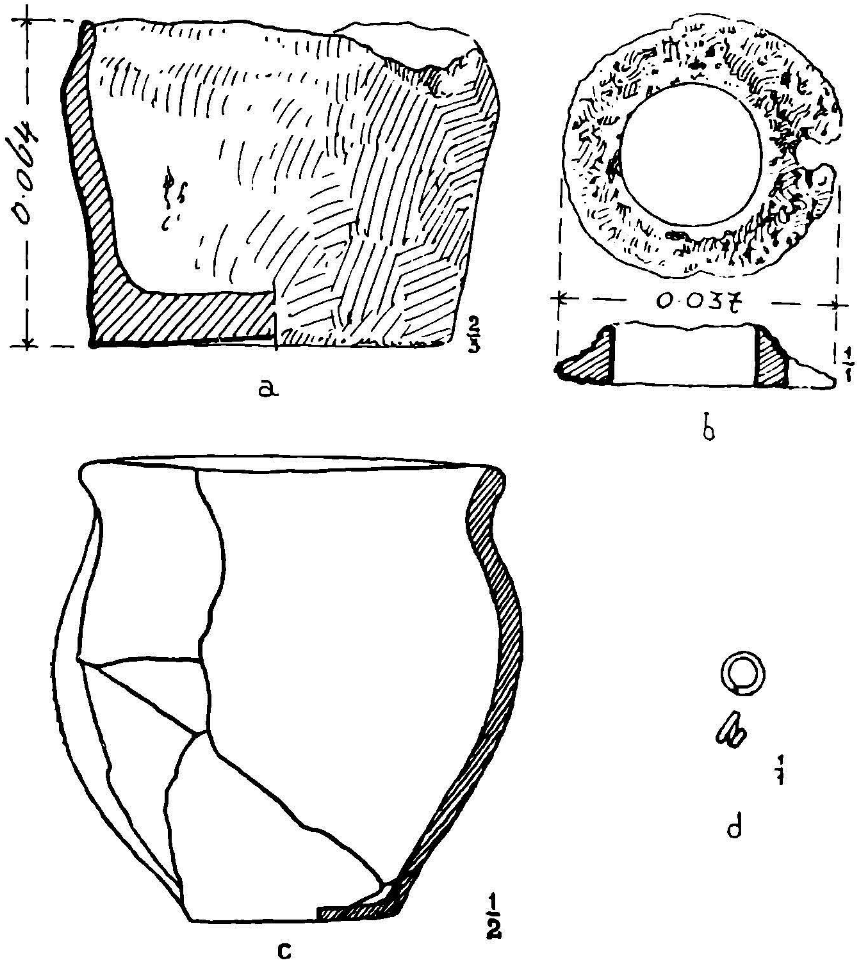

Fig. 1
Bogonos. — a. vas de lut ars, b. disc de os.
Broșteni. — c. vas de lut ars, d. verigă mică de argint.

Aceste obiecte se păstrează astăzi în colecțiile Muzeului Național de Antichități din București.

Descoperirea mormântului se datorește unei observații de natură stratigrafică. Astfel, în profilul unuia din șanțurile care tăiau movila, s'a observat, ceva mai jos de solul vegetal actual, gros de

aproximativ 30 cm, o bandă arcuită din pământ de culoare albicioasă. Această bandă de pământ, groasă de cca 30—40 cm și lungă de aproximativ 7 m, corespunde probabil stratului cu resturile vegetale, care s'a format peste o veche movilă. Nu se poate face deocamdată o descriere mai amănunțită din punct de vedere stratigrafic, deoarece pe de o parte lipsește analiza solurilor, iar pe de alta profilul șanțului este incomplet.

Urmărindu-se cu atenție banda de pământ de culoare albicioasă s'au observat sub ea, într'un perete dintr'o derivație a șanțului, câteva oase de om. Printr'o scobitură făcută în peretele șanțului s'au găsit oasele ambelor picioare și ceva din oasele iliace ale unui schelet, culcat pe partea stângă, în poziție chircită. Restul scheletului a fost distrus în timpul săpării șanțului.

Capetele inferioare ale picioarelor erau unite în dreptul călcâielor, în așa fel încât labele picioarelor s'au suprapus. După poziția oaselor picioarelor, scheletul ar fi avut următoarea orientare: capul ENE, picioarele VSV. Privirea ar fi fost îndreptată în spre ESE sau SE. Scheletul, după lungimile maxime ale oaselor păstrate (tibia 39 cm și femurul 44 cm) pare să fie al unui adult sau chiar al unui om matur. Sexul nu s'a putut determina.

In dreptul femurului drept, la cca 3 cm spre ENE se afla un vas mic de lut ars, înalt de 6,3 cm, din pastă grosolană de culoare cenușie, care prezenta la exterior pete de arsură de culoare roșie. Vasul acesta era puțin înclinat în spre SE.

Lângă falangele labei piciorului drept s'a găsit un disc de os, cu diametrele de 3,8 cm × 3,5 cm, perforat la unul din capete și prevăzut cu o ramă înaltă de 8 mm pe una din fețele lui.

Nu s'a identificat nicio urmă de ocru, atât pe oase sau sub ele, cât și în porțiunea păstrată din groapa mormântului. Nu este totuși exclusă posibilitatea ca ocrul să fi fost depus într'o grămăjoară din regiunea capului, ca în alte morminte aparținând aceluiași complex cultural ca și mormântul dela Bogonos. Nu s'a putut face însă nicio observație, deoarece această parte a mormântului a fost distrusă cu ocazia săpării șanțului.

Groapa mormântului a fost săpată într'un pământ galben lutos, distingându-se bine în profilul peretului sudic al șanțului, pe o lungime de 1,20 m, din cauza pământului de umplutură din ea de culoare galben-negricios. Nu s'a putut constata, dacă banda de pământ de culoare albicioasă a fost sau nu tăiată de groapa mormân-

tului, pentru a se determina dacă mormântul a fost săpat înainte sau după construcţia movilei.

Relativ la sistemul de construcţie al tumulului dela Bogonos, tot din lipsă de cercetări, nu se poate preciza, dacă movila actuală a fost formată dintr'o serie de tumuli mai mici, cum s'a observat în alte părţi.

In primăvara anului 1949, cu prilejul unei cercetări de suprafaţă făcută în regiunea Bogonos, s'a constatat că şanţurile de comunicaţie, care tăiau movila, au fost astupate ulterior de către locuitori, îngreunându-se prin aceasta o viitoare cercetare metodică a movilei. Tot cu ocazia acestei cercetări s'a mai identificat pe Dealul din mijloc, de pe proprietatea Bogonosului, o mare aşezare cucuteniană, din fazele Cucuteni A—B şi B. De asemenea, s'a încercat să se determine pe coasta vestică a Dealului Coroiu locul unde, după informaţiile localnicilor, s'ar fi descoperit mai de mult un mormânt de inhumaţie, probabil în poziţie chircită, a cărui vechime nu s'a putut încă să fie precizată.

*

Prin ritul funerar (mormânt tumular cu schelet chircit, în groapă cu resturi dintr'o construcţie din lemn) şi prin inventar (discul de os şi vasul de lut ars), mormântul dela Bogonos face parte din marele complex de cultură cu morminte cu ocru dela sfârşitul Neoliticului până în epoca Bronzului. In ce priveşte ţara noastră, acest complex a fost cercetat mai bine în regiunea de stepă a câmpiei Dunării. Din nefericire, rezultatele săpăturilor dela Gurbăneşti (jud. Ilfov) şi Ploeşti-Triaj nu au fost încă publicate. Cu prilejul acestor săpături s'au descoperit foarte puţine materiale arheologice. In afară de câteva pahare de tip şnur-ceramic sau câteva obiecte de podoabă, de aramă sau eventual bronz, nu s'a găsit de cele mai multe ori în morminte niciun element de inventar.

Ritul funerar al înmormântărilor cu ocru mai este documentat la noi în ţară, atât în unii tumuli din Dobrogea şi Oltenia, cât şi în mormintele plane, fără tumuli, din grupul Decia Mureşului, de pe cursul superior al Mureşului [1]). Acest rit nu se cunoaşte în grupul mormintelor tumulare din Transilvania [2]). Singura prezenţă a ocrului în morminte nu este totdeauna suficientă pentru determinarea

---

[1]) Cf. I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în 22, Ber. d. röm.—germ. Komm., 1932, p. 67 şi 73 sqq.

[2]) Id., p. 65 sqq.

apartenenţei culturale a mormintelor, deoarece acest rit funerar nu este caracteristic numai pentru grupul mormintelor cu ocru din Sudul U.R.S.S.

Din inventarul mormântului dela Bogonos, discul de os a fost elementul principal, care a permis încadrarea descoperirii în grupul cultural amintit. Scopul practic al acestor discuri de os nu este bine precizat. In sprijinul ipotezei, că s'ar fi întrebuinţat ca un fel de catarame sau copci, s'ar putea aduce ca dovadă poziţia lor faţă de scheletele din grupul înmormântărilor cu ocru în construcţie din lemn din Sudul U.R.S.S. [1]). Acolo, în cele mai multe cazuri, asemenea discuri se întâlnesc în regiunea şoldurilor şi mai rar lângă genunchi sau umăr, nefiind însoţite de obiceiu de alte elemente de inventar [2]).

Discurile de os din înmormântările cu ocru din Sudul U.R.S.S. au fost cercetate mai de mult de către învăţatul finlandez Tallgren [3]). Din răspândirea acestor discuri, după Tallgren, rezultă că ele sunt mai masate între Bugul superior şi Niprul mijlociu, regiunea Donețului şi pe cursul superior al Donului. In schimb, sunt mai rare pe Nistrul superior şi mijlociu. Discuri similare cu acela dela Bogonos s'au descoperit mai de mult şi în apropiere de Moldova, în tumulii dela Pavlovka, districtul Akerman şi Parcani, din regiunea Tiraspolului [4]). In Moldova, în afară de Bogonos, s'au mai găsit recent discuri din cochilie în inventarul mormintelor de pe Cetăţuia dela Stoicani (jud. Covurlui) [5]).

In legătură cu vasul de lut ars, de factură grosolană şi nedecorat, din inventarul mormântului dela Bogonos, amintim că face parte din specia de ceramică nedecorată, care se întâlneşte frecvent în mormintele cu ocru din Sudul U.R.S.S.

Din punct de vedere cronologic, complexul înmormântărilor cu ocru din Sudul U.R.S.S. este mai nou decât cultura tripoliană propriu zisă şi durează până în epoca Bronzului. Poziţia cronologică a acestui complex faţă de cultura tripoliană a fost asigurată prin observaţia stratigrafică dela Khalepie din Ucraina [6]). Prin cercetările mai noi din U.R.S.S. s'a determinat pe cursul Niprului, în regiunea nordică de

---

[1]) A. M. Tallgren, *La pontide préscythique après l'introduction des métaux*, în ESA III (1926), p. 102 şi 104.

[2]) Ibid.

[3]) Id., p. 93, fig. 62.

[4]) Id., p. 102 şi 156.

[5]) M. Petrescu-Dâmboviţa, *Raport asupra săpăturilor arheologice din judeţele Covurlui şi Tutova*, în Studii şi Cercetări de Istorie veche, I (1950), Ian.—Iunie, p. 62.

[6]) A. M. Tallgren, op. cit., p. 23, Nota 1.

răspândire a culturii Tripolie și în stepa de pe litoralul nordic al Mării Negre, o etapă de desvoltare târzie a culturii Tripolie, denumită convențional etapa Gorodsk-Usatovo (C/II- γII) [1]. După cum s'a arătat, această etapă este documentată prin așezări și morminte în movile [2].

In afară de aceasta, în U.R.S.S. s'a reușit să se determine și o succesiune în interiorul grupului înmormântărilor cu ocru. Astfel, pe râul Manici s'au deosebit de către Artamonov în 1937, după tipurile de construcție ale mormintelor, următoarele trei faze: *yamy*, *catacombe* și *srubi*. Ulterior s'au propus unele modificări, deoarece s'a observat că această succesiune, nu este dovedită pretutindeni la fel [3]. Astfel, în unele regiuni se menține înmormântarea de tip *yamy* mai mult, iar ceramica și obiectele de podoabă din acest tip de morminte aparțin fazei a doua, a catacombelor [4].

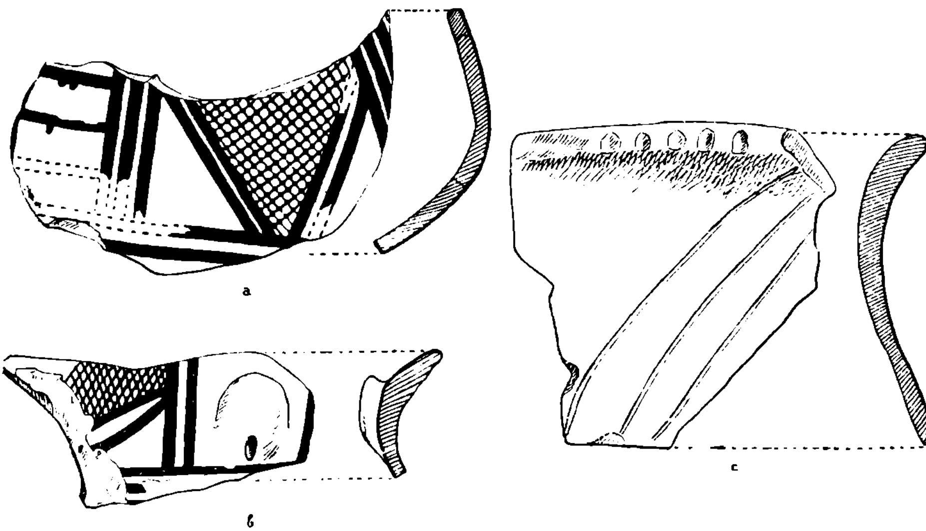

Fig. 2

Foltești — Ruptura — Fragmente ceramice.

In ce privește mormântul dela Bogonos, din aria de răspândire a culturii de tip Cucuteni, după observațiile stratigrafice recente

[1]) T. S. Passek, *Periodizarea așezărilor tripoliene*, în Materiale și cercetări de Arheologie a U. R. S. S., Nr. 10, 1949, p. 157.

[2]) Ibid.

[3]) Cf. V. Gordon-Childe, *Prehistory in the U. S. S. R., II. The copper age in South Russia*, în Man. XLII (1942), Nr. 1—97, p. 130 sq.

[4]) Ibid.

din tumulii din Nordul Moldovei dela Glăvăneştii-Vechi şi Corlăteni, rezultă că este ulterior fazei Cucuteni B[1]). Această datare se sprijină pe de o parte pe faptul, că mormântul dela Bogonos aparţine complexului înmormântărilor cu ocru din tumulii dela Nordul Moldovei, dela Glăvăneştii-Vechi şi Corlăteni, iar pe de alta pe observaţia stratigrafică, că în pământul de umplutură al unora din movilele dela Glăvăneştii-Vechi şi Corlăteni s'au găsit fragmente ceramice de tip Cucuteni B, care provin din solul cu resturile de locuire din apropiere, în care s'a săpat pentru scoaterea pământului necesar construirii movilelor respective. In afară de aceasta, la Glăvăneştii-Vechi s'au descoperit la baza unei movile resturile *in situ* ale unei locuinţe incendiate, care data în mod sigur din faza Cucuteni B. Deci movila a fost construită după locuirea Cucuteni B, din regiune. Prin cercetările viitoare se va lămuri mai bine poziţia cronologică şi culturală a mormântului dela Bogonos în cadrul complexului amintit din Sudul U.R.S.S. şi dela noi.

Prin descoperirea dela Bogonos s'a semnalat pentru prima dată prezenţa complexului înmormântărilor cu ocru în Moldova, şi anume în aria de răspândire a culturii neolitice de tip Cucuteni.

Descoperirea mai veche dela Broşteni (jud. Baia), din anul 1920, deşi aparţine aceluiaşi complex cultural, din cauza felului cum a fost anunţată, n'a atras atenţia cercetătorilor. Recent, cu prilejul unei cercetări făcute în Muzeul Fălticenilor, s'a determinat poziţia cronologică şi culturală a acestei descoperiri.

In Muzeul Fălticenilor, este expus un schelet culcat pe partea dreaptă în poziţie chircită. Lângă schelet s'au aşezat două obiecte, un vas de lut ars (fig. 1 c) şi o verigă mică de argint, răsucită şi cu capetele deschise (fig. 1 d), care făceau parte din inventarul mormântului. Vasul, înalt de 12 cm, are pereţii arcuiţi şi marginea răsfrântă în afară. Veriga de argint, cu diametrul de 0,8 cm, este confecţionată dintr'o bară subţire de secţiune rectangulară.

Condiţiile de descoperire a acestui mormânt au fost publicate

---

[1]) Pentru observaţiile stratigrafice din movilele dela Glăvăneştii-Vechi şi Corlăteni, vezi I. Nestor, *Activitatea şantierului de săpături arheologice Iaşi—Botoşani—Dorohoi*, în Studii şi Cercetări de Istorie veche, I (1950), Ian.—Iunie, p. 28 sqq. La Glăvăneştii-Vechi s'au descoperit la baza unei movile, *in situ*, resturile calcinate ale unei locuinţe mari din faza Cucuteni B. Deci movila a fost construită după locuirea Cucuteni B din regiune.

în 1931 [1]). De atunci, relativ la această descoperire nu s'a mai publicat nimic.

Mormântul a fost descoperit în toamna anului 1920 într'o movilă din grădina unui locuitor din Broşteni, aproape de drumul ce duce la satul Uda-Tătăraşi. In aceeaşi grădină se mai află şi o a doua movilă, la numai câţiva metri depărtare de movila în care s'a găsit mormântul. Scheletul, culcat pe partea stângă, cu capul la Nord, privirea la Est şi cu genunchii spre gură, zăcea la 1,80 m adâncime, pe stânga. Poziţia reală a scheletului este aceea descrisă în 1931 şi nu aceea pe care o are astăzi în Muzeul Fălticenilor, unde a fost reconstituită cu aproximaţie după ce s'au adus oasele în Muzeu.

Descoperirile arheologice dela Bogonos şi Broşteni se confirmă prin săpăturile arheologice recente, atât din Nordul Moldovei, dela Glăvăneştii-Vechi şi Corlăteni, cât şi din Sudul Moldovei, pe Cetăţuia dela Stoicani [2]).

In ce priveşte Nordul Moldovei, prin săpăturile din două movile dela Glăvăneştii-Vechi, din vechea albie a Jijiei, s'au descoperit 14 morminte de înhumaţie cu scheletele în poziţie chircită, dintre care majoritatea aparţin în mod sigur complexului înmormântărilor cu ocru. Alte 3 morminte, din acelaşi complex, s'au descoperit într'o movilă de pe teritoriul comunei Corlăteni. In genere, inventarul mormintelor cercetate recent în Nordul Moldovei este sărăcăcios, compunându-se doar din câteva vase de lut ars şi unele obiecte de podoabă, din aramă şi os sau poate corn. In unele din morminte, s'au găsit urme din construcţii din lemn şi resturi de împletituri din materii organice. Din punctul de vedere al cronologiei relative, prin observaţiile precise de stratigrafie, s'a stabilit în mod cert că înmormântările cu ocru din această regiune sunt ulterioare fazei Cucuteni B.

In Sudul Moldovei, prin săpăturile de pe Cetăţuia dela Stoicani, în afară de resturile masive de locuire din Neolitic şi prima epocă a Fierului (Hallstatt), s'au mai descoperit 15 morminte de înhumaţie, cu scheletele în poziţie chircită. Cele mai multe din aceste morminte se află la intervale mici unele de altele şi fără de o ordine bine precizată. In două morminte cu ocru, deranjate în parte de gropile hallstattiene, s'au găsit câte două schelete, care zac la acelaşi nivel.

---

[1]) V. Ciurea, *Preistoria, Viaţa omului primitiv în vechiul ţinut al Sucevei (Baia de azi)*, extras din Natura, Nr. 6-7-8/1921, p. 25. Din inventarul mormântului s'a menţionat numai vasul de lut ars.

[2]) Pentru Glăvăneştii-Vechi şi Corlăteni cf. I. Nestor, rap. cit., p. 27 sqq., iar pentru Stoicani, M. Petrescu-Dâmboviţa, rap. cit., p. 57 sqq.

In afară de aceasta, într'unul din aceste morminte par să fie resturi şi dintr'un al treilea schelet, de copil, în cazul în care, după studiul antropologic al scheletelor din acest mormânt, s'ar dovedi că oasele păstrate dela acest schelet nu aparţin unui schelet de copil din acest mormânt, care a fost deranjat de către o groapă hallstattiană. In morminte nu s'au observat resturi din construcţie de lemn. Scheletele zac în gropi simple, care nu s'au putut observa în planul suprafeţei. Aceste morminte, după ritul de înmormântare (ocru roşu pe oase sau galben sub oase) şi elementele de inventar (două vase de lut ars, un fragment dintr'un topor de luptă, de piatră, şi două discuri perforate din cochilii), găsite lângă schelete, aparţin aceluiaşi complex cultural al înmormântărilor cu ocru din movile din Nordul Moldovei şi Sudul U.R.S.S. Faptul că aceste morminte nu s'au descoperit într'un tumul, nu exclude posibilitatea ca totuşi să fi existat aici un tumul, care s'a nivelat cu vremea, prin diferitele lucrări de pe acest loc.

In legătură cu înmormântările cu ocru de pe Cetăţuia dela Stoicani, credem că se poate pune aşezarea din epoca de tranziţie dela sfârşitul Neoliticului la începutul Bronzului, descoperită tot în 1949 pe teritoriul comunei Folteşti (jud. Covurlui), la punctul numit Ruptura, care se află la cca 2 km spre Nord de Cetăţuia dela Stoicani [1]). Ceramica aşezării dela Ruptura (fig. 2 a-c) se aseamnă mult cu ceramica aspectului cultural dela sfârşitul Neoliticului din Sudul U.R.S.S., cunoscut sub numele de Usatovo [2]), căruia îi corespunde în regiunea nordică de răspândire a culturii Tripolie grupul Gorodsk. Cultura Usatovo, este răspândită pe litoralul Mării Negre în regiunea Odessei, în o serie de aşezări şi morminte tumulare şi chiar cimitire plane [3]). Cele mai multe descoperiri provin de lângă Odessa, de pe teritoriul satului Usatovo, de pe malul drept al limanului Hagi-bei. După cum s'a arătat recent, faza Usatovo pre-

---

[1]) N. Petrescu-Dâmbovita, rap. cit., p. 62 sqq.

[2]) Pentru acest important aspect de cultură materială, vezi T. S. Passek, rap. cit., p. 189 sqq. Autoarea face o prezentare sintetică bazându-se pe o analiză minuţioasă a tuturor descoperirilor cunoscute până în 1949. Din punct de vedere al cronologiei absolute, acest aspect este datat între 2000 şi 1700 î. e. n. In ce priveşte poziţia cronologică a acestui aspect cultural faţă de cultura Gumelniţa, nu există o contemporaneitate cu Gumelniţa B şi Căscioarele B, cum susţine autoarea. Numai ultimele depuneri din aceste staţiuni, care aparţin fazei Gumelniţa D, pot fi considerate contemporane cu etapa Gorodsk-Usatovo. Aşezarea dela Ariuşd (Jud. Trei-Scaune) se află în Transilvania şi nu în Ungaria. La fel, aşezarea dela Cernavoda (Jud. Constanţa) este în Dobrogea şi nu în Bulgaria.

[3]) Id., p. 190.

zintă o deosebită importanță pentru rezolvarea problemei fazei târzii a culturii Tripolie în regiunea dela Nordul Mării Negre.

In ce privește Moldova, așezarea dela Foltești s'ar putea să fie contemporană cu așezarea dela Horodiștea din Nordul acestei provincii. De asemenea nu este exclus, ca din aceeași vreme să dateze și câteva fragmente ceramice descoperite recent în jud. Bacău [1]. Această datare se sprijină mai ales pe legăturile dintre ceramica dela Horodiștea și Foltești cu ceramica din etapa Gorodsk-Usatovo. In ce privește Horodiștea, s'a arătat că evoluția decorului geometric monocrom se poate explica printr'o desvoltare a ceramicei pictate, fără de influențe străine [2]. Este probabil că avem de a face în Moldova cu o fază târzie, sfârșitul Neoliticului, care s'ar fi desvoltat paralel cu etapa Gorodsk-Usatovo. In stadiul actual al cercetărilor, în regiunea în care s'a găsit așezarea dela Foltești, nu se cunosc așezări cu ceramică pictată aparținând culturii Cucuteni. Cea mai apropiată așezare cucuteniană se găsește la cca 50 km Nord de Foltești, anume pe Dealul Bâzanului dela Tg. Berești [3]. Deci nu poate fi vorba de o evoluție locală a ceramicei pictate dela Foltești. In schimb, ceramica nepictată de acolo s'ar putea să reprezinte în parte o evoluție a ceramicei neo-eneolitice de tip Gumelnița, care este documentată în această regiune sudică a jud. Covurlui. Asemănările dintre ceramica dela Usatovo și aceea dela Foltești, în primul rând speciile pictate și apoi cele decorate cu șnurul, s'ar putea explica prin legăturile de schimb și culturale dintre triburile culturii Usatovo și cele locale, sau eventual printr'o extindere a culturii Usatovo în această regiune, prin triburile caracterizate prin înmormântările cu ocru.

In legătură cu așezarea dela Foltești, se pot pune probabil înmormântările cu ocru de pe Cetățuia dela Stoicani și în mod sigur atât fragmentele ceramice de pe același loc, cât și o groapă de locuire din cimitirul hallstattian, tot dela Stoicani, în care în afară de ceramica pictată, caracteristică fazei tripoliene târzii, s'a găsit și o figurină feminină de lut ars de tip Usatovo [4] (fig. 3).

---

[1]) De ex. fragmentele ceramice dela Răcăciuni și Slobozia, descoperite de I. Șandru, șef de lucrări la Facultatea de Istorie și Geografie din Iași. La Răcăciuni, în afară de fragmentele ceramice, s'a găsit pe același loc și un topor de aramă sau bronz, cu un singur tăiș și cu tubul de înmănușare prelungit în jos și decorat cu câte două dungi în relief, dispuse cruciș. Aceste obiecte se găsesc în colecțiile Muzeului de Antichități din Iași.

[2]) H. Dumitrescu, op. cit., în Dacia, IX-X (1941—1944), p. 128.

[3]) M. Petrescu-Dâmbovița, *Săpăturile arheologice în jud. Covurlui executate cu prilejul lucrărilor de pe Șantierul Național «Ana Pauker» din Lunca Prutului*, în Studii, I, Anul 2, 1949, p. 103.

[4]) Pentru figurină, cf. V. Selinov și L. Lagadovscaia, op. cit., p. 244, fig. 6.

Prin descoperirea aşezării dela Folteşti şi a resturilor de locuire de tip Usatovo dela Stoicani, înrudite cu acelea din cultura Usatovo, se documentează în Sudul Moldovei o etapă târzie din evoluţia triburilor neolitice din această regiune. In cazul că se poate stabili o legătură între resturile de locuire dela Folteşti şi Stoicani şi mormintele de pe Cetăţuia dela Stoicani, s'ar confirma caracterul de semistabilitate al unor triburi dela sfârşitul Neoliticului din această regiune, caracterizate din punctul de vedere al ritului funerar prin înmormântările cu ocru [1]). Amintim, că pe teritoriul U.R.S.S., în regiunea Usatovo, se cunosc aşezări ale triburilor, caracterizate tot prin înmormântările cu ocru din movile.

După o sugestie a Prof. Nestor, se pare că ceramica descoperită recent la Folteşti prezintă legături cu ultima fază a ceramicei de tip

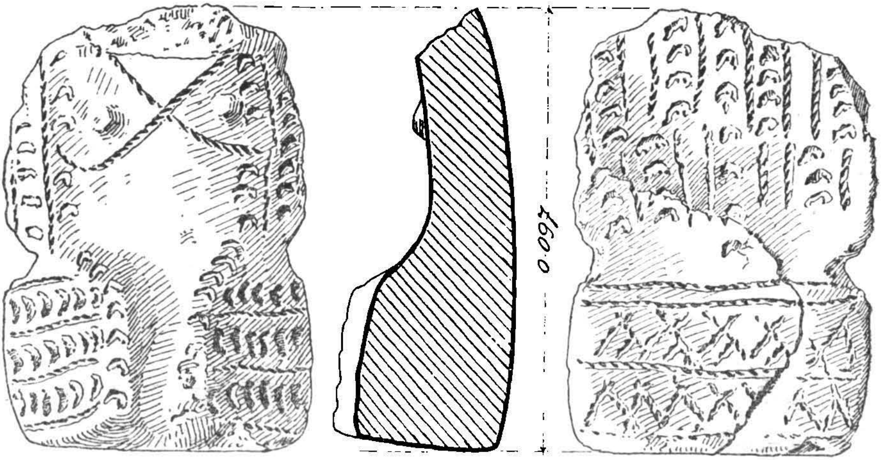

Fig. 3
Stoicani — Figură de lut ars.

Gumelniţa denumită Gumelniţa D, care se întâlneşte în ultimele depuneri arheologice din unele aşezări neolitice de tip Gumelniţa din Muntenia [2]). Deci, prin aceasta s'ar putea explica eventual origi-

---

[1]) S. A. Tocarev în recenzia din Sovietscaia Etnografia, Nr. 1, 1949, p. 244, asupra părţii a 2-a din *Istoria societăţii primitive* a lui V. I. Ravdonicas din 1947, a criticat termenii de «popor nomad semistabilizat», folosiţi de autor şi a arătat că nu esre de acord cu succesiunea indicată de el, după care creşterea de vite legată de herghelii mari este mai veche decât de creşterea de vite practicată de popoarele semistabile, deoarece în literatura etnografică sovietică predomină tocmai părerea contrarie.

[2]) Pentru faza Gumelniţa D, cf. I. Nestor, *Zur Stellung Cernavoda's in der rumänischen Jungsteinzeit;* extras din Schuchhardt-Festschrift, Berlin 1940, p. 19.

nea acestui element străin de caracter nebandceramic dela sfârșitul Neoliticului din Muntenia.

Având-se în vedere, pe de o parte, legăturile dintre ceramica de tip Usatovo dela Foltești și Stoicani și ceramica de tip Gumelnița D, din Muntenia, iar pe de altă parte posibilitatea ca înmormântările cu ocru dela Stoicani să se poată pune în legătură cu așezarea de tip Usatovo dela Foltești și cu urmele de locuire de același tip dela Stoicani, nu este exclus ca prin cercetările viitoare să se poată determina eventual și legăturile dintre resturile de locuire Gumelnița D, cu unele din înmormântările cu ocru din movilele din Muntenia. Deci, prin aceste cercetări, s'ar putea constata dacă resturile de locuințe din faza Gumelnița D aparțin sau nu unora din triburile din Muntenia, caracterizate prin acest rit funerar. Pentru aceasta, vor trebui cercetate movilele din regiunea în care se constată prezența fazei Gumelnița D. In acest fel, s'ar constata poate pe această cale caracterul de semistabilitate al unora din triburile din grupul înmormântărilor cu ocru din movilele din regiunea de stepă a câmpiei dunărene.

Prin cercetările viitoare va trebui să se precizeze raporturile cronologice și culturale dintre înmormântările cu ocru din movilele dela noi și marele complex al înmormântărilor cu ocru din Sudul U. R. S. S.

In ce privește raporturile cu culturile neolitice din spațiul R. P. R. ca și U.R.S.S. (Ucraina), se constată că înmormântările cu ocru din acest spațiu sunt mai noi decât Neoliticul bandceramic de tip Tripolie-Cucuteni sau Gumelnița. In acest caz, aspectul cultural de caracter nebandceramic dela sfârșitul Neoliticului, care prezintă legături cu etapa Gorodsk-Usatovo, este probabil contemporan cu aceste înmormântări.

Vasele pictate și figurinele antropomorfe din etapa tripoliană târzie, descoperite în unele morminte din movilele grupului Usatovo [1]), ne dovedesc că în Sudul U. R. S. S. triburile mormintelor cu ocru au asimilat unele elemente de caracter bandceramic, din cultura Tripolie. Aceasta se datorește contactului dintre triburile mai mult sau mai puțin nomade, caracterizate prin înmormântările cu ocru din movile și triburile sedentare aparținând culturii Tripolie. Nu este exclus, ca acest contact să fi existat atât în Moldova și câmpia Munteniei, unde se întâlnesc fazele târzii ale culturilor Cucuteni și Gumelnița, cât și în alte regiuni dela noi, în care pot fi documentate triburile cu morminte cu ocru din movile.

---

1) Ibid. De ex. la Usatovo, Slabotca-Romanovca, Serizlievca, etc.

Din punctul de vedere al evoluţiei cultural-istorice din Neolitic, Moldova, prin poziţia ei geografică, a venit în contact mai curând cu mişcările pornite din Sudul U. R. S. S., atât din Neolitic, cât şi dela sfârşitul Neoliticului. In Neolitic au pătruns aici, la începutul fazei Cucuteni B şi nu la sfârşitul ei, cum s'a crezut mai de mult, primele infiltraţii ale grupei nebandceramice, caracterizate mai ales prin ceramica decorată cu pieptenele, cunoscută sub numele de Cucuteni C [1]. După Prof. I. Nestor, pătrunderea acestui element străin a provocat pe de o parte întărirea unora din aşezările din faza Cucuteni A, iar pe de altă parte trecerea dela Cucuteni A la Cucuteni B [2]. Mai târziu, în epoca de tranziţie dela Neolitic la Bronz, a pătruns în regiunile noastre al doilea val originar din Sudul U.R.S.S., documentat prin înmormântările cu ocru din movile. Odată cu acest val, se introduc la noi şi formele de vase tipice decorate cu şnurul. Deci şnurceramica din regiunile noastre este originară din Sudul U. R. S. S. [3]. Până în prezent, această specie ceramică se întâlneşte la noi numai în câteva morminte cu ocru din SE Munteniei, anume în tumulii dela Gurbăneşti (jud. Ilfov) şi Ploeşti-Triaj.

Nu este deloc exclus, ca prin cercetările viitoare, să se găsească asemenea vase şi în unele morminte cu ocru din movilele din Moldova. Există, de pe acum, unele indicii. Astfel, cu prilejul săpăturilor recente dintr'o movilă dela Glăvăneştii-Vechi, s'a descoperit un vas nedecorat, a cărui formă se apropie mult de aceea a vaselor din grupa decorată cu şnurul.

*

* *

Din punctul de vedere al evoluţiei societăţii primitive, mormintele cu ocru sunt cuprinse în treapta mijlocie a barbariei în periodizarea lui Morgan şi Engels. Pe teritoriul R. P. R., treapta aceasta, după ultima periodizare, corespunde Neoliticului şi Bronzului timpuriu şi mijlociu din clasificarea arheologică [4].

Cercetătorii sovietici au arătat cum se reflectă în descoperirile arheologice din movile anumite caracteristici ale treptei mijlocii a

[1]) Cf. Vladimir Dumitrescu, *La station préhistorique de Traian (dép. de Neamţ) Moldavie; fouilles des annés 1936, 1938 et 1940* în Dacia, IX—X, 1611-1944, p. 110.

[2]) I. Nestor, *Curs de preistorie*, ţinut la Facultatea de Filosofie şi Litere din Bucureşti în anul şcolar 1944/1945 (ms. inedit).

[3]) Ibid.

[4]) Pentru introducerea Neoliticului pe treapta mijlocie a barbariei din periodizarea lui Morgan şi Engels, vezi recenzia lui S. V. Kiseleff din Scurte dări de seamă (Kratkoe Soobscenie) 28, 1949, p. 117 sqq., asupra părţii a 2-a din *Istoria societăţii primitive* a lui V. I. Ravdonicas.

barbariei [1]). Astfel, în cultura triburilor, cunoscută mai ales prin mormintele din movile și mai puțin prin așezări, se reflectă prima mare diviziune socială a muncii: despărțirea triburilor crescătorilor de vite din masa celorlalți barbari. Din inventarul acestei culturi, rezultă că unele din triburile acestea, în afară de creșterea vitelor, se mai ocupau cu vânatul și într'o măsură mai mică, chiar cu agricultura. Forma predominantă a producției o constituia creșterea vitelor.

In privința mormintelor duble, s'a arătat recent în U. R. S. S. că ele dovedesc începuturile raporturilor patriarhale, care se opun relațiilor vechi matriarhale [2]). Asemenea morminte duble, din epoca dela sfârșitul Neoliticului până la epoca Bronzului, s'au descoperit și la noi, atât în Sudul Moldovei, la Stoicani (jud. Covurlui), cât și în SE Munteniei, la Ploești-Triaj.

Marea răspândire a movilelor în regiunile de stepă, ca și caracterul temporar al așezărilor cunoscute, s'a explicat prin mobilitatea acestor triburi, prin tendința continuă de deplasare către regiunile cu pășuni mai bune și mai bogate în animale sălbatice pentru vânat [3]).

In legătură cu această mare mobilitate se poate explica spiritul războinic, caracteristic triburilor de crescători de vite din această vreme, care este documentat prin armele descoperite în inventarul unora din morminte [4]). In ce privește Moldova, s'a descoperit într'un mormânt de pe Cetățuia dela Stoicani un topor fragmentar din piatră. De asemenea, credem că acest spirit războinic se poate deduce și din prezența acestor triburi în apropierea așezărilor de agricultori stabili și crescători de vite din faza Cucuteni B, atât la Glăvăneștii-Vechi, cât și la Bogonos. Din acest punct de vedere, nu este exclus ca această fază a culturii Cucuteni din Moldova să fi fost afectată într'o măsură de mișcările triburilor cu morminte cu ocru, pătrunse aici din Sudul U. R. S. S.

Prin cercetările viitoare va trebui să se urmărească desvoltarea interioară a triburilor locale din Moldova dela sfârșitul culturii Cucuteni și până la apariția culturii Monteoru din epoca Bronzului. In prezent cunoaștem ceva mai bine în Moldova pentru această vreme de tranziție, triburile caracterizate, în ceea ce privește ritul funerar, prin înmormântările cu ocru, din movile.

---

1) Vezi V. I. Ravdonicas, op. cit., cap. *Reflectarea patriarhatului în monumentele arheologice*, p. 326 sqq.; T. S. Passek, op. cit., p. 199 etc.
2) S. V. Kisseleff, op. cit., p. 121 sq.
3) V. I. Ravdonicas, op. cit., p. 327.
4) Ibid.

Este posibil, ca triburile din faza târzie neolitică de aspect ne-bandceramic din Moldova, care în această vreme au venit probabil în contact cu triburile mormintelor cu ocru, să aibă legături genetice cu triburile locale neo-eneolitice. In acest caz, va trebui să se cerceteze economia de bază a acestor triburi locale din faza târzie neolitică și să se explice transformările culturii lor materiale.

Cronologia triburilor cu morminte cu ocru din Moldova se va lămuri numai după ce se vor intensifica cercetările arheologice din movile. Tot atunci se va preciza și poziția cronologică a acestor descoperiri față de complexul înmormântărilor cu ocru din Sudul U.R.S.S. Până atunci, în ceea ce privește Moldova, este prematur să se facă împărțiri cronologice, mai ales după sistemul de construcție al mormintelor. Din acest punct de vedere, lipsa resturilor din construcție de lemn din mormintele dela Stoicani, nu poate constitui un argument pentru o vechime mai mare a acestor morminte față de mormintele cu ocru din Nordul Moldovei, dela Glăvăneștii-Vechi și Stoicani, în care s'au găsit asemenea resturi, deoarece, după cum s'a arătat mai sus, se cunosc cazuri, în care mormintele cu ocru din regiuni diferite, deși se deosebesc după sistemul de construcție, totuși, după inventar sunt contemporane.

O NOUĂ INSCRIPȚIE REFERITOARE LA FAMILIA COCCEILOR DELA CAPIDAVA

DE

Gr. FLORESCU

In vara anului 1947, săteanul Gheorghe Tuslaru, săpând în grădina sa din marginea de Nord-Vest a satului ca să astupe nişte gropi, a găsit mai multe pietre între care și una cioplită frumos și scrisă.

Piatra scrisă este o stelă funerară, de marmoră, din care se păstrează partea de jos cu câmpul inscripției în întregime, iar din câmpul reliefului numai câteva urme, totuși suficiente ca să i se poată reconstitui, în linii generale, atât forma cât și figurația.

Fragmentul păstrat e înalt de 27 cm, lat de 56 cm și gros de 10 cm. Jos, stela se termină drept, nu prezintă nicio urmă de pivot pentru a fi fost fixată într'o bază, ceea ce ne face să presupunem că era încastrată într'un zid; deci mormântul era de tipul „mausoleu".

Câmpul reliefului, după resturile păstrate, avea probabil forma unei nișe. După urmele picioarelor, păstrate jos pe bază, erau reprezentate, în picioare, patru persoane și anume: în dreapta un copil, la mijloc un bărbat, în stânga o femeie cu un alt copil mai mic lângă ea. E posibil ca defunctul să fi fost reprezentat după cum ne sugeră inscripţia, în calitatea lui de *signifer,* deci cu *signum* lângă el, ca pe stela dela Sucidava, publicată de Gr. Tocilescu în *Fouilles et recherches....,* p. 190 și de mine în *I monumenti funerari romani della Dacia inferiore,* p. 29, fig. 15.

Inscripţia cuprinde 5 rânduri, în afară de dedicația DIS.M., înghesuită sus, în colţul din stânga, și de două litere sub ultimul rând — abreviația unei formule epigrafice. Ultimul rând se deosebește total de celelalte, atât ca formă a literelor cât și ca ortografie. Tot așa și dedicaţia DIS.M., cum și ultimele două litere ale inscripţiei. Este deci un adaus ulterior care, după cum vom vedea la co-

mentar, ne permite concluzii preţioase cu privire la împrejurările istorice locale.

Primele patru rânduri, cu siguranţă, au fost gravate de un lapicid cu multă îndemânare, ba chiar cu un simţ desvoltat al eleganţei. Semnele de despărţire sunt gravate şi ele cu aceeaşi eleganţă şi au forme variate: punct rotund, *hedera* sau un semn în formă de 7 cu coada elegant prelungită în jos. Fără îndoială, monumentul n'a fost lucrat la Capidava; foarte probabil, el a fost lucrat într'unul din oraşele greceşti dela Mare, Tomis sau Histria.

Inălţimea literelor variază dela rând la rând: r.1 : 2,7 cm; r.2 : 2,5 cm; r.3 : 2,3 cm; r.4 : 1,8 cm.

Ultimul rând, ca şi cele două litere de sub el şi dedicaţia DIS.M., prezintă foarte mare stângăcie în gravarea literelor, atât ca formă cât şi ca duct. Literele, unele mai mari, altele mai mici — dela 1,5 cm până la 3 cm — sunt aşezate în rând, când drept, când înclinat într'o parte, iar rândul însuşi nu urmează o linie dreaptă. Sunt caractere care indică un lapicid improvizat, fără experienţă, iar nu o epocă târzie, decadentă.

Cetirea inscripţiei nu întâmpină dificultăţi mai serioase decât în ultimul rând:

Dis M(anibus)
M. Cocceius Vitlus vet (eranus) co[h(ortis)I]'
Ubio(rum), sig (nifer), vix(it) ann(is) LXX mili (tavit) ann(is)
Claudia coniunx (sic) *et Cocceius Veturius XXVIII*
et Cocceius Nardus f(ilii) h(eredes) f(aciendum) c(uraverunt)
M. Coceius (sic) *Titio pi(i)s(simo) patr(i)* sau *par(enti).*
f(aciendum) c(uravit)

Adică: „Zeilor Mani.. M. Cocceius Vitlus veteran al cohortei I de Ubi, stegar, a trăit 70 ani, a făcut serviciul militar 28 ani.
Moştenitorii Claudia soţie, şi Cocceius Veturius şi Cocceius Nardus. fii, au îngrijit să i se facă (monumentul).
M. Coceius Titio a îngrijit să se refacă (monumentul) pentru piosul strămoş".

In primele patru rânduri, mai vechi, singura dificultate în lectură este la sfârşitul primului rând, unde piatra este deteriorată. Aici, după literele C şi O, aceasta din urmă mai mică, se păstrează piciorul unei haste, de sigur din H. După aceea mai rămâne un mic spaţiu numai pentru o hastă, adică pentru cifra I, care e numărul de ordine al cohortei.

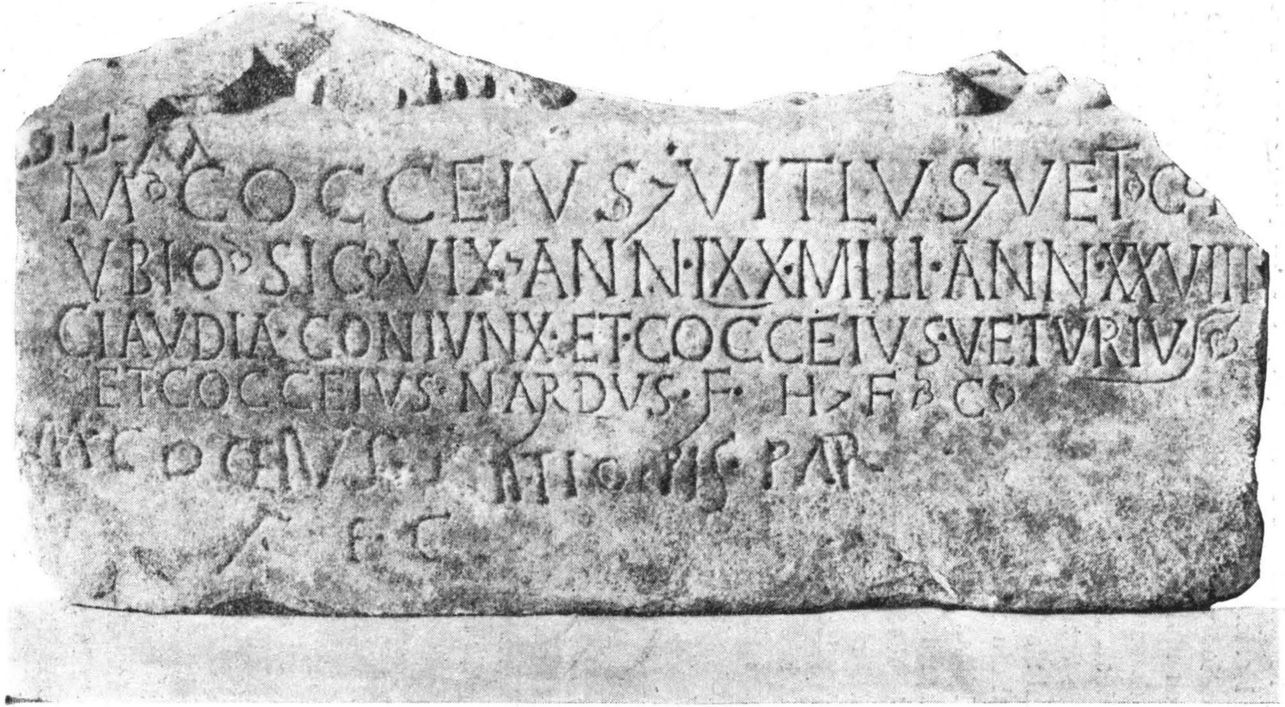

M·COCCEIVS VITLVS VET·CO
VBIO·SIC·VIX·ANN·LXX·MILI·ANN·XXVIII
CLAVDIA·CONIVNX·ET·COCCEIVS·VETVRIV
ET·COCCEIVS·NARDVS·F·H·F·C

Fig. 1

Ultimul rând însă are nevoie de lămuriri mai amănunțite. Mai întâi, e de semnalat ortografia numelui *Coceius*, cu un singur *c*, și a abreviației pi(i)s, cu un singur i! Apoi, al doilea cuvânt — așezat la o distanță prea mare de primul, din cauza spărturii pe piatră, existentă de mai înainte sau, poate, făcută chiar de lapicid, din greșală în cursul gravării — e neclar în începutul lui. Anume: primele două semne sunt două haste, dintre care prima e mai scurtă. Aceasta provine, fără îndoială din cauza prelungirii în jos și spre stânga, afectând eleganța, a hastei lui R din rândul superior. Lapicidul ultimului rând n'a voit să strice această linie elegantă și de aceea a lăsat prima hastă mai scurtă. Tot din acest motiv, nu i-a mai gravat bara orizontală de deasupra pentru a reprezenta pe T, fiindcă, fără îndoială, acest prim semn nu poate fi decât T. Deci cuvântul întreg trebue să se citească *Titio*. In sfârșit, ultimul cuvânt este abreviat prin trei litere P A R. Această abreviație poate fi cetită sau par(enti) sau patr(i). Ultimele două litere sunt gravate foarte aproape una de alta iar capătul de deasupra al buclei lui R se prelungește spre stânga până spre vârful lui A, încât ar putea fi socotit ca bara de deasupra a lui T ligat cu R. Vom vedea, la discuția sensului acestui rând, care din aceste două ipoteze e mai plauzibilă. Dedesubtul acestui rând sunt gravate două litere, F și C, pentru formula obișnuită *f(aciendum) c(uravit)*. Inaintea lor, însă, mai este un semn, așezat oblic, dar care, fără îndoială, nu poate fi literă, ci poate un ornament de felul celui din primul rând de după numele Cocceius, numai că aici e făcut invers, sau, mai degrabă, lapicidul a voit să facă pe F și, greșindu-l prea înclinat, l-a lăsat neterminat și l-a gravat a doua oară mai departe.

In ceea ce privește cuprinsul, inscripția mai veche, adică cele patru rânduri cu caligrafia elegantă, e clară: M. Cocceius Vitlus, veteran al cohortei I de Ubi, în care ocupase un loc de subofițer, *signifer*, a murit în vârstă de 70 ani și a fost înmormântat la Capidava de moștenitorii lui: Claudia, soție, și Cocceius Veturius și Nardus, fii.

După cum se vede, cuprinsul este foarte simplu; însă, analizat cu atenție, ne duce la concluzii foarte importante cu privire la istoricul Capidavei.

Defunctul, fără îndoială, după nume ca și după faptul că și-a făcut serviciul militar într'o cohortă auxiliară, era de origină peregrină. *Praenomen*-ul *M(arcus)* și *nomen*-ul *Cocceius* le-a luat in mo-

mentul când s'a liberat din armată și a căpătat dreptul de cetățenie romană, ceea ce, de sigur, s'a întâmplat în timpul împăratului Nerva, după cum indică înseși aceste două nume, *M(arcus)* și *Cocceius*. *Cognomen*-ul *Vitlus* este vechiul lui nume peregrin păstrat în noua denumire în loc de *cognomen*. Acest nume, *Vitlus*, este, probabil, de origină celto-illirică, pentrucă se găsește atât în regiunea gallică (CIL, V, 2795, 4148, 5686, 941 a) cât și în regiunea illirică (CIL, III, 5456, 5585 și 6010, 236). Dintre moștenitori, al doilea copil are iarăși drept *cognomen* un nume obișnuit în regiunea illirică, *Nardus*. Se găsește în câteva inscripții din Dalmația (CIL, III, 2617, 10183,38).

Putem deci conchide că Cocceius Vitlus era originar din regiunea illirică și a fost încorporat în cohorta I de Ubi pentru completarea efectivului ei.

Această cohortă se afla în *Moesia Inferior*, după cum ne arată o diplomă militară din anul 99 (CIL, XVI, Nr. 44) și un *cursus honorum* al lui *C. Iunius Tertius praef. coh. Ubiorum Moes(iae) Infer(ioris)* (CIL, X, 6015) [1]. Ea stă în *Moesia Inferior* până pe timpul lui Hadrian, când a fost mutată în Dacia, probabil, cu ocazia reorganizării acestei provincii [2]. Nu avem altă știre mai veche despre staționarea ei în Moesia, în afară de diploma din anul 99. Cum însă cohorta nu mai este amintită în niciun document din altă provincie, am putea să admitem prezența ei în Moesia inferioară cu cel puțin 25 de ani mai înainte de anul 99 al diplomei, adică cu minimum oficial al timpului servit de soldații liberați, prin această diplomă, sau după inscripția noastră, cu 28 de ani înainte de, cel puțin, ultimul

---

[1]) Cf. W. Wagner, *Die Dislokation der röm. Auxiliarformationen...*, (1938) p. 195.

[2]) Cf. W. Wagner, *l. c.* p. 196. D. Tudor a avut amabilitatea să-mi comunice că printre inscripțiile din depozitul Muz. Naț.de Antichități București, pe care le va publica în curând, există un fragment, în care este menționată această cohortă și care este citit de Dsa astfel:

.... (Phi)lip(p)us i ? ....

et P(ublius) Var (ius) Va (lens?—lentinus?)...

item I Ubi(orum) ....

Localitatea de unde provine acest fragment nu se știe, dar după natura pietrei — calcar nisipos — D. Tudor bănuește că ar fi Dobrogea, regiunea Axiopolis. Din puținele resturi păstrate nu se poate deduce nimic precis cu privire la istoricul cohortei, în afară de menționarea încă odată a numelui ei. Frecvența ligaturilor — patru în două fragmente de rânduri — ar indica o epocă mai târzie, după jumătatea sec. II

an al domniei împăratului Nerva. Căci inscripția spune mili(tavit) ann(is) XXVIII, iar veteranul nostru se numește *M. Cocceius*, care este numele împăratului Nerva, ceea ce însemnează că el a primit *Honesta missio* împreună cu *ius civitatis* sub acest împărat și de aceea i-a luat și numele, potrivit obiceiului. In felul acesta am putea admite prezența acestei cohorte în Moesia inferioară chiar de pe la anul 70 al e. n., dacă admitem că Cocceius Vitlus a fost liberat din armată în 97—98, adică spre sfârșitul domniei lui Nerva, care moare în 25 Ian. 98.

După liberare, *Cocceius Vitlus* s'a stabilit la Capidava. Fără îndoială el n'a făcut aceasta din proprie inițiativă ci în urma unei măsuri oficiale. In adevăr, în timpul imperiului, întărirea granițelor nu se făcea numai prin armată, care, de fapt, era destul de redusă ca efectiv față de întinderea enormă a acestor granițe, ci și prin romanizarea intensă a lor. In acest scop, erau aduși pe graniță în așezări rurale sau urbane, în special veterani care erau împroprietăriți. Se forma astfel de-a-lungul graniței un brâu de puternic romanism, care răspundea pe deplin politicei urmărite de imperiu în legătură cu granițele [1]). Acești coloniști, obișnuiți din armată cu disciplina și supunerea, erau și mai mult atașați guvernului prin situația materială ce li se creia, dându-li-se în proprietate loturi de pământ destul de mari și din cele mai fertile. Ei formau pătura socială înstărită pe care se sprijinea guvernul imperial până la sfârșitul sec. II. Astfel, în afară de faptul că organizau viața în aceste regiuni după sistemul roman, ei erau și un prețios auxiliar al armatei, fie supraveghind populația de jos, indigenă, ca să nu fraternizeze cu barbarii de peste graniță în vederea eliberării ei, fie creind, prin relații economice, dincolo de hotar, la barbari, o zonă de influență romană, care putea duce chiar la cucerire. In afară de aceasta, cum colonizarea veteranului nostru se întâmplă între 98—99, ea se poate încadra perfect în măsurile luate de Traian cu privire la Moesia, în vederea războiului cu Dacii. Căci se știe că Traian încă de pe când era în Germania superioară ca Caesar, — informat asupra situației dela Dunărea de Jos de către Hadrian, care servise aci ca tribun militar în leg. II Adiutrix și V Macedonica,

---

[1]) Această politică a imperiului este bine documentată în special în provinciile unde cercetările arheologice s'au desfășurat pe o scară întinsă, cum e Germania, Britania, Africa, etc. Cf. M. Rostovzev, *Storia economica e sociale dell'impero romano*, p. 260 sqq.

iar în 97 venise în Germania superioară tot ca tribun militar în leg. XXII Primigenia — pusese la cale războiul împotriva Dacilor. In acest scop, el caută să ducă o astfel de politică față de Germani în cât să-i permită să ia trupe dela Rin pentru războiul dacic. Apoi, către sfârșitul anului 98 vine el însuși la Dunăre unde stă până în 99 și ia măsuri în vederea operațiilor atât militare cât și administrative — reparare de castre, construirea altora noi, liberarea soldaților bătrâni și completarea efectivelor prin noi recrutări, numiri noi în armată și în administrație, etc. [1]). Fără îndoială, că între aceste măsuri, colonizarea veteranilor nu era cea din urmă. Dovadă e că din această vreme începe urbanizarea Moesiei inferioare — din care Traian voia să facă, față de Dacia, ceea ce era Galia față de Germania — și această urbanizare nu se putea face dintr'odată ci trebuia să fie rezultatul unei astfel de colonizări [2]).

In consecință, Cocceius Vitlus n'ar fi singurul veteran care s'a stabilit la Capidava, ci trebue să admitem că, împreună cu el, au venit și alții, liberați din armată odată cu el, în timpul împăratului Nerva, deci având acelaşi gentiliciu, Cocceius. Acest lucru ar putea fi confirmat prin faptul că Coccei din inscripțiile cunoscute până acum la Capidava poartă *cognomina*, care sunt vechile lor nume personale de peregrini, diferite în ceea ce privește origina. Astfel, unii, cum e cazul cu cei din inscripția noastră, poartă *cognomina* de origină illirică, alții (CIL, III, 13737 și *Dacia* VII—VIII, p. 348), dimpotrivă, au *cognomina* de origină tracică, de ex., *Vitalis* (Cf. G. Mateescu, Eph. dacorom. I, p. 72, nota 5; p. 109, nota 5 și p. 194 nota I).

Aşa se explică, cred, mulțimea Cocceilor dela Capidava. Că ei au fost împroprietăriți se vede și din unele inscripții descoperite până acum la Capidava. Astfel, în două din ele, funerare, se spune categoric *„obiti ad villam suam"*, morti la conacul lor, adică la mo şia lor (CIL, III, 13737 și 14214 [20]).

Din inscripțiile descoperite până acum la Capidava în legătură cu Coccei, rezultă că această familie durează peste un secol. O inscripție datată precis este din anul 200 Ianuarie 20. Este o inscripție votivă, închinată lui Jupiter prea bun și prea mare pentru sănătatea împăraților Septimiu Sever și Caracalla și a Caesarului

---

[1]) Mommsen la CIL, VI, 1548; *Römische Geschichte*, V, 202, Cf. Carl Patsch,
[1]) Mommsen la CIL, VI, 1548; *Römische Geschichte*, V, 202, Cf. Carl Patsch,
[2]) V. M. Rostovzev, l. c., p. 285 sqq.

Geta, de către Claudius Cocceius [1]). In tot acest interval — începutul sec. II — începutul sec. III — inscripţiile Cocceilor sunt destul de numeroase ca şi persoanele amintite. Aceasta însemnează că ei şi-au păstrat tot timpul o situaţie materială excelentă, ba poate chiar şi-au mai sporit-o, acaparând noi proprietăţi prin mijloace obişnuite sistemului sclavagist. E posibil ca unii dintre ei să fi avut, chiar în Capidava, vreo întreprindere mare, ca, de pildă, un atelier de lucrat piatra, după cum ar indica unele monumente funerare fără inscripţie [2]), sau o inscripţie care se termină cu formula *Cocceius Elius scripsit* [3]). Vasile Pârvan (l. c., p. 554), în comentarea acestei formule propune pentru *scripsit* înţelesul de „a îngriji să se graveze" socotind astfel pe Cocceius în legătură de rudenie cu Valerius Felicx. Este însă mai probabil că acest Cocceius, ca şef de atelier resp. proprietar, avea nu numai personalul tehnic şi uneltele trebuincioase pentru săpat în piatră reliefuri şi inscripţii, ci şi modele pentru astfel de lucrări şi e foarte probabil că inscripţiile le compunea chiar el. De aceea, formula „*Cocceius scripsit*" era poate şi o reclamă pentru firma lui.

In sfârşit, inscripţia noastră, după cum am văzut, ne dă deslegarea problemei originei Cocceilor dela Capidava. Susţineam altă dată (*Dacia*, VII—VIII, p. 349), bazat pe prezenţa numelui *Vitalis* printre *cognomina* întrebuinţate de aceşti Coccei, că ei ar fi autohtoni, care deveniseră cetăţeni romani pe la începutul sec. II sau chiar mai devreme. Pe de altă parte, însă, W. Kubitschek, într'o scrisoare de acum 15 ani în urmă, prin care mă ruga să-i comunic dacă mai există şi alte documente mai recente în legătură cu Cocceii din Dobrogea, îşi exprima şi el părerea, sub formă de ipoteză, că aceşti Coccei, aşa de numeroşi, ar putea fi liberţi de origină, întrebuinţaţi în vreo mare întreprindere din Dobrogea.

Inscripţia noastră limpezeşte definitiv această problemă, cel puţin pentru Cocceii din Capidava. Ei sunt, e drept, de origină pe-

---

[1]) Gr. Florescu, Dacia, III—IV, p. 510, Nr. 9: I(ovi) o(ptimo) M(aximo) Iunoni Reginae et pro salute Imp(eratoris) L(ucii) Septimi Severi Aug(usti) et L(ucii) Sep (timi) Anto(nini) [(Augusti) et L(ucii) Sep(timi) Getae nob(ilissimi) (?) Caes(aris)] Posuit Cl(audius) Cocce'us de suo X Kalendas Iulias Vic(torino) et Severo co(n)s(ulibus).

[2]) Idem, ibidem, p. 514 sq.

[3]) V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, în Analele A. R. Tom. XXXIV Mem. Secţ. Ist., p. 552: I(ovi) O(ptimoM(aximo) Val(erius) Felix pro salute suorum et suam ara(m) posu(it) Cocceius Elius scripsit.

regrină, în speţă autohtoni în sensul larg, adică illiro-traci, dar romanizaţi complet în timpul îndelungatului serviciu militar, 28 de ani în cazul inscripţiei noastre; deci, în niciun caz, nu pot fi liberţi, căci aceştia nu puteau face serviciu militar în armata de uscat. La liberare, ei au primit dreptul de cetăţenie romană şi au fost trimişi şi împroprietăriţi la Capidava, ca elemente active şi disciplinate, pentru întărirea forţei romanismului la graniţă, atât în vederea apărării cât şi în vederea expansiunii.

In ceea ce priveşte data inscripţiei, după forma literelor, ea poate fi situată în perioada Traian—Antonini, când această formă de litere este obişnuită. După alte elemente, însă, ale inscripţiei, această perioadă poate fi redusă la câţiva ani. Astfel, inscripţia spune că Vitlus a făcut serviciu militar 28 de ani şi c'a murit la vârsta de 70 de ani. După regulile militare, tinerii erau încorporaţi la 17 ani. Cum însă în timpul imperiului aceste reguli nu erau riguros păstrate, întrucât completarea efectivelor se făcea mai ales prin înrolări de voluntari, care puteau să treacă şi de 20 de ani, nu putem lua vârsta de încorporare a lui Vitlus ca punct sigur de plecare. De aceea, să pornim dela vârsta lui de liberare din armată. Aceasta, pentru soldaţii de rând şi chiar *principales,* nu trecea de 50 de ani. Admiţând deci şi pentru Vitlus această vârstă la liberarea din armată, cum aceasta s'a petrecut în timpul împăratului Nerva, în ultimul lui an de domnie, după cum am admis mai sus, înseamnează că din acel moment el a mai trăit 20 de ani, ca veteran, la Capidava, căci inscripţia spune că a trăit în total 70 de ani. Aşa dar, după această socoteală trebue să admitem că el a murit în jurul anului 118, când i s'a făcut şi monumentul cu inscripţia de care ne ocupăm.

Ultimul rând, împreună cu cele două litere de sub el şi cu dedicaţia DIS. M. [1]) de sus, sunt un adaos ulterior, după cum indică, în primul rând, forma literelor şi ortografia, cum şi în al doilea rând, lipsa de unitate cu cele patru rânduri mai vechi.

Inţelesul acestui rând întâmpină dificultăţi serioase, atât din pricina grafiei cât şi din pricina redactării. Din pricina grafiei, e greu de cetit precis ultimul cuvânt din rând, care este abreviat prin

[1]) Pentru întrebuinţarea acestei formule pe monumentele funerare provinciale, vezi R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, ed. IV, p. 281 sq. Ea devine frecventă pe monumente începând dela jumătatea sec. II şi chiar şi atunci monumentele fără această dedicaţie sunt destul de numeroase.

trei litere P A R. Dacă socotim prelungirea în stânga a capătului buclei superioare a lui R drept o greşală de daltă a lapicidului neîndemânatec, atunci s'ar citi PAR *enti;* dacă însă această prelungire a fost intenţionat făcută, spre a reprezenta o ligatură, T şi R, atunci trebue să citim PATR*i*. Dificultatea mai provine şi din numele *Titio*, care poate fi luat şi la dativ şi la nominativ. In adevăr, acest nume e tot de origină illirică şi se găseşte în inscripţii şi sub forma *Titius* [1]) şi sub cea de *Titio* [2]). Redactarea, de asemenea, nu e precisă. De aceea, acest rând poate avea următoarele înţelesuri:

1. M. Cocceius a îngrijit să se facă (monumentul) pentru piosul său tată, Titius.
2. M. Cocceius Titio a îngrijit să se facă (monumentul) pentru piosul său tată.
3. M. Cocceius Titio a îngrijit să se refacă (monumentul) pentru piosul său strămoş.

Vom analiza aceste înţelesuri şi prin eliminare vom căuta să reţinem pe cel mai plauzibil.

In primul rând, e clar că autorul acestui rând al inscripţiei îşi începe numele cu *praenomen* şi cu *nomen*, deci după sistemul regulat al numelor de persoane la Romani, încât trebue să admitem că şi-a pus şi cognomenul, mai ales că va fi avut şi intenţia precisă de a se deosebi de ceilalţi Coccei numiţi în cele patru rânduri mai vechi. Aşa dar, numele *Titio* trebue socotit în cazul nominativ şi servind drept cognomen autorului acestui rând. In cazul acesta, primul înţeles presupus trebue eliminat.

Al doilea şi al treilea înţeles, din cauza neclarităţii grafiei ultimului cuvânt, *par(enti)* sau *patr(i)*, ar putea fi admise deopotrivă, ori unul ori altul. Totuşi, între ele e posibilă o mai mare probabilitate pentru unul decât pentru celălalt. Astfel, e mai greu de admis că *Titio* era şi el fiu al lui *Vitlus*, căci în acest caz trebuia să fie trecut în inscripţie alături de ceilalţi doi, chiar dacă în acel moment lipsea din localitate. Dimpotrivă, admiţând că Titio era un descendent mai îndepărtat al lui Vitlus, adăugirea mai târzie a ultimului rând este explicabilă, ea fiind făcută cu ocazia refacerii mormântului-mausoleu dărâmat probabil în timpul unor turburări locale provocate

---

[1]) **CIL**, III, 2775, 2778 (din Dalmaţia); cf. I. Russu, **în Anuarul Instit. Stud.** Cl. Cluj, IV, 1944, p. 139; CIL, III, p. 934, tab. cer. V (din Dacia); cf. I. Russu, ibidem, p. 208, Nr. 98.

[2]) Eph. Dacoromană, III, p. 130, 233.

de răscoala populației de jos, susținută de atacul barbarilor din afară. Astfel de răscoale erau foarte frecvente în Sudul Dunării și înainte de cotropirea Daciei de către Traian, iar sprijinul lor era în special statul dac din Nordul Dunării. Aceasta reiese clar din condițiile păcii încheiate de Traian cu Decebal după primul război (Cassius Dio, LXVIII, 9, 5 sq. Zonaras, XI, 21 (III, 66), Petrus Patricius, 391, 5 resp. IV, 183). Intre aceste condiții, este edificatoare, pentru punctul nostru de vedere, aceea prin care Decebal se obliga să predea lui Traian pe toți constructorii de mașini de război și pe *transfugi* și să nu mai primească în serviciul său pe soldații romani dezertori. Statul dac era deci un focar de propagandă antiromană. Aci își găseau adăpost conducătorii populației asuprite din Moesia, care pregăteau, împreună cu Dacii, loviturile ce trebuiau date Romanilor asupritori în vederea eliberării acestei populații. Și, fără îndoială, aceasta a fost una din cauzele cotropirii Daciei de către Traian.

După cotropirea Daciei, în Sudul Dunării, noi nu mai cunoaștem vreo turburare de acest fel, fără ca aceasta să însemneze că situația populației asuprite s'a îmbunătățit. Dimpotrivă, exploatarea a putut acum să se deslănțue și mai riguros, pentrucă nu mai exista nicio teamă din afară. Când însă granițele imperiului sunt rupte de atacurile barbare din afară, populația înrobită din Sudul Dunării se aliază cu acești barbari și luptă împreună cu ei pentru a se elibera. Aceste răscoale se țin lanț dela Caracalla înainte, când începutul atacurilor din afară îl fac Carpii. Insă faptul menționat de ultimul rând al inscripției noastre — repararea mormântului-mausoleu de către un descendent al lui Vitlus — n'ar putea fi pus în legătură cu evenimentele din timpul lui Caracalla și cu atât mai puțin cu altele mai târzii. Ar fi prea mare distanța dela epoca lui Vitlus până la invazia Carpilor peste 100 de ani, apoi viața socială se schimbase dela Severi iar în forma literelor nu e niciun caracter propriu acestei epoce care, oricât de improvizat ar fi fost lapicidul, el tot s'ar fi ținut de modă. Dimpotrivă, faptul se situează cu mult mai bine în împrejurările din timpul împăratului M. Aureliu. In această vreme, toată granița imperiului, dela Rin până la Marea Neagră, este asaltată de neamurile barbare. Populația asuprită din spatele frontului profită de ocazie și se răscoală. Chiar în provinciile mai îndepărtate, ea începe să se miște. In Moesia superioară, inscripțiile funerare de pe marile drumuri vorbesc de *latrones* (v.

C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum*, p. 8, nota I cu toată literatura) In Moesia inferioară, Costobocii trec Dunărea și pustiesc până departe de Marea Egee, etc., fără a întâlni vreo rezistență serioasă după cum spune Pausanias (X, 34, 5) contemporan cu evenimentele (Cf. A. D. Dmitriev, *Căderea Daciei*, în „Vestnic Drevnei Istorii", Nr. I, 1949). Fără îndoială că populația locală asuprită, aliată cu acești barbari, s'a răsvrătit împotriva stăpânitorilor romani, i-a prădat, le-a distrus edificiile și le-a ocupat moșiile. Acest lucru se poate vedea dintr'o inscripție (CIL, III, 14437) în care Helvius Pertinax, în 177—179, numit de împărat la conducerea celor două Moesii, este arătat dând ordin localnicilor să părăsească pământurile cotropite. Deci, în această vreme, mai de grabă, populația locală din teritoriul Capidavens, răsvrătită, a putut să distrugă mormântul-mausoleu al lui Vitlus, strămoșul Cocceilor exploatatori. După potolirea răscoalei, Cocceius Titio a refăcut mormântul și a adăugat la inscripția existentă rândul ultim, care a fost gravat de un lapicid improvizat, întrucât focul pustiitor al răscoalei desorganizase viața social-economică a Capidavei.

Titio, deci, fiind un descendent mai îndepărtat a lui Vitlus, cuvântul *parens*, din inscripție, ar fi sinonim cu *genitor* și ar însemna strămoș, întemeietor de familie.

Pentru acest al treilea înțeles al rândului ar mai pleda și cognomenul *Titio*. Acest nume se mai întâlnește în familia Cocceilor dela Capidava. Astfel, un *Cocoeius Elius* ridică un monument funerar soției sale *Titia Matrina „obita ad villam suam"* (CIL, III, 14214). Titia aici este *nomen*, însă, după regula numelui la Romani, nomenul mamei sau bunicii putea fi transmis, în loc de cognomen, în forma lui simplă sau derivată. Deci, n'ar fi exclusă o legătură de înrudire între *Cocceius Titio* și *Titia Matrina*, adică fiu și mamă sau nepot și bunică.

Toate acestea ne împiedică a admite că *Titio* era fiul lui Vitlus și prin urmare lectura cea mai plauzibilă a ultimului cuvânt din rând este *par(enti)* iar nu *patr(i)*.

Singura obiecțiune ce s'ar putea aduce acestui înțeles al rândului ar fi formula dela sfârșit, *f(aciendum) c(uravit)*, care nu s'ar potrivi pentru o reparație. Aceasta însă ca și forma literelor, se explică prin împrejurările în care s'a gravat inscripția.

Așa dar, dintre ultimele două înțelesuri admisibile, rămâne ultimul ca mai plauzibil.

Recapitulând, putem afirma cu siguranţă că familia Cocceilor dela Capidava — cunoscută din mai multe inscripţii cu proprietăţi agricole în teritoriul Capidavens — îşi are origina în colonizarea şi împroprietărirea aci a veteranului M. Cocceius Vitlus [1]. Dacă odată cu Vitlus au mai fost aduşi şi alţi veterani, cu acelaşi nume de familie dar de origină etnică diferită — tracă, de pildă, după cum ar indica cognomenul *Vitalis* care se găseşte la unii Coccei de mai târziu — constituind familii deosebite, nu putem afirma cu aceeaşi siguranţă. Acest cognomen, *Vitalis*, putea să intre în familia Cocceilor şi prin căsătorii mixte, cu băştinaşii. Dar chiar dacă ar fi fost mai multe familii, ele s'ar fi putut unifica prin căsătorii. In orice caz, origina rămâne aceeaşi.

Această informaţie, scoasă din inscripţia noastră prin aplicarea ei la istoricul Capidavei, capătă o valoare şi mai mare. Ea aruncă o lumină nouă asupra aşezării civile dela Capidava. Origina acesteia într'o comunitate de veterani [2]) confirmă caracterul său quasi-urban în forma comunală de *locus*, intermediară între *vicus* şi *municipium* şi deci capitală a teritoriului Capidavens, aşa cum am arătat în altă parte [3]).

In sfârşit, ultimul rând, adăugat mai târziu, ne dă o informaţie pe cât de rară pe atât de preţioasă. Reiese din acest rând că populaţia locală asuprită, pe timpul invaziei Costobocilor şi fraternizând cu ei, s'a răsculat împotriva clasei exploatatoare, devastând şi prădându-i bunurile.

---

[1]) Inscripţiile Cocceilor descoperite până acum: CIL, III, 13737, 14214[20]; V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, p. 552; Gr. Florescu, Dacia, III—IV, p. 510 şi VII—VIII, p, 347.

[2]) Afară de Coccei mai avem documentată până acum, la Capidava, încă o familie de veterani, aceea a lui **Aelius Longinus veteranus alae II Aravacorum,** care **ala** îşi avea garnizoana la Carsium (Gr. Florescu, **Dacia** III—IV, p. 503, Nr. 5 şi Capidava, p. 253).

[3]) Gr Florescu, *Capidava*.

VASE „PROTOBULGARE" DESCOPERITE IN OLTENIA

DE

Prof. D. TUDOR

Cu ocazia publicării primului raport despre campania de săpături arheologice executate în cetatea militară *Sucidava* (com. *Celei,* jud. Romanaţi), am prezentat şi două vase de pământ, care prin forma şi ornamentaţia lor nu-şi găsesc analogii în diferitele tipuri ceramice locale [1]. Cum în întreaga Dacie sudică nu apăruseră atari vase, am socotit prudent a le privi ca lucruri de import şi a le plasa în grupa ceramicei romano-barbare din sec. IV/VI e. n. [2]. Lipsindu-ne atunci literatura arheologică a descoperirilor aşa zise *„protobulgare"* din regiunea estică a Republicii Populare Bulgaria, nu ne-am putut gândi la o datare mai târzie decât sec. VI, a celor două vase despre care va fi vorba în acest studiu.

Numai in 1946, am putut cerceta bogatele volume referitoare la săpăturile arheologice dela *Madara* şi alte centre vechi bulgare din regiunea Varna. Am putut constata cu această ocazie: cui trebue atribuite aceste vase şi ce mare contribuţie aduc pentru lămurirea unor controverse ale istoriei R. P. R. Intr'o comunicare făcută la Bucureşti, la 15 Mai 1946, am dat o altă interpretare acestor două vase (cuprinsă în acest studiu) şi diferită de aceea din 1936 [3]). In 1948 s'a publicat însă preţiosul studiu al colegului bulgar *Kristo Miatev,* despre ceramica slavă din Bulgaria, unde, cele două vase dela Celei sunt încadrate în grupul ceramic slav din Balcani şi se trag unele concluzii, la care ajunsesem şi noi, în 1946.

*

Vasele noastre formează o descoperire întâmplătoare, făcută de un ţăran din Celei, la locul numit *Valea Sneagului,* ce se află

---

1) Dacia, V/VI (1935—1936), p. 420, Nr. 12—13 cu fig. 3—4.

2) Dacia, V/VI, p. 420.

3) Comunicare făcută la fostul Institut de Studii Balcanice, în şedinţa dela 15 Mai 1946.

mult în afara incintei orașului roman, la aproape un km spre Apus de actualul sat. Valea Sneagului e presărată la suprafața solului cu numeroase urme de olărie, cărămizi, țigle, urme de morminte, etc., care aparțin mai multor orânduiri istorice. Este sigur, că pe această vale, în vremea stăpânirii romane și apoi sub cea bizantină, au funcționat cuptoare de ars olărie, precum și cimitire, deocamdată nestudiate.

Cele două vase erau îngropate la o adâncime de o jumătate metru. Din păcate, nu putem cunoaște date mai amănunțite asupra mediului arheologic în care s'au aflat (morminte? cuptoare? locuințe?). După buna lor stare de conservare, la care se adaugă faptul că posedă în exterior o slabă pojghiță de mortar aderent, am fi tentați a crede că erau depozitate într'o încăpere de zid, poate mormânt boltit.

O privire generală ne arată că aceste două vase sunt aproape identice, în ceea ce privește forma, tehnica și mărimea lor (fig. 1, *a—b*).

I. *Ulcior* cu două mănuși, lucrat cu roata, din pământ gălbui. Este înalt de 38 cm (fig. 1, *a* și fig. 2). Pereții îi sunt acoperiți în

a b

Fig. 1

exterior, cu crustă din mortar de var. Vasul prezintă o siluetă înaltă și e îmbrăcat parțial, pe pântece, cu șănțulețe și valuri

simple, paralele și abia vizibile din pricina pojghiței de mortar. Se odihnește pe un fund simplu și retezat drept. Gura vasului e în formă de pâlnie, în exterior cu patru slabe profile. Cele două mănuși masive apar frumos arcuite și circulare în secțiune orizontală.

Partea cea mai importantă la acest vas este o siglă curioasă plasată pe o parte a gâtului său, între mănuși și la un loc vizibil. Acest semn a fost executat cu ajutorul unui obiect ascuțit în pasta încă neccaptă, deci, imediat după modelarea la roată a vasului. El este format dintr'un Y flancat de două linii verticale mai mici ca acesta: | Y | (fig. 2). In 1936, găseam în acest semn o marcă de atelier [1]).

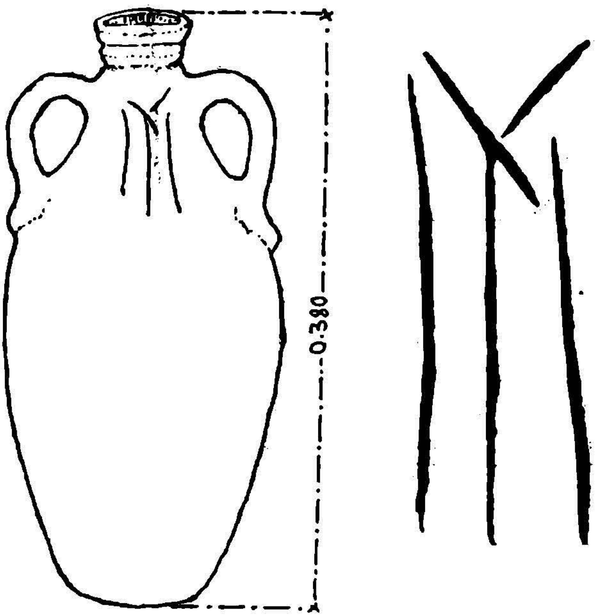

Fig. 2

2. *Ulcior* ce prezintă aceeași formă ca cel precedent, înalt de 40 cm (fig. 1, *b;* fig. 3 și fig. 4). Vasul e lucrat din lut roșu și păstrează în exterior, aceleași urme de mortar. El diferă, față de primul, foarte puțin, la gură, mai înaltă și cu două profile (în loc de patru). Pe pântece, e și el înconjurat prin două fâșii de linii

[1]) Dacia, I, c.

adâncite şi paralele. Pe gâtul său apare de asemenea, între mănuşi, un semn neobişnuit, executat cu un cuiu, de astădată, în pasta întărită, deci după ardere *(graffito)*. Sigla aceasta are aspectul unei furci, cu patru braţe îndreptate în jos, barată sus cu o linie orizontală, puţin curbată (fig. 3). Pe fundul acestui vas, mai aflăm şi o cruce de tip latin *(immissa* sau *capitata)*, modelată în relief, odată

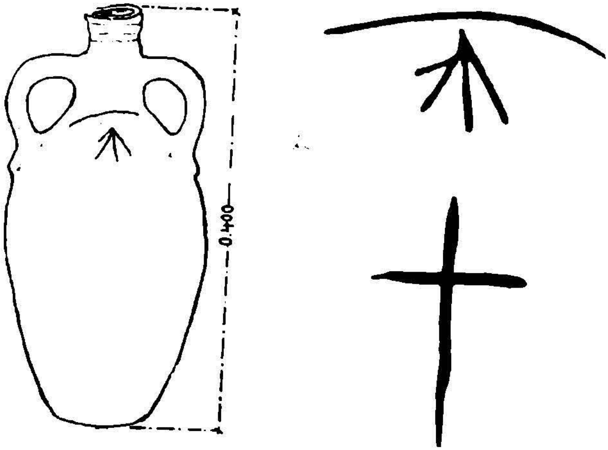

Fig. 3

cu vasul (fig. 3). In 1936, identificasem grafitul de pe gâtul ulciorului cu o marcă de olar, iar crucea ca un simbol creştin [1]).

Cele două vase aparţin tipului numit *amphoridion*, care derivă din amfora clasică. Spre deosebire de aceasta, nu au fundul ascuţit, ci retezat drept. Astfel, din cerinţe practice şi domestice, amfora de comerţ cu fundul ascuţit, specifică olăriei greceşti, romane şi bizantine, păstrată pe rastele în timpul transportului sau înfiptă în nisip când se depozita în pivniţă, este transformată într'un vas cu aceeaşi siluetă, dar cu fund ce oferă stabilitate pe pământ sau masă. Indepărtarea dela modelul amforei se vede şi la gâtul acestor ulcioare, mai strâmt şi cu mănuşi mult mai puternice, deoarece ele nu se depozitează cu vin sau untdelemn, ci au o întrebuinţare zilnică. Nu rămâne nicio îndoială că olarii ce le-au modelat la roată au luat drept model amfora bizantină, care are fundul mai mult bombat, decât ascuţit ca cea greco-romană.

---

[1]) Ibid.

Cât privește cercul de producție din care derivă vasele dela Celei, el nu poate fi precizat deocamdată, decât prin siglele enigmatice pe care le poartă pe gâtul lor. Asupra lor, am putut căpăta destule preciziuni, însă numai în urma consultării a o serie de publicații despre cultura „Protobulgarilor". Este vorba, în primul rând, de săpăturile mai vechi sau mai recente, întreprinse în prima capitală a șefilor statului feudal bulgar în formare, la *Aboba-Pliska,* și apoi în marea așezare vecină dela *Madara;* aceasta, prin descoperirile importante făcute aci, a fost pe drept socotită de colegii arheologi vecini, ca o *Troia bulgară.* Din primul loc, trebue să constatăm că cele două semne de pe ulcioarele dela Celei apar numai în regiunea acestor centre „protobulgare", frecvent și pe o mare varietate de obiecte [1]).

Săpăturile *Institutului Arheologic Rus din Constantinopole,* făcute în anii 1899/1900, sub conducerea lui Th. Uspenski și K. Skorpil, au dat la iveală, la *Aboba-Pliska,* o serie de blocuri tăiate în piatră, cărămizi, țigle, olane, vase, etc., ce purtau așa zisele semne „protobulgare". Deși acest material arheologic nu a fost tot publicat, printre diferitele semne imprimate pe atari obiecte, întâlnim frecvent sigla | Y | [2]). Furca cu patru brațe îndreptate în jos, fără linia orizontală plasată sus, apare și ea [3]). Săpături mai recente în această așezare slavo-bulgară au mărit repertoriul semnelor ce ne interesează pentru explicarea celor din Oltenia. Astfel, între așa zisul palat al lui Krum-Omurtag și marea basilică din Aboba-Pliska, există un drum lung de 250 m, pardosit cu blocuri, pe care, între alte semne „protobulgare" întâlnim și pe cele de pe vasele dela Celei [4]). Sigla | Y | s'a găsit mai ales pe olane [5]) și vase [6]).

---

[1]) Semnele dela Celei nu-și găsesc analogii în cele descoperite la **Slonu** (Prahova), cf. Bolliac, în **Trompeta Carpaților**, VII (1869), Nr. 737; cu cele dela **Porceni-Gorj** și **Cetatea lui Negru Vodă**-pe Dâmbovița (cercetări personale).

[2]) Izvestija Inst. arch. Rus din Constantinopol, X (1905), p. 250—254 (Škorpil) și Albumul (Viena, 1905), pl. LI, 60; LIII, 13; XLIX, 74 și 119.

[3]) Ibid., pl. XLIV, 51, *b*.

[4]) Kr. Miatev, în Izvestija, Bull. Inst. Arch. Bulg., XV (1940/42), p. 131 și urm., cu fig. 146, Nr. 25, 34, 36 și 41.

[5]) **Ibid.**, p. 93, fig. 160.

[6]) **Ib.**, p. 72 (Iv. Mollov). Pentru alte amănunte, cf. și studiile lui P. Karasimeonoff și Th. Gherasimov, dela p. 136—138 și 169—180 ale aceleiași reviste.

La *Madara*, unde s'a săpat mai intens și cu îngrijire de către arheologii bulgari [1]), găsim siglele dela Celei, pe: blocuri de piatră fasonată [2]), cărămizi [3]), olane [4]), pe vase întregi sau cioburi [5]).

Până în prezent, nu știm să se fi scris un studiu special în legătură cu originea și interpretarea acestor semne „protobulgare". Singur Géza Fehér le-a rezervat un capitol mai larg într'o lucrare de sinteză asupra culturii „protobulgare" [6]). El mai semnalează prezența lor pe stâncile dela Madara [7]), pe tencueli de clădiri [8]), conducte de apă [9]) și chiar într'un sanctuar păgân [10]). Din cercetările sale rezultă că avem în față o scriere locală a „Protobulgarilor", fiind încercările unor modești lucrători, ale căror semne rămân încă nedescifrate [11]).

Săpăturile amintite au putut stabili că materialele arheologice pe care sunt imprimate aceste semne „protobulgare" se datează dela începutul sec. IX și merg până în epoca creștinării cneazului Boris-Mihail și a introducerii celor două alfabete, glagolitic și chirilic. Nu este de competența noastră a intra în discuția problemei așa ziselor semne „protobulgare", dar credem că aici nu poate fi vorba de o scriere locală. In primul rând, se constată că la curtea cnezilor bulgari din sec. IX se folosește în cancelarie și pe monumente, limba greacă. Ar fi greu să admitem întrebuințarea paralelă a două feluri de scrieri. Apoi, constatăm inexistența unor texte scrise. Semnele acestea se sapă sau se imprimă izolat. Cele două cazuri semnalate de Géza Fehér (pietrele dela Aboba-Pliska [12]) și

---

1) Madara. Razkopki i proučivanija, Sofia, 1934, 2 vol. Interesează mai ales pentru tema noastră art. lui G. Fehér, vol. I, p. 393—418.

2) Ibid., I, p. 392 și 396.

3) Ib., p. 154. Nr. 32 și vol. II, p. 110.

4) Ib., I, p. 414, cu fig. 27, *a* și 72; II, p. 37, fig. 50, B, și p. 38, fig. 51, 7

5) Ib., I, p. 397, fig. 264; p. 398, fig. 265 și II, p. 56, fig. 81.

6) *Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises*, Budapest, 1931 (Arch. Hung., vol. VII), p. 58—59 și 151—157. Aria de răspândire e lărgită de el, până la Bela și Gözeken (regiunea Varna). Ib., p. 18, Cf. și studiul său mai vechi, în Izv. — Bull. Inst. Arch. Bulg., III (1925), p. 89.

7) Mon. cult. protobulg., p. 51, 58 și 151.

8) Ibid., p. 68.

9) Ib., p. 78 cu fig. 28.

10) Ib., p. 67.

11) Ib., p. 151 și urm. Skorpil și Miatev, în lucrările citate, se țin dela o interpretare a lor.

12) Fehér, op. cit., p. 152 cu fig. 99. Pe acest bloc apar și semnele de pe vasele din Sucidava (vezi fig. 5, *a*).

Bela-Gözeken [1]), pe care întâlnim 3—5 atari semne ce se succed (fig. 5, *a—b*), sunt dovezi prea modeste spre a încerca o atare ipoteză. Nici încercarea ce o face acelaşi autor, de a stabili o înrudire între această pretinsă scriere, cu cea runică, cu siglele întâlnite în regiunea Orchon-Jenissei, cu inscripţia tezaurului dela

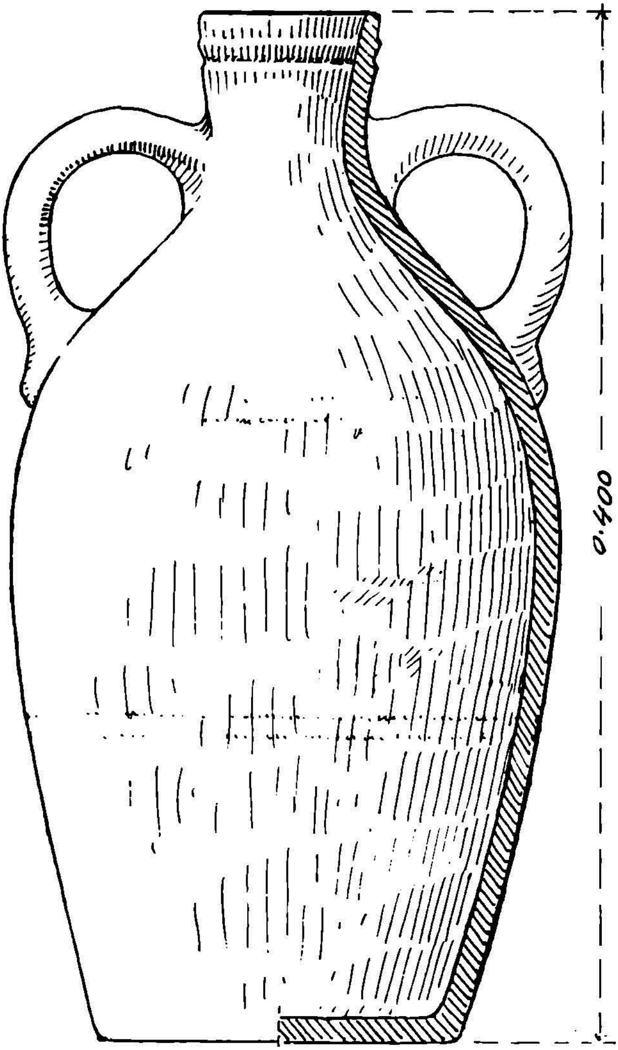

Fig. 4

Sân Nicolaul Mare şi cu vechea scriere maghiară (secuiască?), nu ni se pare convingătoare [2]). E suficientă o comparaţie între tabloul

[1]) Ibid., cu fig. 100. Numai unul din semnele noastre e întâlnit aici (fig. 5 *b*).
[2]) Ib., p. 153—157.

semnelor „protobulgare" întocmit de Miatev [1]) și scrierile mai sus citate, spre a ne convinge de lipsa unei legături. Semne ca pătratul semincercul, unghiul, linii întretăiate, etc. [2]), pot fi socotite, ca

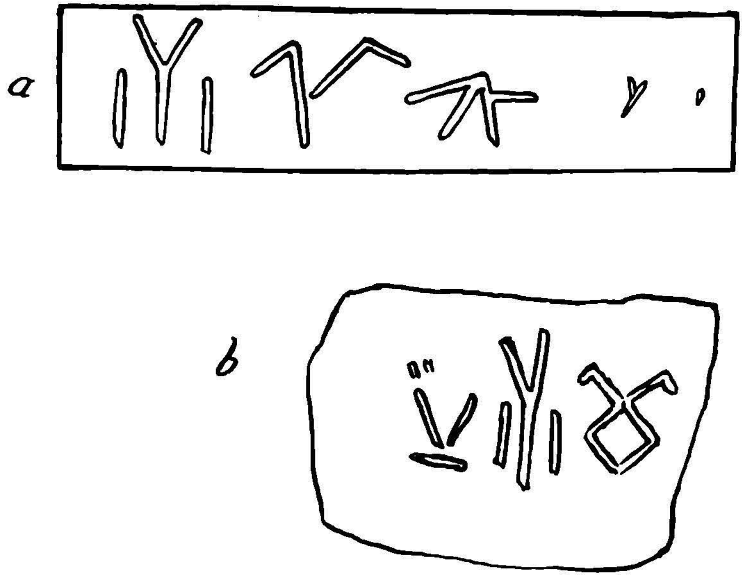

Fig. 5

și în alte regiuni, drept o creație locală [3]). Dar, semne ca Δ; γ; Ч· chrismonul, crucea, etc., nu pot fi decât împrumuturi bizantine [4]).

Problema semnelor protobulgare rămâne deschisă. In stadiul actual al descoperirilor, nu le putem interpreta, decât ca semne magico-religioase, folosite de populația necreștină. Semnificativ pentru acest fapt este prezența lor în sanctuarul păgân dela Madara, precum și dispariția lor, odată cu creștinarea lui Boris-Mihail.

Pe fundul unui ulcior dela Celei, constatăm apariția unei cruci simple (Nr. 2). Semnul figurează și în repertoriul celor „proto-

---

1) Art. cit., p. 8, fig. 146.

2) Ibid.

3) Herman Wirth, *Die heilige Uhrschrift der Menschenheit*, Leipzig, 1936, *passim*. Lucrare interesantă prin materialul ilustrativ (vol. de planșe) dar fantezistă în ceea ce privește interpretările și concluziile sale.

4) Găsim și litere din alfabetul latin. Multe din așa zisele semne „protobulgare", pot fi și inscripții târzii. Va trebui pusă în cercetarea acestor urme o deosebită atenție, spre a se deosebi ceea ce este din sec. IX și ceea ce e recent. Multe se pot bănui a fi numerale. Colegul Bodjijaev îmi semnalează faptul că la scriitorul călugăr bulgar din sec. X, Cernorizec Hrabr, în scrierea sa *O pismenah* (Despre litere) se spune textual „Odinioară, Slavii nu aveau scriere și scriau și numărau cu linii și crestături".

bulgare" [1]). Dar, acestui semn i se pot da și alte explicații. Ca ornament sau marcă de atelier, crucea apare deja pe ceramica provincială romană târzie, de unde este transmisă în olăria slavă, germană, maghiară și a altor popoare dela începutul epocei feudale [2]). La rigoare, o putem accepta pe vasul dela Celei și ca semn creștin, fiindcă prezența izolată a unor comunități creștine în lumea slavă balcanică și chiar printre elemente bulgare turanice, mai înainte de convertirea oficială a lui Boris-Mihail, este un fapt sigur [3]).

Intre materialul ceramic publicat din săpăturile dela Aboba-Pliska și Madara, nu am putut găsi forme de vase identice cu cele dela Celei, dar apar tipuri mult înrudite. Pentru a avea informații mai detailate asupra ceramicei inedite sau dispărute [4]) din săpăturile vechilor capitale bulgare, m'am adresat în 1946 directorului Muzeului din Sofia, Th. Gherassimov. Din scrisoarea colegului bulgar, rezultă că în aceste locuri s'au găsit, într'adevăr, „vase asemănătoare acelora găsite la Sucidava", dar care până la acea dată încă nu fuseseră publicate.

Despre existența în regiunea vechilor capitale ale statului bulgar a unor vase în genul celor dela Celei, putem prezenta o nouă dovadă. In colecțiile Muzeului Național de Antichități din București se păstrează un ulcior, ca formă, aproape identic cu vasele dela Celei (fig. 6). Grație unei etichete aplicată pe el, se poate stabili că acesta a fost achiziționat din Bulgaria, în 1900. Ulciorașul este înalt de 32,5 cm, e turnat în pământ gălbui și are silueta, mănușile, gura, etc., ca și la vasele dela Celei. Nu posedă însă nicio siglă din categoria semnelor „protobulgare". El ne asigură întrebuințarea acestor tipuri de vase, în regiunea leagănului primului stat bulgar feudal, din sec. IX.

---

[1]) Miatev, *art. cit.*, fig. 146, Nr. 18 și 43—45.

[2]) Josef Höllrigl, *Ungarische Keramik aus der Zeit der Arpaden*, în Arch. Ért. XLIV (1930), p. 288 și urm. și Heinz A. Knorr, *Die slavische Keramik zwischen Elbe und Oder*, Leipzig, 1937, p. 11, cu pl. II *a*. Pentru regiunile noastre, vezi C. Daicoviciu, în *An. Inst. Studii Clasice-Cluj*, IV (1941—1943), p. 180 și urm. O monografie completă asupra ceramicei dela Pliska și Madara, în felul celei alcătuite pentru Preslav de Miatev, este de așteptat.

[3]) W. N. Slatarski, *Gesch. d. Bulgaren*, Leipzig, 1918, p. 32.

[4]) Fehér, *op. cit.*, p. 32.

Publicații recente, apărute în ultimii doi ani, și relative la cultura vechilor slavi, aduc știri noi în legătură cu cele două vase descoperite pe teritoriul patriei noastre.

Kristo Miatev, într'un important studiu asupra ceramicei slave din Balcani, se ocupă și de tipul acestor vase [1]). El mai notează pentru regiunea Varna și alte descoperiri la Kalugerica [2]), înglobând în grupul lor și pe cele descoperite de noi la Celei [3]). Concluziile la care ajunge Miatev afirmă că în aceste vase trebue să vedem o ceramică slavă, împrumutată din olăria provincială greco-romană [4]),

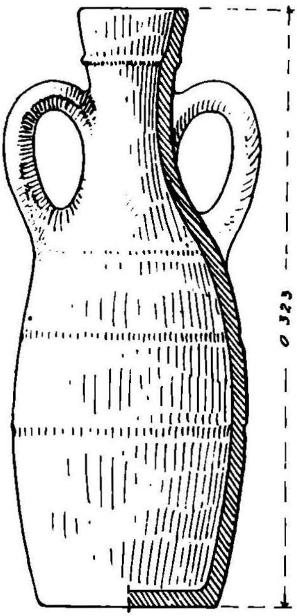

Fig. 6.

Aboba-Pliska — Muzeul de Antichități din București

ca și pentru alte vase de capacitate mai mare, nefolosite până aci de Slavi [5]). Ele, ca și semnele pe care le poartă, nu au nimic de a

---

[1]) *La céramique slave en Bulgarie et son importance pour l'archéologie slave des Balkans*, Sofia, 1948 (Acad. d. Sciences. Inst. Arch., Travaux Sec. Arch. Slave, vol. II), *passim*.

[2]) Miatev, *op. cit.*, p. 78.

[3]) Ibid., p. 46 și fig. 50.

[4]) Ib., p. 78,

[5]) Ib.

face cu „Protobulgarii", care au venit în grupuri mici [1]). Cât privește datarea acestor semne, el le încadrează în sec. VIII—X [2]).

Intr'o monografie asupra vechii Moravii, Josef Poulik reproduce trei ulcioare de lut găsite în morminte și în localități diferite din acea regiune [3]). Forma și tehnica acestor vase din Moravia au mari afinități cu cele din regiunea Varna și Celei, încât, trebuesc considerate ca tipuri mai îndepărtate, dar derivând din aceeași amforă greco-romană. Se constată, astfel, că atari ulcioare s'au răspândit nu numai în lumea triburilor slave din Sudul Dunării, ci ele au fost împrumutate și în alte regiuni cu populație slavă.

•

Descoperirea celor două vase „protobulgare", în Sudul Olteniei, — fie că sunt lucruri de import sau produse ale olăriilor locale — aduce o lumină pe o cale nouă, cea arheologică, în legătură cu discuția deschisă mai demult asupra extinderii statului bulgar din sec. IX, la Nord de Dunăre. Datăm aceste ulcioare în veacul IX și le socotim drept primele documente de acest fel, descoperite în aceste regiuni. Apariția lor este încurajatoare și prin faptul că până acum, problema stăpânirii pe teritoriul țării noastre a primului stat feudal bulgar, privită geografic și cronologic, a căutat a fi rezolvată numai cu ajutorul știrilor literare medievale: bizantine, france și maghiare. Cum aceste știri sunt prea sumare [4]), nu este de mirare că mulți istorici au negat-o, iar alții s'au încurcat în fel de fel de ipoteze privind teritoriile ocupate la Nord de Dunăre de către Krum și succesorii săi.

Academicianul N. S. Derjavin, care s'a ocupat în mai multe lucrări de seamă ale sale cu istoria bulgară, admite o lărgire trep-

---

[1]) Ib., p. 82 și urm.

[2]) Ib., p. 82,

[3]) Staroslovanská Morava, Praga 1948, p. 200 și pl. XXVII—XXIX.

[4]) Singura mărturie mai clară ne-o dă *Historia de Leone Bardae Armenii filio*, ed. Bonn, 1842, p. 345 și urm...

καί λαβόντες οἱ Βούλγαροι τὴν αἰχμαλωσίαν πᾶσαν εἰς πλῆθος οὖσαν ἀναρίθμητον καὶ πᾶσαν, τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν. μετώκισαν ἀυτοὺς εἰς Βουλγαρίαν ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ.

Prizonierii fuseseră luați la Adrianopole. Despre o Bulgarie „*de dincoace de Dunăre*", din care expresie rezultă că era și una dincolo de Dunăre, vorbește și cronicarul bizantin Nicefor Gregoras, *Historia Byzantina*, ed. Bonn, 1829, vol. I, p. 390:..:

τὴν ἀρχὴν τῶν ἐντὸς Ἴστρου Βουλγάρων

tată a stăpânirii lui Krum și Omurtag, către Tisa și Carpați. Sub Krum (804—815) s'a ocupat Banatul cu regiunile sud-estice ale Ungariei [1]), iar în timpul domniei fiului său Omurtag (815—831), cuceririle au fost lărgite, anexându-se și Valachia [2]). Opiniile savantului sovietic, sunt cele mai apropiate de adevăr.

Totuși, majoritatea istoricilor mai vechi sau mai apropiați a stabilit cu argumente convingătoare, că nu poate fi exclusă o dominație a primului stat feudal bulgar pe teritoriul de azi al R. P. R., dela începutul veacului IX.

Este semnificativ faptul că întinderea Bulgariei în Nordul Dunării apare ca sigură numai după prăbușirea statului Avarilor, în urma loviturilor date lor de către Carol cel Mare. De acest eveniment profită chanii bulgari Krum și Omurtag, despre care avem știri literare și epigrafice, cum că au ajuns cu stăpânirea lor până pe Tisa unde au legat hotarul cu al Francilor [3]). Deci și pentru regiunile noastre, o pătrundere a Bulgarilor la Nord de fluviu, a fost posibilă numai la începutul secolului IX, imediat după descompunerea statului avar.

*

Cele două vase descoperite la Celei și prezentate mai sus ne arată pe cale arheologică, pentru prima dată, legăturile culturale pe care le-a avut primul stat feudal bulgar din sec. IX cu ținuturile pe care le anexase la Nord de Dunăre. Prin forma, tehnica și siglele pe care le poartă, ele se leagă de grupul olăriei similare, constatată în aceeași epocă, în regiunea Varna. Silueta acestor vase trădează în același timp o moștenire din ceramica provincială romano-bizantină. In Sudul Olteniei, prezența lor poate fi explicată ca un import din ținutul Mării Negre sau ca un produs al unor ateliere locale ce vor fi funcționat la Sucidava, sub conducerea unor olari veniți dela Sudul Dunării.

Până la cercetările lui Miatev, aceste enigmatice semne au fost încetățenite în literatura arheologică cu denumirea improprie de „protobulgare". In realitate, ele sunt slave, fiindcă cel puțin ceramica pe care o întâlnim, e specific de factură slavă. Despre o

---

1) Acad. N. S. Derjavin, *Slavii în vechime*, București, 1949, p. 200.

2) Ibid., p. 202.

3) Fehér, op. cit., p. 146.

ceramică ce s'ar putea atribui minorității turanice bulgare așezată între triburile slave, mai vechi la Sud de Dunăre, arheologia nu a adus nimic precis. Vasele dela Celei pot fi „protobulgare" (primul stat feudal bulgar), numai prin faptul că au putut pătrunde în această regiune, odată cu anexiunile statului lui Krum și Omurtag, dar în ceea ce privește cercurile de fabricație, ele sunt slave.

O BALANŢĂ ROMANĂ DIN SECOLUL VI E. N. DESCOPERITĂ IN DOBROGEA

DE
Prof. G. ŞTEFAN

Obiectul de care ne ocupăm în rândurile ce urmează a fost descoperit în cursul săpăturilor arheologice pe care le-am efectuat la Bisericuţa (probabil vechea Dinogetia), pe teritoriul comunei Garvăn (jud. Tulcea), în vara anului 1946. Este o descoperire extrem de importantă deoarece, în afară de faptul că este prima de acest gen pe teritoriul R. P. R., printr'o serie de particularităţi pe care le vom prezenta mai jos, ea interesează, în aceeaşi măsură, pe arheologi, epigrafişti şi metrologi.

Este vorba de o balanţă antică de bronz, acoperită cu o patină verde închis, în general foarte frumoasă. Face parte din categoria balanţelor numite „romane". A fost descoperită cu ocazia unei secţiuni pe care am executat-o în cetatea Bisericuţa, la 1,80 m adâncime, în ruinele unei clădiri romane târzii, adică datând de prin sec. VI al erei noastre.

Starea de conservare este mediocră. Mijlocul tijei este îndoit din cauza greutăţii pietrelor provenind din dărâmăturile zidurilor. Piesele mobile, greutatea *(aequipondium)* care se mişca pe bara gradată pentru a indica greutatea obiectului cântărit, ca şi cârligul sau talgerul *(lanx)* pe care se aşeza marfa de cântărit, n'au fost găsite. Aşa dar, se conservă numai pârghia şi două din cele trei cârlige de suspensie cu care era prevăzut cântarul (v. fig. 1).

Lungimea totală a pârghiei este de 46 cm şi ea are două părţi: 1) o parte anterioară mai groasă şi mai scurtă (16 cm) şi 2) partea posterioară, în formă de prismă cu patru feţe, lungă de 28,5 cm, căreia i se adaugă un cap piramidal de 1,5 cm lungime, destinat să împiedece greutatea cursorie să alunece şi să cadă de pe pârghie.

1. Partea anterioară *(iugum)* se termină printr'un cap conic, despărţit de corpul propriu zis al pârghiei printr'o curmătură în

care se suspenda dispozitivul pentru susţinerea obiectului de cântărit [1]).

Dispozitivul era conceput în aşa fel, încât el se întorcea în poziţie verticală ori de câte ori se schimba cârligul de suspensiune al cântarului.

Tot pe partea aceasta erau montate cele trei cârlige destinate suspendării cântarului şi dintre care ni se păstrează la locul său numai cel mai apropiat de cap (Nr. 3 din figură). Un al doilea cârlig (Nr. 2) a fost găsit alături de balanţă, căzut din belciugul său, care s'a rupt, dar din care în momentul descoperirii, jumătate se afla încă în locaşul său. Cât despre al treilea cârlig, el nu s'a găsit dar se păstrează montat la locul său belciugul de care era suspendat (Nr. 1).

Este vorba, aşa dar, de o balanţă cu trei cârlige de suspensiune, aşezate la distanţe diferite de capul cântarului, putând aşa dar cântări obiecte de greutăţi diferite, după cum se schimbă cârligul, adică punctul de suspensiune al balanţei.

Acest tip de cântar este foarte răspândit în vremea romană şi muzeele străine au în colecţiile lor un număr destul de mare de exemplare, fie de fer, fie de bronz, cu unul, două sau trei cârlige de suspendare [2]). Cele cu două sau trei cârlige au avantajul că pot cântări şi greutăţi mai mari fără să fie nevoie să se lungească pârghia, ceea ce ar atrage după sine serioase desavantagii în mânuirea cântarului.

Către extremitatea părţii anterioare a tijei, în apropiere de curmătura care separă capul conic de restul acesteia, se vede litera γ)

Aceasta înseamnează, prin analogie cu greutăţile etalon *(exagia)* descoperite în diferite regiuni ale lumii romane şi însemnate cu aceeaşi literă, că balanţa este calculată după sistemul *unciei* (οὔγκια).

---

[1]) *A. Guide to the exibition illustrating Greek and Roman life*, London 1908, p. 149, fig. 152.

[2]) Cfr. Etienne Michon, art. *libra* in Daremberg-Saglio, *Dict. des Antiquités*. Un exemplar foarte frumos se păstrează la Berlin (Antiken Abteilung, Inv. der Bronzen 10.817). Pentru cântarele descoperite pe limes-ul germanic cfr. exemplarele dela Osterburken (ORL, IV, 40, p. 35), Zugmantel (ORL, II B, Nr. 8, p. 95, fig. 14 şi pl. XIII, 47 şi 54), Stockstadt (ORL, III B, Nr. 38, p. 55, 18, pl. IX, 66). Pentru Britania v. ex. gr. cântarul dela Clipsham în The Antiquaries Journal XX, 3, p. 385 sq.

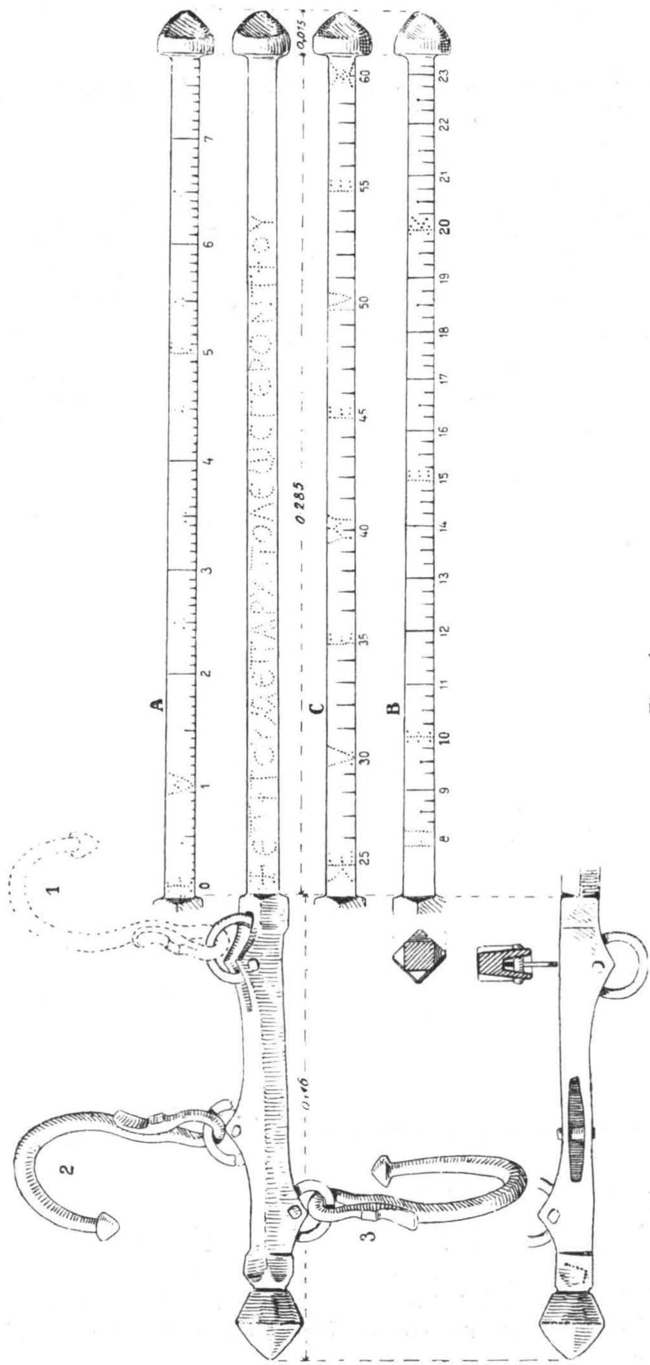

Fig. 1

spre deosebire de cele calculate după sistemul lui *solidus* — care cântărea 1/6 dintr'o *uncie*, deci 1/72 dintr'o *libra* și care era reprezentat grafic fie prin N (= νόμισμα), fie prin SOL (= *solidus*) [1]).

2. Partea dinapoi a pârghiei, așa cum am amintit mai sus, are patru laturi, dintre care trei sunt gradate, iar a patra poartă o inscripție. Fiecare din cele trei laturi gradate corespunde unuia din cele trei cârlige ale părții din față și anume: a) latura cu gradațiile cele mai mici (A) se folosea cu cârligul de suspensie Nr. 1, b) latura cu gradațiile mijlocii (B) cu cârligul Nr. 2, c) latura cu gradațiile cele mai mari (C) cu cârligul Nr. 3 care este cel mai apropiat de capul tijei balanței.

In ceea ce privește gradarea cântarului nostru, ea este una din cele mai complete din câte se cunosc și prin aceasta merită să ne ocupăm de ea în amănunte. Gradarea s'a făcut după sistemul roman duodecimal. Cifrele executate în puncte, tehnică obișnuită în inscripțiile de pe obiectele antice de metal, sunt însă grecești.

Latura A. Inceputul gradării, adică punctul cu greutatea zero, este reprezentat printr'o cruce cu brațe egale. Prima *libra* este marcată prin A, iar următoarele, până la a 5-a, prin crestături perpendiculare pe lungimea tijei. *Libra* a 5-a este marcată prin E, iar următoarele trei din nou prin simple linii crestate care ocupă toată lățimea laturii. Fiecare livră este subîmpărțită în 12 uncii, o *uncia* fiind reprezentată printr'o crestătură mai scurtă decât cea folosită pentru a marca livrele. Pentru ușurința cetirii, jumătatea de livră — adică o *semis* = 6 *unciae* — este marcată deosebit, printr'o crestătură mai lungă decât cele ce marchează celelalte uncii și prin trei puncte așezate în triunghiu deasupra ei.

Cu această latură a balanței suspendată de cârligul Nr. 1, se puteau cântări mărfuri până la greutatea de 7 *librae* și 9 *unciae*, adică, socotind că o libra are 327,45 g până la 2537,67 g.

Latura B. Este gradată în continuare începând cu H = 8, apoi o crestătură pentru libra a 9-a, prin I=10, prin E=5 care se adaugă la iota precedent pentru a ne da cifra 15, prin K=20. Pentru unitățile intermediare se întrebuințează simplele crestături. Marcajul se termină cu libra a 23-a plus un *quadrans* din libra a 24-a. In adevăr, fiecare libră este împărțită în patru subunități repre-

1) E. Michon, art. *pondus* in Daremberg-Saglio, *Dict.*, p. 557, cf. și E. Babelon, art. *uncia* în Daremberg-Saglio, *Dict.* V, p. 591 și R. Cagnat et V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, vol. II, Paris 1920, p. 261—262.

zentate prin crestături care valorează 3/12 dintr'o unitate, adică un *quadrans*. Jumătăţile (semis) au ca semn distinctiv un punct aşezat la capătul crestăturii corespunzătoare.

In total, se pot cântări cu balanţa noastră, folosind cârligul Nr. 2 şi cetind gradaţiile de pe latura B, mărfuri în greutate între 8 şi 23 livre şi un *quadrans*, adică între 2619,60 g şi 7613,19 g.

Latura C. Se întrebuinţează cu cârligul Nr. 3 pentru greutăţi mai mari. Marcarea începe cu KE (în ligatură) = 25 şi se continuă din 5 în 5 precum urmează: Λ =30, E=5 (de fapt Λ E=35), M = 40, E = 5 (ME = 45), N = 50, E = 5 (NE = 55) şi se termină prin ≋ = 60.

Pentru greutăţile intermediare, fiecare *libra* este reprezentată printr'o linie crestată [1]).

Se pot cântări aşa dar cu această balanţă mărfuri până la o greutate de 60 livre, adică până la 19,647 kg.

Se observă, însă, în gradarea pe care am prezentat-o mai sus, două „neregularităţi" asupra cărora suntem datori să atragem atenţia şi să încercăm a le da o explicaţie.

1. Din gradaţia laturii *A* lipsesc ultimele trei uncii din libra ultimă. Putem presupune că aceste trei uncii erau reprezentate prin spaţiul dintre cele două bare ale lui *H* depe latura *B*, întrucât locul exact pentru libra a 8-a reprezentată prin *H* pare a fi coincis cu cea de-a doua bară a acestei cifre. In felul acesta, gradaţia laturii *B* începe cu uncia a 9-a din libra a 8-a, adică cu 2537,67 g.

2. Gradaţia laturii *B* se termină cu 23 *librae* plus un *quadrans*, iar aceea a laturii *C* începe cu *libra* 25, ceea ce însemnează că ar lipsi semnul pentru *libra* 24. Şi în acest caz, este de presupus că *libra* 25 coincide *exact* cu bara verticală a lui *E* din ligatura *KE* şi că cifra 24 corespunde capetelor barelor oblice ale lui *K* din aceeaşi ligatură. In adevăr, spaţiul dintre bara verticală a lui *E* şi capetele barelor oblice ale lui *K* este egal cu spaţiul dintre două *librae*, acolo unde el este uşor de controlat.

Oricum, aceste „neregularităţi" nu pot fi deplin lămurite decât pe baza confruntării cu alte cazuri similare, ceea ce nu este posibil deocamdată.

Cea mai importantă latură a pârghiei cântarului dela Biseri-

[1]) Pentru comparaţie v. exemplarul din Leodiceea (Syria), amintit de E. Michon în art. *libra* din Daremberg-Saglio, *Dict*. p. 1228.

cuța este cea de-a patra, deoarece ea păstrează cea mai completă inscripție de pe obiecte de acest fel cunoscută până acum, ceea ce permite o datare precisă a exemplarului prezentat aci.

Inscripiția este executată în litere punctate, în lungul laturii și are următorul cuprins:

+ ΕΠΙΤΟΥ $\overset{\Gamma}{\text{M}}$ΕΠΑΡΧΠΟΛΕΩϹΓΕΡΟΝΤΙΟΥ

Crucea care precede inscripția este un prim indiciu al epocei căreia îi aparține aceasta. Caracterele epigrafice ne indică și ele sec. VI.

Singura dificultate în citirea inscripției o prezintă acel M suprapus de Γ care ne face să ne gândim la un cuvânt ca μέγας sau un compus al acestuia. Dintre aceste compuse, cel mai potrivit, și acela care se întâlnește obișnuit ca epitet ce se acordă personagiilor importante, cum este un ἔπαρχος τῆς πόλεως = ***Praefectus Urbi***, este adjectivul μεγαλοπρεπέστατος (în lat. *magnificus* și *mangnificentissimus)* care apare și cu ἐνδοξότατος [1]).

Numai că unei asemenea lecturi i se opune o dificultate pe care, nu suntem îndreptățiți a o neglija. Este aceea că, pentru cuvântul μεγαλοπρεπέστατος, prescurtarea M Γ este insuficientă și nu se poate susține prin nicio analogie. Obișnuit, ea se folosește pentru μέγας sau μεγάλλη pe plumburi sigilare bizantine [2]) iar în inscripțiile lapidare îmi e necunoscută.

Deci, având de ales între μεγαλοπρεπέστατος, care este mai frecvent, și simplul μέγας care — ce-i drept — este mai vag, înclin totuși pentru ultima soluție, deoarece ea satisface punctul de vedere epigrafic. Cetim, așa dar: + ἐπὶ τοῦ μ(ε)γ(άλλου) ἐπάρχ(ου) πόλεω Γεροντίου.

Adică: „In vremea marelui prefect al orașului (Constantinopolului) Gerontios''.

Această lectură apare și mai întemeiată, dacă se poate sprijini și pe izvoare epigrafice, în care adjectivul μέγας să apară în locul μ lui εγαλοπρεπέστατος. Or, dispunem de două inscripții concludente în această privință:

---

1) V. pentru această chestiune disertația lui Paul Koch, Die Byzantinischen Beamtentitel von 400 bis 700, Jena 1903, p. 64: ὁ Μεγαλοπεπέϐτατος καὶ ἐνδοξότατος ἔπαρχος πόλεως Τατιανός Cfr. și E. Hanton, *Lexique explicatif du Recueil des inscriptions grecques chrétiennes d'Asie Mineure*, în Byzantion 4 (1927—1928) p. 85 și 103 sq.

2) G. Schlumberger, *Sigillographie de l'empire Byzantin*, 1884, p. 622.

1. Dessau, *I. L. S.*, 736. O inscripţie din a. 403 e. n. în care, alături de lapidara formulă latină: *v. c. Simplicius, praef. Urb. dedicavit*, găsim în stilul pretenţios al Grecilor din Constatinopole: τίς δ'ἀνέθηκεν; Σιμπλίκιος μεγάλων ὑπάτων γόνος, ἐσθλὸς ὕπαρχος Dacă adjectivul μέγας poate sta pe lângă ὕπατος el poate fi acceptat şi lângă ἔπαρχος care şi el este un *consularis*.

2. Şi mai concludentă este inscripţia Dessau, ILS, II 2, Nr. 8844, r. 5, care spune despre Tatianus, praefectus în 388—392: θησαυρῶν τε θείων κομ(ῆς) εἶτ'ἔπαρχος μέγας φάνῃ şi în care μέγας apare chiar ca adjectiv al lui ἔπαρχος.

După ce am susţinut lectura propusă prin toate exemplele ce ne-au stat la dispoziţie, să vedem în ce calitate apare numele unui personagiu aşa de important cum era un *praefectus urbi* pe un obiect care interesează comerţul. Se ştie — şi nu vom insista asupra unui lucru cunoscut — că, în imperiul roman târziu, prefectul Romei, resp., al Constantinopolului, avea între atribuţiile sale şi controlul comerţului şi al pieţelor. Pentru aceasta el avea sub grija sa şi măsurile şi greutăţile fără de care nu se poate concepe un comerţ regulat într'un stat bine organizat[1]).

Este adevărat însă, că nu se cunoaştea până acum niciun cântar care să poarte pe el numele vreunui prefect sau magistrat, ceea ce a determinat pe E. Michon să afirme că numele în genitiv mai ales greceşti, întâlnite pe balanţe, ar indica numele posesorului[2]). Or, această afirmaţiune a lui Michon, care admite, totuşi, în cursul aceluiaşi articol necesitatea unui control şi asupra balanţelor, întrucât controlul greutăţilor n'ar fi de nicio utilitate dacă balanţele n'ar fi exacte[3]), este infirmată de inscripţia exemplarului descoperit în Dobrogea.

Rămâne, aşa dar, câştigat faptul că *unele balanţe* — cele pe care le-am putea numi oficiale — purtau inscripţia de garanţie a funcţionarului însărcinat cu controlul pieţii întocmai ca greutăţile etalon, numite *exagia*, din care vom cita, în lipsa altor balanţe similare, câteva exemplare.

---

[1]) Hultsch, *Gr. u. Rom. Metrologie*, Berlin 1882, p. 115; R. Cagnat, art. *praefectura*, *praefectus* în Daremberg-Saglio, *Dict.* p. 622.

[2]) E. Michon, *art. cit.*, p. 1228.

[3]) Ibid.

1. Pe un exagium din vremea lui Arcadius, Honorius şi Theodosius II găsim: Av. DDD NNN AAA VVV GGG
Rv.EXAG.SOL.SVB.V.INL.IOHANNI COM.S.L.CONS [1]).

2. Pe un exagium de marmoră din vremea lui Iulius Nepos: Av. SALVO D.N. (IVLIO NEPOTE) P.P. AVGN.
— AVDAX V. C (PRAEFECTUS) VRB.FECIT [2]).

3. Pe două exagia de marmoră din British Museum se află numele lui *Q. Iunius Rusticus, praefectus Urbi* [3]).

4. Un exagium din vremea lui Theodoric poartă numele prefectului, precedat de titlul de *clarissimus* şi *inlustris* [4]).

D. N. THEOD ERICI
CATV LINVS V.C. ET INL.PF.V.

5. In fine ,un exagium din 532—533, deci din vremea lui Justinianus, are următorul cuprins: *Domino nostro Justiniano perpetua Augusto, exagium factum sub viro inlustri Phoca, praefecto praetorio, exconsule ac patricio senatore* [5]).

Din examinarea acestor exemplare târzii se poate vedea că într'un singur caz (Nr. 1) întâlnim pe un exagium numele unui *comes sacrarum largitionum,* în altul numele prefectului pretoriului (Nr. 5), pe când în toate celelalte exemplare citate apar numele prefecţilor oraşului. Un alt izvor, de data aceasta literar, ne vorbeşte şi el de rolul unui prefect al oraşului în controlul greutăţilor. Este vorba de următorul pasagiu din Amm. Marcellinus, 1. XXVII, 9,10: ,,Praetextatus praefectus Urbi pondera per regiones instituit universas, cum aviditati multorum ex libidine trutinas componentium occuri nequiret''. Aceasta se întâmpla pe la anul 368 al e. n.

Pe baza acestor izvoare, putem trage concluzia că magistratul însărcinat cu controlul greutăţilor este, *de regulă,* prefectul oraşului şi că *numai intermitent* apar pe exagii numele altor funcţionari în locul acestuia. Faptul nu a fost încă deplin explicat, dar el trebue să stea în legătură cu stări excepţionale, în primul rând de caracter economic. In tot cazul, până târziu în imperiul bizantin prefectul Constantinopolului îşi păstrează controlul asupra pieţii şi corpora-

---

[1]). E. Babelon, art. *Exagium* în Daremberg-Saglio, *Dict.*, p. 877.

[2]) Ibid.

[3]) Ibid.

[4]) Ibid.

[5]) Ibid., p. 876.

ţiunilor, aşa cum se poate vedea din acel Επαρχικὸν βιβίον al lui Leon Cel Inţelept (886—912) [1]).

Dar, ceea ce se dovedeşte din cercetarea exagiilor, poate fi considerat ca valabil și în cazul balanţelor. Cel ce controla greutăţile etalon trebue să fi avut neapărat și controlul balanţelor. In această calitate, apare numele prefectului oraşului pe balanţa dela Bisericuţa.

Numele eparhului Constantinopolului de pe balanţa noastră este acela de Gerontios. Fiind vorba de un personagiu aşa de important prin postul pe care îl deţine în ierarhia magistraţilor, post tot aşa de important ca și acela de prefect al pretoriului, în lipsa unei prosopografii, să încercăm, totuși, să identificăm pe acest Gerontios. Numele, tot în genitiv însă fără ἐπί şi fără titlul de ἔπαρχος apare pe o balanţă amintită de Michon [2]), dar nu avem niciun indiciu că ar fi vorba de una şi aceeași persoană, mai ales că nu cunoaștem forma literelor de pe exemplarul citat.

Iată, însă, că un izvor literar ne vorbeşte despre un *praefectus urbi* cu acest nume. In adevăr, în *Chronografia* lui Theophanes [3]) ni se povesteşte cum prin anul 561 prefectul Constantinopolului, cu numele de Gerontios, ar fi fost acuzat de fostul prefect Eugenios de participare la un complot împotriva lui Justinianus [4]) dar că, după cercetările întreprinse, el ar fi fost găsit nevinovat şi achitat.

Or, prin caracterul epigrafic al inscripţiei, ca şi prin stratul arheologic în care a fost descoperit, cântarul dela Bisericuţa aparţine sigur secolului VI. Nu cunoaștem un alt prefect al orașului cu acest nume în sec. VI, aşa că trebue să admitem că inscripţia noastră

---

[1]) Jules Nicole, Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον. **Le livre du préfet** ou l'édit de l'empereur Léon le Sage sur les corporations de Constantinople, Genève, 1893.

[2]) Daremberg-Saglio, *Dict.* III², p. 1228.

[3]) Ediţia Bonn, 1839, vol. I, p. 363:

μετὰ δέ τὸ ὑγιᾶναι τὸν βασιλέα, Εὐγένιος ὁ ἀπὸ ὑπάρχων διέβαλλε Γεώργιον τὸν κουράτωρα τῶν Μαρίνης καὶ Αἰθέριον τὸν κουράτωρα τῶν Ἀντιόχου ὡς θελήσαντας ποιῆσαι βασιλέα Θεόδωρον τὸν υἱὸν Πέτρου μαγίστρου, ᾧ συνεφώνησεν καὶ Γερόντιος ὁ ἔπαρχος τῆς πόλεως. Ζητηθείσης δὲ τῆς ὑποθέσεως καὶ μὴ ἀποδειχθείσης, ἠγανακτήθη ὁ Εὐγένιος, καὶ ἐδημεύθη ὁ οἶκος αὐτοῦ.

[4]) Pentru dată cfr. Benjamin, art. *Gerontios* în **RE**. **VII**, col. 1268—1269 și id. art. *Eugenius* tot în **RE**. Anul la care se referă Theophanes este primul an al patriarhului Anastasius din Antiochia. In indexul la *Patrologia* lui Migne întocmit de Theodorus Hopfner (t. I, Paris 1934, p. 474) găsim: *Anastasius Sinaita patriarcha Antiochenus anno Domini 561.* In Berthold Altamer, *Patrologie* (Freiburg 1938), p. 331 păstoria lui Anastasius începe cu a. 559.

se referă la personagiul despre care vorbeşte citatul pasagiu din Theophanes.

Mai mult încă, suntem chiar în măsură să completăm numele acestui prefect al Constantinopolului, folosindu-ne de o altă descoperire arheologică recentă pe teritoriul R. P. R. In adevăr, s'a descoperit la Sucidava (Celei, jud. Romanaţi, săpăturile din 1945) o greutate de control de sticlă pe care se află bustul unui personagiu şi inscripţia + ἐπὶ Φλ(αβίου) S Γεροντί(ου) S [1]) greutate identică cu un alt exemplar publicat de Dr. Mordtmann [2]).

Nu încape îndoială că este vorba de acelaşi prefect al Constantinopolului din jurul lui 559—661, pe care îl chema, cu numele său întreg: Flavius Gerontius.

Cântarul cu inscripţia dela Bisericuţa (Dinogetia) ne permite să întrezărim unele amănunte ale vieţii locale dela Dunărea de jos în vremea lui Justinian. Activitatea din vremea acestui împărat în legătură cu reorganizarea apărării graniţelor imperiului ne este cunoscută mai ales din informaţiile pe care ni le dă Procopios asupra construcţiilor, în primul rând de interes militar, ale lui Justinian. Dar imperiul se interesează şi din alte puncte de vedere, în afară de cel militar, de regiunea Dunării. In adevăr, cercetările arheologice dovedesc o reînflorire a vieţii materiale în anumite centre ale Dobrogei, o stare economică destul de bună, legături comerciale cu marile centre ale Răsăritului. Capitala ἡ πόλις prin excelenţă are grija de a pune la dispoziţia provinciei mijloacele tehnice necesare menţinerii unei exploatări economice cât mai intense, ceea ce este, în primul rând, în interesul clasei exploatatoare a statului bizantin încă sclavagist.

Faptul că apar la Dunăre două monumente cu numele lui Gerontios, unul la Sucidava, celălalt la Bisericuţa (Dinogetia), amândouă datând din jurul anului 560 şi amândouă interesând viaţa economică, dovedeşte şi o reactivare a relaţiilor de schimb de produse între populaţiile dela Nord de Dunăre şi Imperiu, relaţii care, de altfel, n'au încetat niciodată.

Acest schimb de mărfuri se face, de sigur, în anumite centre

[1]) D. Tudor, *Sucidava* III, in Dacia XI—XII, p. 180—3 şi fig. 18, 2. Piesa a fost publicată cu o fotografie şi un desen şi de Prof. N. Bănescu (cfr. *Le général byzantin de Sucidava* în Acad. Roum. Bull. de la sect. historique, 1945, p. 223—224).

[2]) *Byzantinische Glasstempel* în BZ. VII. (1898), p. 605, Nr. 5.

care joacă rolul de târguri. In acest sens, avem a înţelege rolul aşezărilor din sec. VI din valea Dunării, fie cele de pe malul nordic, fie de pe cel sudic al fluviului, printre care se numără Sucidava pentru câmpia Olteană şi Bisericuţa (Dinogetia) pentru regiunea Moldovei de jos. Ele nu sunt numai capete de pod de importanţă strategică, ci şi centre de exploatare economică a populaţiilor din dreapta ca şi din stânga fluviului. Şi astfel, ne putem explica prezenţa cântarului dela Dinogetia, ca şi greutatea de sticlă dela Sucidava, ca instrumente indispensabile unui comerţ activ, instrumente tot aşa de necesare ca şi moneta a cărei circulaţie în veacul VI este iarăşi foarte intensă, până în momentul când imperiul din Constantinopole începe să se prăbuşească sub presiunea conflictelor şi contradicţiilor interne şi sub loviturile masive ale popoarelor în migraţie.

DESPRE VALUL DIN MOLDOVA DE JOS ȘI „ZIDUL“ LUI ATANARIH

DE

RADU VULPE

In țara noastră se cunoaște o categorie de monumente arheologice care, deși simple ca structură și aspect, sunt impresionante prin întinderea lor. E vorba de așa zisele *troianuri*, acele valuri de pământ care, ca niște dâmburi lungi, cu un șanț paralel alături, străbat zeci și chiar sute de kilometri de teren, peste câmpii, peste ogoare, peste văi și dealuri. Datează din vremuri străvechi, când au fost construite ca lucrări de apărare. Se găsesc mai totdeauna în regiuni deschise, lipsite de obstacole naturale sau acolo unde aceste obstacole, prin sinuozitățile ori lipsa lor de continuitate, permit treceri ușoare și ca atare au nevoie să fie scurtate ori împlinite. Țara noastră e una din cele mai bogate în asemenea linii vechi de fortificație.

Cele mai multe sunt nestudiate. In stadiul actual al cercetărilor, nu ne putem pronunța asupra datei acestora și nici asupra populațiilor care le au ridicat, decât cel mult prin conjecturi. Insuși traseul lor e cunoscut în mod defectuos, prin anchete parțiale, foarte sumare, și uneori numai pe bază de informații indirecte, neverificate științific. Dar chiar pentru valurile care au fost cândva examinate mai serios, datele pe care le avem se dovedesc atât de insuficiente și adesea chiar greșite, încât o reluare a explorării lor se impune.

Valul din Moldova de Jos, care formează obiectul prezentului studiu, oferă în această privință un exemplu caracteristic. Reprezentat pe hărțile istorice ca ținând dela Siret până la Prut, între Adjud și Foltești, acest val e considerat în mod curent drept o fortificație romană în continuitate cu cunoscutul „Val al lui Traian“ de pe teritoriul U.R.S.S. — din Bugeac, aflat între Vadul-lui-Isac și Tatar-Bunar, ceea ce e cu desăvârșire fals. Valul din Moldova de Jos, din stânga Siretului nu are nimic a face nici cu Folteștii, nici cu valul din Bugeac și nu poate fi nici măcar roman. Numirile, imaginile

cartografice și ipotezele care au circulat până acum în știință în legătură cu acest *troian* trebue să fie supuse unei revizuiri totale. Este constatarea la care am ajuns, la fața locului, cu prilejul unor cercetări pe care le-am făcut în ultimii doi ani și ale căror rezultate urmează să le expun aci.

Dar, înainte de a intra în această expunere, socot util să fac un scurt istoric al cercetărilor anterioare.

Valul din Moldova de Jos, sub numele de *troian*, e remarcat în documentele moldovenești, ca element topografic folosit în delimitarea moșiilor, încă din sec. XV. Cu același nume de *troian*, modernizat pe alocuri sub influențe culte sub forma *Valul lui Traian*, e pomenit până azi în tradiția populară locală. La fel, e amintit în răspunsurile la Chestionarul arheologic Odobescu din 1873 (Bibl. Acad. R.P.R., ms. 229, VII, ff. 319 și 324), precum și în *Dicționarul geografic al jud. Tecuci* al lui Th. Ciuntu (București 1897, p. 247). Pe hărțile militare române e însemnat prin câteva fragmente răzlețe, tot cu numele de *Valul lui Traian*. Insă în atenția cercurilor științifice valul n'a intrat decât în 1885, când învățatul german C. Schuchhardt, pe atunci încă tânăr, pornind dela presupunerea — de sigur greșită — că valurile din Vestul Transilvaniei ar face parte dintr'un sistem circular de apărare ce ar înconjura întregul cuprins al Daciei de odinioară, și voind să găsească această continuitate la Răsărit de Carpați, a aflat întâmplător dela un proprietar din Nicorești că pe moșia lui trecea o asemenea linie de fortificație veche. Fără a-și precupeți osteneala, având un vânător din partea locului drept călăuză, Schuchhardt a parcurs pe jos traseul real ori presupus al *troianului*, dela Nicorești până la Siret, apoi dela Nicorești, în direcția opusă, spre E, peste valea Bârladului.

Impresiile călătoriei sale le-a publicat, împreună cu o serie de considerații despre mai multe valuri de pe teritoriul de atunci al României, într'un studiu care a apărut în periodicul *Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen* [1]). Aceleași impresii, prezentate sub o formă literară și cu unele inexactități de amănunt, au fost publicate în traducere românească în *Convorbiri Lite-*

---

[1]) C. Schuchhardt, *Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dacien*, in Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn, IX, (1885), p. 202 sqq.

rare [1]). Cercetarea lui Schuchhardt n'a fost insistentă decât între valea Bârladului şi Siret. In această parte, el a constatat un traseu neîntrerupt al valului, în grade de conservare foarte variate, dela Ţigăneştii Vechi (Munteni) spre V până în dreptul comunei Nicoreşti, apoi cotind brusc spre NV, până la marginea satului Tecucel. Mai departe, spre NV, a mai putut distinge un crâmpeiu de val în dreptul Buciumenilor, un altul aproape de Toflea şi un al treilea pe malul înalt al Siretului, între gura Trotuşului şi Ploscuţeni. In regiunea dela Răsărit de apa Bârladului, spre Prut, ancheta sa a fost foarte fugitivă. N'a mai avut timp să vadă valul decât în câteva puncte de lângă Ungureni şi de lângă Matca, fără să-i mai urmărească traseul, pentru a cărui eventuală continuare spre Prut a încercat o serie de investigaţiuni printre locuitorii din Puţeni (jud. Tecuci) şi Băleni (jud. Covurlui), fără rezultat. Apoi, în grabă, a plecat la Galaţi, părăsind cercetarea. De atunci, n'a mai revenit niciodată prin aceste locuri şi nici altcineva până acum — timp de peste şaizeci de ani — n'a mai căutat să-i verifice datele despre valul din Moldova de Jos.

Partea de E a acestui val, rămânându-i de fapt necunoscută, C. Schuchhardt a căutat s'o reconstitue deductiv, pornind dela ideea că această linie de apărare nu putea să se termine în gol, în mijlocul stepei, ci trebuia să se oprească pe o linie naturală importantă care, fireşte, n'ar fi putut fi decât Prutul, spre a se lega de aşa zisul „Val al lui Traian" din Bugeac. De aci, acel traseu ipotetic pe care în studiul său îl atribue valului, dela Matca, prin Puţeni, Băleni, Fârţăneşti, Chiraftei, până la Măstăcani lângă Folteşti, în dreptul Vadului-lui-Isac, dincolo de Prut. Această ipoteză l-a obsedat atât de mult încât, în studiul său citat, nu ezită să afirme că valul din Moldova de Jos, judeţele Tecuci şi Covurlui, reprezintă o continuare directă spre Apus a valului din Bugeac, ca o acoperire a drumului roman dintre Tyras şi Porolissum, pe valea Siretului inferior; în Sud, deci cu o orientare neromană, diametral opusă aceleia a valului

---

[1]) D. Boghean, *Cum se descopere un val roman* (trad. din C. Schuchhardt), în Convorbiri Literare, XX (1886), p. 407—416. Din acest articol se vede că autorul a pornit cu ideea preconcepută că valul e roman, ceea ce i-a influenţat şi concluziile. In articol sunt unele nepotriviri faţă de studiul din *Arch.-epigr. Mitth.*: aci e scris că autorul ar fi văzut tot valul până la Prut, pe când acolo arată clar că dela Puţeni mai departe nu l-a mai putut urmări. De asemenea, aci se spune că el a urmărit valul o zi întreagă prin valea Siretului, pe când în *Arch.-epigr. Mitth*, se precizează că spre V de coasta dela Ploscuţeni valul nu continuă. Ca bază ştiinţifică trebue luată versiunea din periodicul austriac.

dintre Vadul-lui-Isac și Tatar-Bunar, care are șanțul spre Nord. Și Schuchhardt nu ignora importanța șanțului pentru orientarea unui val, șanțul fiind întotdeauna spre inamic, căci doar tot el face caz de acest fapt, în același studiu, în legătură cu orientarea altor troianuri similare din Estul Daciei [1]). In plus, el uita că între cele două linii de fortificație sunt deosebiri fundamentale tehnice, valul din Moldova de Jos fiind de un aspect modest și de o factură expeditivă, în vreme ce acela dela Vadul-lui-Isac, mult mai impunător, prezintă o construcție îngrijită, ceea ce i-a asigurat o mult mai bună stare de conservare [2]).

Incurcată într'o asemenea gravă contradicție, și pornind dela deducții conjecturale, nesprijinite pe niciun indiciu observat pe teren, concluzia lui C. Schuchhardt ar fi trebuit să pară din capul locului suspectă. Totuși, până acum nimeni n'a discutat-o cu toată atenția. In cele mai multe cazuri, nici n'a fost pusă la îndoială. Linia valului, paralelă cu drumul roman de pe valea Siretului inferior, cu o extremitate tocmai acolo unde acest drum părăsea stepa din Sudul Moldovei spre a continua pe valea Trotușului spre Ardeal, părea atât de potrivită cu interesele apărării romane la Dunărea de Jos, încât caracterul roman al acestei linii și continuitatea sa cu valul din Bugeac căpătau autoritatea unor consecințe logice ale unui fapt evident. Cât despre contradicția cu privire la poziția șanțului spre Sud, cum n'a observat-o autorul el însuși, n'au observat-o nici alții.

Și astfel, concluziile șubrede ale lui Schuchhardt despre valul din Moldova de Jos au intrat în știință pe nedrept cu prestigiul de bunuri câștigate. J. Jung și le însușește [3]). Gr. Tocilescu, pe harta sa din *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, reproduce traseul valului în continuarea aceluia dela Vadul-lui-Isac. Vasile Pârvan acceptă același traseu, împreună cu toate considerațiile lui Schuchhardt, încercând să explice valul din Moldova de Jos prin extinderea autorității romane la Nord de gurile Dunării, în sec. I al e. n., în urma expediției lui Ti. Plautius Silvanus Aelianus [4]). Disci-

[1]) Ibidem, p. 222.

[2]) Ibidem, p. 218. Cf. și C. Uhlig, în Prehistoriche Zeitschrift, XIX (1928), p. 197 sqq.

[3]) Jung, *Zur Geschichte der Päse Siebenbürgens*, în Mitth. d. Inst. f. österr. Geschichtsforsch., IV. Ergänzungsbd. (1893), p. 10.

[4]) V. Pârvan, *Castrul dela Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos*, București 1913, în Analele Acad. Rom., mem. secț. ist., Seria II, t. XXXVI, p. 119—120; idem, Getica, București 1926, p. 128 sq.

polii săi, cu mici deosebiri între ei, urmează aceeaşi cale [1]). R. Syme [2]) se opune concluziei lui V. Pârvan referitoare la extinderea Moesiei la N de Dunăre pe vremea lui Plautius Aelianus, dar nu ia atitudine faţă de referinţele lui Schuchhardt. N. Iorga respinge datarea pe vremea lui Plautius Aelianus, adăugând că valul „e legat de o vreme necontenit primejduită care e mai târzie", dar pe de altă parte adoptă ideea continuităţii dela Siret până la Tatar-Bunar [3]). Primul autor care observă contradicţia lui Schuchhardt şi ca atare se îndoieşte de originea romană a valului e Fabricius (în P.-W., *R.-E.*, s. v. *Limes)*, dar fără să se pronunţe asupra traseului şi fără să propună vreo altă părere asupra originii. Intr'un studiu din *Praehistorische Zeitschrift,* XIX (1928), p. 224, C. Uhlig atrage, de asemenea, atenţia asupra faptului că şanţul acestui val se află spre S şi, în consecinţă, îl socoate neroman şi deci străin de valul dintre Vadul-lui-Isac şi Tatar-Bunar. Dar se limitează la această critică parţială, fără să se pronunţe nici asupra originii şi datei valului din Moldova de Jos, nici asupra caracterului conjectural al afirmaţiei despre prelungirea sa prin Băleni până la Folteşti.

Făcând istoricul de până aci, mă simt obligat să dau lămuriri şi în privinţa atitudinii pe care câteodată eu însumi am avut ocazia s'o exprim în scris faţă de această problemă. Interesul meu pentru valul din Moldova de Jos a fost o consecinţă a săpăturilor pe care le-am executat cu începere din 1927 în staţiunea geto-romană dela Poiana *(Piroboridava)* pe Siret. La început, presupunând că această aşezare ar fi fost în legătură cu valul, care se află la o depărtare de abia de vreo 7 km, m'am lăsat atras de vederile lui Schuchhardt şi de ale fostului meu profesor V. Pârvan [4]). Primele îndoieli mi s'au prezentat mai târziu, după ce am putut să-mi dau seama, printr'o serie de vizite la faţa locului, de lipsa de continuitate şi de diferenţa de factură dintre acest val şi acela dela Vadul-lui-Isac. Iar câteva încercări vane, de a găsi urmele valului din Moldova de Jos în regiunea Folteşti de pe malul Prutului [5]), au sfârşit prin a mă con-

---

[1]) R. Vulpe, *Piroboridava*, Bucureşti 1931, p. 25 şi 32 (= Viaţa Românească, XXIII, 1931, p. 170 şi 245 sq. = Rev. archéol., 1931, II, p. 264 şi 273); Ec. Dunăreanu Vulpe, în vol. *In memoria lui V. Pârvan*, Bucureşti 1934, p. 133; Gh. Ştefan, în Dacia, V—VI (1935—1936), p. 348.

[2]) R. Syme, în The Cambridge Ancient History, X, p. 807; idem, în The Journal of Roman studies, XXIV (1934), p. 116, Nr. 2.

[3]) N. Iorga, *Istoria Românilor*, I, 2, Bucureşti 1936, p. 172.

[4]) R. Vulpe, loc. cit.; idem, *Hist. anc. de la Dobr.*, p. 123.

[5]) Anchete făcute personal în 1928 şi 1943.

vinge de inexactitatea traseului imaginat de Schuchhardt în ce privește extremitatea de E a acestei fortificații antice, al cărei caracter roman de altfel nu se mai putea susține. O verificare de-a-lungul întregului val mi se părea absolut necesară, atât pentru verificarea traseului, cât și pentru controlul poziției șanțului [1]. N'am fost însă în situația de a-mi împlini această dorință decât în ultimii doi ani. Astfel, în Septemvrie-Octomvrie 1948, însoțit de Anton Nițu, asistent la Universitatea din Iași, am străbătut pe jos tot spațiul brăzdat de val, de-a-curmezișul județului Tecuci, dela Siret până la Cudalbi, verificând itinerariul lui Schuchhardt, cu textul său în mână.

Cu acest prilej, am putut să înțeleg pentru ce arheologul berlinez nu-și putuse duce explorarea la un sfârșit satisfăcător. Urmărirea valului este extrem de anevoioasă. Dacă pe unele porțiuni dâmbul și șanțul sunt foarte clare, păstrând înălțimi și adâncimi apreciabile, în cele mai multe locuri, mai ales pe câmpurile cultivate, apar atât de șterse și de nivelate, încât valul cu multă greutate se poate distinge ca o cută de teren înaltă de abia 0,20—0,30 m și lată în schimb de peste 30 m. In unele părți nu se mai cunoaște decât printr'o dungă de o culoare puțin deosebită de a solului arabil, singurul indiciu că acolo pământul a fost cândva răscolit adânc. In sfârșit, sunt kilometri întregi unde și acest indiciu a dispărut cu totul. Această mare diversitate de aspect, poate datorită și unei inegalități de factură, a fost sigur foarte mult determinată de lucrările agricole. Peste tot, solul e moale, constituit din humus negru de stepă ce acopere un strat de argilă ori de loess, de asemenea puțin consistent. Valul, construit într'un asemenea sol, nu poate opune prea multă rezistență plugului, care, prin acțiunea sa repetată anual timp de secole, a izbutit să niveleze terenul, în unele părți în chip desăvârșit. Segmentele cele mai bine păstrate se observă în regiunile de păduri și de hățișuri, acolo unde nu s'au făcut niciodată arături.

Pe lângă reaua stare de conservare a valului, cercetarea noastră s'a izbit de o dificultate în plus. Am nimerit într'un an când toată regiunea cercetată era cultivată masiv cu porumb, ceea ce împiedeca

---

[1]) La un moment, sub sugestia unor indicații din Chestionarul arheologic Odobescu (Bibl. Acad. R. P. R., ms. 229, f. 319) și de Col. Zagoritz, *Valurile din Panonia, Dacia și Peninsula Balcanică*, Ploești, 1938, p. 26, care s'au dovedit ulterior greșite, și neputând conta, înainte de o verificare autoptică, pe datele contradictorii furnizate de Schuchhardt, am înclinat a crede că șanțul acestui val s'ar afla la N: cf. Balcania, VII 1944, 1, p. 190.

vizibilitatea la distanţe mai mari, indispensabilă pentru a distinge o dungă de pământ atât de slab păstrată. Totuşi, cu sforţări multiple, am reuşit să identificăm pas cu pas cea mai mare parte din traseul căutat. Dela început, trebue să confirmăm observaţia lui Schuchhardt asupra şanţului, care se află peste tot *la Sud*.

Am început cercetarea la Frunzeasca, pe valea Bârladului, la 10 km N de oraşul Tecuci. Valul se află la marginea de N a acestui sat. L-am urmărit mai întâi spre V, spre Siret. Pe această porţiune e bine păstrat, mai ales după ce trece valea Dăncesei şi începe a străbate un hăţiş al pădurii Prisaca sau Cincu (pe hartă „Ţigăneşti"). La colţul pădurii acesteia, din dreptul târgului Nicoreşti (situat la 6 km spre V), valul face o cotitură bruscă de 90° spre NV, formând liziera de V a pădurii. Deşi folosit de un şleau de căruţe, care merge uneori pe coama dâmbului, alteori pe talvegul şanţului, valul şi-a păstrat rezistenţa şi proporţiile graţie rădăcinilor de arbuşti. Dimpotrivă, de îndată ce a ieşit din pădure, în apropiere de Ţepu (2 km spre NE), apare deteriorat, făgaşurile drumului izbutind să-l tocească. In starea aceasta, continuă spre NV printr'o regiune de vii, nivelându-se tot mai mult, până ce, la liziera de E a satului Tecucel, dispare cu totul. De acum înainte, numai şleaul, numit „drumul troianului", îi mai păstrează amintirea, continuând traseul spre NV. In dreptul satului Buciumeni (la 3 km spre V), înainte de a intra în pădurea numită „Rediul la Ulmi", reapare pe o porţiune de vreo 50 m, pentru ca în pădure să dispară cu desăvârşire, chiar drumul ramificându-se în diferite direcţii şi pierzându-şi şi numele de „troian".

Cu toate cercetările noastre în raza comunelor Brăhăşeşti şi Toflea, a fost imposibil să regăsim urma valului. Nici segmentul de cca 1 km lungime, pe care Schuchhardt spune că l-a văzut „vor dem Dorfe Tofla in einem Weinberge" [1]), nu l-am putut descoperi. De altfel, notele arheologului german sunt lipsite de preciziuni topografice, din cauză că-i lipsea o hartă bună (n'avea cu sine decât una foarte sumară: cea austriacă de 1 : 300.000), iar puţinii locuitori pe care i-am întâlnit pe câmp nu ne-au putut da nicio lămurire.

Dela Toflea ne-am îndreptat spre V şi, după ce am traversat pădurea Domnească („Toflea"), am ajuns pe malul înalt şi râpos al Siretului, la locul numit Poiana-Cucuieţi, între gura Trotuşului şi Ploscuţeni. Dar nici acolo n'am putut identifica, nici prin scrutarea

---

[1]) C. Schuchhardt, op. cit., p. 204.

terenului, nici prin spusele localnicilor, cel de-al doilea segment de val văzut de Schuchhardt [1]). Ştiri vagi şi contradictorii date de săteni ne-au dus până la Poiana *(Piroboridava)*. Siliţi astfel să ne întrerupem cercetarea la această extremitate a valului, amânând-o pentru altădată, ne-am întors, prin Tecuci, la Frunzeasca, pe valea Bârladului, spre a explora partea de Est.

In această parte, pornind dela marginea de N a satului Frunzeasca, valul ţine direcţia ESE, peste calea ferată şi şoseaua Tecuci-Bârlad, până la apa râului, care curge printr'o albie săpată artificial cu prilejul unor lucrări de îndiguire. Valul măsoară aci o înălţime de 0,50 m şi o lăţime totală (inclusiv şanţul) de 25 m. In apropiere de apa Bârladului e acoperit cu cioburi medievale, resturi ale unei silişti moldoveneşti din secolele trecute. Dincolo de râu continuă printr'un zăvoiu din curtea Şcoalei de Agricultură dela Ţigăneşti (fosta curte a lui Costache Conachi şi a lui Vogoride). E apoi întrerupt pe o distanţă de 3,5 km de o zonă inundabilă făcând parte din şesul Bârladului. Chiar dacă va fi fost cândva val prin această zonă, era natural să dispară fără urmă, prin acţiunea apelor de inundaţie.

Valul reapare pe creasta coastei de E a văii Bârladului, în nişte vii dela S de satul Ungureni. De aci înainte, cu înălţimi variabile, continuă spre ESE, pe lângă Movila lui Doroş, coteşte spre E, apoi spre ENE şi, după un parcurs de 9 km, ajunge la valea Corozelului. Pe această porţiune forma valului a suferit modificări în cursul timpului, din cauza arăturilor. Lăţimea sa măsoară până la 60 m (inclusiv şanţul), iar înălţimea variază dela 0,10 m. la 0,70 m. In unele locuri e aproape complet nivelat. Şanţul, foarte puţin accentuat, totuşi vizibil, e mereu spre S. In valea Corozelului, unde e tăiat de şoseaua Tecuci-Corod şi unde a fost folosit în trecut ca dig pentru închiderea unui iaz („Iazul lui Iepure"), apare în forme impunătoare: 37 m lăţime (inclusiv şanţul) şi peste 1 m înălţime.

Urcând apoi pe coasta Iepureasca, la 4 km V de satul Corod, ia direcţia S, apoi SSE, străbate pe o distanţă de 4 km câmpia Domneasca, pe lângă „Lacul lui Traian" (< *troian*) şi, din dreptul satului Matca (2 km la V), apucă direct spre SE. Până aci, prezintă un aspect clar: 33—40 m lăţime (inclusiv şanţul) şi 0,50—0,60 m înălţime. Mai departe, însă, dimensiunile sale variază, uneori ajungând să nu mai poată fi deosebit de restul solului decât prin cu-

[1]) Ibidem, p. 205 sq.

loare, pe porţiunile proaspăt arate. După un spaţiu de alţi 4 km, valul coteşte spre S, la V de Lacul Plopului, taie şoseaua Tecuci-Puţeni la 120 m V de km 15 (la 6 km V de satul Puţeni) şi, după o distanţă de 2 km la S de şosea, se opreşte brusc, la marginea unui drum de căruţe care constitue hotarul comunelor Puţeni şi Cudalbi şi totodată limita dintre judeţele Tecuci şi Covurlui.

Mai departe, cu toate sforţările depuse, n'am mai putut da de vreo urmă a valului. L-am căutat zadarnic încă vreo 3 km pe un islaz vast, până la Cudalbi. Investigaţiile noastre printre localnici, atât în acest târg, cât şi în satele vecine Puţeni, Corod şi Matca, au rămas fără vreun rezultat clar. Nimeni nu ştie ceva pozitiv despre o continuare a sa spre V. Nici vorbă despre traseul imaginat de Schuchhardt prin Puţeni, Băleni, Fârţăneşti, Măstăcani, Folteşti. De altfel, chiar ultimul fragment cercetat de noi se află simţitor la Sud de acest traseu. Invăţatul german n'a cunoscut segmentul din apropiere de Cudalbi, precum n'a înregistrat nici cotitura valului dela Iazul lui Iepure între Corod şi Matca. E de reţinut că locuitorii din această regiune dau valului şi numele de „drumul Galaţilor", explicând astfel direcţia sa spre SE.

Am întrerupt cercetările la Cudalbi. Am căutat să le reiau, în parte, în cursul verii 1949, în măsura, extrem de redusă, în care mi-am putut îngădui oarecare extinderi ale programului şantierelor arheologice dela Poiana (jud. Tecuci) şi Poieneşti (jud. Vaslui), unde lucram [1]).

Am procedat astfel la cercetarea segmentului de val însemnat pe hărţile militare între Fântânèle şi Stoicani, pe Prut, despre care nu pomenesc nimic nici Schuchhardt, nici vreun alt arheolog [2]). Asupra acestui segment îmi atrăsese atenţia mai întâi primarul târgului Cudalbi, care îmi declarase că ar reprezenta o continuare a valului dintre Siret şi Cudalbi. Apoi desenatorul Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti, P. P. Polonic, îmi arătase o hartă de 1 : 50.000 pe care răposatul său părinte Ing. P. Polonic, fost de asemenea pe vremuri în serviciul acestui Muzeu, creionase ipotetic traseul valului din Moldova de Jos, incluzând şi segmentul dela Fântâ-

[1]) Cf. revista Studii şi Cercetări de Istorie Veche, I, 1950, p. 41–46 şi 47—52.

[2]) Segmentul figurează pe harta anexată la lucrarea lui C. Uhlig, op. cit., p. 244, însă autorul nu-l pomeneşte în text şi nu încearcă a-l lega de restul valului din Moldova de Jos. Tot fără această legătură e citat şi de M. Petrescu-Dâmboviţa, în Dacia, VII—VIII 1937—1940, p. 429, n. 1.

nèle [1]). In cursul lui Septembrie 1949, împreună cu colegul M. Petrescu-Dâmbovița, care conducea șantierul arheologic dela Stoicani, pe Prut, am mers pe jos de-a-lungul acestui segment dela Dealul Hălmagiului și dela valea Șerpoaiei, lângă Stoicani, peste Dealul Drumului dela Chistele, peste valea Adâncă, până la marginea de S a satului Fântânèle, la valea Ijdilenilor și pe Dealul Scumpiei. Am constatat că sugestiile ce mi se dăduseră în privința legăturii acestui segment cu acela dela Cudalbi erau juste, fiind vorba de un val cu același aspect, aceeași factură, aceeași stare inegală de conservare și cu aceeași orientare, șanțul fiind mereu situat *la Sud*. Lățimea sa (inclusiv șanțul) e de cca 30 m, iar înălțimea dâmbului în medie de 0,70 m. Dela Dealul Scumpiei, am urmărit linia valului spre VNV, până în zare, numai cu privirea, timpul de care dispuneam nepermițându-ne să umblăm mai departe. Insă locuitorii din Fântânèle ne-au asigurat categoric că această linie se continuă pe lângă pădurea Rediului și pe lângă satul Cuca, putând fi recunoscută până în apropiere de Cudalbi, adică tocmai în regiunea unde îmi întrerupsesem cercetările în 1948 când veneam din direcția opusă, dinspre Siret. Unitatea în general a traseului valului dela Siret până la Prut apare astfel reconstituită. Mai rămâne de văzut dacă la Cudalbi, unde i-am pierdut atunci urma, avem a face cu o reală lacună în construcția sa ori numai cu o porțiune prea tare distrusă prin efectul arăturilor.

Fapt e că problema extremității de E a valului din Moldova de Jos a fost rezolvată și că această extremitate se află sigur pe cursul inferior al Prutului, aproape de începutul lacului Brateș, la un punct dela care se pot vedea Dunărea și Galații. Cade, prin urmare, definitiv, conjectura lui Schuchhardt care căuta această extremitate la Foltești, localitate situată cu 5 km la N de Stoicani și se dovedește și din punct de vedere topografic, așa cum am notat și din punct de vedere tehnic, că valul nostru nu are nicio legătură cu valul dela Vadul-lui-Isac, din Bugeac.

Tot în cursul campaniei arheologice din 1949, am procedat, cu ajutorul colaboratorului meu dela Poiana, studentul M. Mihalașcu, la o secțiune de-a-curmezișul valului, pe porțiunea cea mai bine păstrată, din pădurea Prisaca-Cincu („Țigănești"), la 128 m E de cotitura de 90° a valului, la 6 km E de târgul Nicorești. Din această

---

[1]) In ms-ul său dela Bibl. Acad. R. P. R., Polonic nu pomenește nimic despre acest segment de val.

secţiune reiese în chip indubitabil — dacă observaţiile clare şi constante făcute la suprafaţă în anul precedent ar mai fi putut să fie puse la îndoială — că şanţul valului se află *spre Sud*. Acest şanţ prezenta la origine o adâncime de 3 m, o lărgime la gură de 4,50 m, iar la fund de 2 m. Valul propriu zis, tocit şi lăţit în cursul vremii, măsoară azi o înălţime de 1,75 m şi o lăţime de 15 m. Panta şanţului dinspre val era destul de abruptă, aproape de 50°. Prelungită cu panta exterioară a valului, trebuia să fi oferit inamicului în vechime un părete pripor de vreo 5 m înălţime, ceea ce de sigur reprezenta un obstacol respectabil. Factura valului e simplă: pământul scos din şanţ a fost aruncat pe malul de N al acestuia, fără să fi fost aşezat din nou în chipul unui *agger* îngrijit. Stratigrafia nu prezintă decât două elemente: o pătură de argilă la bază, confundându-se fără o tranziţie vizibilă cu solul natural neprelucrat, iar deasupra un strat de humus negru vegetal, mai gros în şanţ, mai subţire pe val. O a treia pătură, intermediară, s'a format prin infiltrările de humus negru în stratul de argilă galbenă.

In rezumat, comparând rezultatele cercetărilor noastre din 1948 şi 1949 cu acelea ale excursiei lui Schuchhardt din 1885, constatăm că toate observaţiile autoptice făcute de arheologul german pe teren, la V de râul Bârladului, se confirmă, atât în ce priveşte traseul, întrucât l-a urmărit pas cu pas, cât şi în ce priveşte poziţia şanţului, care se află peste tot *spre Sud*. Ca atare, trebue să-i acordăm încredere deplină şi în privinţa segmentelor dela Toflea şi dela Ploscuţeni, pe care noi nu le-am putut găsi deocamdată, dar pe care el le-a văzut şi le-a descris. In schimb, conjecturile sale referitoare la traseul valului dela E de apa Bârladului, unde a renunţat la cercetarea terenului, se dovedesc neîntemeiate. Prelungirea ipotetică pe care o imagina, dela Matca prin Băleni şi Folteşti, spre Vadul-lui-Isac, nu există. In această parte, valul atinge malul Prutului la Stoicani, cu 6 km mai la S de Vadul-lui-Isac.

Inainte de a încerca să examinăm problemele speciale ale valului din Moldova de Jos în lumina noilor date pe care le-am stabilit la faţa locului, consider absolut necesară o definiţie în general a rostului tuturor monumentelor similare, ideile curente fiind în această privinţă adesea foarte vagi şi de aceea generatoare de interpretări eronate. Aşa, de pildă, trebue să excludem din capul locului părerea după care valurile antice ar fi putut fi concepute ca simple semne de demarcaţie de ordin juridic administrativ, fără niciun

scop militar, fiindcă altminteri nu ne-am putea explica truda considerabilă câtă dovedesc prin proporţiile şi întinderea lor [1]) şi ar trebui să le găsim pe toate graniţele unei regiuni, indiferent de semnificaţia geografică ori strategică a locului, ceea ce în realitate nu s'a constatat nicăeri. Dimpotrivă, *prin dimensiunile, prin aspectul şi prin topografia lor, toate dovedesc o funcţiune fortificativă,* chiar dacă uneori implică şi ideea unei linii de demarcaţie.

De altă parte, însă, am greşi dacă ne-am închipui că aceste lucrări militare serveau ca linii de apărare activă, ca nişte poziţii de luptă pentru infanterie, apărătorii rânduindu-se de-a-lungul lor întocmai ca pe zidurile unei cetăţi ori ca în tranşeele moderne. Faţă de efectivele reduse ale armatelor din vechime, într'o vreme când lipseau armele de foc şi orice luptă se decidea numai corp la corp, o asemenea risipă de forţe pe întinderi enorme nici nu putea fi concepută.

In realitate, eficacitatea valurilor se mărginea la ele înşile. *Ca şi şanţurile antitanc, folosite pe o scară atât de întinsă în războaiele de azi, valurile din vremurile vechi erau simple obstacole materiale care, prin înălţimea lor, dublată de adâncimea şanţurilor, prezentau un părete pripor, de câţiva metri înălţime, foarte eficace în faţa cavaleriei şi mai ales a vehiculelor* [2]).

De sigur, până la urmă, atacatorii puteau să practice porţi de pătrundere prin lucrări de nivelare, dar pentru aceasta aveau nevoie de un minimum de timp, suficient pentru ca efectele surprizei să fie anulate şi pentru ca forţele apărării, alarmate la vreme prin străji şi prin semnale, să se organizeze la adăpost de presiunea imediată a inamicului. Pe scurt, rolul acestor obstacole era de a asigura libertatea de acţiune a apărării. De aci urmează: că şanţul valului trebuia să se afle neapărat pe partea de unde se aştepta agresiunea, că pentru a fi eficace valul trebuia să constitue o linie neîntreruptă, barând toate căile de acces spre regiunea apărată, şi că această linie trebuia să-şi sprijine flancurile pe obstacole naturale inabordabile, ca ape mari, mlaştini, păduri dese, râpi înalte, etc.

---

[1]) Cf. şi C. Uhlig, în Praeh. Zeitschr., p. 207—211 şi 243—244.

[2]) Chiar acolo unde valurile erau prevăzute cu castre şi castele, cum e cazul pe unele limes-uri romane, numai acestea din urmă reprezentau factori de apărare activă; valurile însă nu erau decât simple obstacole materiale interzicând pătrunderea prin surpriză în spaţiile intermediare; Cf. J. Jung, *Roemer u. Romanen in den Donaulaendern*, Innsbruck 1887, p. 76; R. Cagnat, în Daremberg-Saglio, Dictionn. des antiq. gr. et rom., s. v. Limes, p. 1256.

O INSCRIPŢIE DELA AEGYSSUS

DE
A. BARNEA

Pe la mijlocul lunii Mai a anului 1949, elevii Şcoalei Piscicole din Tulcea, str. Generalissimul Stalin Nr. 24, nivelând un dâmb înalt de cca 2 m, ce se afla în faţa clădirii şi anume în partea de Sud a acesteia, au dat peste o piatră aşezată vertical, pe care au scos-o şi au pus-o de o parte, într'un colţ din curtea şcoalei. După mai bine de o lună de zile, Comitetul Provizoriu al judeţului Tulcea, fiind încunoştiinţat de noua descoperire, a salvat lespedea de piatră ce tocmai urma să fie spartă, pentru a se pava cu ea o porţiune de drum din curtea liceului, isbutind s'o transporte la sediul secţiunii de Artă şi Cultură din str. Victoriei Nr. 22.

Incepând să transcriu textul latin al inscripţiei, mi-am dat seama că e de o deosebită importanţă, pentru cele două menţiuni pe care le face şi anume: aceea a adjectivului EGISSESIS, din rândul II şi a LEG. I IOVIA, din rândul IV. Intr'adevăr, valoarea inscripţiei stă pe de o parte tocmai în faptul că ne oferă cea dintâi mărturie epigrafică a numelui vechiu al Tulcei — *Aegyssus* — şi pe de altă parte, că este prima piatră pe care o cunoaştem, având înscris pe ea numele legiunii *I Iovia* şi dându-ne informaţii preţioase cu privire la organizarea armatei romane în vremea lui Diocleţian.

Lespedea cu inscripţia, grea de cca 350 kg, este din piatră calcaroasă, având înălţimea de 1,42 m, lăţimea de 0,79—0,82 m şi grosimea de 0,12—0,17 m (este mai lată şi mai groasă în partea de jos). La capătul de sus, a fost tăiată destul de regulat, mai de multă vreme, cel mai probabil pentru a fi folosită ca piatră de mormânt; dealtminteri, chiar pe locul ei de găsire, se spune că ar fi fost odinioară un cimitir turcesc. Lespedea nu poartă nicio urmă de reîntrebuinţare ca piatră de construcţie, mai târziu. Câmpul mai adâncit al inscripţiei, înalt de 0,58 m şi lat de 0,54 m, este mărginit în stânga şi în dreapta de laturile verticale ale unui chenar simplu, lat de 12 cm, care a fost rupt în bună parte cu prilejul refolosirii

pietrei. Două aşchii, din colţul din stânga-sus al inscripţiei au sărit chiar cu prilejul ultimului ei transport.

Textul inscripţiei, al cărei început lipseşte, se compune din şapte rânduri scrise neregulat, cu litere înalte de 4—6 cm şi cu următoarele greşeli de ortografie: *vixillat*(ionis), în loc de *vexillat*(ionis); *egissesis*, în loc de *aegyssensis; Proclus*, în loc de *Proculus; Jovie*, în loc de *Joviae; prelepto* (sic!), în loc de *praeoepto* şi *prepositi*, în loc de *praepositi*. Literele se disting destul de bine, cu excepţia a două dintre ele, din rândul V (I şi B din cuvântul PARENT*IB*), care au fost rupte pe jumătate şi a primelor trei dela începutul ultimului cuvânt (*PRE*POSITI), care s'au tocit mai mult decât celelalte.

Cuprinsul, atât cât s'a păstrat, este următorul (fig. I):

....
EQVITIS VIXIL
LAT. EGISSESIS
VAL. PROCLVS
MILES LEG. I IOVIE
PRO PARENTIB. EX
PRELEPTO DECI
PREPOSITI

Este vorba de o inscripţie funerară, pusă în amintirea unui oarecare călăreţ din vexilaţia dela *Aegyssus*, de către *Valerius Proculus*, soldat din legiunea *I. Jovia*, în locul părinţilor defunctului, din ordinul comandantului *Decius*. Să trecem acum la analiza mai amănunţită a textului:

...equitis v <e> xillat(ionis) <a> eg<y> sseisis.

Incepem cu ultimul cuvânt, *aegyssesis*, ca prezentând cea mai mare importanţă. Numele cetăţii *Aegyssus* se întâlneşte, după cât se ştie, pentru prima oară la poetul latin Ovidiu şi anume, în două din ale sale *Epistolae ex Ponto*. Astfel, în epistola 8 din cartea I, citim următoarele:

Stat vetus urbs, ripae vicina binominis Istri,
Moenibus et positu vix adeunda loci.
Caspius Aegypsos [1], *de se si credimus ipsis,*
Condidit; et proprio nomine dixit opus.
Hanc ferus, Odrysiis inopino Marte peremptis.
Cepit, et in regem sustulit arma Getes....

---

1) In alte ediţii: *Caspios Aegisos*.

„Aproape de malul Istrului cu două nume, se află o veche cetate, la care cu greu se poate pătrunde, din cauza întăriturilor și a locului în care este așezată. Dacă e să dăm crezare înșiși locuitorilor ei, Aegysos Caspianul e cel care ar fi întemeiat-o și ar fi numit-o după numele său. Getul crud s'a făcut stăpân pe ea, după ce pe neașteptate cu războiu i-a nimicit pe Odrysi și a ridicat armele împotriva regelui lor.....“. (De observat mărturia clară a poetului, cu privire la caracterul getic al cetății, înainte de cucerirea ei de către Romani).

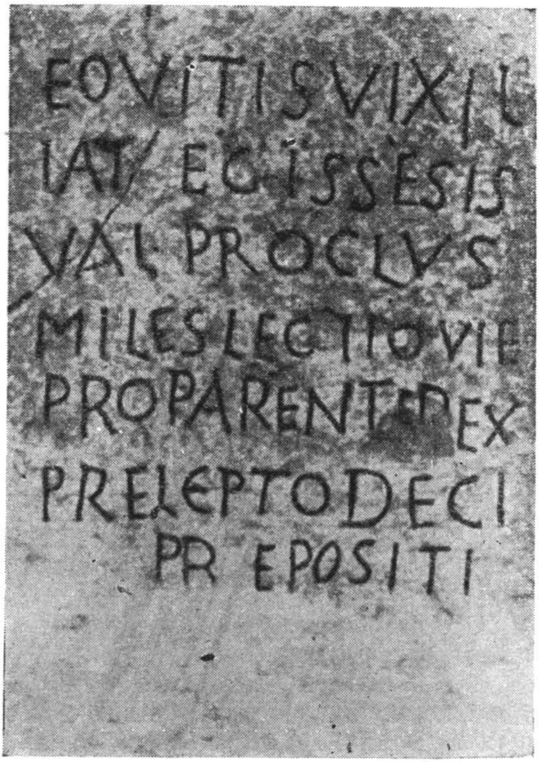

Fig. 1

In epistola VIII din cartea IV, adresată lui *Vestalis*, guvernatorul Moesiei, Ovidiu preamărește — pentru a-i câștiga bunăvoința — victoriile acestuia împotriva Geților și în deosebi pe cea prilejuită de cucerirea cetății Aegyssus, „tot atât de bine apărată de așezarea, ca și de brațele soldaților săi, cetate ce se înălța până la nori, pe vârful unei înălțimi“.

Spre sfârșitul secolului III și începutul sec. IV e. n., *Itinerarium Antonini* menționează din nou cetatea noastră, așezând-o la 24 mii de pași (= 35,52 km) de *Noviodunum* (Isaccea) și la 17 mii de pași (= 25,16 km) de *Salsovia* (Mahmudia) [1]. Mai târziu cu aproximativ un secol, *Notitia Dignitatum* [2]) cunoaște la *Aegyssos* un *castellum*, care după mărturia istoricului *Procopiu* [3]) (sec. VI), va fi din nou clădit de Justinian, *Hierocles* [4]) în sec. VI, iar după el *Constantin Porfirogenitul* [5]), în sec. X și în sfârșit, *Geograful Ravennat* [6]), spre sfârșitul sec. VII și *Notitia Episcopatuum* [7]), către finele sec. VIII, dau ultimele mărturii scrise, ce se cunosc, despre vechiul „Aegyssus". Numele cetății variază, într'adevăr, dela un izvor la altul, dar el este destul de ușor de recunoscut. Astfel, de ex.: *Itinerarium Antonini* are forma *Aegiso, Notitia Dignitatum* — *Aegissos*, dar și *Accisso, Procopiu*- Αἴγιστον, *Hierocles* — Αἴγισσος, iar *Geograful Ravennat* — *Egypsum* [8]). Mai greu de recunoscut este numai forma Δέσον din *Notitia Episcopatuum*. Cel care a identificat pentru prima oară *Aegyssus* cu Tulcea de astăzi este istoricul și geograful german dela sfârșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX, Conrad Mannert [9]).

Deși nimeni nu se îndoia de existența cetății antice pe locul orașului Tulcea, totuși, niciun document epigrafic nu confirmase până acum știrile izvoarelor literare [10]). Pentru prima oară apare în

---

1) Otto Cuntz, *Itineraria Romana*, I: *Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense*, Leipzig, 1929, p. 32, Nr. 226².

2) Ed. Otto Seeck, Berlin 1876, Or. XXXIX, 9, 17, 34.

3) *De aedificiis*, IV, 7 ed. Bonn, 1838.

4) *Synekdemos* ed. Bonn, 1840: *Const Porfirogenitul*, III, p. 391.

5) Περὶ θεμάτων II, ibid., p. 47.

6) Joseph Schnetz, *Itineraria Romana*, II: *Ravennatis Anonymi Cosmographia ei Guidonis Geographica*, Leipzig, ed. Teubner, 1940, cap. IV, 5.

7) Dr. Carl de Boor, *Nachträge zu den Notitiae Episcopatuum*, in Zeitschrift für Kirchengeschichte, XII 1890, p. 531, Nr. 686. Cf. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, în *La Dobroudja*, București, 1938, p. 341.

8) Cf. C. I. L., III, p. 1009, VI-b; Tomaschek, *Aegissus*, în Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie*, I, Stuttgart 1894, col. 477.

9) Cf. Nitsch-Mannert, *Kurzer Entwurf der alten Geographie*, Wien 1805, p. 150.

10) Cf. C. I. D., III 14.444; patru inscripții dela și din apropiere de Tulcea, azi la Muzeul Național de Antichități din București (Nr. 309, 481, 491, 546). In ultima e menționată *leg. V. Macedonica*, C. Moisil, în *Bulet. Comisiunii Mon. Istorice*, III 1910, p. 95 și O. Tafrali, în *Arta și Arheologia*, fasc. 9—10 (1933—1934), Iași 1935, p. 54, scriu despre alte două inscripții latine, găsite la Tulcea.

inscripția de față adjectivul *egïssesis*, poate o formă curentă în vorbirea de mai târziu, dacă nu o greșală a lapicidului, în loc de *aegyssensis,* derivat fără îndoială, din numele *Aegyssus*. Exemple de adjective terminate în *-ensis,* în care să fie omisă litera *n*, se cunosc destule în inscripții latine, chiar mai timpurii decât a noastră. Iată numai câteva: *Aculeiesis, Bassianesis, Romanesis, Savaresis*[1]). Un amănunt în plus, ce se poate observa la cuvântul *egïssesis*, îl formează cele două puncte, în loc de unul singur, deasupra primului *i* și care se pare că trebuesc puse în legătură cu *y*, ce se cădea să fie aici. Se știe că și mai dese sunt cazurile de înlocuire a lui *ae* prin *e*, ceea ce se întâmplă regulat în inscripția de față.

Substantivul, pe care adjectivul *egissesis* îl însoțește, ne arată prezența unei unități militare, cu numele de *vexillatio,* la *Aegyssus*. Inainte de Diocletian, deci înainte de anul 284 al e. n., se numea *vexillatio* orice detașament ori trupă militară ce se strângea temporar sub un steag *(vexillum)*. Din vremea acestui împărat, lucrurile se schimbă. Pentru a-și susține puterea imperială absolutistă și pentru a-și apăra granițele depășite adesea de popoarele în migrație, Diocletian a conceput crearea unei armate puternice, a cărei reformă radicală a fost făcută în decurs de mai mulți ani, fiind terminată în vremea lui Constantin cel Mare și a urmașilor săi. Armata a fost împărțită în două categorii principale: armata stabilă de graniță *(limitanei)*, care se afla în permanență într'o anumită regiune a graniței și armata mobilă de interior, care putea fi trimisă dela o graniță la alta, după cum era nevoie. In acest chip, se puteau face deplasări de armată într'un timp relativ scurt, fără a descoperi granițele. Pentru a mări efectivul armatei, Diocletian a obligat pe marii proprietari de pământ să pună la dispoziția statului un număr de soldați, în raport cu numărul de sclavi și coloni aflători pe moșiile lor. Prizonierii „barbari" colonizați pe teritoriul roman au fost de asemenea obligați să facă serviciul militar. Unități „barbare", trecute de partea Imperiului, erau și ele primite în armată[2]).

---

[1]) C. I. L., III, 12, 925, 3, 336, 7310[3], (=12.295), 10.184[4], 11.256.

[2]) N. A. Mașchin, История древнего Рима Moscova 1947, p. 545—546; Maurice Besnier, *L'empire romain de l'avènement des Sévères au concile de Nicée* (G. Glotz: *Histoire générale, Hist. ancienne* III partie, *Hist. romaine* IV, I) Paris 1937, p. 303—305.

In urma reformei lui Diocleţian şi Constantin cel Mare, reformă ce nu se face după o anumită schemă, ci treptat, legiunea este împărţită în detaşamente izolate şi odată cu aceasta micşorată. Numărul legiunilor sporeşte considerabil, dar efectivul lor scade. Din cele 10 cohorte ale legiunii, prima avea 1.105 oameni şi fiecare din celelalte câte 555 oameni. Legiunea era comandată de un *praefectus*, cohorta I de un *tribunus* şi cohortele II—X, de un *praepositus*. Diocleţian introduce din nou cavaleria în legiune. Din cei 726 călăreţi, prima cohortă primeşte 132, iar celelalte câte 66. Constantin cel Mare va separa cavaleria de infanterie, precum şi puterea civilă de cea armată [1]):

In urma acestor consideraţiuni, e clar că *vexillatio egissesis* ne apare ca un detaşament stabil al legiunii *I Jovia* despre care va fi vorba îndată, alcătuit, foarte probabil, din 555 infanterişti şi 66 cavaleri, având în grija lor paza graniţei la *Aegyssus*.

Intr'o cunoscută inscripţie din vremea lui Liciniu, aşezată în anul 322 al e. n. la baza unei statui a lui *Sol Invictus*, înălţată în lagărul dela *Salsovia*, atât de aproape de *Aegyssus*, comandantul *(praepositus)* şi vexilaţia din acest castru sunt obligaţi să facă rugăciuni însoţite de libaţiuni în faţa chipului zeificat al Soarelui. Vasile Pârvan crede că: *vexillatio* trebue a se lua aici în sensul vechiu de detaşament de soldaţi, în general, iar nu în sensul precis de *unitate de cavalerie*, precum e introdusă dela Diocleţian înainte, având 500 călăreţi sub comanda unui *tribunus* [2]).

Ca formă, termenul de *vixillatio*, în loc de *vexillatio*, nu trebue să ne surprindă. El ne este cunoscut şi dintr'o inscripţie inedită, provenind din Dobrogea, ce se află la Muzeul Naţional de Antichităţi din Bucureşti, sub Nr. de inventar 409 şi care poate fi atribuită sec. III al e. n.

Val(erius) Proc <u> lus, miles leg(ionis) I Jovi <a> e, este soldatul pedestru din *vexillatio egissesis* a legiunii *I Jovia*, care a pus piatra funerară la mormântul cavalerului din aceeaşi unitate militară şi al cărui nume nu ni s'a păstrat. Omiterea lui *u* din *Proculus* este de asemenea un fenomen frecvent în inscripţii, acelaşi nume întâl-

---

[1]) Dr. Robert Grosse, *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*. Berlin 1920, p. 30—38, 49—51; Cf. J. Marquardt, *De l'organisation militaire chez les Romains*, Paris 1891 (trad. J. Brissaud), p. 363—365.

[2]) V. Pârvan, *Salsovia*. Bucureşti 1906, p. 28.

nindu-se într'o inscripție din Dacia și în alta din *Troesmis* [1]), pentru a nu cita, iarăși, decât două exemple dela noi.

Legiunea I Jovia a fost întemeiată, după cum se știe, de către Diocleţian, chiar în primii ani ai domniei sale, cu prilejul reorganizării militare făcute de acest împărat. Creând noua provincie *Scythia Minor,* Diocleţian, care își ia ca epitet cognomenul *Jovius,* acordând co-Augustului său Maximian pe cel de *Herculeus,* pentru a arăta că rolul lui în tetrarhia creată de el este ca acela al lui Jupiter între ceilalţi zei, caută să întărească pe cât se poate, granița Dunării de Jos, din ce în ce mai mult ameninţată de năvălitori. In acest scop, sunt înființate, curând după urcarea sa pe tron, cele două însemnate legiuni: *I Jovia* și *II Herculea,* cea dintâi numită astfel după cognomenul său, cea de a doua după acela al lui Maximian.

Cea mai veche mărturie scrisă despre existența *leg. I Jovia,* este aceea a Itinerariului Antonin, care o așează la Troesmis, sub denumirea de *leg. I Jovia Scytica.* Ultima mențiune despre aceeași legiune o face *Notitia Dignitatum,* după care însă sediul acestei unități militare se afla la *Noviodunum.* Invers se petrece cazul cu sora legiunii I Jovia, *legio II Herculea,* sediul acesteia e fixat de *Itinerarium Antonini* la *Noviodunum* și de *Notitia Dignitatum* la *Troesmis* [2]). Fie că e vorba de o greșeală a Itinerariului, fie că aceste două legiuni și-au schimbat lagărele între ele [3]), în secolul IV al e. n. din pricina vreunui insucces al uneia dintre ele, noi ne mulțumim să constatăm prezența legiunii I Jovia la Noviodunum, ca fiind centrul mare strategic cel mai apropiat de *Aegyssus,* cel care ne interesează. Reamintim, în plus, că *Notitia Dignitatum* constată la *Noviodunum* un *praefectus ripae legionis primae Joviae cohortis quintae pedaturae superioris,* iar la *Aegyssus* un *praefectus ripae legionis primae Joviae cohortis quintae pedaturae inferioris* [4]). Aceasta cu privire la mărturiile literare. Să vedem acum ce știm din cele arheologice.

In anul 1939, cu prilejul primei campanii de săpături arheologice dela *Dinogetia* (com. Garvăn, jud. Tulcea), Prof. Gh. Ștefan a dat peste mai multe cărămizi cu ștampila: *Leg(ionis) I Joviae*

---

[1]) C. I. L., III, 1483, 6178, 1[23].

[2]) *Itiner. Antonini,* ed. cit. p. 32, Nr. 225 [3], 226 [1]; *Not. Dignitatum,* ed. cit., Or., XXXIX, 29.

[3]) C. I. L., III, p. 999.

[4]) Not. Dignitatum, ed. cit., Or. XXXIX, 33—34.

Scy(ticae), făcându-ne astfel cunoscute primele urme arheologice sigure cu privire la această de mult cunoscută legiune și punând capăt interpretărilor greșite ale celui de al doilea cognomen, acela de *Scytica*, dat legiunii de către *Itinerarium Antonini* [1]). Prezența unor astfel de mărturii arheologice la Dinogetia dovedește că și această cetate intra în sectorul de apărare al soldaților legiunii I Jovia și că ei au lucrat la construirea sau reconstruirea cetății, în forma in care ea s'a păstrat până azi. Cu câteva zeci de ani mai înainte, fusese discuție cu privire la încă două inscripții din Dobrogea, fără să se poată stabili însă dacă în ele este vorba despre *leg. I Jovia* sau *leg. I Italica*. Prima este inscripția de întemeiere a castelului roman *Cius* (Hasarlic) de către Valens, în anul 369 al e. n. și cuprinde expresia *militum suorum primanorum*, care nici astăzi nu se poate spune cu preciziune la care din cele două legiuni amintite se referă [2]). A doua se află pe fața pietrei dela *Salsovia*, al cărei dos a servit pentru săparea inscripției menționate mai sus (p. 6), cu privire la „chipul sfântului zeu al Soarelui", din vremea lui Liciniu. In ea este vorba de o oarecare *legio I*, expresie urmată de o ștersătură ce a fost completată mai întâiu de Const. Moisil cu Italica [3]), iar apoi de Vasile Pârvan cu *Jovia* [4]), ambele ipoteze neputând fi însă în întregime verificate, oricât de mult ne-ar ispiti interpretarea celui din urmă. De aceea, în afară de cărămizile cu ștampilă dela Dinogetia, prima inscripție pe piatră, în care să fie vorba cu preciziune de *legio I Jovia*, este cea de față, dela *Aegyssus*. Ea ne arată că și această cetate intra în sectorul de apărare al legiunii I Jovia, care își avea aci detașamentul său, compus din infanterie și cavalerie. In expresia *miles leg. I Joviae* trebue să vedem chiar o mărturie a legăturii permanente dintre unitatea de bază care era *leg. I Jovia* și detașamentul sau vexilația dela Aegyssus.

Mai departe, textul inscripției noastre ne informează că *Valerius Proc(u)lus* a așezat lespedea funerară în locul părinților călărețului decedat, cărora le va fi fost cu neputință să facă aceasta,

---

[1]) Gh. Ștefan, *Dinogetia I*, în Dacia VII—VIII (1937—1940), București 1941, p. 408—410; idem, *Scytica* în Balcania VII, 2, București 1944, p. 344—348.

[2]) C. I. L., III, 7.494 (=6.159). Inscripția se află, ruptă în bucăți, la Muzeul Național de Antichități din București sub N-rele 1021, 1038, 1048. Cf. Ritterling, *Legio*, în Pauly-Wissowa, Realencyclopädie... 12 (1925), col. 1407, 1415.

[3]) C. Moisil, *O nouă inscripție găsită în Dobrogea*, în Convorbiri literare. XXXIX (1905), Nr. 6, p. 564.

[4]) V. Pârvan, *Salsovia*, p. 26.

din cauza depărtării la care se vor fi aflat, ori din cine ştie ce alte motive. In orice caz, aceasta este interpretarea cea mai justă ce trebue atribuită expresiei *pro parentibus*, judecând după contextul în care ea se află, chiar dacă, din punct de vedere gramatical, această expresie pare cam departe de cuvântul *equitis*, la care ea se referă.

Ex prelepto, în loc de *ex praecepto* — „din porunca", dovedeşte, din punct de vedere formal, o greşeală destul de gravă din partea lapicidului. Observând şi un E grecesc (cel de al doilea) în cuprinsul cuvântului *prelepto*, ne întrebăm dacă lapicidul nu va fi fost cumva un grec. In sprijinul aceleiaşi ipoteze, ar putea fi luate dealtfel şi formele *egïssesis* şi *Proclus* [1]), în loc de *aegyssensis* şi *Proculus*, precum şi aşezarea însăşi a Tulcei de ieri şi de azi.

Ultima informaţie pe care ne-o procură inscripţia funerară dela *Aegyssus* este că cel care a ordonat executarea ei este un oarecare *Decius praepositus*. El trebue să fi fost un personagiu destul de bine cunoscut, deoarece, spre deosebire de soldatul *Val. Proculus*, care este menţionat cu două nume, *Decius* este amintit cu unul singur. Acesta este, dealtfel, şi un indiciu destul de bun pentru epoca târzie în care inscripţia a fost compusă. Din acest punct de vedere, inscripţia dela Cius, amintită mai înainte (p. 8), prezintă analogiile cele mai elocvente. Trei personagii bine cunoscute sunt numite şi de această inscripţie cu un singur nume: *Marcianus tribunus, Ursicinus praepositus* şi *Stercorius dux*. De observat, în plus, că atât numele soldatului, cât şi al comandantului *Decius* din inscripţia noastră, sunt hotărît romane.

Cu privire la titlul de *praepositus* al lui Decius, în calitate de comandant al vexilaţiei dela Aegyssus, asemănarea cea mai apropiată o găsim în inscripţia închinată lui Sol Invictus, dela Salsovia [2]). In această calitate, el a ordonat infanteristului *Val. Proclus* ridicarea monumentului funerar, pentru cavalerul căzut la datorie.

In ce împrejurare a murit cavalerul din vexilaţia dela Aegyssus, e greu de spus. Se poate presupune numai, că el va fi căzut în vreo luptă la frontiera continuu ameninţată în această vreme sau în urma vreunui atac al localnicilor răsculaţi împotriva cotropitorilor romani.

---

[1]) Cf. C.I.L., III, 14.195, 4, 5, 6, etc.

[2]) Alte exemple la R. Grosse, op. cit., 7—8, 143—145 şi R. Cagnat, Praepositus, în Daremberg-Saglio, *Dict. des antiquités gr. et. rom.* Paris 1904, p. 623.

Cât despre data acestei inscripţii, un foarte bun îndreptar îl constitue asemănarea din nou cu inscripţia din anul 322, dela Salsovia şi după aceea menţiunea *leg. I. Jovia* şi caracterele epigrafice neregulate, care o aşează în sec. IV al e. n. Cel mai probabil, ea trebue aşezată la începutul acestui secol, înainte de separarea din nou a cavaleriei de infanterie, de către Constantin cel Mare.

INTERPRETAREA UNUI PASAJ DIN HORAȚIU

(Ode, III, 6, 37—44)

DE

AL. GRAUR

Membru corespondent al Academiei R. P. R.

In ultima dintre cele șase ode civice cu care se deschide cartea III, Horațiu, susținând fără niciun fel de rezervă politica lui Augustus, face un tablou sumbru al moravurilor contemporane.

Amintesc în treacăt, că printre alte pericole care amenință Roma este și invazia Dacilor, de temut pentru meșteșugul cu care-și trimit săgețile *(Dacus.... missilibus melior sagittis)*. In contrast, poetul pune tineretul din trecut, muncitor și cumpătat, energic și răbdător, care — spune propaganda oficială a timpului — ar trebui să fie modelul de imitat. In versurile:

..... rusticorum mascula militum
proles, Sabellis docta ligonibus
  uersare glaebas et seuerae
matris ad arbitrium recisos
portare fustes, sol ubi montium
mutaret umbras et iuga demeret
  bobus fatigatis amicum
tempus agens abeunte curru,

toți comentatorii și traducătorii înțeleg că *fustes* înseamnă „lemne de foc". Traducerea obișnuită sună cam așa: „vlăstarele virile ale soldaților țărani, învățate să răstoarne brazdele cu sapele sabine și să transporte lemne tăiate după dispoziția mamei severe, atunci când soarele deplasa umbrele munților și lua jugurile de pe gâtul boilor obosiți, aducând timpul plăcut cu carul lui care se îndepărta".

Dela prima lectură, și fără să știu cum au tradus alții, eu am înțeles altfel: *portare fustes* este „a umbla cu ciomagul pe umăr", adică „a paște boii", ceea ce e perfect în acord cu organizarea

muncii într'o anumită etapă. In rândurile care urmează, vreau să motivez această traducere, pe care și astăzi o găsesc preferabilă.

Cuvântul *fustis* nu înseamnă nicăieri „lemn de foc". *Thesaurus Linguae Latinae* citează câteva sute de pasaje în care apare acest cuvânt, cu înțelesul de „băț" în general, și mai ales de „băț cu care se bat vitele și oamenii". Nicăieri nu este vorba de lemne de foc. Cuvântul s'a păstrat în românește, sub forma *fuște* (vezi și diminutivul *fușcei*) cu același înțeles de „băț". Nu este niciun motiv să credem că i s'ar putea da altă valoare în textul de care ne ocupăm. Verbul *portare*, întrebuințat fără prefix, are mai curând sensul de „a purta", decât acela de „a transporta"; deci, nu se opune interpretării mele. *Recidere* înseamnă „a reteza", aceasta este valoarea lui în toate exemplele pe care le inserează dicționarul lui Georges, și ea nu se potrivește pentru lemnele de foc. „A tăia lemne" se zice *caedere (concidere)* sau *secare*. Dar, pentru „a-și tăia un baston", se potrivește foarte bine *recidere*. De altfel, mă întreb dacă în contextul nostru un poet scump la vorbă ca Horațiu ar fi simțit nevoia să spună că lemnele transportate acasă sunt tăiate, odată ce nimeni n'ar fi putut înțelege că sunt transportați copacii cu rădăcină cu tot; afară de cazul când *recisos* trebue legat de *matris ad arbitrium*, adică trebue să înțelegem că mama vine în pădure și decide ea însăși care anume copaci trebue tăiați, ceea ce mi se pare absurd: *matris ad arbitrium* înseamnă „supunându-se ordinelor mamei" și e legat de *portare*, nu de *recisos*.

ubi mutaret, demeret sunt propoziții iterative, adică acțiunea lor se repetă: *ubi* trebue tradus prin „oridecâte ori". Prin urmare, ar trebui să înțelegem că oridecâte ori se dejugă boii, tinerii transportă acasă lemne în spinare: pentru ce? (e vara). Este însă ușor de admis că în fiecare seară pasc boii. Poetul nu avea niciun motiv să citeze fapte mărunte și ocazionale din ocupațiile țăranilor, cum ar fi săpatul unui șanț sau transportul lemnelor; exemplele pe care ni le-a dat sunt ocupații esențiale și zilnice: săpatul pământului, aratul cu boii, iar noaptea, flăcăii „merg cu boii la iarbă". Fără îndoială că niciunul dintre comentatorii apuseni ai lui Horațiu nu au avut ocazia să vadă personal aceste activități țărănești.

ECONOMIA AGRICOLĂ LA CATO

DE

Prof. HARALAMB MIHĂESCU

Agricultura era cea mai însemnată sursă de existență a societății romane. Pe lângă ea, comerțul și meșteșugurile s'au desvoltat relativ puțin, dacă le comparăm cu progresele realizate în timpul nostru. Cum însă industria și comerțul se alimentau din materiile prime produse de munca agricolă, nu este de mirare că proprietatea agricolă a jucat un rol atât de însemnat în istoria Romei vechi. Cine ia contact mai strâns cu documentele vremii, își dă numaidecât seama câtă dreptate are Marx când spune că la Roma „istoria proprietății funciare formează istoria secretă a republicii" [1]). De aceea, astăzi nu putem adânci studiul societății romane în evoluția ei, precum și literatura, arta, știința și religia, dacă nu cunoaștem în prealabil *modul* de producție al Romanilor, în care sectorul agricol constituia oarecum coloana vertebrală a sistemului.

Ne limităm la prima jumătate a secolului al doilea înaintea erei noastre și pornim dela datele furnizate de opera lui Cato, întitulată *De agricultura*. Ea atinge „cele mai însemnate și mai variate probleme de economie agricolă" [2]) și constitue pentru noi un izvor de prima mână pentru studiul relațiilor de producție din acel timp.

Mai întâi momentul istoric. Statul roman se află în plină expansiune. In decurs de 53 de ani (între 202 — lupta dela Zama, și 149 — moartea lui Cato), ne spune Polybios (I, 1, 5), Roma a făcut un salt gigantic înainte și a ajuns (dintr'un stat continental de mâna a doua, hărțuit de Hanibal până chiar sub zidurile capitalei) cel mai mare imperiu al lumii, cea mai însemnată forță militară, economică și maritimă a timpului. Se înțelege, succesele acestea își au originea în factorii economici și în superioritatea societății romane față de dușmanii ei; dar, odată pornită pe drumul cuceririlor

---

[1]) K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. 2, București, Editura P. M. R., 1948, p. 108, nota.

[2]) I. A. Mașkin, *Istoria Romei vechi*, Leningrad 1947, p. 180 (rusește).

și din momentul când atinge un grad superior în forța ei, însăși această forță devine pentru Roma un factor economic redutabil care transformă din temelii societatea existentă. Vreau să spun că, în această jumătate de secol, avem în fața noastră o epocă de schimbări adânci, când Roma trece dela sistemul sclavagist de tip patriarhal, prin separarea bruscă și violentă a mijloacelor de producție de forța de muncă, la concentrarea mijloacelor de producție în puține mâini și la exploatarea pe scară întinsă prin mijlocirea sclavilor. care devin din ce în ce mai numeroși. Numărul războaielor din acest timp ne arată că în procesul de transformare, forța a jucat un rol important. Aici întâlnim, fără îndoială, o confirmare a cuvintelor lui Marx: „Violența este moașa oricărei societăți vechi care trebue să nască una nouă. Insăși violența constitue un factor economic" [1]. Cine citește operele istoricilor Titus Livius și Polybios, sau compilațiile unor cronicari de mâna a doua, găsește o mulțime de date privitoare la prăzile făcute de către armatele romane, la birurile grele impuse provinciilor sau la cantitatea imensă de monetă străină adusă la Roma din Spania, Africa, Nordul Italiei, Macedonia sau Asia. Atât statul cât și guvernanții se îmbogățesc repede. Concentrarea bogățiilor, precum și mâna de lucru ieftină, adică numărul mare de prizonieri deveniți sclavi, desvoltă în mod brusc forțele de producție care nu mai sunt compatibile cu vechile relații de tip patriarhal și impun relații noi, ridicând astfel sistemul sclavagist la o treaptă superioară. De aici înainte, adică timp de aproape patru secole, cam între anii 150 î. e. n. și 250 din e. n., domină în statul roman sistemul sclavagist propriu zis, în forma sa clasică. Bine înțeles, în continuă evoluție, cu un apogeu în secolul I î. e. n., odată cu dictatura militară condusă de August, și apoi cu o decadență treptată și iremediabilă, care începe să devină alarmantă la sfârșitul domniei lui Marcus Aurelius. Cu alte cuvinte, timpul până la anul 150 î. e. n. este oarecum o epocă de pregătire a sistemului sclavagist.

Marcus Porcius Cato (234—149 î. e. n.) este un provincial modest, născut în localitatea Tusculum, la aproximativ 25 km spre Sud-Est de Roma. Venit în capitală, în luptele politice împotriva nobilimii, el apare până la sfârșit în ochii clasei dominante tot un simplu „parvenit", un „om nou" (*homo novus* καινὸς ἄνθρωπος [2]). In

---

[1]) K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. 2, p. 664.

[2]) Livius, XXXIX 41,2. Plutarh, *Cato* 1

tinereţe, cultivă împreună cu câţiva sclavi un mic domeniu la Tusculum, munceşte alături de ei, mănâncă împreună la aceeaşi masă, dorm împreună şi poartă aceeaşi îmbrăcăminte [1]). Avem deci un caz de sclavagism patriarhal. Mai târziu, spre mijlocul şi sfârşitul vieţii, lucrurile sunt cu totul schimbate. Omul nostru este prezentat de către Plutarh ca o personalitate politică de primul rang şi ca un stăpân redutabil: mare proprietar de pământuri şi sclavi, cămătar neînduplecat şi lacom, părăseşte agricultura care i se pare prea puţin rentabilă şi se avântă în afaceri în stil mare, cumpără iazuri pentru pescuit sau delectare, parcuri, terenuri cu izvoare de apă caldă, întreprinderi de piuă, păduri şi păşuni cu turme numeroase din care pot fi obţinute sume mari şi sigure şi „la adăpost împotriva mâniei lui Jupiter", cum se exprimă el însuşi [2]). Deoarece comerţul pe mare este extrem de necesar şi de lucrativ în această epocă de expansiune şi de exploatare a provinciilor, Cato se asociază împreună cu alţii în companii de navigaţie, în medie câte cincizeci de asociaţi, echipează vase, plasând fiecare numai o parte din avere, şi se aventurează în traficul maritim internaţional foarte riscant din cauza tehnicei înapoiate, dar cât se poate de rentabil. In chipul acesta pierderile şi riscurile din cauza mizei sociale mici care este depusă, nu-i pot atinge pe afacerişti decât într'o măsură neînsemnată, pe când succesele le aduc venituri exorbitante [3]). Astfel Cato ne apare aproape ca un simbol şi ca o imagine a epocei sale, care înainte de anul 200 î. e. n. nu depăşise — se poate spune — stadiul sclavagismului patriarhal, şi care după această dată se afla în plină desfăşurare şi consolidare a economiei sclavagiste pe scară mare.

Economia romană, între anii 200 şi 150 î. e. n., se distinge printr'un proces rapid de separaţiune între producători şi mijloacele de producţie şi printr'o tendinţă fermă de concentrare. „Capitalurile" provin fie din camătă, fie din comerţ, fie din rapt. Capitalul uzurar şi comercial există şi prezenţa lui ne este atestată în prefaţa cărţii lui Cato în care acesta se sileşte să-i găsească un plasament sigur şi compatibil cu demnitatea unui cetăţean „cum se cade" şi de rang. El presupune deci existentă „suma" şi se întreabă numai în ce ramură de activitate s'o plaseze pentru a da rod. In comerţ? Dar comerţul (şi el înţelege comerţul en gros pe mare, *mercatura)*

---

1) P l u t a r h, *Cato* 3.

2) P l u t a r h, *Cato* 21.

3) P l u t a r h, *Cato* 21.

este un lucru riscat *(periculosum)*. Să dai bani cu camătă? Dar camăta îţi atrage ura concetăţenilor şi te face de ocară. Deci, deşi foarte lucrative, aceste două îndeletniciri sunt nedemne de un cetăţean adevărat şi distins. Prin urmare, ne spune Cato, „distinsul" nostru cetăţean va face mai bine să se mulţumească cu un câştig modest, însă sigur, şi anume îşi va plasa banii în pământuri pe care le va exploata prin mijlocirea sclavilor. Aşa dar, existenţa capitalului comercial şi uzurar este o realitate. De altfel, într'o măsură modestă, ele apăruseră mai demult, nu numai la Roma, ci şi în alte regiuni ale lumii vechi. Marx spune: „Capitalul purtător de dobândă, sau cum l-am putea numi în forma lui mai veche capitalul cămătăresc, împreună cu fratele său gemen capitalul comercial, aparţin formelor antediluviene ale capitalului, care preced cu mult modul de producţie capitalist şi se întâlnesc în formaţiunile economice şi sociale cele mai variate" [1]). Vedem, deci, că economia sclavagistă într'o privinţă apare ca o rezultantă a acţiunii celor două feluri de capital şi a concentrării lui. El a acţionat în mod destructiv asupra formelor mai vechi de economie, le-a nimicit şi a făcut apoi posibilă naşterea economiei sclavagiste cu o potenţă superioară. Sau, în mod mai precis, cu cuvintele lui Marx însuşi: „In lumea antică, acţiunea comerţului şi desvoltarea capitalului comercial duc întotdeauna la economia sclavagistă" [2]).

Cartea lui Cato, scrisă cu un deceniu sau două înainte de anul 150 î. e. n., ne înfăţişează tocmai faza de trecere spre economia sclavagistă. „Sumele" s'au strâns, nu interesează cum, însă ele există şi acum se simte nevoia plasării în moşii şi sclavi. Se mai simte apoi şi nevoia unor sfaturi, a unui manual potrivit pentru uzul noilor proprietari de ferme, şi Cato, unul din aceşti fermieri proaspeţi, crede că are ceva de spus şi că le poate fi de folos. Intr'adevăr, manualul său cuprinde un mare număr de reţete şi de îndrumări practice luate din experienţa nemijlocită şi care ne dovedesc că autorul a condus singur o moşie şi că se pricepe, deoarece cunoaşte mersul lucrărilor până în cele mai mici amănunte. Sfaturile sale, prin urmare, nu pornesc din cărţile străine, ci din observaţia directă a realităţilor romane. De aceea, ca informaţii documentare ne sunt cu atât mai preţioase, cu cât putând fi fixate în timp şi în spaţiu,

---

[1]) M a r x, *Das Kapital*, vol. III, pt. 2, ed. 2, Hamburg, Meissner, 1904, p. 132.
[2]) M a r x, *Das Kapital*, III pt. 1, p. 316.

ne ajută să aruncăm oarecare lumină asupra relaţiilor de producţie din acea epocă.

*

* *

Moşiile (*praedia, fundi*) cultivate au în medie o întindere dela 25 până la 60 de hectare. Cultura tinde să fie intensivă, nu extensivă, şi cuprinde în primul rând viţa de vie şi măslinul (produse: vinul şi uleiul comestibil destinate vânzării) şi în al doilea rând cerealele, pomii fructiferi, legumele sau creşterea vitelor. Chiar dela început (cap. 1) se pune accentul pe posibilităţile de transport, deci de desfacere a produselor. Moşia va trebui să se afle lângă o şosea bună (*via bona celebrisque*) sau lângă o apă navigabilă (*mare aut amnis, qua naves ambulant*) şi să aibă în apropiere un oraş însemnat (*oppidum validum*), precum şi forţe de muncă din belşug (*operariorum copia*) pentru muncile sezoniere, când numărul sclavilor permanenţi din gospodărie nu este suficient şi se simte nevoia angajării muncitorilor liberi. Chiar şi din aceste puţine consideraţiuni ale autorului nostru, ne putem îngădui să desprindem următoarele concluzii: produsele agricole nu sunt destinate în întregime consumului propriu ca în faza economiei patriarhale, ci iau drumul oraşului pentru schimbul cu alte produse; numărul sclavilor este încă mic, deoarece alături de el apare şi muncitorul liber.

La sfârşitul capitolului întâi, ni se oferă o listă a culturilor în ordinea descrescândă a rentabilităţii şi anume: 1. via (*vinea*); 2. grădina de zarzavat (*hortus inriguus*); 3. plantaţia de sălcii (*salictum*); 4. livada de măslini (*oletum*); 5. fânaţul (*pratum*); 6. cerealele (*campus frumentarius*); 7. pădurea de tăiat (*silva caedua*); 8. pomii (*arbustum*); 9. pădurea de stejar pentru ghindă (*silva glandaria*). Din această scară, sunt cu putinţă următoarele constatări: producţia vinului şi uleiului se găseşte la loc de frunte; între ele se plasează cultura zarzavaturilor, dar numai în imediata apropiere a oraşului (*fundum suburbanum arbustum maxime convenit habere* 7, 1; *sub urbe* 8). Vrednic de reţinut, faptul că cerealele se află la locul şase, iar cultura ghindei pentru îngrăşatul porcilor la locul nouă. Aşa dar, preocuparea esenţială nu este producţia pentru nevoile proprii, ci pentru schimb, adică în primul rând articolele comercializabile: vinul şi uleiul comestibil.

Dar, înainte de a trece la obiectele muncii și la uneltele de producţie, socotim mai nimerit să ne ocupăm cu forţa de muncă. Cum ne aşteptăm dela început, forţa de muncă este formată în primul rând din sclavi *(familia, pueri)* și abia în rândul al doilea din muncitorii liberi care sunt aduși la muncile sezoniere. Pentru cultivarea unei vii de 25 de hectare *(C iugera)*, este nevoie de următorul personal permanent: un supraveghetor *(vilicus)*, soţia lui *(vilica)*, zece lucrători *(operarii)*, un îngrijitor la vite *(bubulcus)*, unul la măgari *(asinarius)*, un sclav care să vadă de răsădirea și întreţinerea sălciilor și răchiţilor necesare la legatul viei *(salictarius)* și un îngrijitor la porci *(subulcus)*. Deci, în total, șasesprezece sclavi permanenţi (cap. 11). Dacă ţinem seamă că muncitorul liber este chemat abia în timpul presant al culesului sau stoarcerii strugurilor, și dacă mai avem în vedere că via trebue să fie tăiată la vreme, săpată de mai multe ori și întreţinută bine, socotim că zece sclavi au destul de lucru și deci că nu se face risipă cu forţa de muncă. Aceasta ar constitui un indiciu că sclavii nu sunt nici numeroși, și nici ieftini. Dar ne gândim că poate stăpânul mai are în vedere și faptul că sclavul odată cumpărat trebue hrănit atât vara cât și iarna când nu i se găsește în totdeauna ceva de lucru și de aceea preferă să se restrângă la un număr strict necesar și să facă apel pentru rest la muncitorul liber. Caracterul sezonier al muncii agricole făcea ca forţa de muncă din sectorul agricol să fie supusă unui tratament deosebit în comparaţie cu forţa de muncă din ateliere, unde activitatea nu înceta niciodată.

Un alt exemplu. Cultivarea și întreţinerea unei plantaţii de măslini în întindere de 60 de hectare *(CCXL iugera)* necesită în total treisprezece sclavi permanenţi: un supraveghetor *(vilicus)*, soţia lui *(vilica)*, cinci lucrători *(operarii)*, 3 îngrijitori la vite *(bubulci)*, unul la măgari *(asinarius)*, unul la porci *(subulcus)* și un cioban *(opilio)* la oi (cap. 10). Nici aici nu socotim că se face risipă cu forţa de muncă, deoarece cultura măslinului are neapărat nevoie de o cultură complimentară din care sclavii și vitele să se poată alimenta: o grădină de zarzavat, cereale pentru consumul propriu, furaje, etc.

In concluzie, vedem că în cartea lui Cato este prezentă mereu grija de a limita pe cât posibil numărul sclavilor. Aceasta înseamnă că sclavii sunt încă relativ scumpi, iar „capitalurile" modeste. Cu alte cuvinte, ne aflăm încă în faza de constituire și de ascensiune a economiei sclavagiste.

Stăpânul locuește în oraș și-și conduce moșia în mod indirect prin mijlocirea unui sclav mai deștept și cu știință de carte *(vilicus)*. Acesta păstrează registrele *(scripta reliquat* 2,6) și ține socoteala banilor, a vinului și uleiului, a cerealelor și a furajelor recoltate sau vândute[1]). El supraveghiază munca celorlalți sclavi și ține evidența întregei gospodării. In strânsă legătură cu dânsul, activează soția sa *(vilica)*, singura femeie menționată de autor, necesară fără îndoială treburilor din interior. Sclavii muncesc toată ziua și uneori și noaptea la lumina lămpii *(in lucernam* 67,1). Cato menționează muncile care se pot face în timpul sărbătorilor: curățirea șanțurilor, repararea drumului public, tăierea mărăcinilor, săpatul grădinii, împletitul coșurilor, culesul spinilor, măcinatul grăunțelor și curățenia generală *(munditias fieri* 2,4). Uneori se execută prestații publice *(opus publicum* 2,2).

Ca hrană, sclavii primesc de obiceiu un fel de zeamă subțire *(iusculum* 156,7) și o fiertură de legume *(pulmentarium)*, apoi un pește sărat *(hallex,* acuzativ *hallecem)*, măsline căzute înainte de vreme *(oleae caducae)* sau măsline strânse în timpul culesului *(oleae tempestivae)*, oțet *(acetum)*, jumătate de litru de ulei pe lună de persoană *(in menses uni cuique sextarium unum)* și nouă kilograme sare pe an (cap. 58). In afară de acestea, se înțelege, grâul necesar pentru pâine: iarna 36 litri *(tritici modios* IV), vara 40 litri și jumătate pe lună *(modios IV s.)*. E interesant de reținut faptul că *vilicus* și soția sa, care prestează munci mai ușoare, primesc mai puțin, și anume câte 27 litri pe lună fiecare. Sclavii legați *(conpediti)* primesc iarna 4/3 kilograme de pâine pe zi, iar vara la săpatul viei 5/3 kilograme. Când încep să cadă smochinele *(ficus)*, rațiile se reduc la 4/3 kilograme pe zi (cap. 56). Din faptul că sclavii legați capătă pâine, iar ceilalți făină, deducem că sclavii își gătesc singuri mâncarea, deci *vilica* nu este bucătăreasa lor. După cules, sclavilor li se mai dă o mică rație de vin de tescovină *(lora)*: în primele trei luni, fără specificare; în luna a patra câte 1/4 l pe zi; în lunile a cincia până la a opta, câte 1/2 l pe zi; iar în ultimele luni ale anului, câte 3/4 l pe zi. La sărbătorile Saturnalelor și Compitalelor, sclavii au prilejul să facă o beție în regulă, deoarece primesc câte trei litri de cap (cap. 57). Trebue să atragem atenția că aceste

[1]) rationes putare argentariam, frumentariam, pabuli causa quae parata sunt; rationem vinariam, oleariam, quid venierit, quid exactum siet, quid reliquum siet, quid siet quod veneat, 2, 5.

cifre sunt simple recomandări ale autorului nostru. Ce înfățișare vor fi luat ele în realitatea palpabilă a vieții de toate zilele, este mai greu de știut. Totuși, așa cum sunt, ele pot constitui pentru noi un punct de plecare și un mijloc de apreciere a realității istorice.

Sclavii dorm pe un soi de saltele (*culcitae* 10,5; 11,5), își aștern pături (*instragulae* 10,5; 11,5), se învelesc cu pături (*centones* 2,3, 10,5; 11,5; 59; 135,1), au sub cap perini (*pulvini* 10,5; 11,5; 13,1) și se șterg pe față cu prosoape (*mappae* 10,5; 11,5). Ei poartă pe cap un soi de glugă atașată de haină (*cuculio* 2,3; 135,1) și primesc odată la doi ani câte o tunică (*tunica* 59) lungă de 1,15 m, câte o manta (*sagum* 59) și câte o pereche de încălțăminte de lemn (*sculponeae* 59). La expirarea termenului, aceste obiecte trebue restituite spre a fi folosite ca deșeuri la confecționarea păturilor (*centones* 59). Nu ni se spune dacă sclavii primesc cămăși de cânepă sau de in, dar din contabilitatea extrem de precisă și de severă dusă de autor până la ultimul ban, credem că nu. Deci *tunica* este îmbrăcată de-a-dreptul pe piele. Ea urmează să fie desbrăcată din când în când spre a fi spălată. Stăpânul are deci destulă delicatețǎ și nu complică viața sclavilor cu grijile unui inventar personal prea variat. Sclavul poate răspunde sentențios ca un filosof: „Tot ce am e pe mine" (*omnia mea mecum porto*).

Dar alături de sclavi există și muncitorul „liber". Stăpânul nu reușește să-și lucreze tot pământul în regie proprie și arendează o parte (2,6). Termenul „arendă" este exprimat prin cuvântul *locare*. Verbul *conducere* exprimă noțiunea de angajare a muncitorului (*operarius*) cu ziua [1]). Muncitorul tocmit cu ziua mai poartă și denumirea de *mercenarius* (5,4). Putem presupune că acești „salariați" sunt țărani săraci dimprejur. Ei pot fi însă tot atât de bine și sclavi închiriați dela proprietarii vecini, deoarece autorul nostru atrage atenția asupra necesității de a întreține raporturi amicale cu vecinii, spre a găsi la ei uneltele și forța de muncă trebuitoare [2]).

Găsim menționată și munca zisă „în parte". Ea apare nu numai în agricultură, ci și în „industrie". Astfel, pentru fabricarea varului se amenajează un cuptor special (*calcarius fornax* 16; 38,1—3;

---

1) Operarios facilius conduces 4; si operarii conducti erunt aut facienda locata erit 155,1.

2) Vicinis bonus esto; familiam ne siveris peccare. Si te libenter vicinitas videbit, facilius tua vendes, operas facilius locabis, operarios facilius conduces; si aedificabis, operis, iumentis, materie adiuvabunt, cap. 4.

39,2). Stăpânul oferă piatra de var și lemnele, iar muncitorul forța de muncă. Produsele se împart (cap. 16). Acest muncitor poartă numele de *partiarius* (16; 137). Când dă „în parte" o vie, stăpânul va face bine, spune Cato, să lase muncitorului fânul și nutrețul *(fenum et pabulum)* din vie, pentru ca acesta să aibă cu ce-și hrăni vitele de tracțiune. La sfârșit produsele se împart, dar nu ni se spune în ce proporție (cap. 137). Din această indicație, putem deduce că există o proprietate mică agricolă cu inventar propriu, dar cu pământ prea puțin. Această situație era exploatată de proprietarul mare în folosul său.

Alt procedeu este așa numita *politio* (cap. 136). Se știe prea bine că în agricutură perioada culesului este cea mai critică: timpul trece repede și roadele așteaptă să fie culese la vreme, altfel se pot ivi pagube imense. De aici, preocuparea de a avea asigurat pentru această perioadă un număr suficient de brațe de muncă, tocmai într'o vreme când forța de muncă este extrem de căutată și de rară. De aceea, necesitatea procedeului *politio*. Acesta este un soi de contract, prin care stăpânul se angajează să execute muncile în regie proprie până în perioada culesului, culesul propriu zis căzând în sarcina muncitorului contractant (numit *politor* 5,4; 136). Produsele se împart. Muncitorul primește la Casinum și Venafrum, la loc bun, a opta parte; la loc mijlociu, a șaptea parte; la loc mai prost, a șasea parte; la Venafrum, la locul cel mai bun, a noua parte; la grâu, orz și bob, a cincia parte. Se înțelege că aici, pe lângă munca culesului, mai intră și cea a treieratului. Când stăpânul și muncitorul se hotărăsc să macine împreună, fiecare din ei plătește morarului în natură, în proporție cu partea pe care o are de primit (cap. 136).

Vom vedea mai jos că gospodăria lui Cato nu tinde cu orice preț spre autarhie; adică, nu caută să producă orice, cu propriile-i mijloace și cu forța de muncă proprie. De asemenea, nici produsele nu sunt destinate în mod exclusiv consumului propriu, ci o bună parte din ele ia drumul schimbului. Sclavii din gospodărie execută numai muncile agricole sau cele fără caracter tehnic accentuat, ca de pildă cioplirea obiectelor simple de lemn, curățirea haracilor pentru vie, împletitul coșurilor, măcinatul grăunțelor, etc. Uneltele de fier, bronz sau plumb, vasele de tot soiul, îmbrăcămintea sclavilor sau chiar și uneltele de lemn mai complicate sunt executate de meșteri speciali din afara gospodăriei sau sunt cumpărate dela oraș. Cons-

truuirea casei în care locuește stăpânul, precum și a atenanselor ei, este dată în antrepriză unui meșter specialist (apar termenii: *faber* și *locare*). Stăpânul îi pune la dispoziție materia primă, varul (*calx)*, cimentul *(caementa)*, lemnul *(ligna)*, piatra *(lapis)*, etc., iar meșterul împreună cu oamenii săi își oferă forța de muncă. Aceasta este răsplătită în moneta curentă, nu în produse *(nummos fide bona solvat*, cap. 14). Inseamnă că cel puțin meșterul principal, șeful echipei, este un om liber cu care se poate încheia un contract în regulă. Așa dar, există o diviziune a muncii. Astfel, facem cunoștință la Cato cu meșterul lemnar sau constructor *(faber* 14,1), cu meșterul fierar *(faber ferrarius* 7,2; 21,5) și cu meșterul vărar (*calcarius* 16). După cum rezultă din text, acești oameni nu sunt întotdeauna sclavi. Ei sosesc în gospodărie, execută lucrările, primesc bani sau o parte din produsele muncii lor și pleacă. Meseriașii se concentrează în anumite centre meșteșugărești și în orașe. Comediile lui Plaut scrise în această epocă ne menționează meșteșugurile cele mai variate, ca de pildă: meșteri aurari *(aurifices, Aul.* 508; *Men.* 525 și 628), fierari *(fabri ferrarii, Rud.* 531), scutari *(scutarii, Epid.* 37), lemnari *(fobri, Pcen.* 915; *Most.* 102 și 112), arhitecți *(Mil.* 920; *Trucul,* 3), lemnari (*materiarii, Mil.* 920), meșteri de cutii *(arcularii, Aul.* 519), olari *(rota figularis, Ep.* 371), blănari *(pelliones, Men.* 404), cismari (*sutores, Aul.* 73, 487 și 513; *calceolarii, Aul.* 512; *diabathrarii, Aul.* 513; *solearii. Aul.* 514), sticlari *(ampullarii, Rud.* 756), sforari *(restiones, Most.* 884), vopsitori de stofe *(fullones, Aul.* 508), giuvaergii (*phrygiones, Aul.* 508; *Men.* 426, 469, 618 și 681), croitori *(lanarii)*, măcelari *(lanii)*, brutari și morari *(pistores, Asin.* 200; *Capt.* 807; *Ep.* 121; *Trin.* 407), țesători *(textores, Aul.* 519). Ar fi excesiv să considerăm că toți acești muncitori sunt cetățeni liberi sau că toți sunt sclavi. Insă, deoarece munca specializată presupune pasiune, interes și ucenicie îndelungată, putem fi siguri că mulți dintre ei sunt cetățeni liberi, adică plebei. Dar pentru discuția noastră, este suficient să reținem deocamdată faptul că acești muncitori se concentrează în anumite centre. Se întâmplă ca aceste centre să fie tocmai reședințele permanente ale proprietarilor de sclavi, care, după cum se știe, locuiau de obiceiu la oraș. Cato ne informează că uneltele agricole pot fi cumpărate în centrele meșteșugărești: Roma, Capua, Cales, Casinum, Minturnae, Nola, Pompei, Suessa și Venafrum (cap. 135).

•

Dar, pentru a pricepe mai bine relaţiile de producţie, este necesar să ne familiarizăm mai întâi cu uneltele. Cato menţionează unelte de lemn, de lut, de bronz, de plumb şi de fier. Uneltele simple de lemn sunt confecţionate de sclavii din propria gospodărie. Cele perfecţionate au nevoie de munca specializată şi sunt cumpărate dela oraş sau confecţionate la faţa locului de meşteri calificaţi. Iată lista acestor unelte:

1. *Unelte de lemn.*

abacus (10,4; 11,3): dulap de ţinut mâncare;
alveus (11,5; 12; 28,1; 81; 85 şi 87): vas de spălat sau ciubăr de ţinut seminţe;
aratrum (5,6; 10,2; 11,2; 63; 135): plugul de lemn prevăzut cu un brăzdar de fier *(vomer)*;
arca (11,3; 98,1): cutie, ladă;
armarium promptarium (11,3): dulap de ţinut mâncare;
cochlea (158,1): lingură;
corbis (136): coş, paner;
corbula (11,5; 23,1; 26; 28,1; 31,1; 33,5; 68): coşuleţ, paneraş;
crates (112,2): leasă de nuiele; *c. stercoraria* (10,3; 11,4): leasă de gunoi; *c. ficaria* (48,1): leasă de uscat smochine;
craticula (13,1): leasă mică;
cribrum (13,1; 18,7; 25; 48,2; 76,3; 151,3): sită, ciur;
dolium (foarte frecvent): butoi, poloboc;
fiscella (23,3; 24; 54,5; 88,1): paneraş, coşuleţ;
fiscina (13,1; 26; 67,2; 68; 135,2—3; 153): coş, coşarcă;
incerniculum (13,1): sită de strecurat uleiul;
iugum (10,2) jug; *i. plostrarium* (11,2): jug la car; *i. asinarium* (11,2): jug de măgari; *i. boverum* (62): jug de boi;
malleus (45,2): maiu de bătut pământul;
mateolla (45,2; 46,2): maiu de bătut pământul;
pavicula (91; 129): lopată;
pila (10,5; 14,2; 105,2; 114,2; 122): piuă; *p. fullonica* (10,5; 14,2): piuă de piuat şi vopsit stofe;
pilum fabariu (10,5): pilug;
plostrum (2; 7,5; 6; 10,2; 11,2; 62; 63; 135): car;
quasillus (133,3—4): coşuleţ;
scamnum (10,4; 11,3; 13,1; 14,2): scaun;

situlus aquarius (10,2; 11,3): ciubăr;
tela togalis (10,5; 14,2): războiu de țesut.

2. *Unelte de lut.*

amphora (frecvent): amforă;
aula (52,1; 85; 86; 87; 157,9): oală;
caliculus (108,1): cupă mică;
calix (39,2; 52; 80; 133): cupă;
catillus (84): farfurie mică;
catinum (84; 156,6; 157,9): farfurie;
culigna (132,1): cană mică;
cupa (12; 20,2; 21; 22,3): cupă;
cupula minuscula (21,3): cupă mică;
cyatus (109; 114,2; 115,2; 122; 123; 157; 158): cupă;
fornax (16; 38,1—3; 39,2): cuptor;
irnea fictilis (81): vas pentru vin;
labrum (10,4; 11,3; 13,2; 66,2; 135,1): vas mare;
lagona (122; 123): oală mare cu gâtul strâmt;
matella (10,2; 11,3): oală pentru ulei;
matellio (10,2; 11,3): oală;
metreta (100): vas mare;
massiterna (10,2; 11,3): cană de turnat;
olla (17,2; 156,2; 158,1): oală;
orcula (117; 119): vas mic de lut;
patina (87; 88,2): farfurie;
pocillum fictile (156,3): cupă, ceașcă;
urceus fictilis (10,2; 11; 13; 126; 135,2): ulcior;
urna (frecvent): urnă;
vas fictile (99): vas de lut.

3. *Unelte de bronz și de plumb.*

aula ahenea (81): oală de bronz;
coculum ahenum (11,2): oală de gătit;
cortina plumbea (66): căldare de plumb;
orbis aheneus (10,4; 11,2; 13,1): vas de bronz;
pelvis (10,2; 11,3): căldare;
plumbeum (105,1; 107,1): vas de plumb;

trulla ahenea (10,2; 11,2; 13,2): polonic;
trutina ahenea (13,2): cumpănă mică de bronz;
vas aheneum (66,1; 95,1; 122; 135,2): vas de bronz; *v. plumbeum* vas de plumb.

4. *Unelte de fier*.

acus (37,2; 54,2): ac;
armillae (21,4; 22,2): mânere, brăţări;
bipalium (6,3; 45,1; 46,1; 48,1; 151,2): sapă cu doi dinţi;
catellae (135,1): lănţişoare;
catena (18,9): lanţ;
clatri (4; 14,2): gratii de fier;
clavis (13,1—2; 135,2): cheie;
clavulus (21,3): cui de fier;
clavus (18,9; 20,2; 21,3—4): cui, piron;
clostra (13,2; 135,2): zăvoare, drugi;
culter (141,4): cuţit;
falcula (11,4; 54,3): secere;
falx arboraria (11,4): cosor; *f. faenaria* (10,3): coasă; *f. silvatica* (11,4): coasă de pădure; *f. sirpicula* (11,4): coasă de rogoz;
ferramenta (2,7; 10,3; 11,4; 135,1): unelte de fier;
ferrea (10,3; 11,4; 155,1): sapă de fier;
fistula (154): agrafă; *f. ferrea* (21,1): agrafă de fier;
forpex (10,3; 11,4): vătrar;
furca (48,2): furcă;
imbrex ferrea (21,3): cerc la butucul roţii;
hama (135,2): găleată de foc;
ligo (135,1): sapă;
pala (10,3; 11,4; 11,5; 12; 135,1): lopată;
raster quadridens (10,3; 11,4): sapă cu patru dinţi;
rutabulum (10,3; 11,4): lopata brutarului;
rutrum ferreum (12):lopată de fier;
sarculum (10,3; 155,1): sapă de plivit;
scalprum (42): cuţitaş;
securis (10,3; 11,4; 13,1; 135,1): secure;
serra (14,3): fierăstrău;
terebra (41,3): sfredel;
uncus ferreus (10,2; 11,2): cârlig de fier, cange;
vomer (5,6; 11,4): fierul plugului (Cato foloseşte forma *vomeris* la

nominativ singular: *vomeris indutilis optimus erit* „e de preferat brăzdarul atașabil").

Inventarul este completat cu câteva unelte mai complexe și mai costisitoare, și anume:

mola trusatilis (10,4; 11,4): râșniță de mână;

mola asinaria (10,4; 11,4): râșniță mai mare învârtită de măgari;

locul unde se găsesc concentrate aceste *molae* se numește *pistrinum* (136), adică „moara";

prelum (12; 18,2; 19,2; 31,2; 68; 153): teasc de stors strugurii sau măslinele;

trapetus (3,5; 12; 18; 21; 22; 135; 145; 146): o unealtă mai complicată de sdrobit măslinele înainte de a fi puse la teasc. Ea este cumpărată la Nola, Pompei sau Suessa. La Suessa, împreună cu transportul și montajul, costă 629 sesterți; la Pompei, 724 sesterți. Dacă am încerca să evaluăm aceste sume în produse, am obține circa 500 litri ulei de fiecare *trapetus*. Incăperea unde se stcrc strugurii și măslinele se numește *torcularium* (3,2; 12; 13,1; 18,1; 65,2; 66,1; 67,1; 112,3) și cuprinde, printre altele, următoarele: cinci vase (*vasa*), cinci teascuri (*prela*), trei teascuri de schimb, cinci scripeți (*suculae*), un scripete de schimb, cinci funii de piele (*funes lorei*), una de schimb, cinci cabluri (*meliponti*), zece macarale mici (*trochleae*), cinci curele de teasc (*capistra*), cinci căpriori (*assercula*), trei vase de lut (*seriae*), 40 de pilugi (*vectes*), 40 de cârlige (*fibulae*), zece cuie (*cunei*), cinci teascuri de sdrobit (*trapeti*), zece cupe, zece coveți (*alvei*), zece lopeți(*palae*), cinci mistrii de fier (*rutra ferrea*), etc. (cap. 12).

Prin urmare, aceste unelte superioare și complicate sunt costisitoare și se aduc din anumite centre. Ele nu pot fi procurate de micile gospodării țărănești sau de unitățile sclavagiste de tip patriarhal. Prin aceste unelte speciale, gospodăriile mari, bazate pe munca sclavilor și pe „export", depășesc sistemul sclavagist patriarhal sau mica gospodărie țărănească. Apare destul de clar că perfecționarea uneltelor a fost determinată de concentrarea mijloacelor de producție și că, la rândul lor, aceste unelte mai perfecționate au favorizat desvoltarea gospodăriilor mari; prin urmare, ele au contribuit la triumful economiei sclavagiste asupra economiei sclavagiste de tip patriarhal.

In capitolul 135, ni se dau indicații prețioase asupra centrelor

de fabricație a uneltelor sau a obiectelor de îmbrăcăminte. Aceste centre sunt:

Roma: tunici *(tunicae)*, togi *(togae)*, mantale *(saga)*, pături *(centones)*, bocanci de lemn *(sculponeae)*, butoaie *(dolia)*, vase mari *(labra)*, juguri *(iuga)*, pluguri cu brăzdare de fier *(aratra cum vomeribus)*, chei *(claves)*, drugi și lacăte de fier *(clostra)*;

Cales: glugi *(cuculliones)*, unelte de fier *(ferramenta)*, coase *(falces)*, lopeți *(palae)*, sape *(ligones)*, topoare *(secures)*, podoabe *(ornamenta)*, stofe de purpură *(murices)*, lănțișoare *(catellae)*;

Capua: găleți *(hamae)*, vase de lut și bronz *(urnae oleariae, urcei aquarii, urnae vinariae, alia vasa ahenea)*, funii de tracțiune *(funes subductarii)*, funii de pipirig *(sparta)*;

Casinum: funii de teasc *(funes torculi)*, curele *(coria)*, coșuri *(fiscinae)*;

Lucania: care *(plostra)*;

Minturnae: glugi *(cuculliones)*, unelte de fier *(ferramenta)*, coase *(falces)*, lopeți *(palae)*, sape *(ligones)*, topoare *(secures)*, ornamente *(ornamenta)*, purpură *(murices)*, lănțișoare *(catellae)*;

Nola: material de zidărie *(maceria)*, coșuri și împletituri *(fiscinae)*, găleți *(hamae)*, vase de lut și bronz;

Pompei: „mașini" de sdrobit măslinele *(trapeti)*;

Suessa: care *(plostra)*, coșuri și împletituri *(fiscinae)*, „mașini" de sdrobit măslinele *(trapeti)*;

Venafrum: lopeți *(palae)*, țigle *(tegulae)*, funii de teasc *(funes torculi)*, curele *(coria)*.

Localitățile Casinum, Minturnae și Suessa se găsesc în Latium, iar Cales, Capua, Nola, Pompei și Venafrum în Campania. In special Campania poate fi privită ca o regiune „industrială" desvoltată. Așa dar, concentrarea meșteșugurilor în anumite centre ne apare destul de evidentă și nu poate fi contestată. Dacă stăpânul renunță să confecționeze până și uneltele cele mai simple în propria gospodărie, înseamnă că el le găsește la oraș mai iefine și mai bune. Dar mai înseamnă că gospodăria nu este independentă de restul lumii, că nu-și poate satisface singură toate nevoile, că produce și ea pentru alții, că se folosește de monetă și de schimb și că prin urmare nu este o unitate economică închisă.

*

* *

Ne-am ocupat până aici, mai întâi, de factorul uman care este elementul esențial în producție și am văzut că creatorul de valori este în primul rând sclavul și în al doilea rând muncitorul agricol sezonier sau micul țăran, proprietar de mijloace de producție neîndestulătoare. Apoi am trecut în revistă uneltele și am văzut că ele sunt relativ numeroase și unele destul de perfecționate, mai ales în ceea ce privește cultura viței de vie și a măslinului. Prin ele, marea proprietate sclavagistă reușise să se ridice deasupra culturii mai înapoiate din faza economiei sclavagiste de tip patriarhal pe care acum o domina și o amenința cu distrugerea. Ne rămâne acum de văzut care sunt obiectele muncii, adică elementele asupra cărora omul împreună cu unealta sa își îndreaptă acțiunea spre a le transforma și spre a crea valori de întrebuințare sau de schimb.

Obiectul primordial, se înțelege, este pământul. In capitolul VI, autorul ne enumără culturile mai de seamă, care sunt: 1. cerealele *(ager frumentarius)*; 2. legumele; 3. măslinul; 4. arborii pentru foc sau frunzar la vite; 5. arborii pentru legat via (trestia și salcia) și 6. vița de vie. Dar, din lectura cărții, apare clar că scopul esențial rămâne producția de vin și ulei; celelalte culturi sunt complimentare, având menirea să ajute cultura principală sau să țină în viață familia stăpânului, sclavii și vitele. Rezultatul supramuncii se concretizează așa dar mai întâi în produse pentru nevoile stăpânului și ale familiei sale, apoi în valori de schimb: vinul și uleiul. Știm că Italia a fost multă vreme cea mai însemnată regiune din Imperiu pentru exportul acestor produse, pe când cerealele necesare orașului Roma veneau în special din Sicilia sau din Egipt.

Produsele fermei sunt variate: cereale, legume, fructe, flori pentru cununi *(coronamenta* 8), plante furajere, plante textile, vite de tracțiune (boul, calul, măgarul), oi, porci, păsări, lapte, piei, lână, etc. Porumbeii *(palumbi)*, găinele *(gallinae)* și gâștele *(anseres)* sunt uneori îngrășate (termenul *sarcire* 89—90). Nu întâlnim menționată creșterea albinelor, dar ceara (*cera* 39,1) și mierea (*mel,* de 16 ori) sunt folosite destul de des, așa încât socotim că ele sunt producția casei. Inul *(linum* 48,2; 151,3) și lâna *(lana* 2,7; 96,2; 150,2) sunt produse proprii, dar nu pot fi prelucrate în gospodărie din lipsă de personal feminin. Ele sunt vândute de obiceiu în stare brută *(vendat ......lanam* 2,7; *lanam et agnos vendat* 150,2). O parte rămâne totuși în casă, deoarece autorul menționează războiul de țesut *(tela togalis* 10,5; 14,2), necesar confecționării stofei mai fine pentru

toga stăpânului, pe când îmbrăcămintea simplă a sclavului este cumpărată dela oraș, după cum am văzut mai sus. O bună parte din cartea lui Cato cuprinde rețete de bucătărie. In timp ce sclavul primește o neînsemnată cantitate de făină și de pește sărat, în genere o mâncare uniformă, masa stăpânului este prevăzută copios cu toate produsele muncii, fiind la curent cu tehnica culinară cea mai rafinată. E greu să găsim termeni moderni pentru fiecare din aceste realizări culinare; totuși, iată câteva specimene: colac (*panis depsticius* 74), prăjitură (*libum* 75), plăcintă (*placenta semodialis* 76), învârtită (*spira* 77), prăjitură (*scriblita* 78), glob (*globus* 79), (*encytum* 80), turtă (*erneum* 81), învârtită (*spaerita* 82), plăcintă cu brânză (*savillum* 84), prăjitură punică (*pultis punica* 85), grâu fiert cu lapte (*granea triticea* 86), etc.

Dar, înainte de a trece la circulația bunurilor, iată câteva produse mai de seamă ale muncii agricole: o specie de grâu (*adoreum semen* 34,2) arpăcaș (*alica* 76,1; 79; 85); usturoi (*alium* 70,1; 132,2), ovăz (*avena* 37,5), sfeclă (*beta* 158,1), varză (*brassica* 156; 157; 158), ceapă (*bulbus* 8,2), curechi (*caulis* 33,4; 70,1; 157), năut (*cicer* 37,1), măzăriche (*ervum* 27), bob (*faba* 27; 35,1), alac (*far* 2,4; 5,3), grâu (*triticum* 34), linte (*lens* 34), orz (*hordeum* 34), in (*linum* 48,2; 151,3), ridiche (*raphanum* 34), lupin (*lupinus* 5,8; 34,2; 37; 96,1), mei (*milium* 6,1; 132,2), păring (*panicum* 6,1; 54,4; 132,2), mac (*papaver* 38,4; 79; 84), nap (*rapum* 6,1), etc....

*

* *

Unitatea economică descrisă de Cato nu este autarhică. Ea cumpără uneltele trebuitoare și vinde produsele de prisos. Proprietarul nu locuește la țară, ci la oraș. Acolo el consumă produsele proprii, dacă sunt posibilități de transport; dacă nu-și poate aduce produsele sclavilor săi, este nevoit să cumpere dela alți proprietari mai apropiați de oraș. Schimbul produselor se face prin mijlocirea banului. Noțiunile: a cumpăra (*emere* 5,4; 145,1; 146,1; 162,1), a vinde (*vendere* 1,4; 2,7; 4,9; 38,4; 149,1; 150,2), a fi vândut (*venire* 2,5; 7,1; 144,1; 146,1; 147,1; 148,1; 149,1; 150,1), preț (*pretium* 2,7; 14,3—5), bani (*pecunia* 146,1; 149,2; 132,2; *argentum* 144,2; 146,2; *nummi* 14,3; 22,3), sunt curente. Produsele trec de obiceiu de-a-dreptul dela producător la consumator; cu alte cuvinte, nu devin

mărfuri. Stăpânul vinde vin *(vinum)*, ulei *(oleum)*, cerealele de prisos *(frumentum quod supersit* 2,7), boi *(boves)*, vite *(armenta)*, oi *(oves)*, lână *(lana)*, piei *(pelles)*, carul vechiu *(plostrum vetus)*, uneltele vechi *(ferramenta vetera)*, sclavul bătrân *(servum senem*, cap. 2), lemne și nuiele *(ligna, virgae* 38), nutrețul pentru iarnă *(pabulum hibernum* 149,1) și produse lactate *(fructum ovium* 150,1). Autorul își sfătuește de altfel cititorul să aștepte momentul potrivit pentru vânzare *(caritatem expectare* 3,2), când produsele se vând cu preț mai mare. In afară de unelte, materii prime pentru construcție sau îmbrăcăminte pentru sclavi, stăpânul cumpără uneori articole de consum, ca șuncă *(pernae* 162,1) sau pește sărat *(menae* 23,1) pentru hrana sclavilor sau a muncitorilor angajați cu ziua. Se înțelege, prin operațiile de vânzare-cumpărare, că stăpânul caută cu orice preț să realizeze un excedent *(patrem familias vendacem, non emacem esse oportet* 2,3). Schimbul nu-i irosește plus-valoarea obținută, ci dimpotrivă i-o încurajează, făcându-i-o mai variată și mai adaptabilă pentru consum.

Din cartea lui Cato rezultă că nu poate fi vorba aici de o economie naturală pură. Nu observăm nici măcar o tendință excesivă spre autarhie, deoarece produsele nu sunt consumate în întregime în propria gospodărie. Unele din ele, ca de pildă vinul și uleiul comestibil, sunt produse în cantități mari și apoi sunt vândute aproape în întregime. Prin concentrarea asupra unor culturi rentabile, și prin exploatarea fără milă a muncii servile, stăpânul realizează o plus-valoare exorbitantă. Aceasta îi îngădue să trăiască la oraș, unde se dedică activității politice, literare, filosofice, etc. Sau se lasă antrenat în îndeletniciri cu mult mai puțin nobile; în orice caz, trăește din munca altora, deci consumă. Nu este neapărat necesar ca acest consum să se facă numai sub forma de produse directe din propria gospodărie. El poate fi satisfăcut tot atât de bine, și uneori chiar mai bine, prin intermediul schimbului. De aceea, înțelegem foarte bine de ce unitatea economică sclavagistă nu tinde cu orice preț să devină independentă și să producă totul în casă numai pentru sine.

Din cercetarea cărții lui Cato, putem desprinde următoarele cu privire la modul de producție din acel timp. Principalul mijloc de producție este pământul. Cine are pământ este „distins“ *(bonus)* și puternic, independent și influent. De aceea, lupta de clasă sau întrecerea dintre familii și indivizi, războaiele, comerțul, camăta sau

zelul meseriaşului patron — toate duc cu precădere la achiziţia de pământuri care să poată fi exploatate cu ajutorul sclavilor. Proprietatea funciară mare este în curs de formaţie sau în proces de concentrare şi unitatea economică mai largă sdrobeşte sau înlătură cu destulă uşurinţă proprietatea mai puţin întinsă. Proprietatea mare se înfăţişează pe unităţi de exploatare în întindere de circa 25 până la 60 de hectare. Proprietatea mică subsistă încă, dar în strictă dependenţă de cea mare şi pe cale de a fi înlăturată cu totul. Clasa posedantă care se găseşte la putere face totul pentru a împiedeca stabilirea de noi colonii în Italia. Intr'adevăr, până la anul 209 î. e. n., fuseseră înfiinţate în diverse puncte ale Italiei circa 30 de colonii, prin distribuirea de loturi modeste fiecărui colonist. După această dată, şi până la fraţii Gracchi, sistemul colonizării a fost întrerupt şi abia unii reformatori readuc în discuţie cu mai multă fermitate chestiunea colonizării, de astă dată însă, ce-i drept, numai pentru pământurile din afara graniţelor Italiei. Inseamnă că în Italia clasa posedantă pusese stăpânire definitivă pe pământ şi nu mai rămânea nimic de împărţit.

Pământul este muncit de către sclavi, aceştia constituind o forţă de muncă permanentă. Alături de sclavi, la muncile sezoniere, apare şi muncitorul liber sau micul ţăran cu mijloace de producţie insuficiente. In procesul de producţie, există sau se creează treptat un antagonism din ce în ce mai puternic, între proprietarii mijloacelor de producţie pe de o parte şi sclavii sau ţăranii săraci pe de alta. Aceste două clase de oameni stau pe poziţii opuse şi ireductibile. Contradicţiile sunt încă slabe şi se află abia în faza de constituire sau de ascensiune. Ele îşi vor atinge de altfel apogeul un secol mai târziu, sub Spartacus.

Alături de agricultură, dar în afara unităţii economice agricole, se desvoltă o mică industrie. Ea se aşează în anumite centre, in anumite oraşe, adică în preajma locuinţei permanente a proprietarului de sclavi. Producţia din ateliere este mult mai modestă şi mai puţin extinsă decât producţia de pe ogoare. Ea lucrează de altfel în primul rând pentru nevoile agriculturii sau pentru exigenţele personale ale oamenilor care posedă pământuri. Aşa dar, mica industrie este dominată complet de agricultură, este o anexă a ei, însă despărţită de dânsa, oarecum o prelungire a acesteia. De aceea, câştigurile din mica industrie sunt mai slabe decât cele din agricultură. Cato nu recomandă nicăiri (departe de aşa ceva) ca cititorul său să înveţe a

meserie. El îi recomandă numai exploatarea pământului prin sclavi și comerțul mare. Inseamnă că munca într'o meserie este considerată muncă servilă sau plebee, și deci nedemnă pentru un cetățean „distins" *(vir bonus)*. De aici, trebue să deducem că muncitorul din ateliere (fie el sclav sau plebeu) se găsește în dependență de proprietarul funciar, fiind exploatat de către acesta, adică se află pe o poziție de clasă opusă. Patronul unui atelier care muncește alături de sclav este într'o măsură cu mult mai mică exploatatorul sclavului sau plebeului muncitor din atelier, decât proprietarul funciar de care toți împreună sunt dependenți în întregime. Incât și în domeniul industrial, ca și în cel agricol, antagonismele au loc între proprietarul funciar de o parte, și sclavul sau plebeul muncitor de alta.

Cu totul alta este situația în comerț. De altfel, comerțul a luat în antichitate o extindere mai mare decât industria din ateliere, deoarece valorifica în primul rând produsele agricole. Multe averi au avut la bază comerțul maritim, între altele averea fabuloasă a lui Trimalchio la Petronius. Cato este de acord că cetățeanul „distins" poate să-și strângă avere pe calea comerțului *(mercaturis rem quaerere*, prefață 1). Se înțelege, el are în vedere aci comerțul cu ridicata, în special comerțul maritim, nu comerțul mic. Primul poate deveni o îndeletnicire „distinsă", pe când al doilea rămâne o meserie servilă sau plebee. Oamenii care mânuesc comerțul mare obțin câștiguri frumoase, pe care se grăbesc apoi să le investească în pământuri sau în cumpărare de sclavi, pe când comerțul mic este dependent de cel mare, adică exploatat de către acesta. Așa dar, comerțul mare duce tot la economie sclavagistă. Oamenii de afaceri, antreprenorii de lucrări publice, încasatorii de biruri din provincii, comercianții, adică nucleul din care se va desvolta mai târziu ordinul „cavalerilor" *(equites)*, nu formează de fapt o clasă socială aparte. Toți aceștia tind să și plaseze veniturile în pământuri și sclavi; adică, toate apele curg spre aceeași mare, spre economia sclavagistă, care în epoca lui Cato se află în proces de formație sau de consolidare și ascensiune. Intru cât mica industrie este dependentă de proprietarul funciar și deoarece comerțul mare tinde spre proprietate funciară, iar comerțul mic este exploatat de către cel mare, nu vedem decât două clase sociale care să-și merite acest nume: de o parte, în primul rând sclavi, apoi plebei (în agricultură, meserii sau comerțul mic), de alta proprietari de sclavi și de pământ, proprietari care sunt în același timp și mari comercianți sau posesori de ateliere.

Mica proprietate ţărănească este în proces de disoluţie sau stă sub ameninţarea proprietăţii mari.

Totul gravitează în jurul agriculturii. Pământul este mijlocul de producţie primordial. Lupta de clasă se reduce în fond la lupta pentru pământ şi sclavi. De aceea, înţelegem semnificaţia cuvintelor lui Marx care ne spune că la Roma „istoria proprietăţii funciare formează istoria secretă a republicii".

PROBLEME NOI ÎN LEGĂTURĂ CU NEOLITICUL DIN R. P. R.

DE

Prof. I. NESTOR

Unele descoperiri făcute în ultimii ani, precum şi o serie de publicaţii noi, pun în discuţie câteva probleme ale neoliticului nostru. Fiind vorba de probleme de o semnificaţie mai largă şi mai adâncă, am socotit că nu este inoportun de a le releva, fie chiar şi — deocamdată — numai într'un chip cu totul general. Ipotezele care se vor desprinde astfel vor putea îndemna la verificări prin noi cercetări.

Problemele care se impun atenţiei noastre cu mai multă insistenţă în momentul de faţă privesc două etape importante din desvoltarea barbariei pe teritoriul patriei noastre şi anume etapa de început şi apoi cea de sfârşit a epocei care din punct de vedere arheologic este denumită în mod curent Neolitic.

Faptele interne — ca să le numim aşa — care fac necesară o reconsiderare a chestiunilor amintite sunt reprezentate în primul rând de două descoperiri importante realizate în cadrul campaniei de săpături arheologice din 1949.

*

* *

In campania de săpături arheologice din 1949 s'au descoperit, în Moldova, în împrejurări care au fost relatate în alt loc [1]), şi anume la Perieni, jud. Tutova şi la Glăvăneştii Vechi, jud. Iaşi, resturi caracteristice, neîndoielnice şi relativ numeroase ale culturii neolitice, care poartă numele de cultura ceramicei bandate liniare. Mai precis, au ieşit la iveală materiale dintr'o fază mai înaintată a acestei culturi, fază caracterizată prin decorul zis „cu capete de note muzicale". Cultura ceramicei bandate liniare reprezintă în Europa, pe întreaga fâşie de loess, din răsăritul Franţei şi până la Dunărea mijlocie şi Bugul apusean, manifestarea celor mai vechi triburi de agricultori sedentari neolitici de pe treapta mijlocie a barbariei [2]). Caracterul local, autohton, al acestei populaţii ca şi al culturii ei, devenise în ultima vreme din ce în ce mai general admis. Pe de altă parte, noile descoperiri din Moldova reprezintă în momentul de faţă cele mai de Răsărit apariţii din Europa ale acestei culturi. Ele se situează însă într'un teritoriu în cuprinsul căruia s'a desvoltat în neolitic cunoscuta cultură cu ceramică pictată de tip Tripolie-Cucuteni. Care este aşa dar semnificaţia acestei noi apariţii şi cum se leagă ea de desvoltarea neoliticului de tip Cucuteni?

---

[1]) A se vedea rapoartele tipărite în Revista Studii şi Cercetări de Istorie Veche, I. 1950, pag. 27 şi urm. şi pag. 57 şi urm.

[2]) In ceea ce priveşte paralelizarea periodizării Morgan-Engels cu fazele arheologice, ne conducem după concluziile stabilite cu multă pătrundere de E. Kisseleff în Kratkie Soobşcenie, vol. XXVIII, 1-49, p. 117 şi urm.

Inainte de a încerca să arătăm ce şi cum se poate răspunde la aceste întrebări, este necesar să amintim că situaţia rezultată din descoperirile din 1949 în Moldova — anume, ceramică liniară evoluată într'un teritoriu caracterizat altfel prin prezenţa culturii Tripolie-Cucuteni — nu reprezintă de loc o situaţie nou întâlnită în genere. In adevăr, în Galiţia, în unghiul format de râurile Zbruc şi Nistru, ceramica liniară cu ornamente în note muzicale era cunoscută mai de mult ca răspândită sporadic într'o regiune în care neoliticul plin era reprezentat de cultura Tripolie-Cucuteni. Recent, prezenţa ceramicei liniare a fost semnalată chiar şi în vestita aşezare din peştera Verteba dela Bilcze-Zlote. Până la descoperirile din Moldova *aceasta* era regiunea cea mai de Răsărit a Europei, în care se cunoştea prezenţa bandceramicei liniare evoluate. Vom vedea însă imediat că în acea regiune, în care cultura Tripolie-Cucuteni nu este documentată în cele mai vechi faze ale ei, nu se putea face o legătură certă directă între cele două fenomene. Inafară de aceasta, Galiţia reprezintă o arie periferică a culturii Tripolie-Cucuteni şi locuirea liniarceramică de acolo înfăţişa încă un caz izolat. De abia descoperirile din Moldova, apărute într'o arie oarecum mai deplin şi mai caracteristic cucuteniană, şi în care în plus desvoltarea culturii Cucuteni putuse fi urmărită mai complet, capătă un caracter hotărîtor.

Desvoltarea culturii Cucuteni de-a-lungul neo — şi eneoliticului fusese limpezită în ultima vreme în mod relativ complet şi coherent — până la faza denumită B inclusiv. Săpăturile dela Izvoarele, jud. Neamţ (1936) aduseseră în această direcţie fapte stratigrafice neîndoielnice şi concluzii în cea mai mare parte general acceptate. Etapele acestei desvoltări erau următoarele: 1) Cultura denumită *pre-cucuteniană* (etapa A după Tatiana Passek), caracterizată exclusiv prin ceramică incizată sau, în orice caz, prin lipsa picturii de tehnică şi stil cucuteniene. Această etapă a fost ulterior identificată şi în alte localităţi din Moldova. In Uniunea Sovietică S. N Bibicov a descoperit-o recent pe malul Nistrului la Luca Brublevetcaia [1]), în timp ce T. Passek o documentează dintr'o serie de alte aşezări din S. V. U. R. S. S. până departe în regiunea dintre Bug şi Nistru: Popov-Gorod, Savrani, Borisovca, Crasnoslavca, Vişnopol. 2) Cultura *proto-cucuteniană*, neîndestul de clar definită, dar stabilită pe baza unor observaţii încă inedite făcute la Izvoare. Această etapă ar fi caracterizată mai ales prin ceramica numită bicromă (pictură cu alb pe fondul negru sau galben al vasului), care ar lega-o astfel de elementele mai vechi din complexul Arişud. 3) Faza Cucuteni A, cu pictură de tehnică superioară în stilurile în deobşte cunoscute. 4) Faza Cucuteni A—B (aşa numitele stiluri intermediare). 5) Faza Cucuteni B, Fazele A, A—B şi B erau cunoscute mai de mult şi fuseseră separate la Cucuteni de către H. Schmidt.

Ceea ce interesează în legătură cu problema care ne preocupă este faptul că prin identificarea fazei pre-cucuteniene devenise deosebit de clar că la baza evoluţiei întregului complex Tripolie-Cucuteni trebue să fi stat o cultură de tip bandceramic europeană, cel puţin ca una din rădăcinile complexului. In 1932 subliniasem această eventualitate, referindu-ne direct la ceramica liniară şi mai ales la aspectul Tripolie; faza pre-cucuteniană nu era în adevăr descoperită atunci, iar aspectul Tripolie foarte puţin cunoscut în Moldova.

Dacă, aşa dar, pe baza datelor cunoscute până în 1949, ideea unei ascendenţe liniarceramice a complexului Tripolie-Cucuteni ne devenise familiară, nu este mai puţin adevărat că această concluzie era doar o ipoteză, care se întemeia pe analogii stilistice şi pe unele supoziţii implicite; era lipsită de o dovadă directă, atâta vreme cât bandceramica liniară se ţinea în răspândirea ei geografică încă destul de departe de aria Tripolie-Cucuteni. Descoperirile din 1949 dela Perieni şi Glăvăneştii Vechi în Mol-

[1]) Sovietscaia Arheologhia, XI, 1949, p. 127 şi urm.

dova aduc dovada existenței unei faze evoluate a ceramicei liniare ca antecendent local în regiune al etapei pre-cucuteniene a complexului Tripolie-Cucuteni.

Ținând seama de caracterele generale și speciale atât ale bandceramicei liniare cu capete de note, cât și ale etapei pre-cucuteniene, nu este nimic mai natural decât a admite că ceramica liniară reprezintă elementul din care s'a desvoltat aspectul pre-cucuteni. In felul acesta, genealogia culturii Cucuteni propriu zise se îmbogățește cu un nou ascendent, care se arată a fi același cu cel al celorlalte culturi bandceramice din Europa centrală și răsăriteană. Desvoltarea locală, autohtonă, a complexului Tripolie-Cucuteni este astfel demonstrată factic — fără ca desigur acest fel de a vedea să excludă existența și acțiunea altor influențe în procesul de desvoltare a culturii Tripolie-Cucuteni, mai ales, printre altele, în ceea ce privește pictura de tehnică superioară. Ceea ce interesează este faptul că o asemenea desvoltare se desprinde *dintr'un trunchiu local străvechiu*, că nu avem de a face cu o cultură neolitică apărută în aceste regiuni oarecum din neant sau introdusă gata desvoltată din alte spații mai apropiate sau mai îndepărtate. Desvoltarea treptată și din ce în ce mai complexă a unei populații locale se verifică în acest caz în mod concret, deoarece originea bandceramicei liniare ea însăși este concepută, după cum am amintit, în sensul unei evoluții locale.

Această interpretare a faptelor nu este lipsită însă nici ea, deocamdată, de momente conjecturale, care nu trebuesc trecute sub tăcere, și reprezintă pe de altă parte doar liniile mari, simple ale fenomenului real.

Ipoteza care stă la baza tabloului schițat mai sus este aceea că ceramica liniară cu note muzicale reprezintă în Moldova un nivel de locuire *mai vechiu* decât pre-cucutenianul. In prezent nu există o dovadă stratigrafică a acestei succesiuni în timp între ceramica liniară și pre-cucuteni. Ipoteza antecedenței primei este însă atât de firească și îndreptățită din diferite alte puncte de vedere, încât sublinierea caracterului ei de ipoteză reprezintă doar un scrupul de preciziune. In schimb, tot descoperirile din 1949 dela Valea Jijiei: Glăvăneștii Vechi și Perieni au arătat că procesul de formare a culturii Cucuteni din Moldova nu va fi fost atât de simplu pe cât l-ar arăta o succesiune a treptelor: ceramica liniară — pre-cucuteni — proto-cucuteni, etc.

In Valea Jijiei (Glăvănești) cât și la Perieni s'au descoperit în adevăr și resturi ale unei alte culturi neolitice vechi, necunoscute până atunci în această regiune. Unii sunt înclinați să socoată materialele aparținând acestei culturi ca aparținând tot ceramicei liniare, aceasta din motiv că la Perieni ele nu au putut fi separate stratigrafic, datorită condițiilor locale de depunere, deși există indicii și acolo că este vorba de două nivele diferite. In Valea Jijiei (Glăvăneștii Vechi) situația este — pe „stratigrafie orizontală" — limpede: ceramica liniară reprezintă o locuire deosebită de aceea a celeilalte culturi neolitice noi pe care provizoriu și pentru conciziune o vom numi „Tisa". Această cultură întâlnită deocamdată numai în relativ puține resturi, apare la Glăvănești în colibe bine precizate și are, în ceramica ei, afinități neîndoielnice cu cultura neolitică larg răspândită în basinul Crișului, al Tisei și al Dunării sârbești denumită *cultura Criș* și socotită drept prima etapă de desvoltare a culturii „Tisa" din aceleași regiuni. Descoperirea la Glăvănești, laolaltă cu aceste resturi, și a unui fragment ceramic cu urme de pictură primitivă („crudă", aplicată după arderea vasului), subliniază legătura lor cu aspectele cele mai timpurii ale culturii „Tisa". In Valea Jijiei, la Glăvănești, raportul în timp dintre ceramica liniară și cea „Tisa" nu a putut fi stabilit stratigrafic. Din motive de ordin general, noi înclinăm să socotim aspectul „Tisa" mai nou acolo, decât ceramica liniară. Ipoteza care se desenează în urma acestei noi apariții este aceea că în geneza culturii pre-cucuteni a intrat și aportul acestei culturi „Tisa", care ar explica poate elementele de pictură primitivă din cultura pre-cucuteni.

In rest, trebue să recunoaştem că pentru moment amănuntele întreţeserii dintre diferitele aspecte vechi neolitice din Moldova ne sunt însă obscure şi că numai continuarea cercetărilor ne va permite să vedem mai clar în acest proces. Ceea ce rămâne însă definitiv câştigat în urma noilor descoperiri din Moldova şi trebue reţinut este faptul că neoliticul din această regiune are o vechime mai mare decât aceea care i se putea atribui până acum, că el s'a desvoltat din forme străvechi la faţa locului şi că la baza neoliticului evoluat de tip Cucuteni propriu zis (fazele A şi B de până acum) stă o mai lungă evoluţie locală, pornită în primul rând dela elementele band-ceramice liniare. Este posibil ca în viitor să se poată face legătura şi mai adânc înapoi în timp, — dela ceramica liniară la treapta inferioară a barbariei şi apoi la treapta sălbăticiei.

*

* *

Clarificarea relativă a rădăcinilor locale ale desvoltării neolitice din Moldova nu poate rămâne fără efecte asupra studiului aceleiaşi epoci în Câmpia Dunării, în Muntenia şi Oltenia. Se pune problema în ce măsură şi în aceste din urmă regiuni, documentele de care dispunem ne îngădue o reconsiderare în aceeaşi direcţie a situaţiei cunoscute până acum. Din cauză că între Muntenia şi Oltenia există şi pentru epoca aceasta unele deosebiri în aspectul manifestărilor respective, vom trata fiecare regiune în parte.

In Muntenia, cercetările şi săpăturile făcute au stabilit existenţa unei înfloritoare vieţi neolitice, caracterizate din punct de vedere arheologic prin complexul denumit Boian A-Gumelniţa, de caracter bandceramic şi folosind într'o anumită măsură şi pictura, dar deosebit de cel Tripolie-Cucuteni. Lăsând la o parte problema desvoltării acestui neolitic de-a-lungul etapelor Boian A şi Gumelniţa, ca fiind o chestiune care nu interesează în contextul nostru, trebue subliniat că şi cultura Boian A, cel mai vechi neolitic cunoscut în regiune, reprezintă o cultură deplin desvoltată şi relativ evoluată în cadrul culturilor neolitice în genere. Originea ei apărea destul de obscură în lipsa unor antecedente locale. Şi aici eram siliţi să admitem o geneză nelămurită şi o eventuală pătrundere din afară, o colonizare relativ tardivă a regiunii — care se arată pentru această epocă puternic orientată către Balcani, dar nelipsită de strânse legături şi cu Europa est-centrală şi răsăriteană.

Este adevărat că se descoperiseră şi aici, încă mai de mult, resturi răzleţe ale unei locuiri de scurtă durată — sau oricum de mică intensitate — de caracter mai primitiv şi deosebită de cea Boian A. Primele urme au fost sezisate chiar în preajma Bucureştilor, la marginea lor de Nord, în cărămidăria Bolintineanu de pe marginea lacului Tei. Aceste urme nu provin din săpături regulate. Materiale asemănătoare au fost apoi identificate şi la Piscul Crăsani, fostul jud. Ialomiţa, chiar pe cunoscuta aşezare getică din a doua epocă a fierului de acolo. Citām, însfârşit, urmele dela Căţelu, fost jud. Ilfov, la S-E de Bucureşti (valea Dâmboviţei), unde s'au cercetat prin sondaje resturile câtorva bordeie. Toate aceste descoperiri prezentate la secţia de Istorie Veche a Institutului de Istorie al Academiei R. P. R., sunt în curs de publicare. Bolintineanu este locul primei descoperiri clar identificate, pentru acest aspect al neoliticului din Câmpia Munteană. Până în prezent el nu a fost întâlnit nicăieri în legătură stratigrafică cu complexul Boian A-Gumelniţa, şi nu este lipsit de semnificaţie faptul că această populaţie şi-a fixat aşezările în alte puncte decât cele ocupate apoi de complexul Boian A-Gumelniţa. Ni s'a părut însă din primul moment evident, după caracterele pe care le prezenta această cultură (Bolintineanu) că nu poate fi vorba decât de o etapă a neoliticului, *mai veche* decât cea Boian A. După sondajul executat la Căţelu, unii au socotit totuşi că pot demonstra pe cale tipologică vârsta mai nouă, faţă de Boian A, a culturii Bolintineanu. Socotim că,

în afară de alte considerații, noile descoperiri din Moldova sunt menite să slăbească și ele această poziție. Descoperirile din Moldova ne-au dat putința să cunoaștem în mod direct caracterele și aspectul unei ceramice neolitice primitive și vechi. Și din acest punct de vedere, ceramica descoperită la Bolintineanu, fără a trebui să fie legată în mod necesar direct de ceramica liniară sau „Tisa" din Moldova, prezintă încă acele caractere primitive și vechi, pe care cultura Boian A de pildă nu le mai păstrează. Pentru a lămuri această chestiune și a nu mai fi siliți să revenim, să ni se permită să introducem aici o paranteză.

Cele mai vechi culturi neolitice propriu-zise din aceste părți ale Europei (bandceramica liniară, Criș și Starcevo) au folosit două categorii de ceramică, tehnicește diferite între ele: una, cu vase de „uz comun", de caracter primitiv, nelustruită și cu decor exclusiv plastic, caracterizată printr'o pastă în care drept „dégraissant", s'au întrebuințat paie sfărâmate sau pleavă în cantități mari; o a doua, cu vase decorate sau „decorative", de o tehnică superioară și dintr'o pastă fină, compactă, arsă mai puternic și adeseori lustruită. In caracterul complex, dublu, al ceramice acestor culturi neolitice vechi se vădește probabil și originea lor compozită, sintetică. Ceramica de tehnică primitivă amintită dispare în cursul desvoltării neoliticului în discuție, în sensul că ea se perfecționează relativ și nu mai este „slăbită", cu ajutorul paielor. Astfel, toate culturile neolitice deplin desvoltate (de fapt deja eneolitice direct, terminologia este încă fluctuantă și va trebui revizuită), ca de ex. pre-cucuteni, Boian A, Turdaș, etc., nu mai folosesc, ca specie de „uz comun", ceramica primitivă amintită. Or, ceramica culturii din Bolintineanu folosește specia cu pasta amestecată cu paie.

Alt argument în sprijinul vârstei mai vechi a culturii din Bolintineanu față de Boian A, se poate scoate din faptul că la Bolintineanu se folosește încă tipul de toporaș de piatră „în formă de calapod", ca toate culturile neolitice vechi, în timp ce Boian A, l-a părăsit. Pe de altă parte, clarificarea situației neoliticului din Bulgaria și Serbia, prin stabilirea existenței la baza lui a unui fond de tip Starcevo, căruia îi urmează deabia cultura Vinca și celelalte culturi înrudite sau contemporane din Balcani, nu lasă nici ea nicio posibilitate ca cultura dela Bolintineanu să fie mai nouă decât Boian A.

Dacă, așa dar, nu mai pot exista îndoieli serioase cu privire la raportul în timp dintre Bolintineanu și Boian A, în schimb chestiunea dacă Bolintineanu corespunde sau nu în timp cu ceramica liniară (cum am fi noi înclinați să credem), sau cu cea „Tisa" din Moldova, nu poate fi rezolvată atât de ușor. Dintr'un început trebue observat că Bolintineanu nu are nici un caracter specific liniarceramic sau „Tisa", ci reprezintă o formație deosebită. Un fragment de idol, descoperit la Cățelu, corespunde stilistic idolilor de tip pre-cucuteni, dar și celor din cultura Criș. Prin caracterele ei, cultura Bolintineanu se leagă de Starcevo IV (ceramica cu paie) — Vinca A (vase decorate cu mănunchiuri de caneluri ușoare și înguste „plissé"). Rămâne ca în viitor să se stabilească poziția ei *ca timp* față de noile culturi descoperite în Moldova. Ceea ce rămâne însă câștigat este faptul că și în Muntenia neoliticul se dovedește a fi mai vechiu decât etapa Boian A, și că aceasta din urmă a avut și ea un antecendent local de caracter mai primitiv. Legătura înapoi în timp cu populația mezolitică sau prim-neolitică, documentată în Muntenia prin instrumentele mărunte de silex (microlite) descoperite în diferite locuri și nestudiate mai deaproape, urmează să fie urmărită și precizată prin cercetări viitoare. Dar însăși prezența acestor microlite indică în mod cert existența în regiune a unei viețuiri mai vechi decât cea documenată de cultura din Bolintineanu și totodată o mai veche tradiție locală a neoliticului din această provincie. Asupra semnificației microlitelor vom avea prilejul să revenim și la tratarea situației din Oltenia, care urmează să ne preocupe acum.

*

* *

In provincia de dincolo de Olt, cunoştinţele noastre asupra neoliticului ne înfăţişau până nu de mult o situaţie asemănătoare în liniile ei mari aceleia din Muntenia şi Moldova: o înfloritoare viaţă neo-eneolitică, a cărei desvoltare din forme locale mai vechi nu putea fi documentată prin nimic. In partea de S-E a provinciei, neoliticul începea abrupt cu cultura Vădastra în timp ce în restul regiunii, manifestări destul de evoluate de tip Vinca (clasificate sub denumirea de Vinca I-Turdaş I), erau urmate de înflorirea unui aspect regional al culturii Gumelniţa, care căpătase numele de cultura Sălcuţa şi acoperea de altfel întreaga Oltenie, succedând şi în S-E provinciei culturii Vădastra.

Prin identificare şi apoi prin cercetarea mai atentă a unei faze mai vechi a culturii Vădastra se făcuse deja un pas înainte pe calea revelării rădăcinilor locale ale neoliticului oltean. Deşi acest lucru nu priveşte decât geneza culturii Vădastra, el nu rămâne mai puţin important, mai ales dacă se ţine seama de legătura genetică mai mult sau mai puţin directă care se poate postula — şi noi o postulăm — între Bolintineanu şi cea Vădastra I.

In ceea ce priveşte neoliticul de tip Vinca-Turdaş, care, după cum arată şi numele ce i s'a dat, se leagă strâns de viaţa neolitică din regiunile învecinate ale Serbiei, din Banat şi din Ardealul de Sud, va trebui să se cerceteze pe baze noi şi în lumina ultimelor periodizări ale culturii Vinča, căreia dintre fazele culturii Vinča îi aparţin cele mai vechi materiale de acest tip descoperite până acum în Oltenia. Nouă ni se pare destul de probabil că în Oltenia neoliticul de tip Vinča-Turdaş începe chiar cu cea mai veche etapă a culturii Vinča (Milojcic Vinca A).

Dar o problemă mai importantă şi mai greu de rezolvat cu ajutorul documentării actuale este aceea de a identifica etapele neolitice din Oltenia anterioare acestei faze Vinča A, etape care au trebuit neapărat să existe. In adevăr, prin însăşi prezenţa acolo a culturii Vinča, ca şi prin desvoltarea ulterioară a neoliticului oltean, această provincie se arată strâns legată de regiunile învecinate jugoslave şi bulgare. Or, în aceste din urmă regiuni, etapele principale ale neoliticului au fost lămurite în ultima vreme — credem că, definitiv, în linii mari — arătându-se că Vinca A este precedată de o cultură anterioară, cultura Starcevo, aceasta din urmă la rândul ei strâns legată de cultura Criş [1]). Ipoteza descoperirii viitoare a unor elemente de cultură Starcevo în Oltenia, nu este atât de hazardată sau de neîndreptăţită, pe cât ar părea la prima considerare. Obiecţiunea că astfel de elemente nu au apărut până acum, deşi regiunea este relativ bine cercetată, este anulată de cele întâmplate în Moldova în 1949 şi de observaţia făcută peste tot, că resturile neoliticului vechi se descoperă mai greu şi mai întârziat tocmai din motivul că ele nu sunt prea „bogate“ sau numeroase (populaţie mai rară, locuire de scurtă durată), sunt depuse în locuri fără caracter proeminent şi deci puţin cercetate şi nu sunt scoase atât de uşor la iveală din eroziune. Caracterul lor „atipic“ de multe ori, împiedecă de asemenea identificarea lor imediată; numai în urma unei cunoaşteri adâncite a neoliticului dintr'o regiune, asemenea resturi devin şi ele sezisabile. Este mersul obişnuit al desvoltării cercetărilor de acest gen, o linie care poate fi cu uşurinţă amplu exemplificată. Socotim de aceea că nu este inutil şi nici lipsit de perspective ca atenţia cercetătorilor să se îndrepte în Oltenia şi către căutarea unor astfel de rămăşiţe neolitice mai vechi decât Vinca A. O.

---

[1]) Cunoaştem ultimele clarificări din regiunile amintite, deocamdată numai dintr'o recenzie a monografiei lui J. Gaul asupra neoliticului bulgar, şi dintr'un rezumat al lucrărilor lui V. Milojcic privind neoliticul jugoslav publicat în B. S. A. XIV, 1949, p. 258 şi urm.; Milojcic foloseşte şi rezultatele obţinute de Gaul.

sugestie cu privire la eventualele descoperiri noi ce se pot face acolo este oferită de un picior de vas de lut ars, masiv, cu 4 lobi şi cu secţiunea cruciformă, găsit acum aproape 30 de ani în regiunea Dolj, între Suharu şi Gubaucea [1]); obiectul acesta nu a putut fi interpretat până acum în mod just — l-am pus în legătură cu Glina III — dar în lumina pieselor analoage din cultura „Tisa" din Moldova şi din cultura Criş şi „Tisa", incipientă din Ungaria, poziţia lui devine altfel semnificativă. De unde provine un picior de vas asemănător din colecţiile vechi ale Muzeului Naţional de Antichităţi, în care se află de multă vreme, nu se ştie, dar este instructiv faptul că el zace de atâta timp în Muzeu fără a fi putut fi plasat just, decât de abia după ce în ultimii ani evoluţia neoliticului ungar a fost lămurită şi adâncită şi descoperirile din 1949 din Moldova au atras atenţia asupra lui.

Dacă, în concluzie, depistarea în Oltenia a etapelor neolitice anterioare fazei Vinča A, este o chestiune de cercetări viitoare, încurajată de unele fapte deja existente, în schimb, documentarea „mezolitico"-microlitică ni se prezintă în această provincie şi mai bogată decât în Muntenia. Descoperirile de unelte de silex microlitice dela Plopşor şi Vârtop în regiunea Dolj şi dela Cleanov în fostul jud. Mehedinţi, sunt în deobşte cunoscute. De o importanţă deosebită ni se par mai ales cele de pe dealul „Fiera", dela Cleanov, pentru motivul că pe acelaşi loc şi apărând la suprafaţă împreună cu microlitele, s'au putut descoperi şi resturi de ceramică foarte primitivă, precum şi bucăţi de pomosteală de lut ars. Avem de a face. aşa dar, cu o aşezare. Deşi — în lipsa unor săpături sistematice care vor trebui să fie făcute cu cea mai mare grijă şi cu o metodă din cele mai minuţioase — nu se poate dovedi legătura directă dintre microlite şi ceramică la „Fiera", această legătură ni se pare probabilă. In multe regiuni, de pildă în Polonia, dar şi în alte părţi, microlitele apar frecvent în context „neolitic", adică însoţite de ceramică. Iar faptele de observaţie care se adună din ce în ce mai numeroase din diferite regiuni şi care documentează prin unelte (microlite) o economie încă vânătorească şi nu încă păstorească sau agricolă, în cuprinsul căreia apare însă ca element nou faţă de sălbăticie *ceramica*, nu fac altceva decât să aducă dovada arheologică a existenţei — în conţinutul definit de Engels — a treptei *inferioare* a barbariei, subliniind astfel încă odată justeţea interpretării lui Kisseleff după care neoliticul propriu zis (agricultori statornici sau crescători de vite) reprezintă treapta *mijlocie* a barbariei.

Dar, indiferent dacă la „Fiera" microlitele sunt din aceeaşi vreme cu ceramica de acolo sau mai vechi, fapt cert este că avem documentată în acest punct o vieţuire din holocen simţitor anterioară neoliticului celui mai vechiu cunoscut până acum în Oltenia. Antecedentele locale ale neoliticului oltean sunt astfel identificate, fie că ceramica dela „Fiera" se va dovedi a fi legată mai mult de Starcevo sau mai mult de Bolintineanu. Descoperirile de până acum ne îndreptăţesc să afirmăm că şi în această provincie neoliticul se desvoltă pe un fond local străvechiu „mezolitico"-microlitic şi că şi aici s'a manifestat acel mod de viaţă care a condiţionat apariţia ceramicei primitive.

*
* *

Problemele care se pun în legătură cu sfârşitul epocii neolitice şi trecerea la epoca de bronz au constituit totdeauna un punct deosebit de desbătut, datorită insuficienţei sau caracterului inconcludent al documentării. Trecerea la folosirea curentă, în această parte a lumii, a noului aliaj — bronzul — a fost însoţită de transformări destul de adânci ale condiţiilor materiale de viaţă şi ale structurii societăţilor respective. Rolul din ce în ce mai mare pe care încep să-l joace zăcămintele de minereuri de cupru

[1]) Arhivele Olteniei, I. 1922, p. 79 şi urm.

şi de cositor, ca şi intensificarea schimbului dintre triburi, au produs restructurări pe care documentarea arheologică existentă le reflectă incomplet şi nu totdeauna suficient de lămurit. Procesul de trecere către barbaria superioară care se desfăşură de-a-lungul primelor faze ale epocii de bronz, ca şi rolul jucat în acest proces de deplasarea triburilor şi de contopirile dintre ele au prilejuit interpretări tendenţioase printre care cea mai cunoscută este aceea legată de teoria „migraţiilor indo-europene". Interacţiunea dintre triburile de păstori, rupte pe treapta barbariei mijlocii de restul masei barbarilor şi triburile sedentare agricole capătă în perioada aceasta de trecere dela neolitic la bronz un caracter acut şi face ca vechea viaţă neolitică să se transforme în mod accentuat nu numai în sine dar şi în ceea ce priveşte aspectul arheologic în care ea ne este documentată. Deşi în realitatea concretă a vieţii nu a existat o ruptură totală a firului desvoltării, în documentarea arheologică se manifestă lapsus-uri sau transformări atât de repezi, încât ele dau adeseori impresia unei rupturi sau a unui salt nefiresc. Iată dece problemele legate de această perioadă de transiţie au, pe de o parte, o importanţă deosebită, iar pe de altă parte, studiul lor întâmpină dificultăţi uneori încă imposibil de învins. De aceea orice fapt nou care poate ajuta înţelegerea şi justa interpretare a acestei tranziţii trebue relevat şi pus cât mai neîntârziat în lumină. Descoperirile din 1949 din Moldova au adus şi în această direcţie o contribuţie care ajută în mod esenţial, — şi prin punerea într'o nouă lumină a unor fapte şi date mai de mult cunoscute, — lămurirea procesului de transiţie dela neolitic la bronz. In afară de aceasta, un rol capital în clarificările ce-şi fac drum revine rezultatelor obţinute de ştiinţa sovietică, rezultate elaborate şi sintetizate în opera recentă a laureatei premiului Stalin pe 1949, Tatiana Passek [1]).

Vom începe şi de data aceasta tot cu Moldova, deoarece faptele noi se referă în chip direct la această provincie.

După cunoştinţele noastre de până acum, cultura neolitică Cucuteni din Moldova a străbătut o evoluţie de-a-lungul fazelor amintite mai sus, pentru a sfârşi cu faza B, în cuprinsul căreia se dovedise a fi fost încorporat şi un element ceramic, (şi desigur şi de populaţie) de origine răsăritean, desemnat cu numele Cucuteni C, mai exact ceramica de tip C. Acestei ceramice i se spune în mod curent ,ceramică decorată cu pieptenele („Kammkeramik"), dar trebue observat că această caracterizare este neexactă, deoarece nu avem de a face cu o ornamentare executată cu pieptenele. Trebue de asemenea observat că deşi noul element a fost desemnat cu litrea C, el nu este ulterior în timp culturii Cucuteni B, ci contemporan cu ea, o însoţeşte. De fapt, cercetările din ultimii ani din ţara noastră au demonstrat că acest element C apare aici deja din faza Cucuteni A—B.

Cultura Cucuteni B (—C) făcea impresia de a fi dispărut brusc, fără urme. Şi nu au lipsit interpretările îndrăzneţe în legătură cu această presupusă încetare subită a vieţuirii Cucuteni B, în Moldova şi în regiunile învecinate: populaţia respectivă ar fi emigrat până departe, ultimul ecou al acestei deplasări fiind apariţia Hittiţilor în Asia Mică în jurul anului 2000 în. e. n.!

De fapt, nu se mai cunoşteau în Moldova, după cultura Cucuteni B, — în afară de o serie de unelte şi arme de aramă descoperite în condiţii care nu permiteau legarea lor de o populaţie anumită — decât documente arheologice ale unei vieţuiri din plină epocă de bronz, reprezentată prin cultura Monteoru, care, la rândul ei, nu arăta la prima vedere nici o legătură cu vieţuirea neolitică anterioară. Dar această problemă a sfârşitului culturii Cucuteni a fost pusă într'o lumină nouă prin apariţia concomitentă în 1949 a noi-

---

[1]) T. Passek, *Periodizaţia tripolskih posselenii.* Materialî i issledovania po arheologhii S. S. S. R., Nr. 19, Moscova-Leningrad, 1949.

lor concepţii formulate de T. Passek şi confirmate şi în descoperirile arheologice din Moldova.

Stabilind o periodizare a aşezărilor de tip Tripolie, mai completă şi mai strânsă, T. Passek inserează în mod hotărît la capătul evoluţiei Tripolie-Cucuteni, ca o fază finală, o nouă etapă pe care o denumeşte C/II — g/II, cu care prilej sunt designate cu C/II, aşezările respective din regiunea de silvostepă dintre Desna şi Nistru, iar cu g/II unele înmormântări cu ocru roşu în movile (tumuli), precum şi rarele aşezări corespunzătoare din stepa dintre Nistru şi Nipru. In această din urmă regiune, cele mai bine cunoscute documente ale acestei etape sunt cele din aşezarea şi mormintele tumulare sau plane dela Usatovo de lângă Odessa. In Nord, în regiunea de păduri, este mai bine cunoscută şi mai caracteristică aşezarea dela Gorodsk; vom numi, aşa dar, această etapă Usatovo-Gorodsk.

Răspândirea geografică a acestei faze, aşa cum este cunoscută până în prezent şi cum se reflectă şi în harta dela fig. 1 din lucrarea Tatianei Passek, se înfăţişează de aşa manieră încât apare că în linii mari etapa Usatovo-Gorodsk are o poziţie circumperiferică faţă de masa aşezărilor de tip Tripolie-Cucuteni din fazele anterioare. Pornind dela această situaţie, s'ar putea bănui că etapa C/II—g/II, nu reprezintă propriu zis o etapă finală a culturii Tripolie-Cucuteni, ci doar o apariţie hibridă, contemporană cu ultimele faze Tripolie, un amestec de elemente Tripolie-Cucuteni, cu o altă cultură.

Faptul însă că faza Gorodsk-Usatovo este documentată la Kiew, care este un centru al culturii Tripolie (chiar dacă nu în sens geografic), şi, după cum vom vedea şi în Moldova de Nord — alt centru al culturii Cucuteni— dovedeşte că ea s'a suprapus peste cultura Tripolie-Cucuteni, propriu zisă, constituind etapa ei finală. In afară de aceasta, prezenţa în întreg acest teritoriu a înmormântărilor cu ocru roşu în movile demonstrează şi ea întrepătrunderea ariilor de locuire şi a celor două populaţii. Din punctul de vedere care ne interesează aici este decisivă împrejurarea, de care va fi vorba mai jos, că elementele etapei Usatovo-Gorodsk apar în Moldova şi în restul ariei Tripolie-Cucuteni *la sfârşitul* evoluţiei acestei culturi.

Caracterele mai proeminente şi deosebitoare ale culturii Usatovo-Gorodsk se manifestă în primul rând în prezenţa în cantitate precumpănitoare — alături de rare vase cu pictură de tip Tripolie-Cucuteni de stilul cel mai avansat şi chiar „degenerat“ — a ceramicei de „tip C“, dar care de data aceasta foloseşte, în aria Usatovo nu numai ornamentul imprimat cu şnurul înfăşurat pe o vargă sau pe alt şnur (ca în ceramica C) ci şi pe cel imprimat cu sfoară liberă răsucită din două fire (ceramica şnurată propriu-zisă), iar aria Gorodsk cu precădere acest ultim mod de ornamentare. Avem aşa dar, de a face cu o îmbinare de elemente Tripolie-Cucuteni şi şnurceramice răsăritene. In al doilea rând, în aria Usatovo s'a făcut dovada precisă şi definitivă că această populaţie îşi înmormânta morţii presăraţi cu ocru roşu în movile, — rareori şi în morminte plane. In felul acesta s'a stabilit o legătură strânsă între acest aspect de cultură neolitică finală şi populaţia nomadă a „movilelor cu ocru roşu“ din stepele Uniunii Sovietice. In sfârşit, în cursul etapei Usatovo-Gorodsk se intensifică prelucrarea şi folosirea metalului, a aramei.

Săpăturile din 1949, din Moldova de Nord au confirmat în Valea Jijiei (Glăvăneştii Vechi), pe de o parte prezenţa în această regiune a populaţiei cu înmormântări cu ocru roşu în movile şi au stabilit pe de altă parte data post-cucuteni B a acestor înmormântări. Ceea ce interesează este faptul că o aşezare de tip Gorodsk era cunoscută mai de mult în Moldova şi a fost sondată la Horodiştea pe Prut în regiunea Botoşani. Un fragment decorat cu impresiuni cu şnurul liber, de tip Gorodsk, a fost cules în 1949, la suprafaţă într'o aşezare de tip Cucuteni dela Corlăţeni în valea Jijiei, raionul Dorohoi. Până la fixarea unei terminologii unitare a fazelor culturii Cucu-

teni, această ceramică de tip Gorodsk din Moldova poate fi denumită Cucuteni *D*.

Iată deci suficiente fapte — şi nu ne îndoim că într'un viitor apropiat ele se vor înmulţi — care dovedesc că şi în Moldova de Nord, la capătul evoluţiei Cucuteni, se situează o etapă corespunzând etapei Gorodsk din Uniunea Sovietică. Este adevărat că pentru aria etapei Gorodsk (inclusiv Moldova), nu avem încă o dovadă certă a raporturilor dintre această etapă şi mormintele cu ocru roşu. Observaţia stratigrafică din Valea Jijiei (Glăvăneştii Vechi), spune doar că mormintele sunt ulterioare fazei Cucuteni B, dar, dacă imediat, sau distanţat ulterioare, nu se poate şti. Nu putem pe de altă parte să pretindem în stadiul actual al documentării să lămurim problema în toate detaliile ei. Ipoteza cea mai îndreptăţită este aceea că după o fază de tip Gorodsk. în care elementul şnurceramic capătă preponderenţă, urmează o etapă în care grupul înmormântărilor cu ocru roşu face treptat transiţia, pe căi, desigur complexe şi încă obscure, către viaţa din nou aşezată a epocii de bronz, care ni se înfăţişează sub aspectul culturii Monteoru. In acest mod, firul desvoltării locale nu se întrerupe, şi viaţa, ca şi populaţia neolitică a culturii Cucuteni se continuă profund transformată în noua epocă.

In Moldova de Sud, săpăturile din 1949 au dus la descoperirea în regiunea Galaţi, a unor documente neîndoielnice aparţinând culturii Usatovo. Colectivul Institutului de Istorie şi Filosofie al Academiei R. P. R. a descorit la locul numit „Ruptura", din com. Folteşti, resturile unei aşezări de tip Usatovo, iar pe cetăţuia dela Stoicani, în afară de unele elemente risipite de ceramică Usatovo, şi un număr de înmormântări cu ocru roşu. Reţinem faptul extinderii ariei geografice a culturii Usatovo către Apus până în stepa Galaţului. Acest fapt nu este lipsit de o adâncă semnificaţie în ceea ce priveşte procesul de transformare a vieţii neolitice către epoca de bronz nu numai din regiunea Galaţi ci şi din Câmpia Munteană şi chiar de mai departe.

Elementele de tip Usatovo din Galaţi, se suprapun unei vieţuiri de data aceasta nu cucuteniene, ci de caracter Gumelniţa cu aspect local. Ne aflăm anume aici în aria de răspândire a culturii Gumelniţa, către limitele acestei arii înspre teritoriul Cucuteni. Prezenţa înmormântărilor cu ocru roşu în movile era cunoscută în Câmpia Munteană încă mai de multă vreme, mai ales prin descoperirile dela Gurbăneşti, fost Ilfov şi Ploeşti-Triaj, regiunea Prahova; în ambele locuri ele apăruseră şi însoţite de vase decorate cu şnurul liber. In ce măsură însă şi în acest spaţiu se repetă, corespunzător, situaţia din Moldova: Gumelniţa, elemente Gorodsk-Usatovo, morminte cu ocru? Socotim că există suficiente fapte care atestă, cu variaţiile respective, şi în Câmpia Munteană această situaţie.

Nu socotim necesar să revenim aici asupra periodizării culturii Gumelniţa. Este suficient să arătăm că şi în desvoltarea ei s'au deosebit două faze, A şi B, asupra delimitării şi conţinutului cărora mai sunt încă discuţii Dar faptul cel mai important în legătură cu problema care ne preocupă este acela că am fost în situaţia de a identifica în ultimele depuneri din unele aşezări de tip Gumelniţa o ceramică de caracter deosebit de cel al ceramicei Gumelniţa; am denumit această ceramică străină Gumelniţa *D*. Am putut arăta mai târziu că în unele aşezări Gumelniţene apar în cadrul acestei ceramice D şi elemente strâns legate de ceramica Cucuteni C: pastă adeseori amestecată cu scoici pisate, decor imprimat cu şnurul înfăşurat sau constând din găuri-butoni executaţi într'o tehnică specială, anume prin umplerea şi netezirea găurilor după producerea butonului. Chiar şi folosirea decorului de tip Cucuteni C (şi Usatovo), cu şnurul înfăşurat, se poate documenta pe un vas de formă tipică Gumelniţa dela Căscioarele, fost jud Ilfov. Nu puteam vedea explicaţia apariţiei acestei ceramice străine de tip Gumelniţa D, decât în cadrul ipotezei că ea corespunde fenomenului re-

prezentat în Moldova de ceramica Cucuteni C. Prezenţa la Folteşti, regiunea Galaţi, a unei aşezări de tip Usatovo, închide şi aici cercul, în sensul că în afară de procesul paralel celui care a determinat în Moldova apariţia ceramicei Cucuteni C, fenomen care s'a petrecut şi în Muntenia, după cum o dovedeşte vasul citat dela Căscioarele, în această din urmă provincie trebue să ne aşteptăm şi la un proces corespunzător etapei Gorodsk din Moldova. Elementele clasate până acum sub denumirea de Gumelniţa D, vor trebui, aşa dar, reanalizate, pentru a se vedea care dintre ele reprezintă corespondentul fenomenului C din Moldova (adausul unui element răsăritean „şnurceramic", la trunchiul încă viguros al culturii Gumelniţa) şi care incorporează un proces corespunzător celui Cucuteni D, (predominarea elementului şnurceramic răsăritean). Pentru moment suntem de părere că este necesar, pentru a marca paralelismul *general* al proceselor, ca ceea ce am numit până acum Gumelniţa C (ceramica gumelniţeană canelată puternic) să treacă sub rubrica B, rezervându-se designaţia C, pentru fenomenul corespunzător celui Cucuteni C şi Gumelniţa D, pentru cel care corespunde procesului Cucuteni D.

Este evident că acest paralelism evolutiv nu trebue conceput mecanic, ca o exactă repetare în Muntenia a desvoltării din Moldova. Se poate vedea de pe acum că au existat deosebiri locale atât în amănuntele de desvoltare a procesului cât şi în ceea ce priveşte momentele în timp în care el s'a desfăşurat. Aceste condiţii specifice locale vor trebui să capete atenţia cuvenită în cercetările viitoare.

Aceeaşi situaţie, — a unei linii generale de desvoltare asemănătoare aceleia din celelalte provincii şi a unor condiţii specifice de realizare concretă — se întâlneşte şi în Oltenia, provincie pe care, după cele spuse până acum, o putem trata mai pe scurt.

In Oltenia sunt cunoscute morminte cu ocru roşu în movile, de acelaşi tip ca în Muntenia şi Moldova. Amintim pe cele cunoscute mai de mult dela Pleniţa şi Perişor în jud. Dolj. Elementele de tip Gumelniţa D, nu lipsesc nici ele, în exemple absolut caracteristice, din aşezările de tip Sălcuţa din această provincie. Le cunoaştem până acum dela Vădastra, fost jud. Romanaţi şi dela Sălcuţa, fost jud. Dolj. Ele sunt clasate deobiceiu când la cultura Coţofeni, când la cultura Glina III, dar nu este nicio îndoială că aparţin ceramicei Gumelniţa D. In ceea ce priveşte pe cele corespunzând tipului Cucuteni C (= Gumelniţa C, în nomenclatura nouă pe care o propunem) situaţia este clară: ele se leagă direct şi manifest de Usatovo. Cele ornamentate cu şnurul liber par însă să formeze în această provincie una din componentele culturii Coţofeni a cărei complexitate şi evoluţie este departe de a fi lămurită, dar care în Oltenia s'a desvoltat în mod cert pe o bază Sălcuţa. Prezenţa acestor elemente străine, identice cu ceea ce am numit până acum Gumelniţa D în Muntenia, şi în provincia de peste Olt, în perioada de sfârşit a neoliticului, dovedeşte că şi aici procesul de trecere spre epoca de bronz poate fi urmărit în liniile lui mari de-a-lungul unei desvoltări locale, cu caracter de salt desigur, dar totuşi fără întreruperea bruscă a vieţii anterioare.

Nu mai este nevoie, credem, să subliniem importanţa elementelor Gumelniţa C şi D, pentru explicarea genezei culturii Glina III — Schneckenberg, care reprezintă prima etapă a epocii de bronz din Muntenia, Oltenia şi Ardealul de S-V.

* * *

Faptele amintite mai sus, ca şi ipotezele construite pe baza lor au o răsfrângere directă şi caracteristică şi asupra situaţiei din Transilvania. Nu este, însă, în intenţia noastră de a trata aici şi situaţia din Ardeal. Diversitatea de culturi neolitice din diferitele regiuni ale acestei provincii, ca şi încrucişarea multiplă de influenţe care au afectat fondul local, fac ca situaţia din Ardeal să apară mult mai complexă. In afară de aceasta, docu-

mentarea noastră privitor la această provincie nu este pentru moment atât de bogată şi de sigură ca în restul ţării.

* * *

Arheologul american Vl. Fewkes încerca, acum cca 15 ani, să arate că neoliticul din Jugoslavia, ca şi cel din părţile învecinate ale patriei noastre nu a putut să se desvolte pe baze locale, deoarece ar lipsi aici documentarea mezolitică. In consecinţă, cultura neolitică ar fi fost introdusă în aceste regiuni din S-E şi din Orient. Mai recent cercetătorul sârb V. Milojcic reia această teză, căutând să dovedească originea sudică şi orientală atât a culturilor Starcevo şi Criş, cât şi a celei Vinča. Mai mult chiar, Milojcic merge până acolo încât contestă orice legătură cu ceramica bandată liniară, de origine europeană, nu numai a culturii Bolan A de pildă, dar chiar şi a culturii Cucuteni. Noi credem că faptele expuse mai sus, întemeiate pe materiale arheologice neîndoielnice — este destul să ne referim la descoperirea ceramicei liniare în Moldova, întâmplată neîndurător tocmai în anul în care Milojcic îşi proclama teoria — dau o desminţire destul de clară şi de hotărîtă unor astfel de concepţii cosmopolite.

Pe de altă parte, cam cu 20 de ani în urmă, un preistorician rasist dela Berlin încerca să dovedească pe cale arheologică teoria că neoliticul din Transilvania, şi în genere, din toată Europa centrală şi sud-estică, a fost înlocuit la trecerea în spre epoca de bronz prin cultura mai desvoltată a unei rase superioare venite din Nordul „germanic" al Europei. Din cele arătate mai sus se poate vedea cât de nebazate sunt aceste teorii şi că ele nu au putut fi susţinute decât în cadrul unei concepţii antiştiinţifice.

STAŢIUNEA DELA SFÂRŞITUL TREPTEI DE JOS A BARBARIEI DIN MARGINEA DEVEI

(O CIVILIZAŢIE NEATESTATĂ PE TERITORIUL TRANSILVANIEI)

DE

OCTAVIAN FLOCA

Aşezări şi urme materiale din epoca societăţii primitive au fost constatate în cursul timpului în împrejurimile oraşului Deva în mai multe puncte: pe dealul Cetăţii, în cimitirul vechiu reformat, în cimitirul romano-catolic, în viile de deasupra oraşului, la capătul străzii A. Vlaicu, sub dealul Szárhegy, pe dealul Mal, în păşunatul din dreapta şoselei Deva-Simeria pe locul numit „Horgos" ca şi la NE de gara C. F. R.-Deva în partea de hotar numită „Toálás" [1]).

Deşi în unele din aceste locuri s'au făcut şi săpături, totuşi studierea şi publicarea sistematică a acestor cercetări nu a avut loc.

In tot cazul, materialul arheologic rezultat de aci, şi păstrat în bună parte în Muzeul Regional din Deva, este reprezentativ pentru întregul şir al civilizaţiilor, începând cu treapta de jos a barbariei şi până în epoca sclavagistă.

Numărul staţiunilor caracteristice orânduirii societăţii primitive din jurul Devei sporeşte cu încă una, descoperită şi cercetată în ultimul timp.

Poziţia. Staţiunea de care va fi vorba mai jos se află în partea de NE a localităţii, în cartierul „Ciangăi", în pepiniera Serviciului Silvic, situată la capătul de jos al străzii Dorobanţilor.

Fragmente ceramice aflate întâmplător în acest loc cu prilejul lucrărilor agricole au dus în anul 1947 la executarea unei secţiuni de verificare.

Staţiunea de proporţii reduse se află în şesul Mureşului, în vecinătatea imediată a actualului canal Cerna, şi a unei foste depresiuni, probabil un fost mic lac, care secând, poate tocmai în urma executării canalului Cerna, sau, poate, în urma fenomenelor aluviale, nu mai era marcat în zilele noastre decât printr'o mică depresiune plină cu răchite.

Pentru a se putea cultiva suprafaţa acestei depresiuni, de altfel foarte uşoară, aflăm că, cu ani în urmă, a fost săpat şi cărat pământul de pe locul cu ceva mai înalt al staţiunii, cu scopul nivelării fostului lac. In urma acestei operaţiuni, suprafaţa terenului se prezintă azi aproape uniform, iar pământul luat de pe teritoriul staţiunii a desvelit-o în parte.

Lucrările de nivelare au mai avut ca rezultat amestecarea inventarului arheologic şi, ca urmare, imposibilitatea de stabilire a stratigrafiei aşezării, care este una din problemele esenţiale ale unei săpături arheologice, căci ea arată succesiunea în timp a civilizaţiilor.

Secţiunea executată a dus la rezultatele de mai jos.

Primul loc în inventarul descoperirii îl ocupă *ceramica.*

---

[1]) O parte a bibliografiei, vezi Roska M., *Erdély Régészeti Repertóriuma I. Őskor,* Cluj, 1942.

In general, ceramica aflată este prost păstrată în ce priveşte integritatea formelor.

Toată ceramica desgropată este lucrată cu mâna. Ea e în concordanţă cu restul inventarului, destul de redus de altfel, ca: silex prelucrat, toporaş de piatră, instrumente din os-lipsa metalului.

Pasta în marea ei majoritate este de culoare sură, sau cenuşie cu nuanţe negre-castanii, cu pereţii rezonanţi şi bine arsă. Se află şi câteva fragmente ceramice de culoare neagră şi brună-roşietică, apoi ceramică în interior neagră iar la exterior brună (în mijloc neagră).

Vasele din material poros sunt o excepţie.

Sub raportul fineţei compoziţiei aflăm exemplare ceramice foarte fine, alături de altele dure, granuloase.

Destul de multe din fragmentele de vase au un lustru negru sau negricios, şi, mai rar, roş-brun, fie pe faţa externă, fie pe cea internă.

Conturul vaselor de cele mai multe dăţi prezintă o linie sigură.

Deşi ceramica aflată, în afară de câteva cazuri, în care avem vase mai mult sau mai puţin întregi, se limitează la un însemnat număr de cioburi, totuşi, prin fragmentele de guri de vase, toarte, funduri, ornamentaţie, etc., pot fi ilustrate formele caracteristice staţiunii. Linia de profil a acestora arată varietatea formelor de vase pe care o vom relata mai jos

Remarcăm că vasele de aceeaşi tehnică prezintă *forme* înrudite.

a, Cupe, unele foarte mici, de obiceiu cu pereţii drepţi, mai subţiri spre gură şi mult îngroşaţi în partea de jos, ca şi fundul (pl. I, fig. 1—6).

Vasele de această factură pot fi cu fundul rotund (vasul neavând stabilitate), sau cu fundul plat sau aproape plat.

Pereţii unora din ele sunt foarte puţin arcuiţi spre interior sau spre exterior.

Sunt primitiv modelate.

b, Vase mari, din pastă dură şi impură, slab modelate, cu fundul orizontal (pl. II, fig. 1—3).

La unele peretele cade, în interior, perpendicular pe fundul vasului, alteori au în interior forma ovală.

Dela aceste vase se păstrează o serie de funduri.

c, Cupe cu picior, de culoare vânătă şi sură (pl. II, fig. 4—5).

d, Oale din pastă sură, cu gâtul înalt şi drept (pl. III, fig. 1).

Vase mari cu picior, de culoare sură cu nuanţe castanii, din pastă fină. Au ca element specific în pereţii piciorului mai multe orificii, circulare sau, uneori, aproape dreptunghiulare cu diametrul de cca. 2 cm (pl. III, fig. 2).

Din aceste vase se află mai cu seamă fragmente de suport (picioare), lipsind partea superioară (farfuria).

f, Ceşti din lut cenuşiu cu nuanţe negre-castanii, din pastă fină, de cele mai multe ori lustruite, de formă sferică, cu toartă, fără bază sau cu ea foarte mică. Uneori buza vasului ondulatorie (pl. IV, fig. 1).

g, Oale mari, din acelaşi material, aceeaşi tehnică şi colorit ca cele de mai sus, cu gura largă, sub buză cu toartă din bandă lată foarte scurt arcuită (pl. V, fig. 12).

i, Vase cu gâtul drept şi înalt, din acelaşi material şi nuanţă în culoare ca cele dela punctul f şi i, cu toartă lungă arcuită şi de formă cilindrică sau aproape cilindrică (pl. V, fig. 13—14).

h, Străchini, tehnică identică cu cea a vaselor precedente, cu peretele dela gură drept sau puţin arcuit spre exterior, dar şi din pastă mai primitivă şi mai prost arsă (pl. IV, fig. 2; V, fig. 6).

k, Farfurie foarte întinsă cu baza slab conturată, la exterior cu urechiuşi mici perforate, pe ambele feţe cu ornamentaţii incizate, formând figuri geometrice (pl. VI).

Nu s'a păstrat nimic din gura vasului.

Pe lângă formele de mai sus s'au aflat o serie de cioburi care arată forme

intermediare, prezentându-ne o varietate destul de mare a profilelor acestor vase (pl. fig. V şi VII).

In ce priveşte *ornamentaţia*, proeminenţele şi toartele de pe aceste vase, elemente care arată şi ele forme şi distribuire pe corpul vasului destul de variată, se vorbeşte în altă parte a acestei lucrări.

Multe din fragmentele ceramice au pe ele diferite proeminenţe, variate ca formă şi mărime. Unele din acestea sunt simple ornamente (pl. V, fig. 1, 2, 4—6; VII, fig. 13, 16, etc.), altele au putut avea, prin mărimea şi poziţia lor, un rol utilitar, fiind socotite ca cea mai simplă formă de toartă (pl. V, fig. 3, 10, etc.).

Distribuirea proeminenţelor pe vase e variată, după cum diferită este şi forma lor. Ele se află sub gura vasului, pe pântece sau sub acesta, acolo unde se face curba spre partea de jos a vasului (pl. V).

Numărul lor pe acelaşi vas poate fi două sau mai multe, aşezate orizontal sau, mai rar, vertical. Mărimea diferă; încep dela mici butonaşe şi ajung până la proeminenţe mari de 4—5 cm înalte.

Ele se deosebesc şi ca formă. Se găsesc: rotunde-sferice, alungite, trapezoidale, în formă de corn, care, uneori, au vârful recurbat în sus sau trunchiat.

La unele din proeminenţe se constată un început de orificiu, altele sunt perforate, de obiceiu în sens orizontal şi numai rar în sens vertical.

In general, în descoperirea prezentă, toartele de vase se împart în două categorii: cilindrice, unele arcuite, altele cu arcul mult prelungit şi legat în partea de sus a vasului, şi în formă de bandă, cu orificiul mic şi foarte scurt arcuit (simple urechiuşi).

E de relatat că în staţiune avem vase cu toartă propriu zisă deplin desvoltată (pl. V, fig. 14).

Sub raport ornamental, ceramica cea mai bine reprezentată este ceramica mată, monocromă, uneori lustruită, fără de niciun ornament de natură plastică sau figurativă.

Principala ornamentaţie întâlnită pe unele din fragmentele de vase este cea incizată. Ea apare sau sub formă de simple linii, întotdeauna drepte sau linii combinate în figuri geometrice sau benzi ornamentale. Apoi, benzi umplute cu linii simple sau cu linii încrucişate (pl. VII, fig. 1—2, 8—12, 14—17,21).

Ornamentele lineare sunt uneori încrustate (pl. VII, fig. 9, 10, 14).

Linia în spirală nu apare în niciun caz.

Un ornament frecvent e şi cel rezultat din gruparea punctelor (mici orificii) succesive, formând benzi lineare, zig-zaguri triunghiulare continue sau întrerupte. Aceste mici orificii sunt dispuse, uneori, în cerc în jurul proeminenţelor (pl. II, fig. 4; III, fig. 1; VII, fig. 3—7, 13, 17—20).

Buzele unora din vase sunt ornamentate cu inciziuni drepte sau ovoidale, uneori dispuse oblic (pl. V, fig. 4, 5; VII, fig. 1).

Elementele ornamentale menţionate mai sus pot apare în diferite regiuni pe suprafaţa vasului: pe buză, pe gâtul vasului imediat sub buză, pe gâtul propriu zis, pe pântece, de regulă pe partea de sus a acestuia dar şi în partea inferioară, pe piciorul vasului sau pe întreaga suprafaţă a vasului (pl. III, V, VI, VII).

Ornamentul poate fi la exteriorul sau în interiorul vasului, sau pe acelaşi vas atât la exterior cât şi la interior. E foarte caracteristică în această privinţă farfuria lată dela pl. VI, care este în întregime ornamentată cu figuri lineare, geometrice, atât în interior cât şi la exterior. Pe suprafaţa externă, ornament exclusiv din linii drepte, formând figuri geometrice rectangulare, iar pe cea internă figuri de linii drepte însoţite de puncte (orificii) dispuse linear.

Ornamentaţia cu caracter plastic propriu zis nu prea este întâlnită. Ca un astfel de element decorativ putem considera proeminenţele, despre care s'a mai vorbit, atunci când sunt fără de nicio utilitate pratică, când nu au rol de toartă. Pe suprafaţa vasului ele apar în diferite locuri.

Ca un ornament specific de asemenea natură pot fi socotite cele două proeminenţe dela gura vasului din pl. V, fig. 1, turtite lateral şi orientate vertical. Ele au putut fi grupate două sau mai multe pe o parte a vasului şi un număr egal pe faţa opusă. Acesta e fără îndoială un element plastic pur ornamental.

Instrumente din silex şi piatră. Ca în toate staţiunile din treapta de jos şi de mijloc a barbariei dela noi, silexul, alături de cremene, formează inventarul cel mai bogat şi în staţiunea dela marginea Devei.

Industria silexului, în comparaţie cu celelalte descoperiri de aci, rezultate din proporţiile reduse ale sondagiului şi ale staţiunii însăşi, este suficient reprezentată.

S'au aflat înainte de toate materiale care serveau la fabricarea instrumentelor, nuclee şi percutoare: un mic atelier unde se lucra silexul pentru nevoile locale. Faptul se constată prin prezenţa nucleelor, percutoarelor şi a aşchiilor alături de răzuitoare, lame sau fragmentele acestora (pl. VIII).

Silexul e întrebuinţat în primul rând la fabricarea instrumentelor pentru jupuit animalele: răzuitoare de formă obişnuită, cu una din feţe plată, cealaltă cu nervuri.

Planşa VIII, fig. 12, cu aspectul unor dinţi pe margini, ar putea fi luată drept o lamă de fierăstrău.

Ca forme mai aparte putem menţiona pl. VIII, fig. 15—16, care tind spre o formă de pişcotă.

Dimensiunile răzuitoarelor sunt mici; cele mai mari sunt de 6 cm.

E interesant şi de relatat că lamele de cuţit mai fine absentează în această aşezare.

Instrumentele din piatră sunt rare, socotind după descoperirile făcute. Nu s'a aflat decât un toporaş de piatră de culoare verzuie, lustruit, lung de 6 cm (pl. IX).

Are forma aproape rectangulară, foarte puţin lăţit spre tăiuşul ştirb prin întrebuinţare şi foarte uşor arcuit: tip de toporaş frecvent în staţiunile dela noi.

Topoarele din piatră perforate lipsesc.

Mai amintim unele pietre nelucrate, care prin forma şi prezenţa lor în staţiune au putut fi întrebuinţate ca „pisăloage", sau instrumente de lovit. Unei pietre potrivite executării unei acţiuni i s'a putut da foarte bine o utilitate practică, alături de instrumentele din piatră prelucrate.

Instrumente din os s'au aflat relativ puţine, însă foarte reprezentative, alături de oase de animal nelucrate. Descoperirea lor împreună, pe o mică suprafaţă, arată că erau lucrate pe loc, ca şi silexul, într'un mic atelier.

Principala destinaţie a osului în cazul de faţă, ca şi în alte staţiuni similare de altfel, este aceea a confecţionării mânerelor pentru securi şi pentru alte instrumente din piatră.

S'au aflat:

1, Mâner din os, drept, de formă cilindrică, lung de 15 cm (pl. X, fig. 1). Ceva mai sus de mijloc, spre capătul mai gros, se află orificiul de înmănunchiare de formă circulară. De regulă acesta este rectangular, uneori pătrat şi mai rar circular cum este în cazul nostru.

La ambele capete instrumentul este tăiat drept, iar pe suprafaţa întreagă prezintă urme evidente de cioplitură.

2, Idem, de formă puţin frântă, noduros, lung de 14½ cm. Orificiul de înmănunchiare, cu foarte puţin mai sus de mijloc, e tot circular. Instrumentul e compact, rezistent. In partea noduroasă de sus se văd urme de cioplitură şi, la fel, în partea de jos unde este rotunjit şi lustruit (pl. X, fig. 2).

Având în vedere tăria lui, cât şi orificiul de înmănuchiare circular şi de dimensiuni reduse (diametrul de 2 cm), deci puţin propriu introducerii în el a unui instrument oarecare din piatră (o secure, de ex.), mai de grabă a putut fi folosit atât acesta cât şi cel descris la Nr. 1, ca instrumente de lovit, ciocane, de cât ca mâner cum sunt arătate, de obiceiu, instrumentele de acest fel.

3. Idem, de formă puţin arcuită. Lung de 14 cm. Orificiul pe una din feţe mai puţin circular (dar tot de 2 cm). Pe suprafaţă nu are urme de cioplitură ca cele precedente: e complet neted (pl. X, fig. 3).

Mai ascuţit şi lăţit spre extremitatea de jos, care e ştirbă, a putut fi întrebuinţat şi ca săpător.

Toate trei instrumentele de mai sus sunt frumos lucrate şi bine conservate.

4, Partea de jos a unui instrument, prea probabil a unui pumnal, cu cioplituri longitudinale frumoase şi regulate. Fragmentul păstrat, lung de 6½ cm (pl. XI, fig. 1).

5, Partea de sus a unui instrument ascuţit, probabil tot un pumnal, cu forma adaptată osului din care e făcut. Partea de jos mai groasă şi mai puţin lucrată, pe când vârful este frumos rotunjit şi ascuţit. Lungimea actuală, 12 cm (pl. XI, fig. 2).

6, Sulă, lungă de 5 cm (pl. XI, fig. 3).

7, Două linguri din os cu o mică proeminenţă în formă de mâner (pl. XI, fig. 4).

Reprezentările plastice sunt absente aproape cu desăvârşire în staţiune Nu am aflat decât fragmentul unui obiect indeterminabil, din lut ars, de culoare brună-gălbuie, în formă de cioc de raţă (?).

*

Staţiunea preistorică din cartierul Ciangăilor din Deva este o staţiune de şes ca şi altele din valea Mureşului (Turdaş, Toálás-Deva, etc.). Nu e o aşezare de mari proporţii sau de lungă durată.

E o staţiune cu urme a lucrării silexului, a pietrii şi a osului. S'au aflat din acest material instrumente lucrate şi material nelucrat. Elementul principal arhologic însă, rezultat din cercetarea întreprinsă, este ceramica.

Menţionăm mai sus că produsele plastice sunt lipsă iar metalul este şi el absent cu desăvârşire.

Ca dată în timp staţiunea se încadrează la sfârşitul neoliticului.

Elementele principale pentru încadrarea staţiunii în ansamblul civilizaţiilor din treapta interioară a barbariei din Transilvania ar fi:

Vasele cu picior cu orificii în pereţii piciorului, apariţia toartelor pe deplin desvoltate — în care formă nu apar încă în civilizaţia Turdaş şi în ceramica pictată — numărul însemnat al formelor mai mici, cupe sau ceşti fără toartă; apoi întrebuinţarea în ornamentaţie a punctelor sau a liniilor încrucişate, care pot apare, fiecare izolat sau împreună.

Menţionăm de asemenea existenţa incrustaţiei.

După aspectul general al ceramicei, aceasta arată strânse legături cu materialul cunoscut în împrejurimile Tisei, menţionat sub denumirea de *Tiszapolgár-Tiszaug, Deszk* [1]).

Materialul descoperirii noastre se bazează deci pe *civilizaţia Tisa* şi evoluează spre ceramica *Bodrogkeresztur* [2]), *aparţinând fazei finale a neoliticului propriu zis.*

Astfel, staţiunea dela Deva, descrisă, oferă un aspect încă nesezisat în succesiunea civilizaţiilor din treapta de jos a barbariei în Transilvania. Lipseşte încă posibilitatea de a contura mai precis dependenta acestui material de civilizaţia Turdaş, care ar putea să existe, cu toate că lipsesc elemente specifice ei, şi, pe de altă parte, cu materialul eneolitic de tip Coţofeni, etc.

Astfel, ţinând seama şi de încadrarea cronologică a materialului corespunzător din regiunea Tisei,sub rezerva că analogiile presupuse se confirmă a fi exacte, *staţiunea dela Deva ar trebui încadrată în faza finală a neoliticului, înaintea civilizaţiei Coţofeni şi după ceramica pictată sau cea de tip Turdaş.*

---

[1]) Tompa Fr., RGK Bericht, 24/25, 1934/1935, p. 44 şi urm.; Fr. Holste, WPZ, 26, 1939, p. 14 şi urm.

[2]) Arch. Hung., IV, 1929.

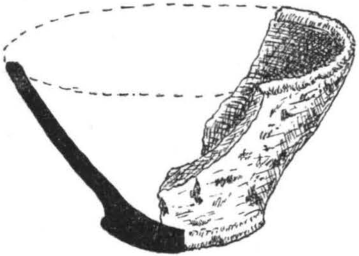

Fig. 1

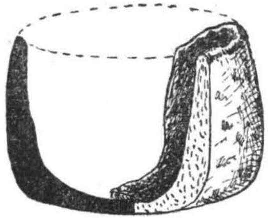

Fig. 2

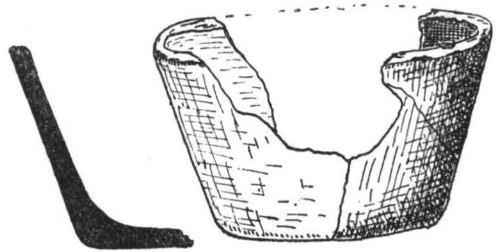

Fig. 3

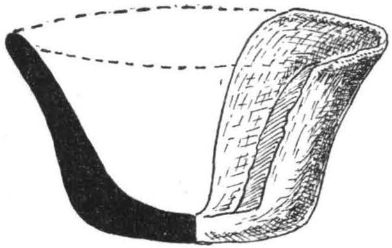

Fig. 4

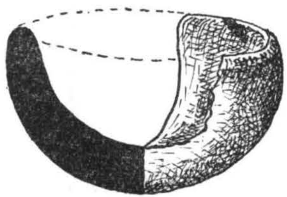

Fig. 5

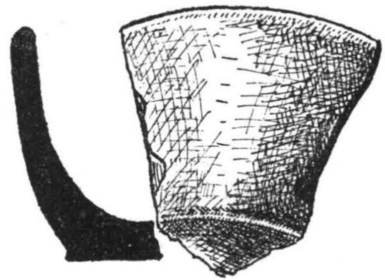

Fig. 6

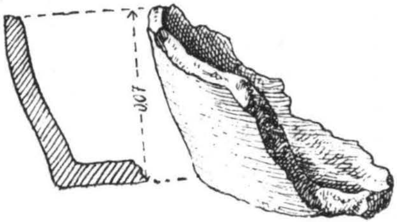

Fig. 1

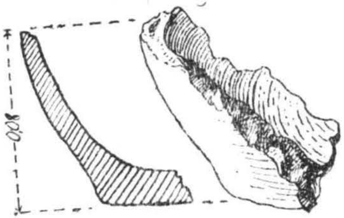

Fig. 2

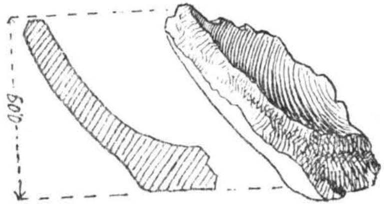

Fig. 3

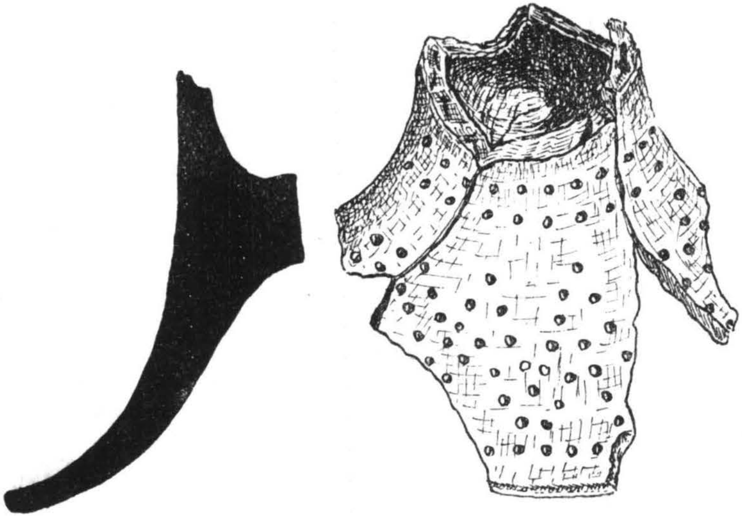

Fig. 4

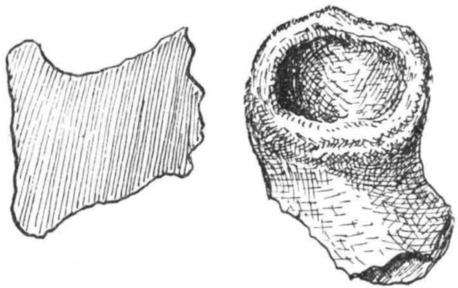

Fig. 5

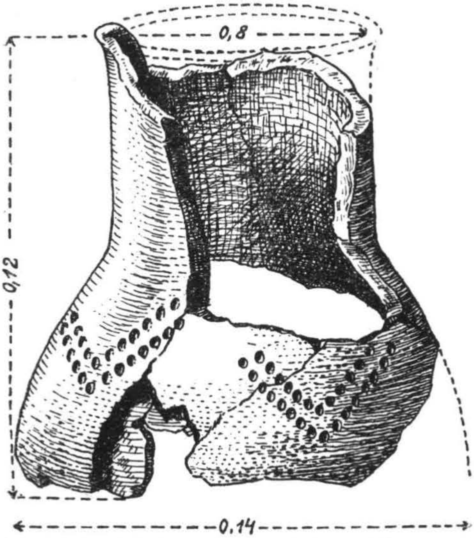

Fig. 1

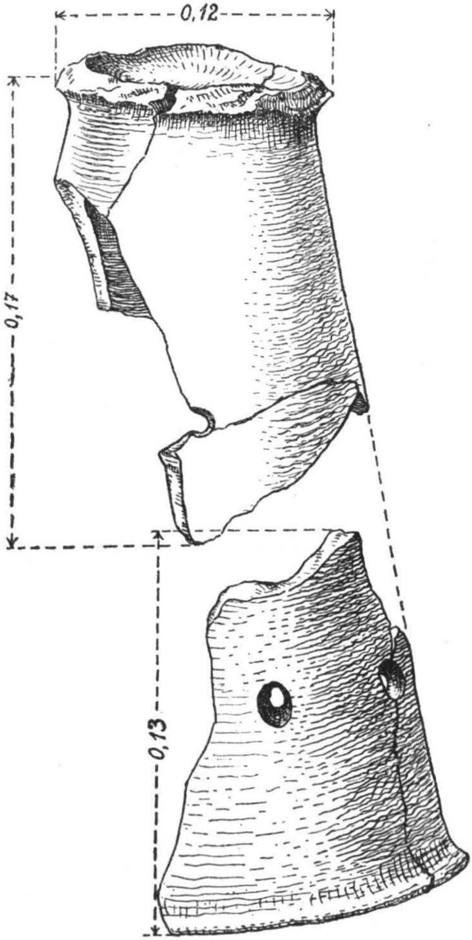

Fig. 2

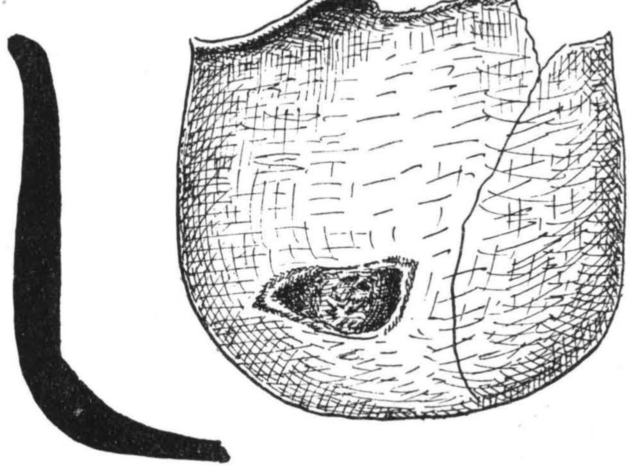

Fig. 1

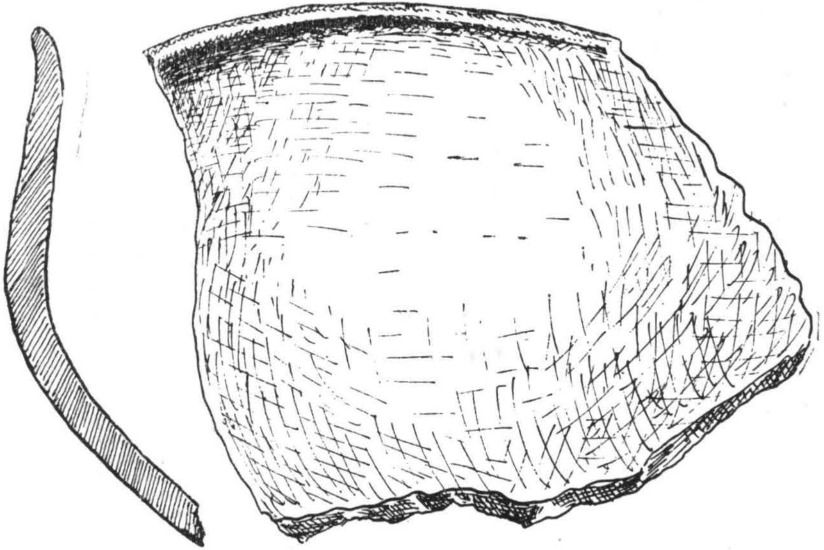

Fig. 2

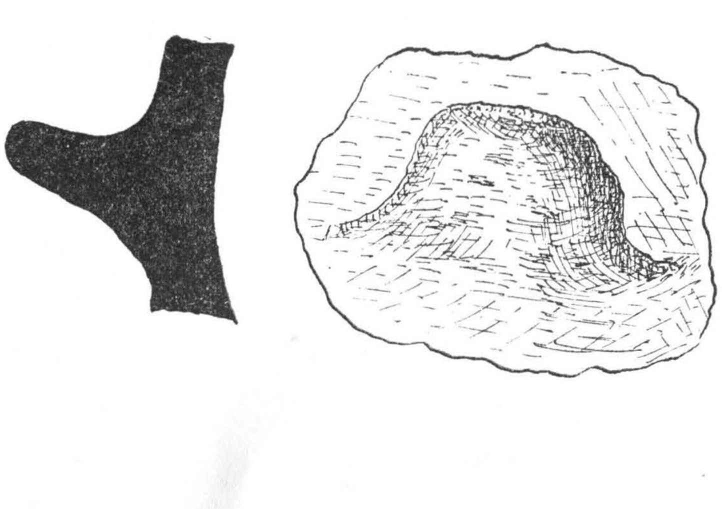

Fig. 3

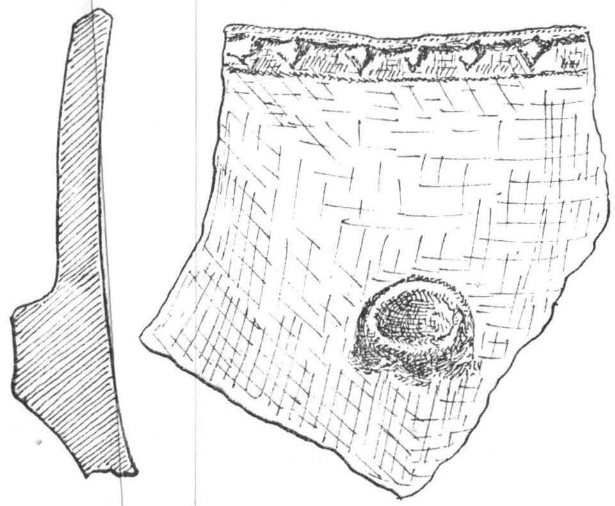

Fig. 4

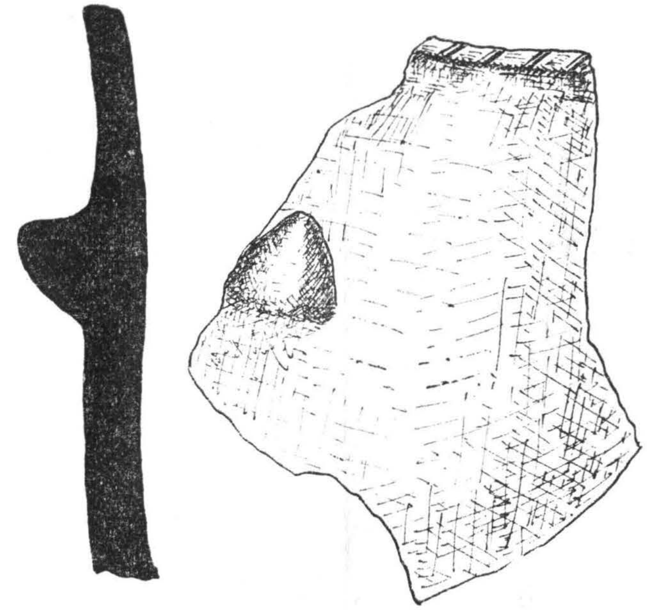

Fig.5

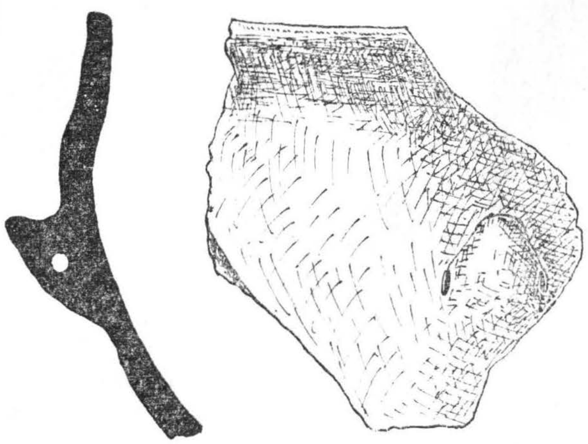

Fig. 8

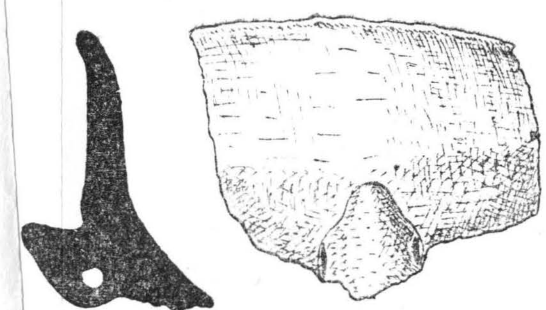

Fig. 9

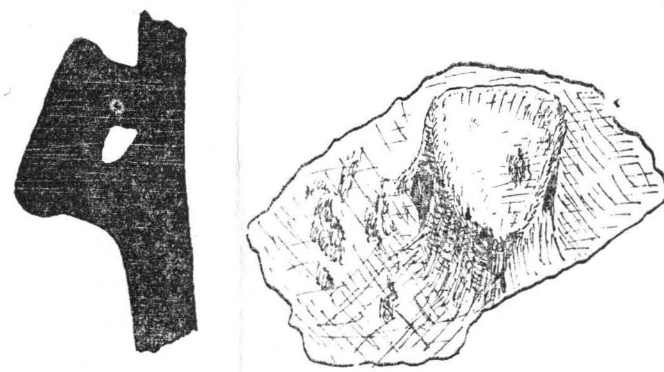

Fig. 10

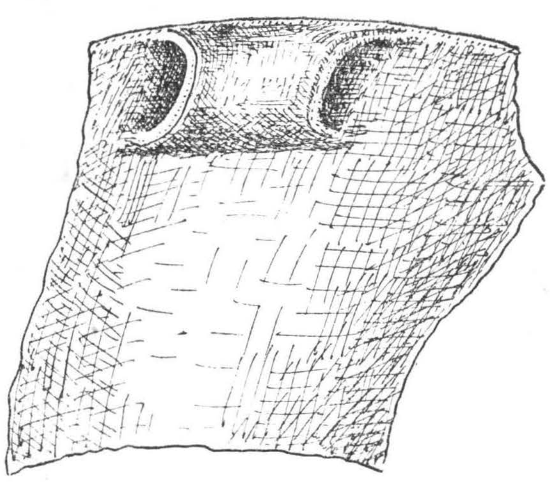

Fig. 12

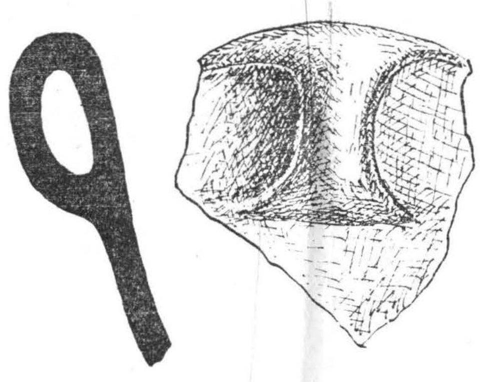

Fig. 13

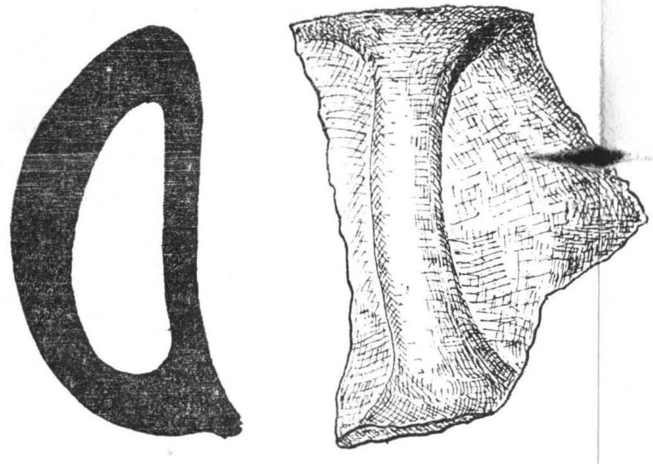

Fig. 14

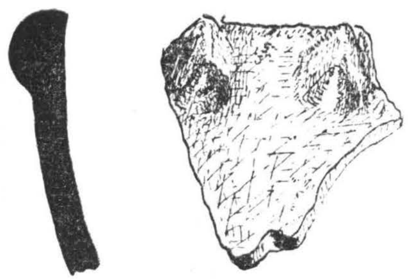

Fig. 1

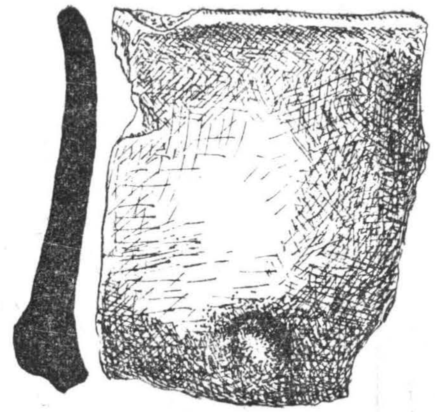

Fig. 2

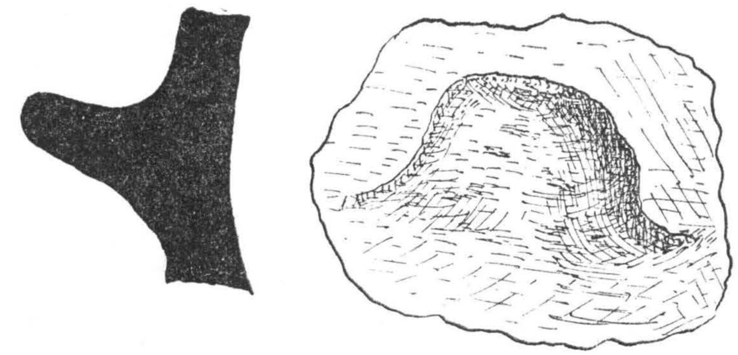

Fig. 3

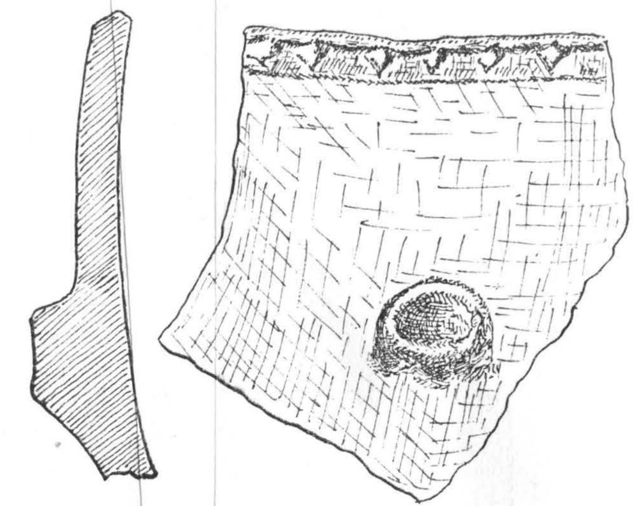

Fig. 4

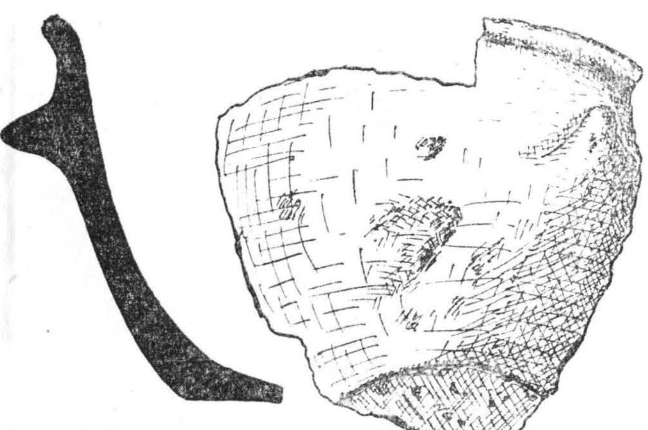

Fig. 6

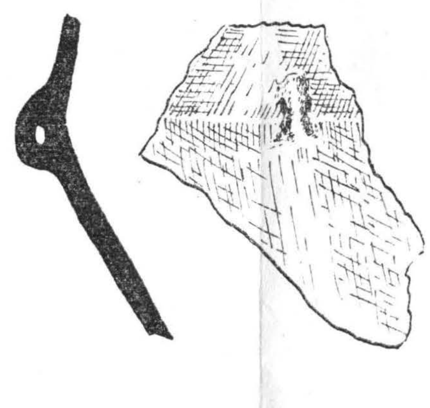

Fig. 7

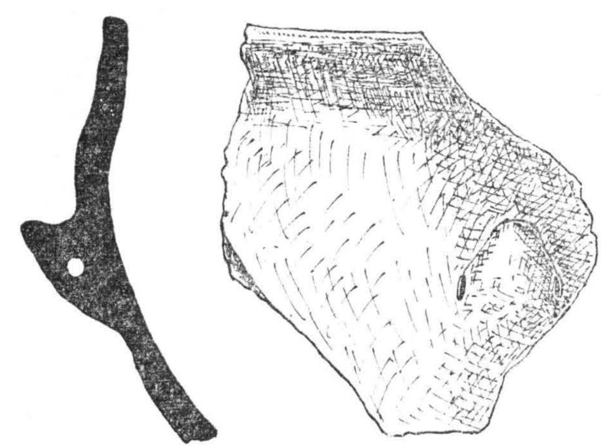

Fig. 8

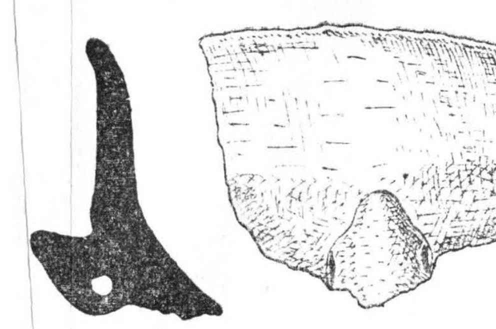

Fig. 9

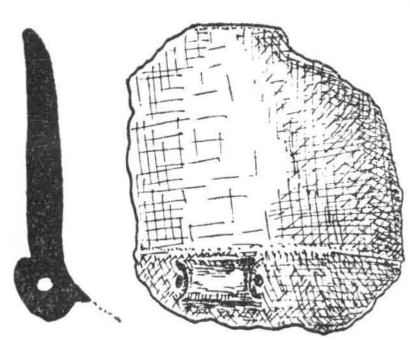

Fig. 11

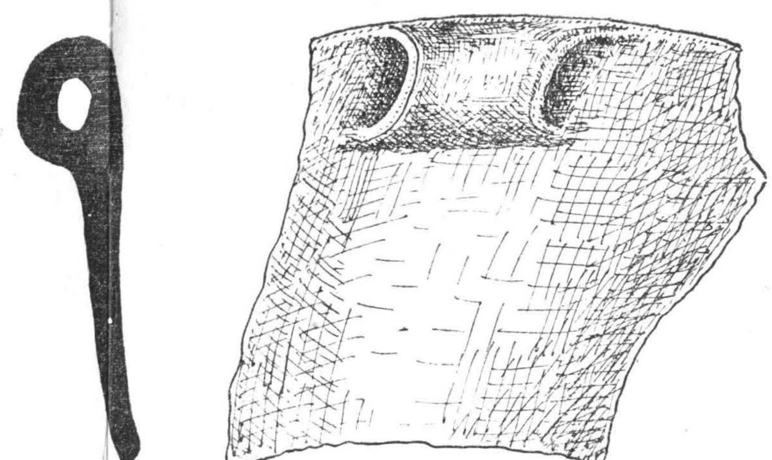

Fig. 12

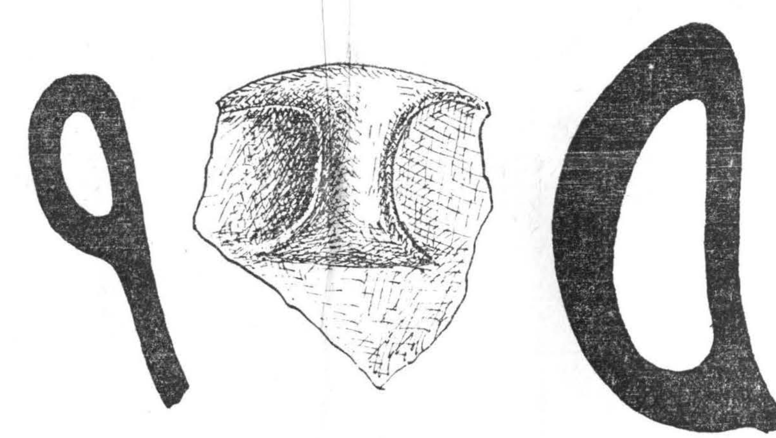

Fig. 13

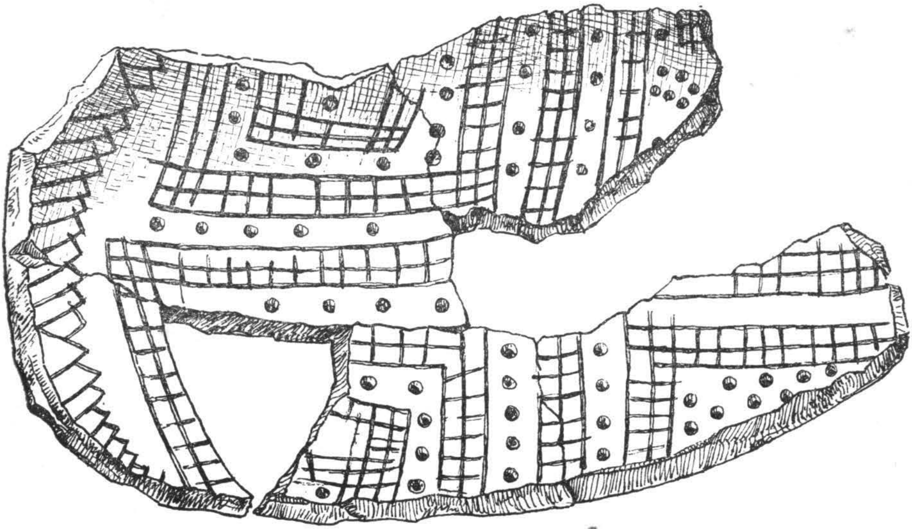

Fig. 1

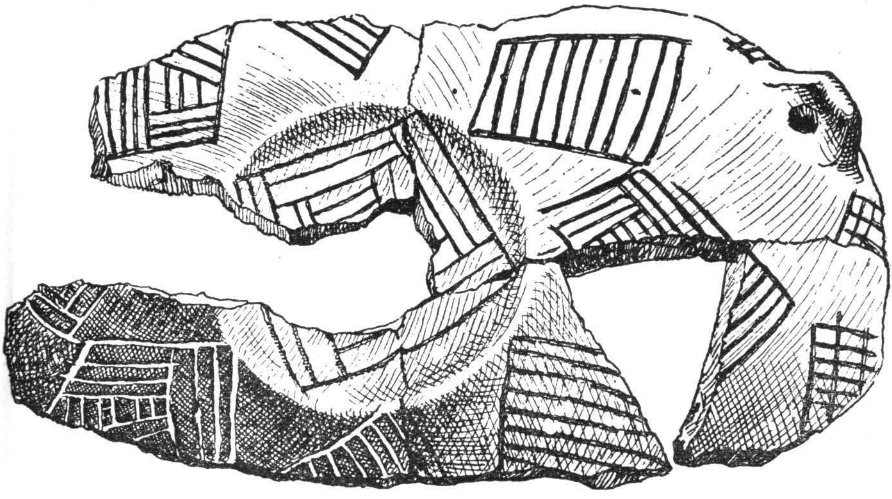

Fig. 2

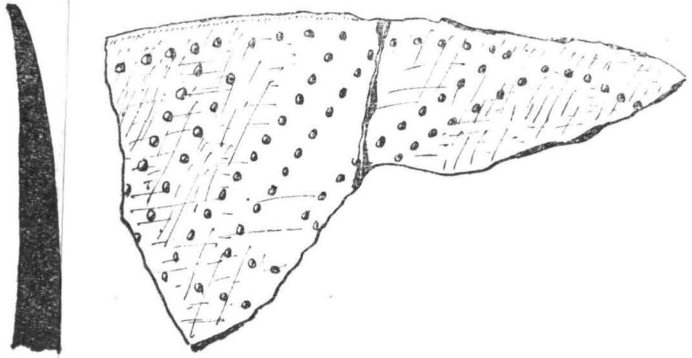

Fig. 4

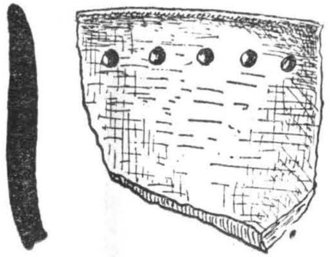

Fig. 5

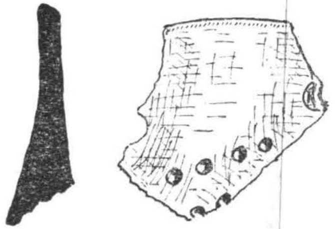

Fig. 6

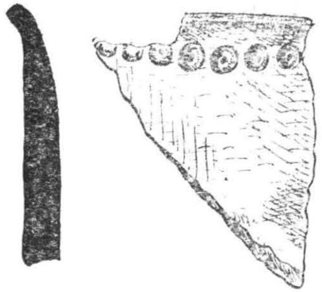

Fig. 7

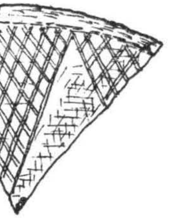

Fig. 10

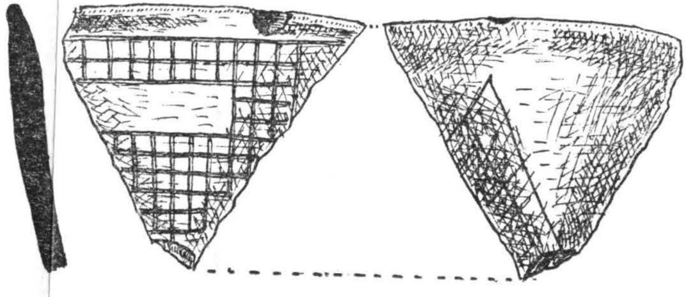

Fig. 11

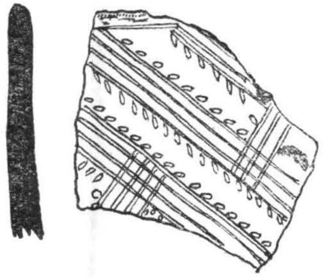

Fig. 12

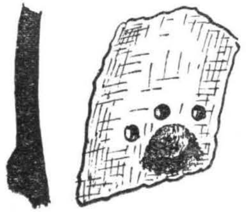

Fig. 13

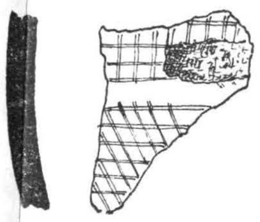

Fig. 14

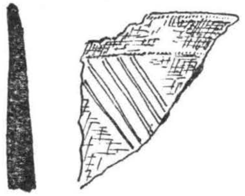

Fig. 15

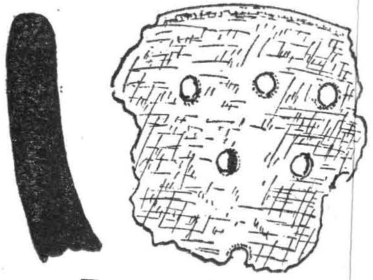

Fig. 18

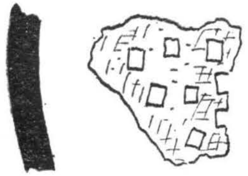

Fig. 19

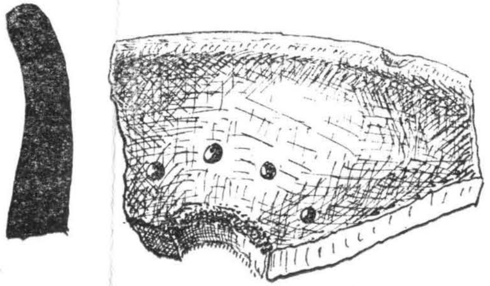
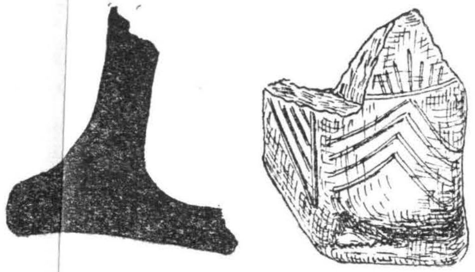

Fig. 20

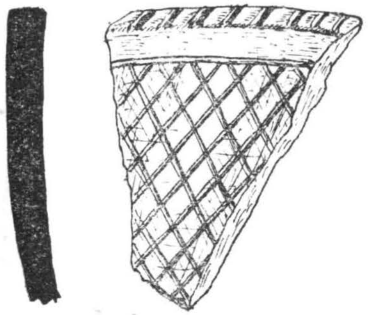

Fig. 1

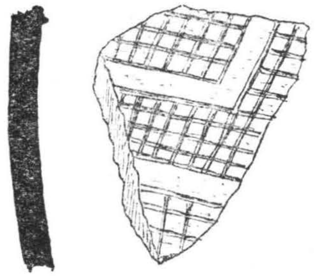

Fig. 2

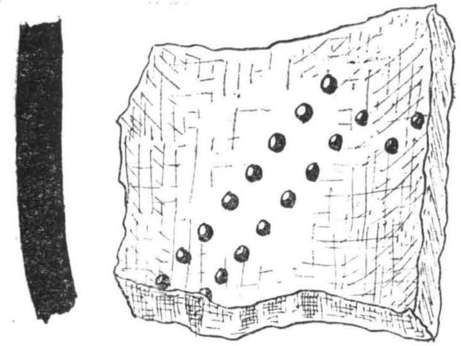

Fig. 3

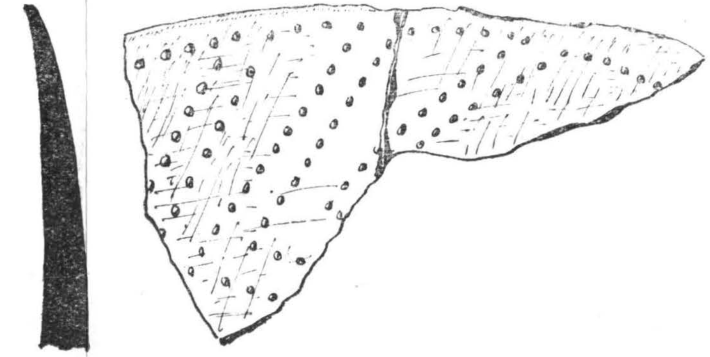

Fig. 4

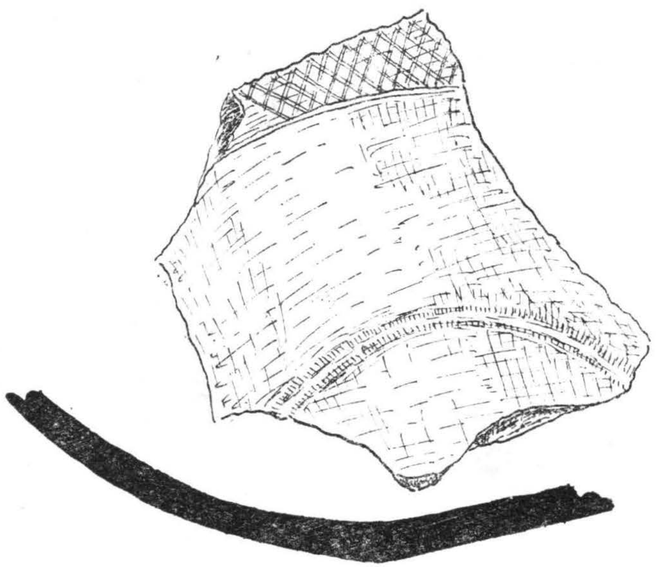

Fig. 8

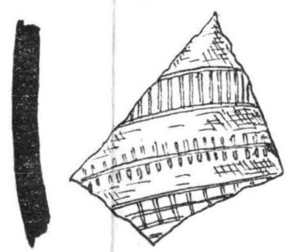

Fig. 9

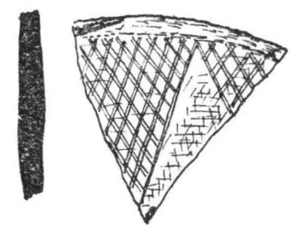

Fig. 10

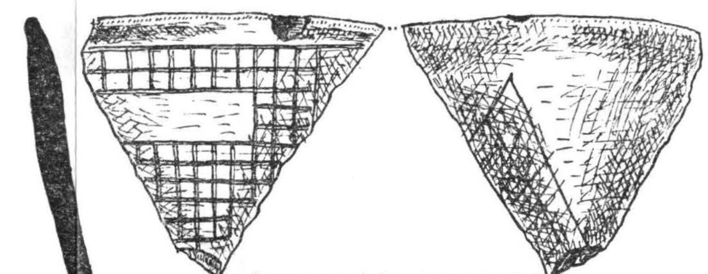

Fig. 11

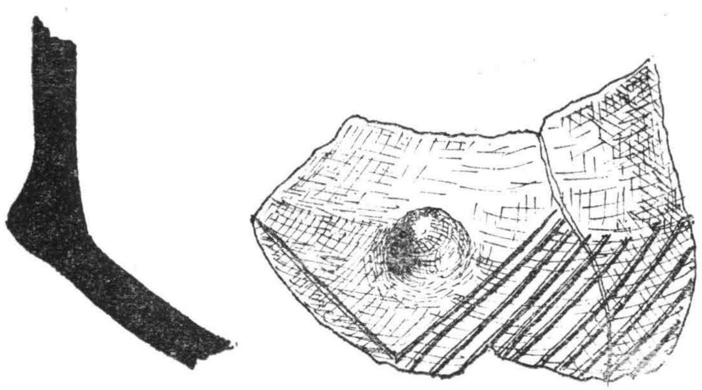

Fig. 16

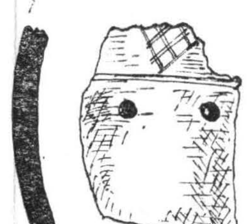

Fig. 17

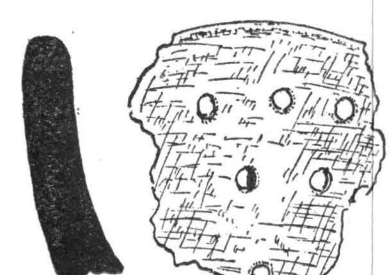

Fig. 18

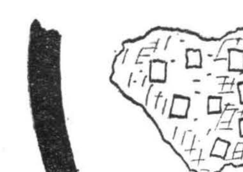

Fig. 19

Fig. 1

Fig. 2

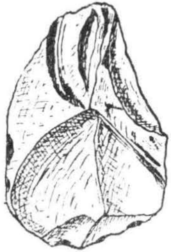

Fig. 3

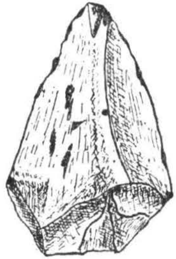

Fig. 4

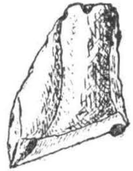

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

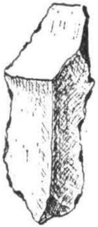

Fig. 9

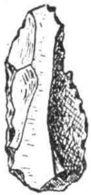

Fig. 10

Fig. 11

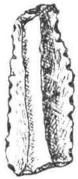

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

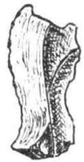

Fig. 15

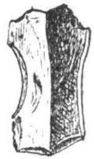

Fig. 16

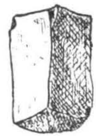

Fig. 17

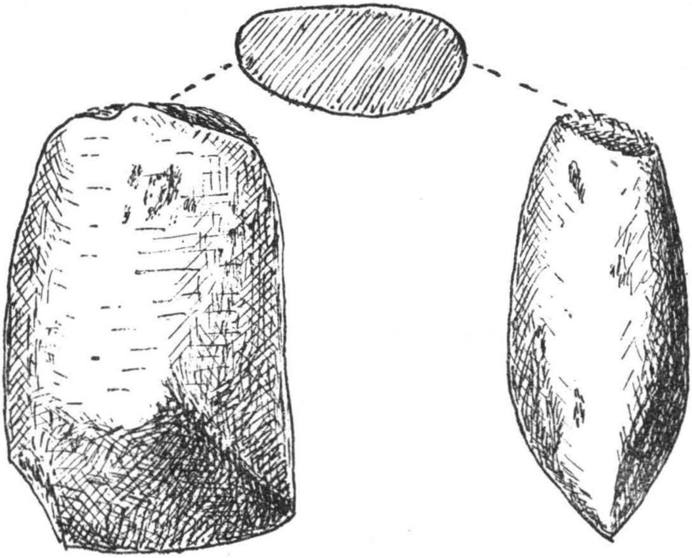

Fig. 1

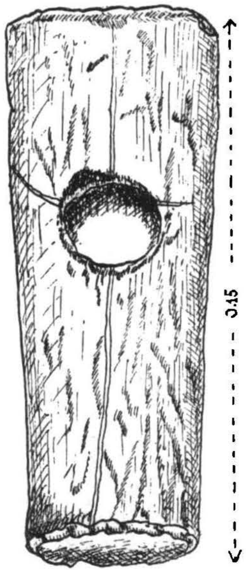

Fig. 1

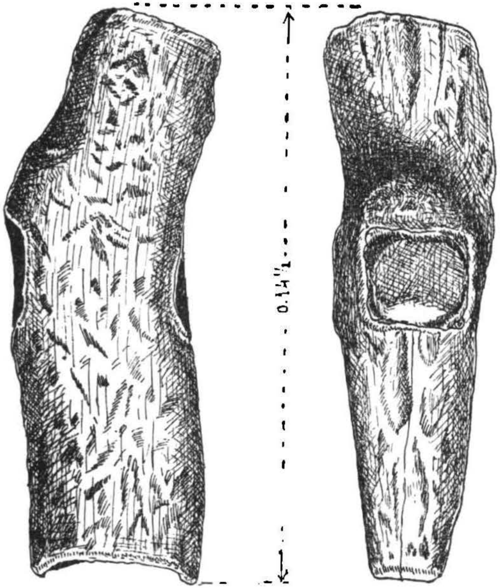

Fig. 2

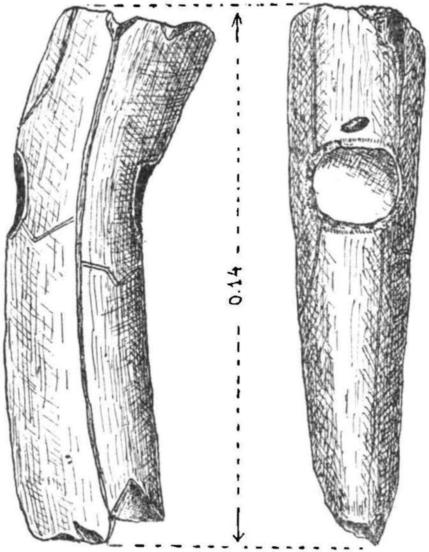

Fig. 3

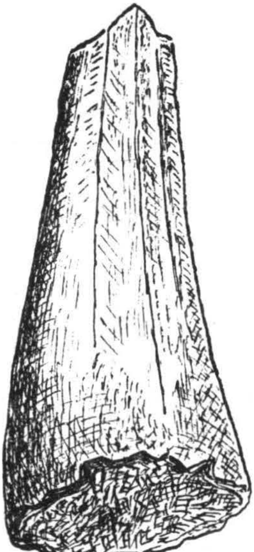

Fig. 1

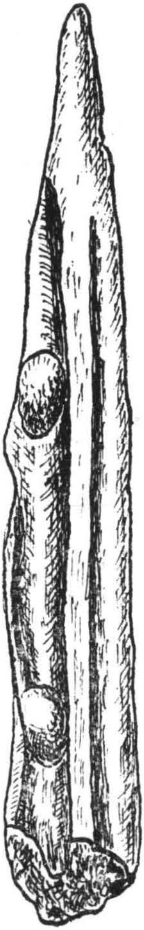

Fig. 2

Fig. 3

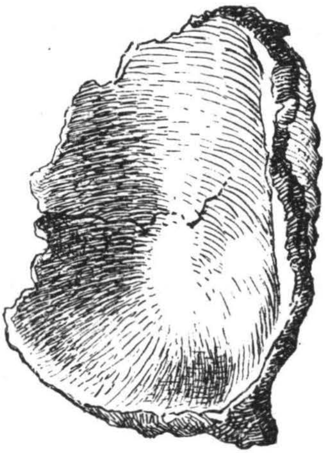

Fig. 4

DISCUȚII

AŞEZAREA AUTOHTONĂ DELA APULUM (ALBA-IULIA)

DE

Profesor C. DAICOVICIU

Istoriografia burgheză, pradă — în cazul cel mai bun — a unei concepţii idealiste asupra istoriei, dar servind, de fapt, conştient, în toate cazurile, unor teze preconcepute, şovine şi antiştiinţifice, vedea, de obiceiu, în orice cucerire, făcută de un popor mai mare şi mai „glorios", o înlocuire totală a vechii populaţii, exterminate până la unul, cu noul element etnic, acela al cuceritorului. De aici, şi teoriile false despre naşterea diferitelor popoare şi limbi, şi tezele oarecum dogmatice despre *hiaturi* şi *catastrofe* în istoria omenirii

Un caz prin excelenţă clasic în această privinţă îl oferă exemplul cuceririi unei părţi a Daciei libere de către Romani, la începutul secolului II al erei noastre. Pentru cei mai mulţi dintre istoricii şi arheologii antichităţii sclavagiste romane, cele două războaie purtate de Traian împotriva Dacilor au însemnat nu numai o lărgire considerabilă a lumii „superioare", „civilizate" pe socoteala unui popor „barbar" dar liber şi în plină desvoltare, ci şi nimicirea *din rădăcină* a populaţiei băştinaşe, cotropită de puternicul năvălitor. E adevărat, că o parte a istoriografiei burgheze române, alături de prea puţini cercetători străini, susţineau contrariul măcar în ce priveşte exterminarea populaţiei dacice. Această opinie separată, însă, trebue s'o spunem, nu izvora, la cei mai mulţi, atât dintr'o poziţie *principială*, opusă tezei în general, cât, mai ales, dintr'o poziţie *particulară* diferită pentru cazul special al Daciei: e faimoasa dispută — cu temelii şi dedesubturi şovin-naţionale, politice — dintre adepţii „continuităţii" şi adversarii acesteia, dintre istoricii „români" şi „maghiari", aflaţi, şi unii şi alţii, pe poziţii tot atât de diferite pe cât de greşite erau înseşi concepţiile lor despre istorie.

Datorită tocmai acestei teorii „catastrofice" despre istoria popoarelor mici, multe din datele şi informaţiile nemijlocite, ajunse până la noi în ce priveşte soarta Daciei stăpânite de Romani şi a populaţiei autohtone, n'au putut fi just şi ştiinţific interpretate, prejudecata principială acoperind ca o ceaţă deasă calea investigaţiei obiective.

Aşa s'a întâmplat, de pildă, şi cu aşezarea civilă a băştinaşilor daci dela *Apulum* (Bălgrad sau Alba-Iulia de azi), centru militaro-administrativ roman din centrul provinciei Dacia în sec. II şi III al erei noastre.

In rândurile ce urmează, îmi propun să lămuresc obârşia specifică a unei greşite şi unilaterale interpretări care se dă inscripţiei Nr. 1.176 din Corpus Inscr. Lat. III de către învăţaţii apuseni, între care, mai nou, şi istoricul reacţionar maghiar A. Alföldi [1]), obârşie ce îşi are rădăcinile sale adânci tocmai în concepţia falsă antiştiinţifică despre mersul istoriei, a învăţaţilor burghezi.

Inscripţia cu pricina a fost descoperită în Apulum (Alba-Iulia) cu mulţi ani în urmă şi datează din anul 250 al erei noastre. In ea, împăratul *Traianus Decius*, purtând titlul pompos de *restitutor Daciarum*, e sărbătorit de către *(Col) onia (Nova Apul) (en) sis*.

---

[1]) In A Got mozgalom és Dacia Feladása (Mişcarea Goţilor şi abandonarea Daciei) în rev. „Egyetemes Philol Közleny" 1920-1930, p. 32 şi nota 11.

Pentru cei mai mulţi dintre istoricii Daciei vechi, acest epitet de *nova* (Colonia Apulensis) echivala cu întemeierea, prin colonizări proaspete, a unei *noi colonii* pe teritoriul oraşului Alba-Iulia de astăzi, alături de *vechea* care se chema, după mărturiile inscripţiilor, numai *Colonia* (sau Colonia Aurelia) *Apulensis*.

Această interpretare era, fără discuţie, *neîntemeiată* şi din simplul motiv că o nouă colonizare în acele timpuri, date fiind împrejurările bine cunoscute, era cu totul imposibilă. Acestei interpretări greşite, Alföldi îi opune, însă, din motive uşor de înţeles, o altă interpretare, pe cât de categorică, pe atât de nefondată. După Alföldi, *Colonia nova* ar fi tot vechea *Colonia* (Aur.). *Apulensis*, iar epitetul *nova* n'ar fi altceva decât o nejustificată autoîmpodobire a împăratului ca *ctitor* al oraşului (la care, eventual, a făcut oarecare reparaţiuni de ziduri sau alte lucrări), după „mania" generală din acele vremuri. E uşor de văzut că argumentul nu e peremptoriu şi nici măcar plauzibil. Dacă aceasta ar fi urmărit împăratul, găsea *alte cuvinte* pentru exprimarea neechivocă a ambiţiei sale de ctitor de oraş mai ales că îşi luase, cum văzurăm, şi titlul de *restitutor Daciarum*.

Ce l-a împiedecat, însă, pe A. Alföldi să vadă just problema cu *nova Colonia* Apulensis şi ce l-a îndemnat, oare, să combată atât de energic părerea mai veche, înlocuind-o cu a sa, tot atâta de neîntemeiată? Mărturisesc că nu mi-am dat seama decât târziu, prin 1945, când i-am citit o nouă lucrare asupra Daciei antice: *Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum*, Bpest 1944. La p. 82 a acestei lucrări, autorul desvălue pur şi simplu, fără să vrea, obârşia specifică a greşitei lui interpretări ce o dă inscripţiei cu pricina. D-sa nu ştia nici în 1929—30, nici în 1944 care este situaţia cu aşezarea, mai exact: cu aşezările vechi dela Alba-Iulia.

Deşi cred că am lămurit chestiunea (v. de p. *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Buc. 1945, p. 128, nota 4 şi p. 171, nota 1), se pare că, fie din pricina exprimării concise, fie din faptul că nu am subliniat atunci îndeajuns *noutatea* elucidării problemei, lucrurile n'au fost reţinute [1]).

Iată pe scurt situaţia aşa cum se prezintă ea:

Prin monumente epigrafice, ieşite la iveală în cursul mai multor veacuri, se constată, pe teritoriul actualei Alba-Iulia existenţa câtorva categorii de aşezări *civile*, din epoca romană, purtând diferite numiri şi titluri.

Astfel apar: 1) *canabae* (e vorba de o aşezare de negustori şi meşteşugari, etc. *civili*, aciuaţi pe lângă fortăreaţa (castrum) legiunii XIII gemina, stabilită acolo încă de pe vremea cuceririi), 2) *municipium Aur Apulense*, 3) *municipium Septimium Apulense*, 4) *colonia (Aur) Apulensis* şi, în sfârşit, 5) faimoasa *Colonia nova Apulensis* (pt. referinţe trimit la a mea *Trans. d. l'Ant.*, p. 128 şi 129, nota 4).

Evident că numirile ca municipium *Aurelium Apulense*, cu municipium *Septimium* Ap. şi Colonia *Aurelia* Apulensis ca colonia *nova* Ap., apărute de cele mai multe ori fără o datare precisă, la un loc, au dat de furcă specialiştilor.

Cum se pot explica aceste variate numiri, datând, dacă nu toate, măcar unele, în aparenţă, din aceeaşi epocă?

Mommsen (pentru a ne opri numai la interpretatorii cei mai însemnaţi), în vol. III al C. I. L., p. 182—183, dă următoarea explicaţie: există o singură aşezare, la început, fără drept orăşenesc de municipiu sau de colonie, ce apare cu denumirea de *Canabae*. Această aşezare a obţinut, apoi, mai târziu, două organizări orăşeneşti: una de *municipium*, condusă de III viri, iar alta de *colonia*, condusă de II viri. Tot această aşezare a devenit, pe la 250, *colonia nova* [2]). Fireşte că această explicaţie nu satisfăcea.

Pentru Kornemann (*RE*, IV, 1, col. 547—8 şi XVI, 1, col. 604), lucrurile par mai lămurite. El presupune, just, *două* aşezări distincte din punct de vedere topografic, una acele *Canabae*, iar cealaltă un *vicus (= satul indigenilor)* [3]). După dânsul, la un moment dat, canabele primesc organizarea sub forma de *colonia*, iar satul indigen (*vicus*) ia forma orăşenească de *municipium*. Ambele dăinuesc concomitent. Sub Decius, după Kornemann, *colonia* (ostele canabae) ia

---

[1]) Aşa se explică, poate, şi faptul că şi la unii cercetători români părerile lui Kornemann se amestecă cu le mele, cu toate că ele se exclud în cea mai mare măsură.

[2]) Asa vede situaţia şi Tomaschek, în Pauly-Wissowa R. E. II 1, col. 291.

[3]) Indigenii din acel trib al Dacilor cunoscuţi sub numirea de *Apuli* ce locuia în jurul unui centru *Apullum (Apulum)*.

titlul de *colonia nova*, „poate în urma contopirii municipiului cu colonia într'o singură comună urbană''. Judecata lui K., deși corectă, nu e satisfăcătoare căci nu explică, între altele, cele două titluri de *Aurelium* și *Septimium* care apar, concomitent, pentru municipium.

Cu prilejul elaborării lucrării asupra Transilvaniei în Antichitate, m'am izbit de această problemă încurcată. Lămurirea am căutat-o la cercetătorul local Cserni Béla, care era cel mai indicat să o rezolve pe baza topografiei ce-i sta la dispoziție. In afară de distincția între cele două așezări — n'am putut găsi însă nici o explicație la acest merituos cercetător. A trebuit să iau singura metodă care duce la rezultate (presupunând, în general, că trebue obținut un rezultat satisfăcător, adică să studieze atât datele furnizate de inscripții, cât și însemnările despre locul *exact* al descoperirilor, *împreună* cu cercetarea terenului la fața locului (ceea ce, admit, nu putea face ușor nici Mommsen, nici Kornemann).

Rezultatul acestei metode de investigație combinate a fost cel consemnat — laconic — în nota 4 dela pag. 128 din *Trans. d. l'Ant.* El este următorul:

In jurul castrului roman de pe platoul [1]) cetății de azi a orașului Alba-Iulia se constată, la începutul cuceririi romane (pe la 106—110), două așezări civile: una a celor nou veniți odată cu armata — *canabae*, iar alta, *a localnicilor (vicus)*.

Din punct de vedere topografic, s'a stabilit că toate inscripțiile aflate la Alba-Iulia, purtând numirea celor *canabae*, s'au găsit în mahalaua numită Partoș (Mureș-Port) [2]). Dar a mai reieșit din investigația noastră că tot în *această mahala* au fost găsite și monumentele epigrafice cu mențiunea de *municipiul Aurelium*, care indică lămurit că *tot aici* a fost și acel *municipium Aurelium*, ridicat la acest rang, din fostele *canabae*, sub împăratul și de împăratul *Marcus Aurelius*, deci după 161. Ca municipiu aurelian e atestat precis și în anul 180. *După* acest an, probabil sub împăratul Commodus, se ridică în rang din nou și devine *colonia* (tot *Aurelia)*.

Și această inscripție cu *colonia Aur. Apulensis* s'a descoperit tot în Partoș. Am susținut că „Această așezare e *colonia Apulensis* prin excelență''.

Din satul localnicilor ce se întindea *risipit* în jurul castrului, la Nord, la Est și Sud-Est de acesta, s'a constituit, pe la sfârșitul sec. II, o comună urbană cu rangul de *municipium: municipium Septimium*, adică sub împăratul Septimium Severus (193—211). Locul în care au fost descoperite aceste inscripții cu *municipium Septimium*, atunci când el e indicat de surse, e *totdeauna* în imediata apropiere a cetății actuale. E limpede, deci, că acest municipiu al lui Septimiu n'a fost pe teritoriul suburbiei Partoș, distanță de vreo 5—6 km. de cetatea actuală și nu putea fi identic cu *municipium Aurelium* mai vechi, nici cu *Colonia Aurelia*, contemporană cu dânsul.

Acum, inscripția cu *colonia nova Apulensis* (C. I. L. III 1176) din anul 250, de pe timpul lui Traianus Decius, a făcut parte, după mărturia consemnată în C. I. L. III la nr-ul respectiv din același lot de monumente epigrafice care au fost trimise la Viena din ordinul lui Ariosti și care, tot după indicațiile lui Mommsen, C. I. L. III, p. 157, XVI, au fost scoase din pământ cu ocazia lucrărilor de fortificații dela cetatea Alba-Iulia, conduse de Ariosti, deci nici într'un caz *nu* de pe teritorul suburbiei Partoș, ci din jurul fostului castru roman.

Știind toate acestea, mi se pare logică și clară plasarea *în timp și spațiu* a celor cinci nume și titluri de așezări întâlnite în inscripțiile privitoare la Apulum. Văzând această succesiune în timp și existență în spațiu, și anume: în Partoș: *Canabae, Munic. Aurelium, Colonia Aurelia*, iar în jurul cetății: *Vicus*-ul autohton, *Munic. Septimium, Colonia nova*, nu mai e nevoie să recurgem nici la presupunerea unei noi colonizări întreprinse pe la 250 (!), nici la înlocuirea acestei teorii cu o teorie șubredă, ca aceea de mai sus a lui Alföldi, ci, până la o probă peremptorie contrară, vom putea stabili științific că sub *Colonia nova Apulensis* trebue să înțelegem simpla ridicare în rang, după

[1]) Dacă pe platoul acesta a fost înainte de Romani și o *fortificație* dacică — cum susținea C. Patschi — nu știm. După cunoștințele noastre de până acum, nu s'a descoperit nimic, ceea ce ar justifica această afirmație. Deși conformația terenului e în discordanță cu forma așezărilor cetăților dacice din această epocă, lucrul nu e deloc nefiresc, ci dimpotrivă.

[2]) Nu e exclus, ba e chiar foarte verosimil, ca și pe locul unde se constată *canabele* să fi existat o așezare a localnicilor. Pentru *canabae* și importanța lor, vez E. Gren, *Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der röm. Kaiserzeit*, 1941, p 101 și urm.

cca 50 de ani de existenţă a acelui *Municipium Septimium Apulense*, constatat pe acelaşi loc, adică pe locul vechiului, chiar străvechiului, sat dacic din jurul platoului cetăţii moderne şi al castrului antic.[1]

Profesorul A. Alföldi nu a cunoscut această stare a lucrurilor. Dar el n'a cunoscut şi n'a vrut să recunoască această stare de lucruri, împiedecat de concepţia sa istorică, strâmtă, burgheză, care nu vedea decât falnici cuceritori, şi neglija prezenţa de totdeauna şi neîntreruptă a băştinaşilor mai puţin pompoşi dar mai trainici. Din păcate dânsul nu cunoştea nici existenţa *separată* a celor două aşezări primare: *canabae* şi *vicus*, din care au răsărit la date diverse, cele două municipii, cel *Aurelian* şi cel *Septimian*. Căci dacă ştia acest amănunt, relevat parţial, dar suficient, încă de Kornemann, în anul 1900, n'ar fi afirmat, în 1944, atât de imprudent, că „existenţa a două municipii diverse la Apulum din care s'au născut două colonii deosebite nu va găsi nici o crezare la nimeni". Eu cred, în schimb, că această existenţă a găsit şi va mai găsi crezare la toţi care tratează fenomenele istorice nu ca nişte apariţii rupte de realitate, ci ca o înlănţuire strânsă a etapelor de desvoltare a societăţii omeneşti, în concordanţă cu legile ştiinţifice ale materialismului istoric.

---

[1]) Nu credem că zidurile castrului roman să fi dat prilejul Slavilor de a numi cetatea *Belgradu*, cum îşi dă cu părerea Tomaschek *l. c.* Mai curând cred că, pe locul vechiului castru căzut în ruină, Slavii au ridicat o nouă cetate *de piatră*, pe care, ca în atâtea alte locuri, au numit-o „Cetatea-Albă".

NOTE ŞI RECENSII

T. S. PASSEK, *Periodizarea aşezărilor tripoliene*. Moscova 1949. Materiale şi cercetări din arheologia URSS, (Nr. 10).

Autoarea este o specialistă cunoscută pentru problemele culturii tripoliene; încă în 1935 ea a publicat o lucrare „La céramique tripolienne", în care se ocupa mai mult cu categorisirea ceramicei pe baza elementelor ornamentale şi a formelor. In noua publicaţie, erudita cercetătoare prezintă periodizarea întregului material tripolian, eşalonarea diferitelor faze în treapta de jos a barbariei, încadrând totodată aceste etape cum ea le chiamă, în mediul epocei şi urmărind o serie de probleme legate de evoluţia acestei culturi. Pentru cercetăriie ei, ea a fost distinsă cu premiul Stalin pe anul 1949.

Cartea cuprinde opt capitole şi o anexă: Prefaţa (pag. 5—6), 1. Istoria studiului culturii tripoliene (7—21), 2. Problemele stratigrafice ale culturii tripoliene (22—27), 3. Etapa timpurie tripoliană, (28—41), 4. Etapa mijlocie tripoliană, B 1 — B 2 (42—108), 5. Etapa târzie tripoliană, γ 1 — C 1 (109—156), 6. Etapa târzie tripoliană C 2 — γ 2 (157—215), 7. Etapa târzie tripoliană şi culturile epocei bronzului (216—230), 8. Problema populaţiei celei mai vechi din basinul Nistrului şi al Niprului (231—239). Anexă: Metodica cercetărilor pe teren a aşezărilor tripoliene (240—245). Aproape două treimi din carte, dela pag. 28—215, dintr'un număr total de 245 de pagini, cuprind analiza amănunţită a materialului tripolian specific diferitelor faze şi expunerea rezultatelor dobândite în campaniile de săpătură executate în ultimii 15 ani. Această parte este cea mai interesantă pentru cei care studiază mai amănunţit cultura tripoliană şi indispensabilă pentru cunoaşterea temeinică a aspectului sub care se prezintă splendidele vestigii materiale ale acestei culturi reprezentative pentru neoliticul ucrainian.

După ce în jurul anului 1870 s'au semnalat primele descoperiri de ceramică pictată, în deosebi V. V. Chvoica îşi câştigă merite deosebite prin cercetarea acestei culturi executând între altele şi la staţiunea eponimă dela Tripolie lângă Chiev săpături ale căror rezultate el le sintetizează în 1899 la al noulea congres arheologic dela Chiev într'o comunicare intitulată „Epoca de piatră din regiunea Niprului mijlociu". Cronologia relativă a materialului el o stabileşte pe baza ceramicei. El deosebeşte două categorii: pe una, mai primitivă, o leagă de tipul locuinţelor în forme de bordeie, (zemlianki) şi o atribue exclusiv epocei de piatră; cealaltă grupă se caracterizează prin ceramică pictată şi prin existenţa obiectelor de cupru, ceea ce a îndemnat pe Chvoica să creadă că faza aceasta, din punct de vedere evolutiv mai perfecţionată, ar fi ulterioară celei primitive. Cercetările ulterioare au arătat că tocmai contrariul este exact.

Incepând din 1934, expediţia tripoliană a executat din însărcinarea Institutului de Istoria Culturii Materiale şi a Institutului de arheologie al Academiei de Ştiinţe din U. R. S. S. o serie de campanii, aplicând metode noi, moderne şi perfecţionate, dobândind rezultate care au permis plasarea problemelor legate de cultura tripoliană pe un plan într'adevăr ştiinţific, precum şi rezolvarea unei bune părţi a lor. După sondarea la distanţe egale de 20—30

cm, şi întocmirea planului aşezării ce urmează să fie cercetată, se trece la desvelirea propriu zisă a unei case. Mai cu seamă în această fază a lucrărilor se impune o observare minuţioasă şi atentă a tuturor amănuntelor, notând, fotografiind şi desenând situaţia în continuu din nou schimbată a indicaţiilor asupra construcţiei locuinţei. Din descrierea amănunţită a metodei de săpătură aplicate rezultă dificultăţile care se ridică în faţa unor săpături în stil mare a locuinţelor tripoliene şi modul fericit, corespunzând tuturor exigenţelor ştiinţifice în care ele au fost rezolvate din partea arheologiei sovietice.

In deosebi, în urma săpăturilor executate la Vladimirovka şi Kolomiscina, s'a ajuns la rezultate concludente despre forma şi construirea casei tripoliene. Pe suprafaţa netezită a pământului se aşează un pod compus de lemne despicate în două, peste care se întinde un strat de lut, amestecat cu pleavă. Mult discutatele suprafeţe de lut (ploşceadki) reprezintă, deci, cum a dovedit arheologia sovietică mai presus de orice îndoială, fundamentul caselor tripoliene patrulatere, construite la suprafaţa pământului. Importanţa acestei constatări este mai mare decât s'ar crede, pentrucă ştiinţa burgheză în deosebi cea germană, a încercat să demonstreze că sfârşitul culturii Tripolie se datoreşte unui val de războinici indoeuropeni, invocând tocmai pretinsa origine nordică a casei patrulatere a megaronului, în sprijinul acestei teorii eronate. Această presupunere devine iluzorie în momentul în care se dovedeşte existenţa şi originea autohtonă a casei patrulatere în cadrul culturii tripoliene, deci evoluţia ei independentă şi probabil anterioară celei din Nord. Mărimea caselor variază dela 4:2 m până la construcţii impunătoare având o lungime de 22 şi o lăţime de 7 m. O instalaţie care nu lipseşte în nici o casă este cuptorul, în locuinţele mai mici unul singur, în altele mai mari cu mai multe încăperi, servind mai multor familii ca adăpost, numărul lor se ridică până la cinci. Lângă cuptor se întinde un soclu de lut ars, un fel de prispă servind probabil şi ca pat. O construcţie care se găseşte aproape în fiecare încăpere este o vatră cruciformă cu braţe rotunjite, considerată de Passek ca altare de jertfă. Date preţioase despre înfăţişarea originală a caselor le oferă modelele de case din lut. Destinaţia lor este controversată crezându-se că au servit unui scop de cult, pentru care înclină şi Passek sau că au fost jucării de copii. O altă ipoteză susţine, că ele trebue considerate ca produse de artă în care maeştrii olari mai iscusiţi manifestă dibăcia lor profesională.

Săpăturile sovietice n'au desvelit numai locuinţe izolate, ci plecând dela punctul de vedere just, că ele formează elementele constitutive ale unei aşezări, au desgropat sate întregi, cu zeci şi sute de case. Deosebit de instructivă în această privinţă, este aşezarea dela Kolomiscina care transmite forma fidelă a unui sat tripolian. Se compune numai din 39 de case, permite însă tocmai datorită dimensiunilor reduse studierea trăsăturilor esenţiale. Aşezarea se ridică pe prima terasă în apropierea unui râu, având în diametru o mărime de 160—170 m. Casele sunt dispuse în două cercuri concentrice dintre care cel interior se compune din 8 case mai mici, iar cel exterior cuprinde case mai mari, închizând un loc liber în interior.

Aşezări în felul celor descrise mai sus, cu un inventar identic al civilizaţiei materiale întâlnim în regiunea întinsă între Nipru şi arcul Carpaţilor, ele pătrund şi în colţul sud-estic al Transilvaniei, în Săcuime, şi cuprind şi întreaga Moldovă, cu o serie de staţiuni reprezentative. Passek cunoaşte literatura de specialitate care se referă la regiunile civilizaţiei Tripolie din ţara noastră şi o foloseşte în largă măsură. Astfel, dânsa citează des staţiunile dela Cucuteni, Izvoare, Ruginoasa din Moldova şi Ariuşd din Transilvania, întrebuinţând rezultatele arheologilor din R. P. R. Cu toată bogăţia materialului tripolian din U. R. S. S. şi a cercetărilor atât de intense, nu s'a reuşit însă până în prezent cum menţionează Passek, să se facă precizări stratigrafice, ilustrând evoluţia materialului tripolian în succesiunea lui

cronologică. Pentru categorisirea şi clasificarea materialului tripolian, Passek se foloseşte şi de descoperirile din R. P. R., pentrucă aici s'au putut face observaţii stratigrafice pentru împărţirea tipologică a ceramicei. In R. P. R. se deosebesc patru grupe: ceramica nepictată, precucuteniană dela Izvoare, cea pictată, policromă şi cea monocromă dela Cucuteni şi în sfârşit cea nepictată târzie. Passek împarte de asemenea materialul tripolian în patru faze, în Tripolie A, B, C 1 şi C 2, exemplificând într'o serie de tablouri sinoptice caracterul comun al materialului din R. P. R. cu cel din Ucraina. Subîmpărţirile γ1 şi γ 2 reprezintă variantele din aria de răspândire sudică a fazei C. Faţă de faza A care se cunoaşte numai din câteva localităţi, dela Izvoare, Ungheni şi alte şase staţiuni din Ucraina, faza B câştigă o amploare mai mare, pătrunde spre apus până în Transilvania, iar spre nord înaintează până în regiunea stepei păduroase dela Jitomir. In această epocă, ceramica tripoliană câştigă acea omogenitate prin pictarea policromă, prezentându-se drept cea mai evoluată şi perfectă din Europa întreagă, atât din punct de vedere tehnic, al arderii şi al compoziţiei pastei, cât şi prin înalta valoare artistică ce caracterizează execuţia impecabilă a ornamentelor. Este interesant, că Passek subliniază pentru această fază în continuu legăturile cu regiunea Mării Mediterane şi cu Asia Mică şi nu cu teritoriile sud-estice din Mesopotamia şi din Sudul Mării Caspice, unde întâlnim de asemenea culturi cu ceramica pictată, însă de o altă factură. Incă în stratul precucutenian dela Izvoare, aparţinând la Tripolie A apar în mileniul al treilea obiecte de cupru. Pentru cele dintâi fabricate de cupru din Ucraina din cadrul culturii Tripolie, Passek se gândeşte de asemenea la originea lor din apus, din centrul metalurgic din Transilvania-Semigradie cum o cheamă. In faza târzie, în faza C, cultura Tripolie se întrepătrunde cu cultura mormintelor catacombe din fâşia de stepă şi se prelungeşte din punct de vedere cronologic până în epoca regimului patriarhal, aparţinând deja treptei de mijloc a barbariei. Materialul din Ucraina vestică stabileşte strânse legături cu etapa tripoliană târzie şi arată procesul de evoluţie parcurs în epoca post-tripoliană până în epoca prescitică. In această fază, regiunile nord-vestice Volinia cu culturile Comorov şi Visoţco câştigă o importanţă mărită.

Interesantă este părerea lui Mescianinov despre rolul şi importanţa migraţiilor, exprimată în legătură cu ceramica pictată din China şi citată de Passek într'o altă ordine de idei: „Importanţa migraţiilor de sigur nu se neagă dar trebue luat în considerare, în special la astfel de procese de încrucişare şi rolul raporturilor comerciale sau de altă natură. Cât timp se va interpreta totul numai prin valuri de migraţii şi se va ocoli complet influenţa factorilor economici şi sociali, vom rămâne pe vechiul drum de a căuta „vulcani creatori de civilizaţii" care aruncă valuri de migraţii în toate direcţiile. Inainte de a ne gândi la curente de migraţii trebue să ne apropiem de civilizaţii ca o anumită manifestare a necesităţilor locale, economice şi sociale".

Determinarea tipului antropologic al populaţiei tripoliene întâmpină dificultăţi, deoarece materialul osteologic sau lipseşte complet, sau nu este încă prelucrat. De aceea, Passek recurge la metoda ingenioasă să cerceteze tipul antropologic înfăţişat pe statuetele de lut, stabilind o serie de trăsături comune: ovalul feţei este bine reliefat, trecând într'o frunte piezişă, nasul este puternic proeminent acvilin, iar occipitalul drept necurbat, părul desfăcut redat cu coloare neagră. Cu toate că maniera redării este schematică, stilizată, elementele citate semnalează un tip antropologic armenoid. Statuetele masculine sunt relativ mai rare şi se caracterizează de obiceiu prin lipsa unui ochiu, indicând eventual anumite legături cu legenda ciclopului, originară din Licia, şi subliniind raporturile presupuse cu lumea egeică pe baza materialului arheologic.

Mai rămâne să rezumăm concluziile autoarei despre problemele etnice în legătură cu materialul tripolian. Chvoica îl atribuia Arienilor şi îl credea

protoslav. El localizează patria lor de origine în regiunea Mării Egeice de unde ei iradiază spre Nord, o părere neacceptată din partea criticei. E P. Stern presupunea o înflorire timpurie a culturii tracice în regiunile pontice şi o scurgere a elementelor tracice din Nord spre Sud.

In epoca neolitică se accentuează contrastul între cele două tipuri principale ale modului de producţie: triburile de pescari şi vânători ocupă zona de păduri şi stepă, iar populaţiile trăind din agricultura începătoare ocupă suprafeţele fertile de löss. Aici se desvoltă agricultura primitivă ceramică, şi creşterea vitelor, reprezentate în mod strălucit de cultura Tripolie, jucând un rol remarcabil în etnogeneza slavă.

Dacă cineva cercetează această lucrare tipărită în condiţiuni tehnice ireproşabile, cu planşe multicolore, cu mulţimea de planuri, figuri şi desene, rezultatul unor metode superioare de săpături şi face cunoştinţă cu punctul de vedere nou şi just al expunerii în spiritul materialismului istoric, se convinge uşor, că acest studiu este o realizare, dovedind înaltul nivel ştiinţific al arheologiei sovietice care trebue să ne servească drept model şi călăuză în munca noastră de cercetare a societăţii şi a naturii.

I. CRUGLICOVA, *Cu privire la romanizarea Daciei*, în Vestnic Drevnei Istorii, Nr. 3, 1947, p. 219—232.

Istoria Daciei din timpul stăpânirii romane a atras foarte puţin pe cercetători. Ea nu s'a bucurat nici de o monografie specială, iar în operele de sinteză ale istoricilor burghezi nu i s'a dat locul pe care-l merita. S'a insistat în deosebi, asupra războaielor purtate de Romani împotriva poporului dac dar nu s'a încercat să se lămurească particularităţile politicei social-economice aplicată de Romani în Dacia şi caracterul romanizării acestei provincii.

Izvoarele literare antice şi cele epigrafice dovedesc că imediat după cucerire, Romanii au adus aci un număr de colonişti din întregul imperiu roman, ceea ce a determinat „caracterul extrem de pestriţ al populaţiei", care este una din particularităţile romanizării Daciei. Coloniştii aduceau cu ei elemente de cultură materială foarte felurite şi o mare varietate de divinităţi. Dacia, fiind ultima provincie cucerită, n'a cunoscut cultura romană pură, ca Africa sau Gallia. Acest fapt a avut urmări asupra desvoltării culturii provinciale romane din Dacia şi asupra procesului de romanizare, creindu-i anumite particularităţi.

Romanii au urmărit şi în Dacia o politică de urbanizare, fiindcă aceasta era unul dintre mijloacele cele mai eficace de asimilare a provinciilor cucerite şi de exploatare a populaţiei. Oraşele din Dacia iau naştere, fie pe baza unei vechi aşezări indigene, fie în jurul unui lagăr roman, din numeroasele *canabae* atestate de monumentele epigrafice. Numărul oraşelor din a doua categorie predomină. Centrele comerciale şi culturale ale Daciei sunt tot atâtea „vetre de romanizare a provinciei". Aşa se explica şi deosebita grijă a Romanilor pentru asemenea focare de vieaţă romană, pe care le construiau şi organizau după model roman. Populaţia oraşelor era formată din colonişti şi militari. Negustorii din oraşe duceau o vie activitate de schimb, ei contribuind şi la procesul de romanizare. Exista un comerţ intern şi un comerţ extern. Unele produse meşteşugăreşti, cât şi producţia minelor de aur din Dacia erau exportate. Totuşi, problema exportului din Dacia nu este rezolvată încă, ea rămânând o sarcină de viitor a arheologiei. Drumurile din Dacia — care au început să fie construite chiar în cursul primului războiu — au jucat şi ele un rol activ în desvoltarea vieţii economice a provinciei şi în procesul de romanizare.

Dacia a avut o numeroasă armată de ocupaţie. Elementul militar — susţine autoarea cu dreptate — a jucat un rol însemnat în administrarea oraşelor şi în exploatare. Participarea activă a militarilor în administraţia

provinciei este iarăşi „una dintre particularităţile romanizării Daciei şi subliniază caracterul militar al acestei provincii".

In ceea ce priveşte exploatarea minelor de aur din Dacia, Romanii au adus muncitori specializaţi şi au instituit o administraţie proprie, în fruntea căreia se afla un procurator aurariarum în persoana unui libert al împăratului. In Dacia, este caracteristică darea în arendă a minelor şi întrebuinţarea braţelor libere de muncă, alături de sclavii particulari şi de stat, care au fost aci mai puţin utilizaţi faţă de muncitorii liberi. Din tablele cerate descoperite în regiunea auriferă din Transilvania rezultă că se încheiau contracte de vânzare de sclavi şi de angajare de braţe de muncă. „Existenţa unei formule stabile de contract — scrie Cruglicova — în care se prevăd interesele ambelor părţi, precum şi existenţa scribilor speciali, care compun aceste contracte, dovedeşte răspândirea largă în Dacia a întrebuinţării braţelor libere de muncă în mine".

Cu toată desvoltarea vieţii urbane şi meşteşugăreşti, Dacia rămâne tot o provincie cu caracter agricol. Chiar oraşele îşi păstrează şi ele această caracteristică. Dacia nu a cunoscut marea proprietate funciară, întru cât Romanii au urmărit aci o politică social-economică bazată pe proprietatea mică şi mijlocie, care era mai potrivită pentru realizarea programului de colonizare. Pe când romanizarea a atins în cea mai mare parte oraşele şi regiunile miniere, ea nu a putut pătrunde în ţinuturile agricole populate de băştinaşii ostili autorităţii romane. Din mijlocul acestei populaţii băştinaşe s'au ridicat şi acei *latrones*, care au dus o luptă de partizani împotriva Romanilor. Concepţia unei romanizări necomplete a Daciei — singura justă — îi îngăduie autoarei să pună şi problema înrâuririi exercitată de cultura localnicilor asupra culturii provinciale romane, care a dat acesteia un anumit aspect caracteristic. Acesta se vede de pildă, în artă şi în religie.

In studiul de faţă au fost atinse probleme variate din istoria veche a Republicii Populare Române, dintre care unele au fost privite într'o lumină cu totul nouă. Studiul publicat de I. Cruglicova ne-a folosit în mod real în predarea istoriei patriei noastre la facultăţile de istorie şi ne va ajuta, de asemenea, în rezolvarea unor probleme speciale referitoare la istoria populaţiei băştinaşe în timpul stăpânirii romane.

D. B

A. D. DMITRIEV, *Căderea Daciei. Cu privire la problema legăturii dintre mişcările de eliberare din imperiul roman şi migraţiile barbarilor*, în Vestnic Drevnei Istorii, Nr. 1. 1949.

Istoricul sovietic combate concepţia antiştiinţifică a istoriografiei burgheze, care a „explicat" succesele barbarilor asupra Romanilor prin calităţile „superioare" ale Germanilor, fără să ţină seamă că atacurile barbarilor din sec. III şi IV se petreceau în strânsă legătură cu lupta maselor asuprite din interiorul Imperiului. Populaţia din Dacia, exploatată crunt de către Romani, a fost prima care s'a aliat cu lumea „barbară" dinafară, în lupta comună împotriva cotropitorilor romani. Dacia este cea dintâiu provincie, din care Romanii sunt izgoniţi şi pe unde barbarii trec treptat, treptat, în imperiu. Cum se poate explica acest eveniment istoric?

Dmitriev arată, în continuare, că în Dacia a fost adusă o masă de colonişti: negustori, funcţionari imperiali, cumpărători de robi, meseriaşi, speculanţi, aventurieri, perceptori, veterani, la care se adăuga, de sigur, armata de ocupaţie, al cărei efectiv sporea pe măsură ce lupta de eliberare lua proporţii. Dacia a fost întărită puternic din punct de vedere militar, ca să poată opri pătrunderea barbarilor în imperiu. Sistemul de apărare al Daciei a fost unit cu acela al Moesiei Inferioare şi al Moesiei Superioare, ca să poată rezista şi mai bine atacurilor dinafară. Şi totuşi, linia de apărare a Daciei este străpunsă şi Dacia se va elibera curând. Aceasta nu se datoreşte numai unei forţe exterioare, ci mai ales unei forţe interne. „Forţa aceasta — scrie Dmitriev — a fost lupta de eliberare a poporului dac în-

robit, care se contopea cu presiunea lumii barbare din regiunea carpato-dunăreană". La această luptă a luat parte poporul dac de rând, care nu s'a împăcat cu stăpânirea romană şi cu cultura romană. Resturile aristocraţiei dace au trecut în rândurile stăpânilor de sclavi romani primind avantaje din partea ocupanţilor. Dacii simpli însă au dus o luptă consecventă împotriva cotropitorilor. Unii dintre ei au luptat ca partizani, fiindcă în ceea ce justiţia romană numea *latrones* — „bandiţi" — trebue să vedem acele elemente dace revoltate împotriva Romanilor, iar activitatea acestor *latrones* trebue s'o considerăm ca o formă a luptei antiromane.

Dar poporul dac s'a manifestat şi în mod deschis împotriva stăpânitorilor romani, fiind ajutat în lupta sa de „Dacii liberi" şi de alţi barbari dela frontiera provinciei Dacia. Astfel, prima răscoală atestată de izvoare — arată autorul — a avut loc în 139, o alta în 143 şi a treia în 156—157. In special, ultima răscoală, care a izbucnit în Nordul provinciei, n'a putut fi înnăbuşită decât cu foarte mari eforturi din partea Romanilor. Noi trupe de ocupaţie au fost aduse în Dacia, iar pentru a preîntâmpina o nouă răscoală, Dacia este împărţită în trei părţi: Dacia Porolissensis, Dacia Apulensis şi Dacia Malvensis. O atare reorganizare era determinată de lupta băştinaşilor împotriva ocupanţilor. Trebue să adăugăm însă că şi reorganizarea din vremea lui Hadrian, când Dacia a fost împărţită în Dacia Superior şi Dacia Inferior, avusese loc după cea dintâiu şi cea mai puternică revoluţie a băştinaşilor (în 117—118), care era pe punctul să-şi atingă scopul: sfărâmarea regimului sclavagist şi eliberarea Daciei. Atunci este distrus şi podul de peste Dunăre.

In timpul războaielor marcomanice, populaţia băştinaşă, în unire cu Dacii liberi şi alte neamuri barbare se află în plină revoltă. Frontierele Daciei sunt străpunse şi Dacii liberi, sub conducerea şefului lor Tarob, ajung până la Sarmisegetuza. Regiunea minieră este pustiită. Focul răscoalei pătrunde şi la Sud de Dunăre. Masele oprimate de aci deschid drumul Costobocilor, care pătrund până departe în Peninsula Balcanică, fără a întâmpina o rezistenţă serioasă. Mişcarea de eliberare a populaţiei subjugate din Dacia, Moesia şi Tracia a uşurat şi de data aceasta atacurile date dinafară de către Dacii liberi, de Carpi şi de celelalte neamuri barbare. După înnăbuşirea răscoalei şi respingerea atacurilor barbarilor, Romanii au luat măsuri de militarizare a Daciei. Regimul militar a fost înăsprit prin reformele lui Septimiu Sever. Se întăresc frontierele Daciei, cu scopul de a opri, nu numai atacurile dinafară, dar şi de a împiedeca legăturile dintre populaţia băştinaşă din interiorul provinciei Dacia şi cea din afara acesteia. Cu toate măsurile luate, răscoalele nu au încetat şi alianţa cu barbarii nu a fost ruptă. Dela împăratul Caracalla şi până la Aurelian — adică până la eliberare — lupta băştinaşilor se intensifică şi atacurile dinafară se înteţesc. 'Factorul esenţial în această luptă îl constitue forţa din interiorul Daciei, aceea care a subminat stăpânirea romană. Numai în urma acestei lupte interioare de eliberare — scrie Dmitriev aci — apărarea puternică a cetăţii dacice dela începutul aşa numitelor „războaie gotice" dela Dunăre a fost în fond străpunsă, şi era greu să mai fie menţinută. Gallienus a evacuat parţial Dacia, retrăgându-se în Sudul acestei provincii, iar pe vremea lui Aurelian, Romanii sunt siliţi să evacueze integral Dacia. Odată cu armata, se retrag coloniştii, funcţionarii şi toţi aceia, a căror bună stare era legată de puterea romană. Populaţia băştinaşă a rămas la vetrele ei sărace, fiindcă nu avea nimic de riscat sub stăpânirea barbarilor, ci din contră — susţine cu dreptate istoricul sovietic — noua situaţie era mai bună decât sub regimul sclavagist roman.

Studiul lui A. D. Dmitriev ne înfăţişează în adevărata lumină una dintre cele mai interesante probleme din istoria veche a patriei noastre. In istoriografia românească de până la 23 August 1944, această problemă nici nu a fost pusă. De aceea, studiul savantului sovietic se impune cu atât mai mult atenţiei cercetătorilor români.

B. D.

UTCENCO S. L. *Lupta ideologică politică la Roma în ajunul căderii Republicii.* Autoreferat. (Din istoricul ideilor politice din sec. I, în. e. n.) din „Izvestia Academii Nauc". S ria istorie şi filosofie, V. VI. Nr. 2, 1949.

In acest autoreferat, istoricul Utcenco prezintă ideologia politică a societăţii romane într'una din perioadele cele mai încordate şi mai importante ale istoriei sale: în aceea din ajunul căderii republicii romane şi a instaurării dictaturii militare a clasei stăpânitoare de proprietari de sclavi, adică a imperiului.

Istoriografia burgheză modernă n'a reuşit să dea un studiu de sinteză a ideologiei politice a societăţii romane. Acest fenomen nu este întâmplător; el este în totul explicabil. O cercetare şi o analiză lipsită de păreri preconcepute a ideologiei politice duce în mod inevitabil la problema luptei de clasă în antichitate.

Istoricul sovietic, înarmat cu cunoaşterea legilor desvoltării sociale, bazându-se pe învăţătura marxist-leninistă a luptei de clasă ca forţă motrice a procesului istoric, posedă largi posibilităţi de a supune unei adânci şi amănunţite analize faptele şi fenomenele ideologice, desvăluind până la capăt esenţa lor de clasă.

Privit din acest punct de vedere, studiul ideologiei politice romane poate să dea o nouă interpretare problemei complexe, şi în bună parte, rămasă încă nerezolvată, a însemnătăţii istorice a începuturilor imperiului roman.

Cercetarea vieţii ideologice a unei societăţi cu clase nu poate fi despărţită de studiul bazelor social-economice ale acestei societăţi, precum şi a fenomenelor concrete ale luptei de clasă. Iată de ce înainte de toate, trebue să se determine specificul şi unele tendinţe fundamentale ale desvoltării luptei social-politice în societatea sclavagistă a Romei.

Una din aceste tendinţe este cea democratică. O putem urmări până în ultimii ani ai existenţei republicii în mişcarea Grachilor şi în activitatea „marilor tribuni" ca Appuleius Saturninus, Livius Drusus junior şi alţii.

Mişcarea democratică a acestei perioade se caracterizează prin metode de luptă revoluţionare, sprijinite pe plebea dela sate şi oraşe. Ca urmare a acestei mişcări, se formează „partidele" politice romane „optimates" şi „populares". Incontestabil că ideile politice şi teoriile elenistice au avut o mare influenţă asupra ideologiei politice a Grachilor şi a adepţilor lor, fapt dovedit în mod destul de limpede pentru prima oară de savanţii sovietici Vipper şi Protasova. Studiul faptelor concrete ale luptei de clasă din Roma ne permite să vorbim de existenţa şi a unei alte tendinţe, care poate fi definită ca o tendinţă conservatoare-aristocratică.

Analiza acestor două tendinţe îi permite lui Utcenco să supună unei critice serioase aprecierea unor istorici burghezi ca Mommsen, Meyer, Gardthausen, etc., asupra activităţii Grachilor sau a politicei sociale a lui August, şi să arate rolul progresist al ştiinţei istorice sovietice. Concepţia burgheză a pătrunderii paşnice „idilice" a influenţelor străine la Roma denaturează realitatea istorică şi de aceea nu suportă o critică serioasă, constată Utcenco. Pătrunderea la Roma a influenţelor culturale elenistice şi orientale a avut loc în cursul unei încordate lupte ideologice, care oglindea relaţiile reciproce social-politice complexe şi contradictorii ale epocei.

Incepând cam din epoca lui Sulla, capătă o largă răspândire la Roma ideile filosofice provenite de regulă din ţările orientului elenistic. Răspândirea acestor influenţe întâlneşte o aprigă şi dârză rezistenţă în societatea romană şi în orice caz nu putea fi vorba de o adaptare paşnică a culturii elenistice superioare, ci mai de grabă de o luptă împotriva acestei influenţe.

In acest sens, Utcenco citează lupta lui Cato cu „nova flagitia", măsurile de expulsare din Roma a filosofilor şi retorilor greci. Rezultatele acestei lupte sunt simptomatice — constată mai departe Utcenco — se poate vorbi de „acţiunea inversă a culturii şi mediului politic roman, despre în-

frângerea influenţelor culturale străine, precum şi despre formarea unei culturii ideologice romane independente".

Procesul luptei ideologice şi, în particular, ideologia politică a Romanilor îşi găseşte cea mai timpurie şi destul de vie expresie în anale. Se poate vorbi de anumite trăsături generale şi caracteristice ale analisticei romane: de ex. nu s'a scris decât istoria Romei şi de preferinţă istoria politică; în aceste limite se observă o tendinţă de a cuprinde toate evenimentele şi de a le analiza, de a expune evenimentele „ab urbe condita". Şi, în sfârşit, de a evidenţia personalităţi individuale marcante, ca purtători ai procesului istoric.

Din tendinţele politice care stau la baza analelor romane, se nasc în desvoltarea ideilor politice ale societăţii romane două orientări opuse. Una din aceste orientări îşi găseşte cea mai completă expresie în desvoltarea concepţiilor politice ale lui Sallustiu, cealaltă în teoriile politice şi în lozincele lui Cicero. Studierea lui Cicero şi a lui Sallustiu, ca pe cei mai de seamă reprezentanţi ai gândirii politice romane din secolul I, ne permite să ne formăm o idee mai completă asupra desvoltării şi a tendinţelor fundamentale ale luptei ideologice în societatea romană din ajunul căderii republicii romane.

Utcenco încearcă să examineze desvoltarea concepţiilor politice ale lui Sallustiu, ca un proces de desvoltare dialectic complex şi contradictoriu. Analiza desvoltării concepţiilor politice ale lui Sallustiu începe cu studiul primei sale lucrări literare „Epistolae către Caesar". In momentul de faţă nu există nicio îndoială că Sallustiu este autorul acestor „Epistolae" — constată Utcenco. Analiza „Epistolelor către Caesar" şi a „Conjuraţiei lui Catilina" ne permite să lămurim concepţia istorică filosofică a lui Sallustiu. Ne izbim aci de problema influenţei lui Platon asupra lui Sallustiu. Această influenţă este indiscutabilă; trebue însă să subliniem că Sallustiu a prelucrat în mod creator această influenţă eliminând multe elemente reacţionare, atât ale sistemului filosofiei lui Platon, cât şi ale concepţiei sale despre Stat.

Concepţia filosofică a lui Sallustiu se caracterizează printr'o schemă dualistă „animus-corpus" (transpusă de el în sfera vieţii de Stat), prin teoria asupra gloriei ca scop al existenţei şi, în sfârşit, printr'o concepţie bine stabilită asupra rolului personalităţii în istorie. Concepţiile lui Sallustiu asupra organizării ideale a statului sunt strâns legate de imaginea unui om de stat ideal. Tendinţa de a examina concepţiile lui Sallustiu în desvoltarea lor ne permite să ajungem la noi concluzii cu privire la celebra caracterizare comparativă a lui Caesar cu Cato. Utcenco este de părere că, în această epocă, idealul omului de stat nu era pentru Sallustiu nici Caesar, nici Cato, ci un erou oarecare sintetizat de el, în care compensează lipsa calităţilor uneia dintre aceste personalităţi istorice, atribuindu-i calităţile celuilalt. Teoria decăderii moravurilor care operează ca noţiuni morale şi filosofice apare, la prima vedere, ca o teorie abstractă, care însă, după o examinare mai atentă, se învederează ca o armă a luptei politice a lui Sallustiu împotriva nobilimii romane, iar digresiunea istorică, din „Conjuraţia lui Catilina", ca şi întreaga lucrare, ca un pasionat act de acuzare, o invectivă împotriva nobilimii.

Sallustiu ajunge la concluzia unei „perfidii înnăscute" a nobilimii, unei descompuneri complete a senatului şi ceea ce prezintă interes pentru noi, la ideea priorităţii poporului în stat, la aptitudinea lui pentru guvernare. Acesta este momentul obiectiv progresiv al desvoltării concepţiilor politice ale lui Sallustiu. Sallustiu apare în faţa noastră ca un reprezentant al acelor pături ale clasei stăpânitoare, care aveau o atitudine negativă şi de opoziţie faţă de încercările de a instaura dictatura militară, atât în epoca lui Caesar, cât şi în epoca celui de al doilea triumvirat. Sallustiu, fiind reprezentantul acestei pături sociale, ducea o luptă ideologică, de pe poziţia democraţiei sclavagiste romane, împotriva unor încercări de acest fel. In felul acesta desvoltarea concepţiilor politice ale lui Sallustiu ne dau ima-

ginea vie asupra uneia din tendinţele fundamentale ale luptei social-politice din Roma şi asupra oglindirii acestei lupte în sfera ideilor politice. Concepţiile politice ale lui Cicero reprezintă un fenomen complex şi contradictoriu. Utcenco începe analiza acestor concepţii cu teoria lui Cicero asupra formei mixte a structurii Statului. Cicero priveşte structura mixtă nu ca o normă ideală, ci ca un fapt real, întruchipat în regimul senatului din perioada de înflorire a republicii romane — până la mişcarea Grachilor. Pe atunci exista „concordia in civitate", condiţionată de „armonia păturilor sociale" (De rep. II. 42,69). Această afirmaţie dovedeşte că teoria structurii mixte a statului n'a fost pentru Cicero altceva decât o bază teoretică a lozincilor preferate în activitatea politicei sale practice „Concordia ordinum" şi „Consensus bonorum omnium". Lozincile lui Cicero situate „deasupra claselor" corespundeau intereselor păturii de sus a claselor dominante şi oglindeau tendinţa lor spre o anumită consolidare în perioada dată. Aceste lozinci tindeau la realizarea unei oarecare neutralizări a păturilor mijlocii şi de jos a proprietarilor de sclavi, ceea ce şi explică extinderea apelului la „consensus bonorum omnium", la toate păturile populaţiei libere, sub condiţia indispensabilă ca ele să fie demne de încredere.

In tratatul lui Cicero „De officis", cartea I-a, se acordă multă atenţie analizei teoretice, a principiilor morale a activităţii politice şi de stat a unui „vir bonus" ideal. Esenţa concepţiilor desvoltate în „De officis" sunt rezumate de Cicero ca fiind principalele „virtuţi sociale", ca dreptatea, filantropia, mărinimia, înţelepciunea, precum şi consecinţele care decurg din ele. Acestea sunt virtuţile şi calităţile morale fundamentale, necesare pentru ca să poată participa la activitatea politică şi publică un „vir bonus", care, înainte de a fi chemat la aceasta, duce vieaţa particulară a unui „bonus agricola, bonusque colonus".

Studiul dialogului „Laelius" arată că interesele statului trebue puse totdeauna înaintea cerinţelor prieteniei. Tocmai aceasta este problema centrală în jurul căreia se desfăşoară polemica dintre Cicero şi Matius, care ne dă, la rândul ei, o imagine a luptei între două concepţii asupra lumii, între două ideologii. Mediul din care se alimentau concepţiile lui Matius şi teoria lui asupra „prieteniei pure" era lumea elenistică cu legăturile ei sociale de stat, ce se aflau în descompunere în acea vreme. Sfera ideologică în baza căreia a luat naştere interpretarea pe care a dă Cicero noţiunii de „amicitia" a fost societatea romană din sec. II şi I, care înglobase şi prelucrase în mod creator, pe baza romană „naţională", cele mai importante elemente ale culturii elenistice, în înţelesul larg al cuvântului.

Nu este greu să ne convingem — constată Utcenco — că frazeologia politică pe care o foloseşte Cicero coincide, într'o serie întreagă de detalii, cu cea folosită de August. Această împrejurare a permis istoricilor burghezi ca: Ferrero, Taeger, Reitzenstein, etc., să-l declare pe Cicero un adept conştient şi apologet al monarhiei.

Savanţii burghezi, care îl consideră pe Cicero drept un apologet al monarhiei — sau dimpotrivă ca un adept al republicii tradiţionale, micşorează, fără îndoială, în mare măsură fizionomia complexă şi contradictorie a lui Cicero. Caracterul complex şi tragic al figurii lui Cicero ca şi secretul dedublării sale constau în faptul că subiectiv, Cicero a rămas, până la moarte, un adept convins şi pasionat al republicii, pe când obiectiv, a rămas propagatorul lozincilor deasupra claselor, „concordia ordinum" şi „consensus bonorum omnium", şi a pregătit, din punct de vedere ideologic, victoria principatului.

Iată, deci, care sunt concepţiile politice ale lui Cicero, care ne dau imaginea tendinţei conservatoare-aristocratice a desvoltării luptei social-politice din Roma şi oglindirea acestei lupte în sfera ideilor politice.

Utcenco a început autoreferatul prin a sublinia deosebirea dintre lumea greacă şi cea romană, ignorată de ştiinţa burgheză, scoţând astfel, în evidenţă trăsăturile originale ale societăţi sclavagiste romane. Apoi trece

la determinarea tendinţelor fundamentale ale luptei social-politice din sânul societăţii romane. Una din aceste tendinţe a îndeplinit-o ca o tendinţă democratică. Ţinând seama de unele particularităţi şi condiţii de desvoltare ale democraţiei sclavagiste romane, încearcă să folosească, de exemplu, aprecierea mişcării Grachilor desvăluind caracteristicele concrete ale tendinţei care ne interesează. Pe acest plan, constatarea esenţială o constitue concluzia asupra formei ascuţite în care s'a desfăşurat lupta între partide şi care caracterizează desvoltarea acestei tendinţe.

Cealaltă tendinţă, a luptei social-politice din Roma, poartă un caracter anti-democratic bine lămurit, oglindind în desvoltarea ei interesele de clasă ale păturilor de sus, ale societăţii sclavagiste romane. Această a doua tendinţă, Utcenco o urmăreşte în momentul culminant al desvoltării sale, luând ca exemplu activitatea lui August, a cărei apreciere îi permite să-i descopere trăsăturile ei caracteristice. Aci, constatarea esenţială este concluzia cu privire la tendinţa de a înlocui lupta pentru interesele de partid cu aparenţa unei lupte pentru lozincile şi sarcinile „deasupra partidelor" şi „generale de stat".

Analizând apoi vieaţa ideologică a societăţii romane din sec. II şi I, Utcenco ajunge la concluzia că ea constitue sfera în care se oglindesc tendinţele şi orientările luptei social-politice care ne interesează. Această oglindire se constată în existenţa a două lozinci de propagandă: lozinca luptei pentru „interesele de partid" ale unei anumite pături sociale a societăţii sclavagiste romane şi lozinca luptei pentru interesele „generale de stat". Cel mai mare propagandist al primei lozinci este, după părerea lui Utcenco, Sallustiu, care mai păstrează încă viu „vechiul curent democratic"; dimpotrivă cel mai de seamă adept şi purtător de cuvânt al celei de a doua lozinci este Cicero, care tocmai de aceea apare în mod obiectiv ca precursor al noului regim politic. In sistemul concepţiilor politice ale lui Sallustiu, pe care Utcenco a căutat să le urmărească şi să le lămurească în desvoltarea lor, se simte acel „curent democratic clasic", cu aproape toate caracteristicele şi particularităţile sale, cu pronunţata lui tendinţă de partid, cu coloritul vădit elenistic. Aceste principii democratice ale lui Sallustiu au determinat atitudinea lui negativă şi a categoriei de clasă pe care o reprezintă faţă de dictatura lui Caesar şi de cel de al doilea triumvirat.

Studiul concepţiilor politice ale lui Cicero ne-au arătat aspectul ideologic al noului regim. Intr'adevăr, Cicero a fost, după cum se ştie, cel mai de seamă reprezentant al frazeologiei „deasupra partidelor" şi este acela care a găsit folosul său în expresia concretă şi eficace, în lozincele „concordia ordinum" şi „consensus bonorum omnium", în preaslăvirea tradiţiei „pur-romane", precum şi în „mores majorum", lozinci care au servit ulterior drept înveliş ideologic atât de potrivit pentru noul regim. Acestea au fost lozincile păturii de sus a clasei sclavagiste romane, ale cărei interese le exprima tocmai Caesar. In felul acesta, analiza concretă a luptei social-politice şi ideologice, în societatea sclavagistă romană din secolul I, ne permite să lămurim problema pregătirii ideologice a principatului.

I. St. M.

C. M. COLOBOVA, *Contribuţii la istoria problemei privitoare la colonizarea greacă,* în Vestnic Drevnei Istorii Nr. 2, 1949, p. 121—131.

Problema colonizării greceşti, mai ales pe ţărmul de Nord al Mării Negre, preocupă de mult ştiinţa sovietică. Rezultatele cercetărilor sunt, de pe acum, impresionante, atât prin materialul nou dat la iveală, cât şi, mai cu seamă, prin interpretarea, cu adevărat ştiinţifică, în lumina materialismului istoric, nu numai a acestui material, ci şi a aceluia lăsat moştenire de ştiinţa rusă. O idee — sumară de sigur — a rezultatelor obţinute — ne-am putut forma din comunicările publice şi dările de seamă apărute în publicistica noastră, în special în legătură cu lucrarea savantului sovietic A. A.

Iessen „Colonizarea greacă pe ţărmul nordic al Mării Negre", Leningrad, 1947, şi cu discuţiile suscitate de această lucrare. (A se vedea Nr. trecut al revistei noastre, p. 280—282 şi 283—284 cp, şi „Analele Româno-Sovietice", Nr. 6, 1947, p. 976—986).

Pe baza acestor rezultate, savanta sovietică C. M. Colobova socoteşte sosit momentul „de a se reexamina părerile savanţilor burghezi, din punctul de vedere al ştiinţei sovietice şi de a se schiţa metode noi de cercetare a problemei complicate şi dificile a colonizării antice, problemă care poate fi rezolvată definitiv numai prin munca creatoare a colectivului de istorici şi arheologi sovietici" (p. 122). O contribuţie serioasă la reexaminarea problemei o constitue tocmai articolul de care ne ocupăm.

Autoarea începe cu constatarea că poate nicăiri, ca în tratarea acestei probleme, nu s'a manifestat mai clar neputinţa, eclectismul şi modernizarea brutală a ştiinţei burgheze aşezată net pe poziţiile de clasă ale europenilor colonizatori. Aşa se explică şi faptul că interesul pentru problema colonizării greceşti apare, în ştiinţa burgheză, în a doua jumătate a sec. XVIII, şi anume în Franţa şi Anglia, adică tocmai atunci şi acolo unde problema politicei coloniale moderne era de cea mai mare actualitate. Nu este deci de mirare că primele lucrări, apărute în acest domeniu, în special acelea ale francezului Saint-Croix („De l'état et du sort des colonies des anciens peuples", 1779) şi a englezului L. B. Bougainville („History of the colonisation of the Free States of Antiquity, applied to the present contest between G. B. and her American Colonies", 1777), „poartă amprenta vădită a intereselor coloniale acute contemporane".

Acelaşi caracter îl are şi lucrarea, în patru volume a lui Raoul Rochette („Histoire critique de l'établissement des colonies grecques"), apărută în 1814—1815, în legătură cu planurile coloniale ale lui Napoleon. Cartea lui Rochette prezintă însă, în plus, marele interes că, înafară de amploarea şi răspândirea ei, formulează aproape toate tezele susţinute, cu uşoare modificări şi accentuarea mai mică sau mai mare a unora dintre ele, de întreaga istoriografie burgheză de mai târziu.

Pentru Raoul Rochette, cauzele fundamentale ale colonizării greceşti constau în orgoliul naţional şi în sistemul religios al Grecilor, la care se adaugă: surplusul de populaţie, fertilitatea redusă a pământului, răzbunările de sânge şi luptele politice, crearea unei bariere de apărare a civilizaţiei greceşti de lumea barbară şi, în sfârşit, dar mai târziu, avantajele oferite agriculturii pe câmpiile mănoase ale coloniilor şi avantajele comerţului. Tot lui Rochette i se datoreşte şi teza — atât de călduros îmbrăţişată de toţi istoricii burghezi — despre rolul civilizator al colonizării greceşti.

Această idealizare şi modernizare a istoriei antice, reluată cu unele variante, de istorici ca Ed. Meyer, Beloch, Curtius, Busolt, Gardner, Bilabel şi alţii îşi aveau tâlcul lor politic anume de a justifica expansiunea colonială a ţărilor capitaliste europene, colonizarea greacă nefiind decât o etapă premergătoare a colonizării europene, iar, sub raport calitativ, fiind identică cu ea. Aşa se explică accentuarea, din ce în ce mai mult, ca factor hotărîtor al colonizării greceşti, a lipsei de pământ suficient şi a surplusului de populaţie. Este adevărat că, alături de aceste cauze principale, sau ca o consecinţă a lor, unii savanţi burghezi mai subliniază şi expansiunea comercială, — Ed. Meyer o socoteşte chiar principala cauză, întocmai ca la colonizarea europeană — şi, pe un plan cu totul secundar, lupta de clasă. Aceasta din urmă, care duce la îmbogăţirea cu pământ a unora şi lipsa de pământ a altora, este prezentată, de altfel, ca neavând nicio legătură cu surplusul de populaţie, care rămâne cauza fundamentală, factorul absolut.

„Aceasta este — spune Colobova — schema în deobşte recunoscută, care s'a consolidat statornic în lucrările istoricilor Greciei vechi din Europa occidentală. După 150 de ani dela apariţia cărţii lui Raoul Rochette, nu s'a adăugat, în fond, nimic nou. S'a perfecţionat tehnica muncii ştiinţifice, s'a desvoltat aportul critic al izvoarelor, la izvoarele literare s'au adăugat

cele epigrafice, dar au rămas neatinse şi apologia colonizării şi cei doi stâlpi neclintiţi ai ei: *suprapopulaţia şi pământul insuficient, precum şi expansiunea comercială, legată de desvoltarea navigaţiei* (sau ca început sau ca rezultat)" (p. 124).

Este drept că au fost şi unii istorici burghezi — ca de pildă Guiraud şi Toutain — care s'au îndoit de existenţa unei suprapopulări în Grecia secolelor IX—VIII, ideea insuficienţei pământului este însă menţinută; numai că ea este pusă — de Guiraud — nu pe seama desimii excesive a populaţiei, ci pe a indivizibilităţii proprietăţii funciare a ginţii, explicaţie, de altfel neacceptată de Toutain, care invocă tabloul parcelării proprietăţilor funciare din „Munci şi zile" al lui Hesiod. In orice caz, textele invocate în sprijinul acestei teorii asupra indivizibilităţii proprietăţii (Aristoteles, „Politica", II, 3, 7; 6, 13; 9, 7), deşi se referă la norma natalităţii, „vorbesc — după cum just observă Colobova — despre sporirea inegalităţii funciare, iar nu despre surplusul de populaţie", deci „prisosul de populaţie n'a constituit niciodată şi nicăiri cauza primă (a colonizării); acest motiv este necesar pentru justificarea, într'un caz, a cuceririlor coloniale, în altul, a războaielor agresive" (p. 125).

Acest caracter imperialist al tezei excesului de populaţie, care ar justifica expansiunea colonială, nu numai în antichitate, ci şi astăzi, apare şi mai evident, dacă ţinem seama că, în fond, ea se bazează pe argumentele ultrareacţionarului Malthus, a căror esenţă de clasă a fost demascată, în mod strălucit, de Karl Marx, în următoarele cuvinte: „Era mult mai comod, corespundea mai mult intereselor clasei dominante, pe care o tămâia Malthus cu o stăruinţă pur popească, de a explica această „suprapopulare", prin legile eterne ale firii şi nu exclusiv, prin legile naturale ale producţiei capitaliste" (Marx şi Engels, Opere, vol. IX, p. 278). Cât de adevărată este această observaţie a lui Marx, o dovedeşte reluarea teoriei lui Malthus de către un apologet actual al imperialismului anglo-american, biologul englez Huxley.

Colonizarea greacă, conchide savanta sovietică, bazându-se pe observaţiile lui Marx şi Engels şi pe o justă interpretare a izvoarelor, îşi are cauza principală nu într'o suprapopulare absolută, ci într'o suprapopulare relativă, datorită creşterii inegalităţii funciare şi inegalităţii sociale, care ameninţa integritatea politică a polis-ului grecesc sclavagist în formaţie, iar „întreaga teorie a suprapopulării absolute se bazează, cum a dovedit-o Marx (Marx şi Engels, vol. XVII, p. 691 şi urm.), pe dorinţa de a eterniza *inegalitatea umană*, ca pe o categorie firească, naturală, dată de Dumnezeu" (p. 126).

In ceea ce priveşte caracterul comercial al colonizării, susţinut, la început, cu tărie, de savanţi burghezi ca Ed. Mayer, Beloch şi Pöhlmann, care, deşi îl modernizau puternic, puneau totuşi, pe primul plan, factorul economic, el este trecut, din ce în ce mai mult, în ultima vreme, pe plan secundar. In schimb, se accentuează, tot mai mult o altă idee — de altfel veche — anume ideea influenţei binefăcătoare unilaterale a culturii greceşti asupra popoarelor atrase în orbita colonizării, cu neglijarea totală a situaţiei şi desvoltării istorice a acestor popoare. S'a mers chiar mai departe, insistându-se asupra caracterului desinteresat al colonizării, care n'ar fi pornită din motive economice, ci pur şi simplu, din spiritul de aventură al Grecilor. Aceasta este teza susţinută mai recent, de istorici burghezi ca Michell, Hasebroek şi alţii. Sensul acestei noi „explicaţii" nu este greu de desprins. El corespunde tendinţei de a da o nouă justificare politicei coloniale actuale. Căci — subliniază, pe bună dreptate Colobova — „Dacă — ţinând seama de limitele calitative şterse din lumea veche şi cea nouă, dintre colonizarea antică şi cea nouă — reducem colonizarea greacă la geografie şi la curiozitatea „Kulturträger-ilor" greci, va fi posibil să facem abstracţie de interesul *economic* al metropolelor în colonii: va fi posibil să se scoată pe primul plan nobleţea raselor colonizatorilor albi, care ajută, în mod desinteresat, progresul cultural al popoarelor colonizate" (p. 128). Ce departe suntem de învăţaţii burghezi din epoca preimperialistă, care, având cel puţin meritul sincerităţii, vorbeau deschis, ca Ludwig Ross,

de pildă, de dreptul la colonizare al Europenilor, ca altă dată al Fenicienilor, Grecilor şi Romanilor, şi anume dreptul celui mai tare!

Concluzia la care ajunge savanta sovietică, la capătul acestei strânse analize a celor mai însemnate lucrări ale istoriografiei burgheze, cu privire la colonizarea greacă, este că „istoria colonizării greceşti din sec. VIII—VI î. e. n. este încă nescrisă şi toate problemele ei de bază au rămas nerezolvate" (p. 129). Aceasta, în primul rând, din cauza poziţiei de clasă a cercetătorilor, dar şi din cauza neglijării arheologiei, fără ajutorul căreia nu se poate rezolva nu numai problema colonizării greceşti, dar nici alte numeroase probleme de istorie greacă. Nu este deci întâmplătoare atenţia mare care se dă, în U.R.S.S. cercetărilor arheologice, cu ajutorul cărora s'a început o muncă serioasă de cercetare a problemelor legate de colonizarea greacă. Pe baza acestor cercetări, savanţi ca S. A. Jebelev, A. N. Zograf, T. N. Cnipovici şi A. A. Iessen au ajuns, în lucrările lor, la o serie de concluzii noi, de importanţă esenţială şi la o nouă formulare a problemei colonizării greceşti.

In primul rând, s'a stabilit că colonizarea greacă propriu zisă a fost precedată de o lungă perioadă precolonizatorică de legături ale Grecilor cu litoralul Mării Negre; în al doilea rând, coloniile greceşti au apărut numai atunci când triburile locale au atins stadiul de evoluţie socială propriu *schimbului reciproc:* în al treilea rând, colonizarea greacă este un complex proces *bilateral,* în care au un cuvânt de spus nu numai Grecii, ci şi triburile băştinaşe; în al patrulea rând, însăşi problema influenţei culturale trebue privită nu numai din punctul de vedere al Grecilor, ci şi al băştinaşilor; în sfârşit nu trebue scăpat din vedere că coloniile greceşti au apărut de-a-lungul căilor de comunicaţie comercială deschise de triburi şi popoare, poate cu milenii înaintea Grecilor.

Din această sumară prezentare, s'a putut vedea — credem — la ce bogăţie de concluzii ştiinţifice juste se poate ajunge pe baza interpretării marxist-leniniste a izvoarelor istorice, mai ales arheologice, într'o problemă atât de dificilă şi intenţionat complicată de istoriografia burgheză. Aceste concluzii ca şi metoda de lucru trebue să devină un îndreptar pentru istoricii noştri în rezolvarea multiplelor probleme, pe care le pune şi la noi colonizarea greacă.

I. S.

M. S. SERGHEENCO, *Contribuţii la istoria raporturilor de colonat,* în Vestnic Drevnei Istorii, Nr. 2, 1949, p. 56—60.

Privitor la problema atât de importantă a colonatului, prof. Sergheenco constată că, deşi în linii mari fenomenul colonatului este cunoscut, lipsesc totuşi amănunte precise în privinţa raporturilor dintre stăpân şi colon, cum ar fi plata exactă a sumei datorate stăpânului, termenul la care se achită, etc. Columella aduce un amănunt în legătură cu această problemă. El aminteşte de unele mici adausuri *(parvae accessiones),* plăţi în natură, pe care colonul e obligat să le dea stăpânului, precizând numai unul din aceste adausuri şi anume, obligaţia colonului de a aduce lemne stăpânului. Alte detalii nu avem. Prof. Sergheenco scoate noi precizări în această problemă pornind dela o poezie a lui Martial, III. 58. Scena se petrece la moşia unui prieten al său. După ce poetul descrie în amănunţime gospodăria prietenului său, ne arată cum e primit la sosirea sa acolo: „*colonul* (rusticus salutator) *nu vine cu mâna goală: unul aduce faguri de miere şi un con de brânză din Sassina împădurită, altul îi oferă chiţcani somnoroşi, acesta puiul plângător al unei mame păroase (ied); altul claponi opriţi de a iubi; fetele mai mari ale colonilor cinstiţi îi oferă în panere împletite darurile mamelor. După ce munca e terminată este invitat vecinul voios (laetus vicinus). Masa îmbelşugată nu opreşte mâncăruri pentru a doua zi — toţi se satură şi sluga sătulă nu invidiază pe meseanul beat*". Bazându-se pe modul obişnuit de a compune al lui Martial, care este acela al înşirării de amănunte fără reveniri şi fără privire

de ansamblu, prof. Sergheenco trage concluzia că *rusticus salutator* nu poate fi identic cu *laetus vicinus*, om liber, prieten cu stăpânul. El este deci colon, clientul rustic. Teza sa, prof. Sergheenco o sprijină şi pe alte citate din Martial, VII. 31: *găini din gălăgioasa curte de păsări şi ouă, smochine din Chios îngălbenite... fătul grosolan al caprei behăitoare... măsline... legume înălbite de ger... tot ce-ţi trimite intendentul tău din Umbria sau colonul... toate acestea pentru mine cresc în Subura* şi X, 87: în care e vorba e un ied pe care colonul îl aduce în dar lui Restitutus de ziua lui de naştere.

Din toate aceste exemple, prof. Sergheenco conchide că e vorba de daruri în natură (parvae accessiones) obligatorii la anumite ocazii: (de ziua naşterii stăpânului, la sosirea lui, etc.). Rezultă din cele arătate de Martial ca şi dintr'o scrisoare a lui Plinius că principiul plăţilor în natură, la început rare şi obişnuite numai în anumite ramuri de producţie agricolă, se extinde. Aceste plăţi, aşa cum rezultă din Martial, nu erau prea mari. Ele au mai mult o semnificaţie principială, arătând extinderea puterii stăpânului asupra tuturor ramurilor de producţie din gospodăria colonului.

Concluzia prof. Sergheenco este că la început arendaşii coloni, oameni liberi aduceau în anumite zile daruri benevole patronului, iar cu timpul, aceste cadouri s'au transformat în plăţi obligatorii — chiar din sec. I al erei noastre, constituind obligaţii precise ale plăţii în natură. Iar din faptul amintit de Martial că i se aduce stăpânului şi vânat din pădure şi din cele spuse de Columella, că i se aduc lemne din pădure, rezultă că şi timpul pe care-l cheltuia colonul pentru patron creşte.

Cu aceasta se fac primii paşi pe drumul care a dus la iobăgia colonului.

L. W.

S. I. COVALEV, *Monarhia lui Alexandru Macedoneanul,* în Vestnic Drevnei Istorii, 1949, 4, p. 29—40.

Articolul lui Covalev, „Monarhia lui Alexandru Macedoneanul", trasează în câteva linii mari, directivele juste de urmărit în caracterizarea tipului de stat înfiinţat de Alexandru. Covalev a plecat dela o indicaţie dată de tovarăşul Stalin: „...Marile state ale lui Cyrus sau Alexandru nu puteau fi numite naţiuni, căci ele s'au format istoriceşte din neamuri şi rase diferite. Aceste state nu au fost naţiuni, ci conglomerate de grupe întâmplătoare şi slab închegate, care se destrămau şi se reuneau în funcţie de isbânzile şi înfrângerile unui cuceritor sau altul" [1]).

Monarhia lui Alexandru a fost un rezultat necesar al proceselor istorice din sec. IV, î. e. n., care au avut loc atât în Peninsula Balcanică cât şi în Asia. Procesele acestea erau complicate şi contradictorii.

In Grecia criza formei de „polis" atinsese un nivel care nu mai permitea o desvoltare ulterioară. Oraşul — Stat corespunsese unui anumit stadiu al forţelor de producţie din societatea sclavagistă, şi anume stadiului când un colectiv restrâns de stăpâni de sclavi exploata sclavii în cadrul limitat al „polis-ului". In sec. IV forţele de producţie au depăşit limitele înguste ale polis-ului. Masa crescândă de sclavi nu mai putea fi dominată de aparatul din ce în ce mai mic de asuprire care era polis-ul. Legăturile comerciale care se intensificau cereau crearea unei pieţe mai largi decât pieţele locale restrânse. Sfărâmiţarea politică a Greciei si nesfârşitele ciocniri războince din sec. IV frânau însă desvoltarea comerţului şi ocuparea de noi teritorii se impunea imperios. Iată motivul pentru care unele cercuri ale societăţii greceşti, care doreau canalizarea masei urbane parazitară şi agitată spre alte ţinuturi, devin promacedonene.

Macedonia din mijlocul sec. IV era un stat sclavagist care trecea prin faza primului său avânt. La aristocraţia macedoneană şi la partea înstărită a

[1]) *Marxismul şi problema naţională.* Opere, Vol. II. Ed. P. M. R., p. 308.

ţărănimii s'au desvoltat năzuinţe agresive, mai ales în urma reformelor regelui Filip, care lichidase ultimele rămăşiţe ale orânduirii gentilice şi crease un stat militar puternic, bine organizat şi centralizat.

Persia, în schimb, în urma încetării politicei ei de cucerire, se simţea în mod fatal slăbită.

Asasinarea lui Filip în 336 dovedea contradicţiile din sânul societăţii macedonene şi existenţa a diferitelor curente care luptau între ele. Toate grupările macedonene aveau puncte de contact cu preocupările păturilor comun interesate din lumea greacă şi persană. Alexandru, în politica sa, a fost susţinut până la capăt nu numai de unele elemente macedonene, dar şi de cercurile oamenilor de afaceri din Asia Mică legate de piaţa persană internă de negustori fenicieni, de cămătari babilonieni, de clerul egiptean şi de cercurile persane elenizate, pentru a nu mai vorbi de partidul promacedonean din Grecia. Baza monarhiei lui Alexandru, aşa dar, nu a fost trainică, şi statul cu caracter de universalitate, pe care Macedoneanul a dorit să-l înfiinţeze, s'a destrămat îndată după moartea sa. Blocul forţelor sociale care îl susţineau pe Alexandru era prea pestriţ şi în procesul de cucerire relaţiile se schimbau repede: cei pe care Regele se putea bizui îl trădau şi dimpotrivă, duşmanii îi deveneau prieteni...

Covalev analizează în restul articolului tocmai acest joc subtil de schimbări rapide în balanţa forţelor care l-au sprijinit pe Alexandru. In prima parte a campaniei, regele s'a bizuit pe toate grupările din Imperiul Persan ostile Perşilor, şi, în al doilea rând, pe păstrarea în linii mari a sistemului administrativ persan. Dar, odată pătruns în Caria, Alexandru prezintă primul simptom al politicei sale filo-persane de mai târziu, acceptând să fie înfiat de regina Ada a Cariei. Perioada egipteană a campaniei lui Alexandru este foarte importantă pentru accentuarea tendinţelor regelui spre adoptarea unui tip de monarhie orientală. In Egipt Alexandru este recunoscut drept fiu al lui Amon-Ra, prin aceasta devenind mai de grabă un reprezentant legitim al puterii locale — şi nu un simplu cuceritor. Opoziţia în armata macedoneană se făcea însă simţită, opoziţie manifestată încă din Fenicia prin nemulţumirile exprimate cu glas tare de Parmenion. De aci înainte procesul acesta va merge în creştere, culminând la sfârşitul vieţii lui Alexandru.

Intemeind Alexandria în Egipt, Regele Macedoniei a pus bazele politicei sale de colonizare şi elenizare a Orientului. Această politică care dădea frâu liber tendinţelor de expansiune a intereselor comerciale greceşti a fost continuată şi de succesorii săi, dar a inspirat lui Alexandru dorinţa unei fuziuni cât mai perfecte a celor două lumi vrăjmaşe din punct de vedere politic până acum, sub un singur imperiu, care să aibă un caracter universal. Alexandru a realizat până la un punct programul său destinat să se prăbuşească ca un castel de carton din pricina contradicţiilor ce le-am semnalat.

Moartea lui Darius constitue un moment de cotitură în drumul urmărit de Alexandru. Dintr'odată, Alexandru devenea de iure, nu numai de facto, Regele Persiei, întărind prin această supremă învestire de autoritate părerea ce singur şi-o crease asupra persoanei sale: că era de origine divină şi destinat să înfiinţeze imperiul universal. Realitatea era alta. Nemulţumirile fierbeau atât în rândurile satrapilor, supraveghiaţi de organele de control macedonene cât şi în rândurile armatei macedonene, jignită de atitudinea Regelui şi obosită de neîntreruptele lui pretenţii. Răscoala lui Satibarzemes şi executarea lui Filotas şi Parmenion dovedesc faptul că Regele nu mai avea sprijinul solid al niciuneia din pârghiile monarhiei sale. Uciderea lui Clitos cel Negru, prietenul cel mai intim al lui Alexandru, marchează o etapă în plus în mersul prăpastiei ce se săpa între Rege şi Macedoneni — culminând prin complotul „pajilor", în urma pretenţiilor lui Alexandru de a se introduce la curte proschinesis-ul.

Până la expediţia din India opoziţia greco-macedoneană se manifesta pe faţă numai în anturajul lui Alexandru. Odată cu această expediţie se învederează însă opoziţia în bloc a întregei armate care refuză net să mai ur-

meze pe Rege. In zadar Alexandru licenţiază o parte din armată, încurajează căsătorii între ostaşi greci şi macedoneni cu localnice — spiritul revoluţionar care se întinsese în ţărănimea macedoneană care îl urmase nu mai putea fi înfrânt. Intre timp, politica lui filo-persană nu dăduse niciun rezultat. In vremea cât regele se afla în Orientul îndepărtat, statul ce-l întemeiase începuse deja să se descompună. In Occident unde se răspândise svonul că Regele ar fi murit domnea o atmosferă de completă anarhie. Intorcându-se, Alexandru a luat măsuri pentru restabilirea ordinii, dar nimic din cele încercate nu mai putea salva situaţia. La 13 Iunie 323 Alexandru moare în toiul pregătirilor febrile pentru o expediţie în Occident. O răscoală cu caracterul unui războiu civil era gata să isbucnească chiar la mormântul Regelui, fapt care dovedea că monarhia lui Alexandru era un fenomen trecător de foarte scurtă durată. Rolul ei istoric consta din aceea că procesul de elenizare a Asiei, un proces progresist pentru epoca sa, s'a desfăşurat cu mai multă intensitate ca înainte. Acest lucru este confirmat de apariţia regatelor helenistice din Asia Occidentală şi din Africa de Nord, care au contribuit la întărirea legăturilor economice, politice şi culturale între Occident şi Orient.

Faţă de istoricii burghezi ca Droysen şi Tarn mai ales, care s'au ocupat cu explicarea tipului monarhiei lui Alexandru, Covalev are meritul să deschidă o nouă cale în posibilităţile de cercetare ce păreau epuizate: considerarea monarhiei lui Alexandru din punctul de vedere al creşterii forţelor de producţie şi al descompunerii statutului sclavagist dărâmat de noile relaţii de producţie.

N. A. MAŞCHIN, *Contribuţii la problema mişcării revoluţionare a sclavilor şi colonilor în Africa Romană*, în Vestnic Drevnei Istorii, 1949, 4. p. 51—61.

In istoriografia sovietică profesorul Maşchin este un vechiu cercetător al mişcărilor revoluţionare sclavagiste, alături de Covalev, Sergheev şi Mişulin. Articolul „Contribuţii la problema mişcării revoluţionare...", face parte dintr'o serie de articole pe care Maşchin le-a scris în jurul problemei agonisticilor sau circumcellionilor, din care vom aminti „Agoniştii sau circumcellionii în Codicele lui Theodosiu" (V. D. I., 1938, Nr. 1).

In acest studiu Maşchin pleacă dela indicaţia tovarăşului Stalin expusă în „Problemele leninismului" referitoare la faptul că, „revoluţia sclavilor a lichidat pe stăpânii de sclavi şi a înlăturat forma de exploatare a celor ce muncesc". Această indicaţie a constituit pentru istoricii sovietici un adevărat program de lucru, deschizându-le o nouă perspectivă care înlocuia vechile discuţii burgheze asupra „elementelor" aflate la baza feudalismului. Tot tovarăşul Stalin a atras atenţia asupra frontului unic, făcut de barbarii din interiorul şi din afara graniţelor Imperiului Roman, împotriva duşmanului comun, clasele de exploatatori. Alături de ascuţirea contradicţiilor interne în continuă creştere, datorită desvoltării mijloacelor de producţie, presiunea neamurilor migratorii a contribuit în mare măsură ca „Roma să se prăbuşească cu sgomot" („Problemele leninismului", 1945, p. 432).

Revoluţia sclavilor în Imperiul Roman a fost un proces îndelungat care în sec. III şi IV după era noastră s'a desfăşurat cu intensitate mai ales la periferiile imperiului, în deosebi în regiunile occidentale. Mişcarea revoluţionară nu creştea în ritm egal, pretutindeni. Ea se manifesta cu vigoare în acele regiuni unde agricultura se practica pe o scară întinsă, regiuni printre care trebue să numărăm în primul rând Gallia şi Africa. Izvoarele literare, cum ar fi de pildă Symmachus şi Sidonius Apollinarius, cât şi o serie întreagă de inscripţii atestă existenţa proprietăţilor întinse din Gallia şi Africa.

In istoriografia burgheză, însă, creşterea marii proprietăţi funciare era privită ca un proces idilic, ilustrat cu scene din vieaţa marilor proprietari descrise de autorii târzii, iar mişcările de masă erau privite drept fenomene întâmplătoare, fără legătură organică cu procesul general al desvoltării sociale.

Aşa a fost tratată mişcarea bagauzilor din Gallia, şi aproximativ, pe acelaşi plan, au fost tratate şi mişcările din Africa Romană. Intru cât nemulţumirile din Africa erau în legătură cu mişcarea schismatică a donatiştilor, sub raport ideologic, despre răscoalele din Africa se vorbea în istoriografia burgheză mai ales în lucrările privitoare la istoria bisericii. Ele erau prezentate drept simple lupte cu caracter religios, aspectul social fiind complet lăsat la o parte.

Maşchin remarcă că în ultimii treizeci de ani, în deosebi, literatura istorică burgheză nu a mai manifestat nici cel mai slab interes faţă de problemele mişcărilor din Africa în comparaţie cu interesul stârnit la sfârşitul sec. XIX — şi că singurul articol care poate fi citat în această privinţă este acela al lui Charles Saumagne intitulat „Lucrători agricoli sau oameni care dau târcoale pivniţelor? Despre circumcellioni în Africa“ [1]). Autorul burghez ajunsese la concluzia că cei pe care autorii bisericeşti îi numesc „circumcelliones“ nu au avut niciun fel de legătură cu donatismul. Pentru Saumagne, circumcellionii sunt o categorie specială a populaţiei africane, o categorie superioară sclavilor şi colonilor, muncitori agricoli liberi care merg rătăcind din loc în loc, putând la un moment dat, datorită vredniciei lor, să posede avere.

In articolul său din V. D. I., 1938, Maşchin arăta încă de acum 12 ani că Saumagne era cu totul greşit în afirmaţiile sale, ignorând cu desăvârşire raporturile social-economice ale societăţii sclavagiste în descompunere şi trăsăturile specifice unei ţări colonizate din epoca imperiului târziu. Saumagne totodată, nu vorbea nimic despre lupta îndârjită a acelora pe care el i-a numit „clasa muncitorilor rătăcitori“, considerând acţiunile revoluţionare reale ale circumcellionilor drept simple „procedee polemice ale autorilor bisericeşti“.

Faptul care l-a determinat pe Maşchin să reia problema circumcellionilor şi să se oprească în acelaşi timp a doua oară asupra articolului lui Saumagne a fost rezonanţa pe care acest articol l-a avut în literatura istorică burgheză. Deşi slab ca argumentaţie şi publicat într'o revistă populară economică, autorii burghezi, printre care nu mai departe Piganiol [2]), îl citează pentru a-şi sustine tezele.

Expunerea deducţiilor lui Saumagne în lucrări istorice serioase nu este întâmplătoare. Maşchin subliniază faptul că concluziile lui Saumagne sunt în totul conforme cu vederile acelor istorici burghezi care chiar dacă nu pot nega lupta de clasă, caută totuşi să o cocoloşească şi să-i reducă importanţa, prezentând istoria ca un proces neîntrerupt de evoluţie.

Cu totul alta a fost atitudinea istoriografiei sovietice faţă de istoria mişcărilor sociale africane din epoca imperială târzie. S'a relevat aspectul democratic al mişcării şi s'a stabilit legătura existentă între această mişcare şi caracterul general al raporturilor social-politice. Pe prim plan au fost aduse în adevărata lor lumină înrobirea colonilor, intensificarea împovărării fiscale odată cu slăbirea generală a statului sclavagist roman cât şi năvălirile triburilor barbare asupra teritoriului roman. Pentru istoriografia sovietică aripa radicală a mişcării sunt *agonistici*, şi nu *circumcelliones*, întru cât acesta este numele real cu care se numeau înşişi participanţii răscoalei, iar cel de-al doilea este porecla dispreţuitoare dată de adversari. Termenul *agonistici* înseamnă „luptători“ şi corespunde pe deplin acţiunilor celor ce l-au purtat.

Care a fost direcţia de cercetare a lui Maşchin cât şi a celorlalţi istorici sovietici? In primul rând, străduinţa istoriografiei sovietice a stăruit să arate că în aceste mişcări conducerea principală au avut-o sclavii. O binevenită apropiere comparativă este cu această ocazie făcută de Maşchin între răscoalele de sclavi din ultima perioadă a Imperiului şi acelea care s'au produs în sec. II—I, î. e. n. Răscoalele de sclavi din Sicilia cât şi aceea a lui Spartacus s'au produs în perioada când exploatarea sclavilor atinsese un maximum

---

[1]) Analele de istorie economică şi socială, Paris, 1934, Nr. 27.

[2]) In *Histoire de Rome*, ed. 1946, p. 482.

de intensitate, dar când nu era cu putinţă, după cum a arătat Lenin, ca sclavii „să constitue majoritatea conştientă, partidele conducătoare ale luptei; ei n'au putut înţelege clar spre ce scop mergeau, şi chiar în momentele cele mai revoluţionare ale istoriei, erau întotdeauna pioni în mâinile clasei dominante"

Neavând conştiinţa necesiăţii desfiinţării sclavajului, sclavii din Sicilia căutau să creeze un stat în care rolul conducător să-l aibă foştii asupriţi, deveniţi odată cu asumarea puterii la rândul lor stăpâni de sclavi.

După răscoala lui Spartacus n'au mai fost ridicări considerabile de sclavi, dar afirmarea că lupta de clasă s'a potolit datorită dictaturii militare care îşi face apariţia în sec. I, ar fi cu totul greşită. In perioada dela sfârşitul republici romane, când lupta socială între aristrocraţie şi plebe este deosebit de înverşunată, luptă şi astăzi numită în istoriografia burgheză — prin influenţa lui Mommsen — drept o perioadă de „anarhie", „dezordini" etc., sclavii au fost întotdeauna participanţi activi ai mişcărilor spontane de masă. Părţile care se aflau în luptă, indiferent de lozincele proclamate, se adresau foarte des sclavilor promiţându-le libertatea. Deosebit de periculoase pentru stăpânii de sclavi erau cazurile când sclavii se asociau nemulţumirilor plebei răsculate, aşa cum a fost de pildă mişcarea lui Amatius (Pseudo-Marius), descrisă de Appian în cartea a III-a a „Războaielor civile".

Intărirea dictaturii militare, guvernarea lui Augustus şi a succesorilor săi au dus la măsuri hotărîte de luptă împotriva posibilităţii de răscoală a sclavilor. Rolul jucat de sclavi în diferitele răscoale din epoca Imperiului timpuriu nu a fost cercetat încă deajuns. Mişcarea bagauzilor din Gallia se desfăşoară cu o vigoare extraordinară în sec. II şi III în Gallia; în 286 ea pare definitiv înfrântă, dar faptul că reisbucneşte cu o nouă forţă în sec. V, dovedeşte că, în fond, nu încetase niciodată.

*
* *

Trăsătura principală a mişcărilor din sec. IV şi V o constitue caracterul lor de masă După cum, odinioară, în revoluţiile sociale, rolul conducător şi determinant aparţinuse plebei, susţinută de sclavi, tot aşa şi acum, proporţia şi rolurile fiind inversate însă, sclavii nu se mai ridică singuri; alături de ei luptă coloni şi oameni liberi ruinaţi. De astă dată, însă, sclavii păstrează forţa de conducere. Cu privire la Africa se poate spune că agonisticii au fost în strânsă legătura cu schism adonatiştilor. Ridicaţi prin lozinci religioase, donatiştii înşişi nu erau în realitate decât expresia păturilor populaţiei cu tendinţe separatiste faţă de Imperiul Roman. Acest fapt dovedeşte caracterul de masă al mişcării, deşi donatismul nu a fost o schismă unitară.

Un alt caracter al mişcărilor din sec. IV şi V a fost lunga lor durată. Dacă în sec. II şi I î. e. n. răscoalele nu puteau să se menţină mai mult de 5—6 ani, în schimb în această perioadă de descompunere a Imperiului târziu răscoalele au continuat secole întregi. Aci se cuvine să menţionăm că în sec. II şi I î. e. n. răsculaţilor li se opunea un stat sclavagist puternic, continuat cu dictatura militară instaurată de Caesar şi August, care nu aveau alt rol, după cum spune tovarăşul Stalin, decât a ţine şi mai strâns în frâu majoritatea exploatată. In epoca Imperiului târziu, statul îşi exercită încă opresiunea fiscală, publică edicte ameninţătoare, dar el era deja într'atât de slăbit de răscoalele generale, de ofensiva barbară şi de rezistenţa aristocraţiei rurale feudalizate, încât nu mai putea să înnăbuşe cu succes acţiunile răsculaţilor. In Imperiu de pildă, colonii dădeau ajutor Goţilor care înaintau, aceşti coloni fiind uneori ei înşişi de neam gotic. Tot aşa în Africa, donatiştii şi agonisticii sprijineau triburile africane în fruntea cărora stăteau, după cum arătase Maşchin încă din 1938, doi conducători numiţi Firmus (în 372) şi Holdon (în 397).

In sec. II î. e. n. sclavii care se răsculau erau complet rupţi de patria lor. Nu acelaşi este cazul în sec. III—IV d. e. n. Zosimos mărturiseşte că în Italia o parte considerabilă din sclavi erau Goţi, proveniţi din neîn-

treruptele ciocniri dintre Romani şi barbari. Situaţia era aceeaşi în Africa. La moşiile marilor latifundiari africani, sclavii erau mai ales de origine locală berberă, aşa dar strâns legaţi de triburile ce hărţuiau continuu teritoriul roman.

Rezumând rezultatele cercetărilor sovietice, Maşchin semnalează de asemenea o serie de probleme pe care le consideră nerezolvate. Raporturile agonisticilor cu Vandalii nu au fost suficient studiate, deoarece revoluţia sclavilor a contribuit neîndoios la faptul că regiunile africane au fost ocupate de Vandali. Istoria mişcării agonisticilor trebue încă şi mai mult legată de realităţile sociale. După cum arată noi date epigrafice, orientarea principală în sec. IV o constituia înrobirea colonilor, care se întâlnesc la această dată nu numai în marile domenii, ci şi în cele mijlocii. Pocesul de înrobire se extinde şi asupra micilor proprietari care în baza obiceiului şi a actelor legislative, dispuneau liberi de loturile lor.

Sectorul de răspândire a agonisticilor va trebui şi el fixat. Africa propriu zisă a fost mai puţin atinsă — mişcarea desfăşurându-se mai ales în Numidia şi Mauretania — ţinuturi mai puţin atinse de romanizare şi mai mult legate de populaţia liberă şi semi-independentă berberă.

Acestea sunt problemele pe care N. A. Maşchin le indică istoriografiei sovietice, atrăgând totodată atenţia asupra primejdiei alunecării în formalism, când izvoarele sunt interpretate în mod arbitrar. Articolul se încheie cu o strânsă discuţie filologică asupra unui articol publicat de savantul sovietic A. D. Dmitriev în V. D. I. 1948, Nr. 3, intitulat „Contribuţie la problema agonisticilor şi circumcellionilor". A. D. Dmitriev separă pe agonistici de circumcellioni, contrar tezelor lui Maşchin. Maşchin lămureşte greşala argumentării lui Dmitriev, analiza critică făcută cu toată seriozitatea dovedind că problemele mişcărilor sociale din Imperiul târziu pot fi rezolvate numai dacă istoricul îşi reprezintă condiţiile generale de luptă de clasă şi încadrează evenimentele în procesul general pe care Stalin l-a definit drept revoluţia sclavilor. Lămuririle atât de importante din acest articol ne pot folosi şi nouă, atunci când studiem izvoarele referitoare la luptele împăraţilor romani cu populaţia locală din basinul dunărean. Informaţiile din Ammianus Marcellinus, Iordanes, Aurelius Victor pot fi, astfel, privite în cu totul altă lumină şi procesul de feudalizare al ţării noastre poate fi urmărit pe baze cu adevărat ştiinţifice.

A. P.

ACTIVITATEA SECŢIUNII DE ISTORIE VECHE A INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI FILOSOFIE AL ACADEMIEI R. P. R. ÎN CURSUL ANULUI UNIVERSITAR 1940—1950

A. *Comunicări cu privire la lumea veche, ţinute la şedinţele plenare ale Institutului de Istorie şi Filosofie al Academiei R. P. R.:*

1. „Vicus Quinctionis", la 17 Octombrie 1949.
2. „O inscripţie la Aegysus", la 17 Octombrie 1949.
3. „Greci şi autohtoni în Dobrogea", la 14 Noembrie 1949.
4. „Mijloacele vechi de producţie agricolă pe teritoriul R. P. R.", la 28 Iunie 1950.
5. „Probleme noi în legătură cu neoliticul în R. P. R.", la 27 Ianuarie 1950.
6. „Exploatarea şi prelucrarea metalelor în Transilvania preromană", la 10 Februarie 1950.
7. „O inscripţie histriană inedită în zilele lui Elagabal", la 25 Februarie 1950.
8. „Valul lui Athanarih", la 4 Martie 1950.
9. „Semnificaţia şi originea unui tip de figurină femenină, descoperit la Rast, jud. Dolj", la 10 Martie 1950.
10. Relaţiile dintre triburile autohtone şi imperiul sclavagist roman, pe baza descoperirilor monetare din Moldova de Jos", la 24 Martie 1950.
11. „Apariţia şi desvoltarea patriarhatului pe teritoriul R. P. R.", la 1 Aprilie 1950.
12. „O nouă inscripţie referitoare la familia Coccerilor dela Capidava", la 6 Aprilie 1950.
13. „Noi interpretări în legătură cu ştirile lui Ammianus Marcellinus privitoare la regiunile dela Nord de Dunăre", la 22 Aprilie 1950.
14. „Relaţiile dintre triburile autohtone şi imperiul sclavagist roman, pe baza descoperirilor monetare din Moldova de Jos", la 15 Aprilie 1950.
15. „Aşezări din sec. X—XII e. n. la Dunărea de Jos", la 5 Mai 1950.
16. „Morminte cu ocru în Moldova de Nord", la 12 Mai 1950.
17. „Aşezări din sec. X—XII e. n. la Dunărea de Jos", la 13 Mai 1950.

B. *Referate ţinute în cadrul Secţiunii de Istorie Veche.*

1. Referat „Despre treptele culturii preistorice şi despre familia primitivă" (Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului, cap. I), la 30 Septembrie 1949.
2. Referat asupra lucrării lui Kosven „Matriarhalul", la 7 Octombrie 1949.
3. Referat despre „Ginta greacă şi naşterea statului atenian", (Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului, cap. IV şi V), la 21 Octombrie 1948.
4. Referat despre „Ginta şi statul în Roma", (Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului, cap. VI), la 11 Noembrie 1949.

5. Referat despre „Ginta la Celţi şi Germani. Formarea statului la Germani" (Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului, cap. VII, la 18 Noembrie 1949.

6. Referat despre „Arheologia americană în serviciul imperialismului", în „Voprosî Istorii", Nr. 5, 1949, la 25 Noembrie 1949.

7. Referat despre „Organizarea internă a oraşelor din Pontul apusean în epoca autonomiei lor" (în Vestnic Drevnei Istorii, Nr. 3, 1949), la 6 Decembrie 1949.

8. Referat despre studiul „Impotriva cosmopolitismului şi obiectivismului burghez în ştiinţele sociale", (Lupta de clasă", Nr. 4, 1949), la 16 Decembrie 1949.

9. Referat asupra studiului „Contribuţie la studiul ţărănimii în antichitate", (Editorial din „Vestnic Drevnei Istorii", Nr. 1, 1947) şi asupra studiului „Originea organizaţiei plebeene" (în „Vestnic Drevnei Istorii", Nr. 1, 1947), la 23 Decembrie 1949.

10. Referat asupra articolului „Cosmopolitismul în ştiinţa istoriei" (în „Contemporanul", Nr. 160, 1949), la 6 Ianuarie 1950.

11. Referat asupra studiului „Creştinismul primitiv şi rolul său istoric" (în „Vestnic Drevnei Istorii", Nr. 2, 1939), la 16 Ianuarie 1950.

12. Referat asupra studiului „O etapă nouă în studiul problemei perioadei de transiţie dela antichitate la evul mediu" (în Studii şi Cercetări de Istorie Veche", Nr. 1, 1949, din Voprosî Istorii, Nr. 7, 1949), la 3 Februarie 1950.

13. Referat despre „Sparta antică" (din V. S. Sergeev „Istoria Greciei antice", cap. VII), la 17 Februarie 1950.

14. Referat despre „Formarea statului atenian" (din V. S. Sergeev „Istoria Greciei antice", cap. VIII), la 6 Martie 1950.

15. Referat despre studiul „Probleme de istorie a Sciţilor în ştiinţa sovietică" (din „Vestnic Drevnei Istorii", Nr. 3, 1947), la 17 Martie 1950.

16. Referat asupra studiului „Marx despre antichitate" (din „Vestnic Drevnei Istorii", Nr. 2, 1947) la 31 Martie 1950.

17. Referat despre S. Tolstov „Horesmul antic. Pe urmele vechiului Horesm", la 15 Aprilie 1950.

18. Referat despre studiul „Contribuţii la problema mişcării revoluţionare a sclavilor şi a colonilor în Africa romană" (din „Vestnic Drevnei Istorii", Nr. 4, 1949), la 29 Aprilie 1950.

19. Referat despre studiul „Ţărani dependenţi în Asia Mică", (din „Vestnic Drevnei Istorii", Nr. 2, 1947), la 19 Mai 1950.

20. Referat despre studiul „Cimerienii şi cultura cimeriană", (din „Vestnic Drevnei Istorii" Nr. 3, 1949), la 26 Mai 1950.

In şedinţele de lucru săptămânale ale Secţiunii de Istorie veche au fost discutate de asemenea diferite probleme privind activitatea şi bunul mers al Secţiunii, sarcinile şi angajamentele membrilor în cadrul Secţiunii şi al Institutului.

Tot în cadrul Secţiunii au continuat munca la Repertoriul arheologic.

Pe linia efortului de perfecţionare profesională şi de ridicare a nivelului ideologic, membrii Secţiunii au ţinut în ultimele luni, referate ideologice, în fiecare şedinţă de lucru; în afară de aceste comunicări sau referate, ei au urmat regulat cursurile organizate de Institutul de Istorie şi Filosofie şi anume cursul de limba rusă şi cursul de marxism-leninism, participând activ la colocviile ţinute în cadrul acestor cursuri.

Membrii colectivului s'au organizat în diferite subcolective de muncă, în care se pun probleme didactice şi ştiinţifice şi se ţin separate.

Astfel, în cadrul subcolectivului alcătuit din toţi cei care predau sintaxa, s'a ţinut un referat despre problema originii *„acuzativului cu infinitiv"*

şi un altul despre *verbul „a fi" şi „a avea"*, arătându-se că verbul „a avea" e mai nou şi apare odată cu naşterea proprietăţii individuale. Mai este programat un referat despre *„Construcţii impersonale de tipul „pudetnie"* In subcolectivul celor care interpretează autori istorici pe baza materialului sovietic, s'au ţinut referate despre rolul maselor şi a personalităţii în istorie, despre lupta de clasă şi despre primejdia modernizărilor în istoria veche.

In cazul colectivului întreg s'au ţinut referate în legătură cu materia predată la cursuri şi seminarii şi anume: Felul cum a fost prezentată personalitatea lui Caesar, despre literatura creştină şi aportul ei, despre concepţia politică a lui Cicero, aşa cum reiese din lucrarea sa *de Republica* şi despre felul cum trebue prezentaţi sofiştii.

Prin altă serie de referate s'au prezentat colectivului lucrări sovietice în legătură cu specialitatea catedrei şi anume: *Zvetaieva* „Caesar şi clasele sociale", *Colobova* „Contribuţii privitoare la istoria problemei colonizării greceşti", *Ranovici*, „Creştinismul primitiv şi importanţa lui istorică". Membrii colectivului au ţinut referate şi comunicări la Institutul Româno-Sovietic, la Societatea de ştiinţe istorice, filologice şi folklor, la Institutul de lingvistică şi la Institutul de istorie al *Academiei R. P. R.*

Lucrările ştiinţifice în colectiv, semnalate în primul număr al revistei, se află în următorul stadiu: Traducerea din *Appian* va fi terminată la sfârşitul anului şcolar. Lucrarea *„Sclavii văzuţi de istoricii Herodot, Tucidide şi Xenofon"* e încă în stadiul de culegere a materialului. In cadrul lucrării *Vocabularul politic al autorilor latini* s'a strâns şi revizuit o parte din material. Pe baza lui s'au constituit o serie de subiecte, care au fost tratate sub formă de referate, la şedinţele de lucru.

SUBIECTELE LUCRĂRILOR ŞTIINŢIFICE DIN CADRUL CONCURSULUI ACADEMIEI R. P. R.

Conform prevederilor statutare, Academia Republicii Populare Române va acorda, în sesiunea ştiinţifică din Mai 1951, premii a câte lei 100.000 fiecare, pentru lucrări puse la concurs cu subiecte date.

Termenul depunerii lucrărilor expiră la 1 Martie 1951.

Lucrările se pot depune în manuscris (două exemplare dactilografiate) sau tipărite (în cinci exemplare), la Secretariatul Academiei R. P. R., calea Victoriei Nr. 125.

Subiectele puse la concurs sunt următoarele:

SECŢIUNEA I-a

1. Contribuţiuni la studiul integralelor ecuaţiilor cu derivate parţiale sau cu diferenţiale parţiale.
2. Aparat pentru găsirea defectelor de structură a metalelor prin ultrasunete.
3. Găsirea unui catalizator pentru a asigura o cât mai favorabilă cracare a metanului în vederea obţinerii hidrogenului necesar în sinteza amoniacului.

SECŢIUNEA a II-a

4. Hidrologia Platformei Cotmeana (jud. Argeş şi Olt).
5. Studiul geologic al culmii Berzunţu (jud. Bacău).
6. Studiul petrografic al cărbunilor din basinul Petroşani (jud. Hunedoara).
7. Studiul chimic şi mineralogic al argilei din soluri şi sedimente.
8. Studiul chimic al humus-ului din solurile din R. P. R.
9. Turba şi turbăriile din R. P. R.

10. Consideraţii ecologice şi evoluţioniste asupra isopodelor freatice din R. P. R.

11. Fitoplanctonul lacurilor de apă dulce din R. P. R.

12. Microelementele ca îngrăşăminte chimice.

13. Biochimia iarovizării.

14. Procesele fermentative în păstrarea legumelor.

SECŢIUNEA a III-a

15. Cracarea catalitică.

16. Cracarea pirolitică instantanee.

17. Valorificarea gazelor de cracking.

18. Ciclizarea hidrocarburilor de petrol.

19. Valorificarea isopentanului.

20. Recuperarea cuprului, fierului şi zincului din cenuşile cuprifere dela fabricele de acid sulfuric.

21. Recuperarea acidului sulfuric din gudroane acide de rafinare a produselor petrolifere.

22. Extragerea aluminei din bauxitele româneşti.

23. Extragerea sulfului elementar din pirite.

24. Studiul teoretic şi practic al telecomunicaţiilor şi telecomenzilor sonice şi ultrasonice (cu aplicaţie la Canalul Dunăre-Marea Neagră).

*

*

25. Studiul amestecurilor forestiere în perdelele de protecţie în agricultura din R. P. R.

26. Organizarea teritoriului agricol în zona Canalului Dunăre-Marea Neagră.

27. Contribuţiuni la studiul fungicidelor şi insecticidelor cu aplicaţii curente în agricultură.

28. Studiul sistemelor de completare a golurilor în vii.

29. Crearea unui soiu superior de cereale folosind metodele sovietice.

30. Studiul aplicării complexului Docuceaev-Costâcev-Viliams în condiţiile de climă şi sol din R. P. R.

31. Determinarea constantelor de iarovizare la plantele de cultură din R. P. R.

32. Contribuţiuni la ameliorarea trifoiului roşu propriu asolamentelor cu ierburi din complexul Docuceaev-Costâcev-Viliams.

33. Contribuţiuni la studiul introducerii în cultură în R. P. R. a plantelor subtropicale.

34. Monografia unei Staţiuni de Maşini Agricole şi Tractoare.

35. Monografia unei gospodării agricole de Stat în R. P. R.

36. Monografia unei gospodării agricole colective în R. P. R.

37. Contribuţiuni la cunoaşterea valorii alimentare a nutreţurilor naturale din diferite regiuni ale ţării (determinarea compoziţiei floristice, chimice, a conţinutului în vitamine şi a digestibilităţii.

38. Cercetări asupra îmbunătăţirii producţiei de ouă şi a greutăţii corporale la materialul avicol din R. P. R. (găini şi raţe) prin încrucişare cu rase de păsări selecţionate.

SECŢIUNEA a IV-a

39. Corelaţiunile timusului.

40. Depistarea tumorilor la muncitorii din întreprinderi.

41. Pronosticul îndepărtat al sifilisului nervos tratat prin piretoterapie.

42. Chirurgia vegetativă a aparatului circulator.

43. Precizarea rolului streptococului în patologia cutanată pe bază de criterii bacteriologice şi testuri biologice. Tipuri clinice, profilaxie şi tratament.

44. Patogenia hipertensiunii arteriale.

45. Contribuţiuni la studiul hepatitei endemice.

46. Contribuţiuni la studiul anemiilor hipocrome.

47. Cercetări experimentale asupra originii anticorpilor.

48. Diagnosticul precoce al cancerului urogenital.

49. Metodele cele mai eficace pentru standardizarea insecticidelor de contact.

50. Scoarţa cerebrală şi imunitatea.

51. Mijloace noi clinice şi de laborator de depistare a helmintiazelor.

52. Tratamentul balnear al reumatismului.

53. Studiul clinic sau de laborator al reumatismului la copil.

54. Studii clinice sau de laborator în maladia ulceroasă.

55. Pneumoconiozele.

56. Imuno-globuline.

57. Studiul de noi metode de vaccinare împotriva tusei convulsive.

58. Diagnosticul alergic al parazitozelor la animale domestice.

59. Noi metode de profilaxie a rugetului la porci.
60. Cercetări privind biologia virusului pestei aviare.

SECŢIUNEA a V-a

61. Comuna primitivă pe teritoriul Moldovei.
62. Formele de exploatare în producţia agricolă în Dobrogea, în vremea stăpânirii romane.
63. Aşezările slave de pe teritoriul R. P. R. înaintea formării statelor feudale. Insemnătatea lor asupra desvoltării Patriei noastre.
64. Concepţia antiştiinţifică a istoricilor burghezi cu privire la procesul de formare a poporului român.
65. Organizarea economico-socială din Transilvania până la secolul al XII-lea.
66. Caracterul relaţiilor feudale în sec. al XIV-lea şi al XVI-lea în Moldova, Ţara Românească şi Transilvania (toate laolaltă sau fiecare în parte).
67. Luptele ţărăneşti din Moldova, Ţara Românească, Transilvania în sec. al XIV-lea (toate laolaltă sau fiecare în parte).
68. Caracterul domniei lui Ion Vodă „cel Cumplit''.
69. Caracterul luptei de clasă în sec. al XVI-lea în Moldova, Ţara Românească şi Transilvania.
70. Concepţia politico-filosofică a lui Dimitrie Cantemir.
71. Legăturile Moldovei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei cu Rusia în sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea.
72. Mişcări ţărăneşti între 1821—1848 în Moldova.
73. Influenţa gândirii filosofice a revoluţionarilor democraţi ruşi asupra gândirii filosofice din ţara noastră.
74. Greve muncitoreşti în 1888.
75. Transformări cu caracter industrial şi agrar la sfârşitul sec. al XIX-lea şi începutul sec. al XX-lea în ţara noastră.
76. Caracterul de clasă al participării României la primul războiu mondial. Atitudinea claselor sociale.
77. Lupta clasei muncitoare conduse de Partidul Comunist pentru închegarea unei prietenii româno-sovietice între primul şi al doilea războiu mondial.

SECŢIUNEA a VI-a

78. Vieaţa şi opera lui Cesar Bolliac.
79. Maxim Gorchi şi înrâurirea lui asupra literaturii române.

80. Evoluția picturii lui Nicolae Grigorescu.

81. Monografia pictorului G. D. Rosenthal.

82. Concepţia antiştiinţifică a lingviştilor burghezi cu privire la procesul de formare a limbii române.

83. Elemente slave în sintaxa română.

84. Influenţa lui Puşchin asupra literaturii române.

85. O operă literară (roman, teatru), tratând o problemă în legătură cu construirea socialismului în R. P. R.

86. O operă de artă cu subiectul: Prietenia româno-sovietică.

IMPRIMERIA CENTRALĂ
INTREPRINDERE INDUSTRIALĂ DE STAT
1950

C. 65.048

PREȚUL LEI 100.—

5